

9

O. W. HISEM, O. O. MARTYNIUK

HISTORIA POWSZECHNA

**Podręcznik dla klasy 9.
ogólnokształcących szkół
z polskim językiem nauczania**

Zalecany przez Ministerstwo Oświaty i Nauki Ukrainy

Czerniowce
„Bukrek”
2017

УДК [94(100)»05/...»:37.016](075.3)
Г51

Перекладено за виданням:

О. В. Гісем, О. О. Мартинюк. Всесвітня історія : підруч. для 9 класу загальноосвіт. навч. закладів. – Х. : Ранок, 2017. – 256 с. : іл.

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(Наказ Міністерства освіти і науки України від 20.03.2017 №417)*

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Експерти, які здійснили експертизу даного підручника під час проведення конкурсного відбору проектів підручників для учнів 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів і зробили висновок про доцільність надання підручнику грифа „Рекомендовано Міністерством освіти і науки України”:

Т. Ю. Перга, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Державної установи „Інститут всесвітньої історії Національної академії наук України”;

О. А. Бардюк, методист районного методичного кабінету відділу освіти Острозької районної державної адміністрації Рівненської області;

М. П. Лукашенко, учитель-методист, учитель вищої категорії комунального закладу «Запорізька спеціалізована школа-інтернат II–III ступенів „Січковий колегіум» Запорізької обласної ради, відмінник освіти України

Гісем О.В., Мартинюк О.О.

Г51 Всесвітня історія : підруч. для 9 класу загальноосвіт. навч. закладів з навч. пол. мовою / О.В. Гісем, О. О. Мартинюк; пер. з укр. – Чернівці. : Букрек, 2017. – 256 с. : іл.

ISBN 978-966-399-881-7

УДК [94(100)»05/...»:37.016](075.3)

ISBN 978-617-093-368-3 (укр.)
ISBN 978-966-399-881-7 (пол.)

© Гісем О.В., Мартинюк О.О., 2017

© ТОВ Видавництво „Ранок”, оригінал-макет, 2017

© Видавничий дім „Букрек”, переклад. 2017

Szanowni dziewiątoklasiści i dziewiątoklasistki!

Zanim zaczniemy naukę nowego okresu w historii powszechnej, warto zapoznać się z treścią podręcznika oraz jego strukturą. Materiał podręcznika został połączony w pięć rozdziałów i 28 paragrafów. Daty podstawowych wydarzeń, pojęcia i terminy, imiona działaczy historycznych, na które należy zwrócić uwagę i zapamiętać, zostały wydzielone w tekście specjalną czcionką. Tłumaczenia najważniejszych pojęć zostały podane w poszczególnych wstawkach.

Ważne znaczenie dla opanowania materiału mają dokumenty historyczne, schematy oraz ilustracje. Pracując z paragrafem należy obowiązkowo przeczytać zawarte w nim dokumenty oraz odpowiedzieć na pytania. Schematy wskazują na powiązania między składnikami zjawisk historycznych, tłumaczą ich cechy szczególne i in. Ilustracje fabularne, portrety wybitnych działaczy historycznych tworzą całościowy obraz wydarzeń z przeszłości oraz ich uczestników.

Paragrafy kończą się wnioskami, które pomogą wam określić rozpatrywane w nich idee przewodnie.

Sprawdzić swoją wiedzę umożliwią pytania podane po każdym paragrafie. Podsumować materiał rozdziału zможете za pomocą zadań na uogólnienie wiedzy.

Na końcu podręcznika znajdziecie słownik terminów podstawowych, do którego można zwrócić się podczas pracy z paragrafami. Na wyklejkach podręcznika została podana ogólna tabela chronologiczna oraz plany-schematy do pracy samodzielnej z podręcznikiem i literaturą uzupełniającą.

Jednak nie zawsze informacji zawartej w podręczniku wystarcza do tego, żeby przygotować się do lekcji, mianowicie do lekcji praktycznych wymagających opracowania źródeł dodatkowych. A może zapragniecie pogłębić swoją wiedzę i dowiedzieć się więcej, niż zostało napisano w podręczniku.

W tym celu autorzy stworzyli elektroniczne zasoby edukacyjne, w których została zawarta interesująca dodatkowa informacja, fragmenty dokumentów oraz pytania do nich, testy do kontroli samodzielnej, które można przejść online. Wszystko to znajdziecie pod adresem elektronicznym: interactive.ranok.com.ua.

Oznaczenia specjalne, znajdujące się na stronach podręcznika, odpowiedzą wam, w którym momencie można zwrócić się do załączników internetowych.

Żeby było wam łatwiej pracować z podręcznikiem, poszczególne informacje zostały połączone w rubryki. Te rubryki zostały oznaczone odpowiednimi symbolami:

„**Przypomnij sobie**”. Pytania, podane w tej rubryce na początku paragrafu, pomogą wam przypomnieć wcześniejszy materiał oraz przygotować się do opanowania nowego.

„**Dokumenty opowiadają**”. W tej rubryce zostały podane fragmenty źródeł historycznych oraz pytania do nich.

„**Postać w historii**”. Ta rubryka zawiera informację o wybitnych działaczach historycznych, którzy miały decydujący wpływ na rozwój wydarzeń.

„**Interesujące fakty**”. W tej rubryce znajdziecie interesujące fakty historyczne powiązane z treścią materiału paragrafu.

„**Wnioski**”. Tutaj zostały podane podstawowe postulaty opanowanego materiału, które kończą paragrafy.

„**Pytania i polecenia**”. W tej rubryce zostały zawarte pytania i polecenia do paragrafów, które zostały podzielone na cztery grupy:

„*Sprawdźcie, jak zapamiętaliście*”. Za pomocą tych pytań zможecie przeprowadzić samokontrolę oraz dowiedzieć się, czy dobrze zapamiętaliście podany materiał.

„*Zastanówcie się i podajcie odpowiedzi*”. Pytania do tej rubryki umożliwią wam przemyślenie przeczytanego.

„*Wykonajcie polecenia*”. Wykonanie tych zadań będzie rozwijało wasze umiejętności naukowe (praca z mapą historyczną, układanie planów, tabel i in.).

„*Kreatywne zadanie*”. Tutaj znajdziecie wiele interesujących zadań, które zostaną wykonane na podstawie wskazówek nauczyciela lub przez tych uczniów, którzy pragną pogłębić swoją wiedzę za pomocą zasobów Internetu albo literatury uzupełniającej.

Z poważaniem, autorzy podręcznika

Wstęp

§ 1. Miejsce drugiej części Czasów Nowożytnych w historii powszechnej

- ✓ 1. Jakich okresów historii powszechnej uczyliście się w ubiegłym roku? Wymieńcie ich granice chronologiczne. 2. Wymieńcie wydarzenia historii powszechnej końca XV–XVIII w., które uważacie najważniejszymi. Wytłumaczcie swój wybór. 3. Jakie zmiany podstawowe zaszły na świecie w tym okresie? 4. Wskażcie na mapie państwa, z wydarzeniami w których zapoznaliście się w ubiegłym roku.

1 **Miejsce drugiej części Czasów Nowożytnych w historii powszechnej.** W tym roku szkolnym będziecie kontynuowali zapoznawanie się z wydarzeniami Historii Nowożytnej, albo Historii Czasów Nowożytnych. W ubiegłym roku poznawaliście wydarzenia końca XV – końca XVIII w. W tym roku dowiecie się, co wydarzyło się na świecie pod koniec XVIII – na początku XX w. Jak widzicie, przedmiotem waszej nauki jest XIX w., dlatego niektórzy badacze nazywają ten okres Nowożytności „długi” XIX wiek.

W drugiej części Historii Nowożytnej, która stała się epoką **modernizacji**, doszło do sporych ważnych zmian w życiu ludzi. Mianowicie w państwach Europy Zachodniej oraz Ameryki, które nazywają Zachodem, ukształtowało się **społeczeństwo industrialne**. Jego powstanie uzasadniły zmiany jakościowe w różnych dziedzinach życia człowieka.

W tym okresie na świecie zaszły procesy modernizacji społecznej. Na ogół badacze wyodrębniają kilka jej typów. Tak więc ze względu na postać bywa ona pokojowa, ewolucyjna, w postaci reform przeprowadzanych przez władzę, oraz niepokojowa, rewolucyjna, jako zdecydowane burzenie poprzez przemoc tego, co przeszkadza rozwojowi społeczeństwa. Ze względu na treść modernizację społeczną dzielą na taką, która wprowadzana jest odpowiednio do wymogów czasu oraz taką, którą przeprowadzają, żeby dorównać innym państwom, pokonać odstawanie od nich.

Okresy historii powszechnej

Nazwa okresu	Granice chronologiczne
Historia społeczeństwa prehistorycznego	Pojawienie się człowieka na Ziemi – 3 tys. lat p.n.e.
Historia średniowiecza	V w. n.e. – koniec XV w.
Historia nowożytna	I część: koniec XV – koniec XVIII. II część: koniec XVIII – początek XX w.
Historia najnowsza	I część: lata 1914 – 1939. II część: 1939 r. – początek XXI w.

2 **Życie gospodarcze społeczeństwa industrialnego.** W państwach Zachodu początek kształtowania się społeczeństwa industrialnego był powiązany z początkiem rewolucji przemysłowej, która stopniowo szerzyła się w Europie od zachodu na wschód z Wielkiej Brytanii.

Nowa produkcja przemysłowa rozwijała się na podstawie wolnej konkurencji, kiedy producenci towarów prowadzili walkę jeden z drugim o lepsze warunki produkcji i sprzedaży towarów. Wolna konkurencja była czynnikiem

---

Modernizacja – zmiany w społeczeństwie, powiązane z potrzebą przekształcenia wszystkich dziedzin życia odpowiednio do współczesnych wymogów.

Spółczesność – „industrialna” – synonim wyrazu „przemysł” – społeczeństwo, w którym zakończono proces tworzenia dużego, technicznie rozwiniętego przemysłu jako podstawy i sektora przewodniego gospodarki oraz odpowiednich struktur społecznych.

---

decydującym rozwoju gospodarczego i jednocześnie wywoływała jego niestabilność.

W okresie kryzysu przedsiębiorstwa bankrutowały, a setki tysięcy najętych pracowników zwalniano z pracy. W wyniku tego kryzysu wywoływały liczne protesty społeczne i przyczyniały się do potrzeby poszukiwania dróg do doskonalenia systemu gospodarczego. Z kształtowaniem się społeczeństwa industrialnego były powiązane zmiany strukturalne

i w gospodarce: jeśli wcześniej jej podstawą było rolnictwo, to teraz pierwsze miejsce zajął przemysł. W rolnictwie Wielkiej Brytanii oraz stanów północnych USA, a następnie również innych państw zaczęli stosować maszyny rolnicze.

Rozwijał się handel, w którym istotne miejsce zajęły stosunkowo tanie towary fabryk i hut przeznaczone dla konsumenta masowego. W handlu światowym uwidaczniał się podział na czołowe państwa przemysłowe Zachodu, które były producentami wyrobów fabryk i hut oraz odbiorcami tanich surowców, a także państwa będące rynkiem zbytu tych towarów i dostawcami surowców. Do tych ostatnich należeli państwa Wschodu i Ameryki Łacińskiej. Jednak i w państwach Zachodu tempo rozwoju gospodarczego było niejednakowe oraz znacznie się różniło.

3 **Zmiany w życiu politycznym i społecznym.** Decydujący wpływ na życie polityczne państw Zachodu w drugiej części Historii Nowożytnej miała Wielka Rewolucja Francuska końca XVIII w., która wysunęła idee wolności, równości i braterstwa. W państwach Zachodu stopniowo zatwierdzały się podstawy państwa prawa, zasadami których było zwierzchnictwo ustaw, wolność polityczna oraz swoboda przedsiębiorczości. Kształtowały się podstawy demokracji z wyborem organów władzy, ogólnym prawem wyborczym, podziałem władzy na ustawodawczą, wykonawczą i sądowniczą.

Równouprawnienie obywatelskie – korzystanie przez ludność pewnego państwa z jednakowych praw i obowiązków w statusie jego obywateli.

Demokracja parlamentarna – rodzaj rządzenia przez naród, w której podstawowym ośrodkiem koncentracji działalności ustawodawczej w państwie jest parlament.

W państwach przewodnich świata trwały stopniowe kształtowanie zasad równouprawnienia obywatelskiego i demokracji parlamentarnej.

i Podstawowymi postaciami państwa w krajach Europy Zachodniej i Ameryki stały się republiki (parlamentarne lub prezydenckie) oraz monarchie

Parowiec „Księżniczka” (USA).
1859

Pałac kryształowy w Londynie.
Architekt Joseph Paxton

? Jaką informację o zmianach w rozwoju czołowych państw świata w XIX w. można uzyskać z ilustracji?

(parlamentarne lub konstytucyjne). Procesy rozwoju politycznego państw dążyły dwoma różnymi drogami – reform lub rewolucji.

Ważną rolę w życiu politycznym państw zaczęły pełnić **partie** polityczne. Były to dobrowolne zrzeszenia zwolenników pewnych ideałów społecznych mające na celu zdobycie władzy zgodnie z prawem, czyli w drodze wyborów, oraz realizację swego programu. Podstawą zasad ideowych partii politycznych były pewne kierunki myśli społeczno-politycznej XIX w., podstawowe z których były następujące:

- ▶ **konserwatyzm** – zespół prądów ideowo-politycznych, zwolennicy których opierali się na zasadach tradycji i dziedziczności w rozwoju społecznym, występowali za zachowanie dominującej roli państwa i kościoła w życiu społeczeństwa, nie popierali rewolucji oraz radykalnych reform;
- ▶ **liberalizm** – prąd ideowo-polityczny łączący zwolenników ustroju parlamentarnego, wolności przedsiębiorczości prywatnej oraz demokratyzacji życia społecznego. Liberalowie występowali za osiągnięcie zmian w społeczeństwie drogą legalną (zgodną z prawem) za pomocą reform oraz przeciwko rewolucji jako środka rozwiązania sprzeczności społecznych;
- ▶ **radykalizm** – prąd ideowo-polityczny, zwolennicy którego występowali za przeprowadzenie zdecydowanych i głębokich zmian w życiu politycznym i społeczno-gospodarczym. Mimo dużej różnorodności prądów radykalnych (anarchizm, socjalizm, komunizm i in.), łączył ich negatywny stosunek tak do starego – stanowego – ustroju, jak również do nowego – burżuazyjnego;
- ▶ **nacjonalizm** – prąd ideowo-polityczny, który powstał w XIX w. oraz połączył zwolenników uznania pierwszeństwa czynnika narodowego w rozwoju społecznym.

W życiu społecznym zachodniego społeczeństwa przemysłowego ważne znaczenie mieli przedsiębiorcy oraz pracownicy najęci. Przedsiębiorcy, którzy pełnili ważną rolę w życiu gospodarczym społeczeństwa, byli zainteresowani uzyskaniem możliwości wpływu na politykę państwa metodami parlamentarnymi zgodnymi z prawem.

Na początku XIX w. w państwach Zachodu pracownicy najęci byli bezprawną i społecznie bezbronną warstwą społeczeństwa. Walka pracowników o swoje prawa stała się jednym z czynników podstawowych określających stabilność społeczeństwa w tych państwach.

Nacja – duża grupa ludzi powiązanych wspólnymi tradycjami i obyczajami, uczuciem jednorodności społecznej oraz wspólnymi zainteresowaniami. Jej cechami decydującymi zwykle uważają wspólny język, religię, tradycje, historię oraz mniej więcej kompaktowe położenie geograficzne.

Odrodzenie narodowe – procesy, powiązane obudzeniem świadomości narodowej narodów bezpieczeństwa Europy, które rozpowszechniły się w XIX w. Ze względu na treść i postać odrodzenie narodowe faktycznie było nacjonalistycznym.

W ciągu XIX w. został zburzony tradycyjny stanowy system podziału społeczeństwa. Miejsce człowieka w nim określało się już tym, co osiągnął dzięki własnym wysiłkom.

W „długim” stuleciu zaczęły się procesy kształtowania **nacji**. We Francji temu sprzyjała rewolucja z lat 1789–1799. W Niemczech i we Włoszech tworzenie nacji zakończyło się w drugiej połowie stulecia po zwalczeniu rozdrobnienia politycznego i zjednoczenia państwa. O wiele bardziej skomplikowane ten proces odbywał się w Cesarstwie Austriackim, w którym Austriacy wynosili tylko jedną czwartą ludności oraz prowadzili politykę germanizacji

innych, przeważnie słowiańskich narodów zamieszkujących państwo. W wyniku szerzenia się w państwach Zachodu wyobrażeń o tym, że każda nacja posiada prawo do bycia wolną oraz żyć własnym życiem politycznym, **odrodzenie narodowe** narodów bezpieczeństwa stało się ważnym składnikiem życia społeczno-politycznego państw Zachodu XIX w.

4 Człowiek w warunkach społeczeństwa industrialnego. W XIX w. w Europie zauważalnym był szybki wzrost liczby ludności. W ciągu lat 1800–1900 ten wskaźnik zwiększył się z 190 mln do 420 mln osób. Kształ-

---

Urbanizacja – proces zwiększenia liczby miast i ludności w nich oraz zwiększenie ich roli w życiu gospodarczym i kulturalnym społeczeństwa.

---

towanie się społeczeństwa industrialnego w państwach Zachodu wywołało zmiany w życiu człowieka. Jeśli wcześniej przeważająca część ludności mieszkała na wsiach i pracowała na roli, to teraz zwiększała się liczba mieszkańców miast,

w których znajdowały się fabryki i huty. Wysokim poziomem **urbanizacji** cechowały się rejony przemysłowe. Jednak gwałtowny wzrost liczby mieszkańców zaostrzył tu problemy społeczne.

Ludność państw Europy i USA w XIX w., mln osób

Państwo	1800 r.	1900 r.
Austria	20,0	47,0
Niemcy	24,5	56,4
Wielka Brytania	20,5	37,0
Francja	26,9	39,0
Włochy	17,2	32,5
Rosja	37,0	125,6
USA	5,3	76,2

- ? 1. W którym państwie tempo wzrostu ludności w tym okresie było największym? Dzięki czemu, waszym zdaniem, było to uzasadnione? 2. Jakie państwo miało największą liczbę ludności na początku oraz pod koniec XIX w.?

Otwarcie połączenia kolejowego Liverpool – Manchester. Pocztówka 1830 r.

- ? W jaki sposób pojawienie się kolei żelaznych miało wpływ na życie ludności?

Cechą szczególną XIX w. w państwach Zachodu stały się istotne ze względu na skalę **migracje** ludności, która wyruszała do dużych miast lub innych państw w poszukiwaniu lepszego losu. Procesy migracyjne odbywały się w postaci emigracji lub imigracji.

Wzrost liczby miast i ludności przede wszystkim uzasadniły procesy powiązane z rewolucją przemysłową oraz industrializacją. Tak w 1800 r. w Europie było tylko 17 miast z ludnością ponad 100 tys. osób, a mieszkańcy miast wynosili około 5 mln osób. W 1890 r. takich miast było już 103, a liczba ogólna ludności miejskiej zwiększyła się sześciokrotnie. Ludność czterech miast przekroczyła 1 mln osób: to Londyn, Paryż, Berlin, Wiedeń.

Jednym ze źródeł urbanizacji była również migracja ludności tak wewnątrz państwa, jak również między państwami, kontynentami. Podstawowy potok migrantów był skierowany na duże ośrodki przemysłowe oraz USA. Najpierw byli to emigranci pochodzący z Anglii, Niemiec, Skandynawii. Natomiast pod koniec XIX w. podstawą emigrantów byli przesiedleńcy z Włoch oraz państw Europy Wschodniej. Oprócz USA ludność z Europy wyruszała również do Ameryki Łacińskiej oraz do kolonii.

Wielka Rewolucja Francuska końca XVIII w. zapoczątkowała na Zachodzie ruch kobiet o równość ich praw względem mężczyzn. Ta walka

Migracja – przesiedlenie się ludności, przemieszczanie się kapitałów wewnątrz państwa oraz poza jego granice.

Emigracja – wymuszone lub dobrowolne przesiedlenie się ludności do innych państw z przyczyn gospodarczych, politycznych lub religijnych.

Immigracja – wjazd obcokrajowców do państwa na trwałe lub stały pobyt.

kobiet o **emancypację** trwała w ciągu całego XIX w. Dążyła ona w trzech kierunkach: w edukacji, w prawach na własność oraz prawach wyborczych. Najtrwalszą stała się walka o prawa wyborcze kobiet. Kobiety walczące o

---

Emancypacja – uwolnienie od zależności, ucisku; zniesienie ograniczeń, stronnictwo i in. Emancypacja kobiet przewidywała przede wszystkim przekazanie im równych z mężczyznami praw w życiu społecznym, zawodowym i rodzinnym.

Sufrażyzm – ruch kobiety o nadanie równych z mężczyznami praw wyborczych.

Feminizm – ruch społeczny występujący o równe prawa kobiet we wszystkich dziedzinach życia, obrona potrzeb szczególnych kobiet powiązanych z ich różnicami fizjologicznymi względem mężczyzn.

---

prawa wyborcze nazywano **sufrażystkami**. Organizowały one wystąpienia i demonstracje, starcia z policją. Na początku XX w. ruch kobiet stał się bardziej zorganizowany. W Anglii na jego czele stała Emmeline Pankhurst (1858–1928). W 1914 r. prawa wyborcze zostały nadane kobietom państw skandynawskich, Australii i Nowej Zelandii, w 1918 r. – Anglii, w 1919 r. – Niemiec, w 1920 r. – USA.

Sufrażyzm stał się poprzednikiem **feminizmu** – bardziej szerokiego ruchu kobiet o swoje prawa, który rozwinął się w XX w.

i

5

Rozwój społeczny. W XIX w. pod wpływem zmian gospodarczych gwałtownie zmieniała się również struktura społeczna ludności. W Nowożytności otworzyły się nowe możliwości przed tymi, czy prapradziadkowie nie należeli do wielmożów. Intelkt, edukacja, zdolności komunikatywne, wytrwałość – to nie cała lista cech umożliwiających osiągnięcie sukcesów w życiu. Stare stany szybko się burzyły, a na ich podstawie powstawały nowe klasy oraz grupy.

Zmiany wymuszały również dostosowywanie się starych warstw społeczeństwa. Arystokracja w większości krajów Europy jeszcze zachowywała przywileje dziedziczne, była ona również podstawą wyższych urzędników, dyplomacji oraz oficerów. Jednak wraz z kształtowaniem się społeczeństwa industrialnego arystokracja rodowa gwałtownie traciła swój wpływ w społeczeństwie.

Przedstawiciele starej arystokracji, którzy uświadomili zmiany, zaczęli prowadzić działalność gospodarczą, opanowali zawody powiązane z bankowością, zakładali przedsiębiorstwa przemysłowe. Próbuąc zachować władzę i bogactwo pragnęli zostać rodziną posiadaczy znacznych kapitałów, którzy nie należeli do ich grona. W wyniku takiego połączenia kształtowała się warstwa klasy wyższej.

Mimo potęgi klasy wyższej znaczne wpływy w społeczeństwie końca XIX w. zaczęła uzyskiwać klasa średnia: przedsiębiorcy, urzędnicy, ludzie „wolnych zawodów” (inżynierowie, lekarze, wykładowcy, prawnicy i in.). Naukowcy wyodrębniają kilka cech podstawowych według których tego lub innego człowieka można zaliczyć do klasy średniej: stabilność sytuacji materialnej, ale taka, która umożliwia życie nie pracując; wykształcenie; możliwość wynajęcia sług i in. Uważa się, że klasa średnia nadaje społeczeństwu

stabilność, ponieważ nie pragnie zagarnąć cudze mienie, jak to robili biedni, i nie wywołuje zadróżki, jak u bogatych.

Największą, ze względu na liczbę, nową klasą społeczeństwa była klasa robotników, która w ciągu stulecia również doznała zmian. Tak więc doszło do jej wzrostu (od 20 mln osób w latach 70. XIX w. do 40 mln w 1900 r.) oraz rozwarstwienia ze względu na poziom dochodów i kwalifikacji. W najlepszej sytuacji byli robotnicy wysoce wykwalifikowani, których nazywano arystokracją robotniczą. Podstawową masą pracowników byli robotnicy niższej warstwy, którzy dostawali miszernie płace. Wszelkie nieszczęścia – choroby, wypadki, starość i in. – stawiali robotnika oraz jego rodzinę w skomplikowaną sytuację. Brak systemu ubezpieczeń społecznych doprowadzał tych ludzi do żebrackiego istnienia.

Rozwój przemysłu umożliwił zaangażowanie do pracy na przedsiębiorstwach kobiet i dzieci. Pod koniec stulecia kobiety wynosiły 15 % robotników. Mimo to doznawały one dyskryminacji w opłacie pracy, brakowało ustaw chroniących kobiety przed negatywnym wpływem produkcji. Wiele kobiet pracowało jako obsługa domowa, zajmowały się pracą codzienną. Pojawiły się zawody, które kojarzyły się z kobietą: telefonistka, maszynistka, sekretarka.

W XIX w. aktywnie korzystano również z pracy dzieci. Dopiero pod koniec stulecia zostały uchwalone ustawy zakazujące ją.

Należy nadmienić, że pod koniec XIX w. realny dochód robotników w państwach Europy wzrósł o 30–50 %. Umożliwiło to z kolei lepsze odżywianie się, ubieranie się i nawet wydatki pieniędzy na rozrywkę. Doszło również do skrócenia dnia pracy z 14–16 godzin do 8–12 godzin. W niektórych państwach zostało to podane w ustawach.

6 **Państwa Wschodu.** Wschodem nazywają państwa Azji i Afryki, w których w XIX w. kontynuowały swój rozwój **społeczeństwa tradycyjne** cywilizacji muzułmańskiej, indyjsko-południowoazjatyckiej oraz chińsko-dalekowschodnich. Do nich należała większość ludności świata.

Cykliniarze.
1875. Malarz Gustave Caillebotte

Pracznice (prasowanie).
1884. Malarz Edgar Degas

? Jaką informację o warunkach pracy przedstawiciele różnych zawodów w XIX w. można uzyskać na podstawie ilustracji?

Społeczeństwo tradycyjne – społeczeństwo, w którym nad człowiekiem panują dawne tradycje i obyczaje, w których człowiek nie wyobraża siebie oddzielnie od natury. Takie społeczeństwo jest negatywnie nastawione na przyjęcie wszelkich nowości.

Te cywilizacje miały szczególne osiągnięcia w rozwoju gospodarczym, społeczno-politycznym i kulturalnym, lecz dzięki wyzwaniu Europejczyków doznawały zmian – tak pozytywnych, jak również negatywnych.

W XIX w. państwa Zachodu, opierając się na swojej przewadze gospodarczej, nasiliły natarcie na państwa Wschodu, zaczęły burzyć w nich podstawy społeczeństw tradycyjnych i dzielić ten region na kolonie, zależne państwa oraz strefy wpływu. Właścicielami największych posiadłości kolonialnych były Wielka Brytania, Francja, Niderlandy. Państwa Wschodu rozpoczęły walkę narodowo-wyzwoleńczą przeciwko kolonizatorom, która stała się jednym z najważniejszych zjawisk historii powszechnej XIX w.

Wnioski

- ▶ W 9. klasie będziecie się uczyli drugiej części Historii Nowożytności ogarniającej wydarzenia końca XVIII – początku XX w.
- ▶ W państwach Zachodu ten okres nazywają epoką modernizacji. W życiu gospodarczym odbywało się tu kształtowanie społeczeństwa industrialnego, co z kolei było powiązane z początkiem rewolucji przemysłowej.
- ▶ W życiu społeczno-politycznym państw zachodnich tego okresu decydującymi były zmiany, powiązane z burzeniem „starego porządku” i zatwierdzeniem zasad demokracji.
- ▶ Rozwój państw Wschodu, w których zachowały się społeczeństwa tradycyjne, w XIX w. odbywał się pod naciskiem państw Zachodu, które gospodarczo przeważały, oraz stopniowego uświadomienia potrzeby przeciwdziałania mu.

Pytania i polecenia

1. Którego okresu historii powszechnej będziecie się uczyli w 9 klasie? **2.** Co to jest społeczeństwo industrialne? **3.** Co to jest urbanizacja? **4.** Wymień podstawowe warstwy społeczeństwa końca XIX w. **5.** Jakie zmiany zaszły w życiu kobiet w XIX w.? **6.** Jakie cechy charakteryzowały społeczeństwo tradycyjne?

7. Jakie zmiany zaszły w gospodarce państw zachodnich w okresie kształtowania się społeczeństwa industrialnego? **8.** Scharakteryzuj nowe zjawiska w życiu politycznym i społecznym państw Zachodu w XIX w. **9.** Jak zmieniło się życie człowieka w warunkach społeczeństwa industrialnego?

10. Ułóż w zeszytcie tabelę „Zmiany w rozwoju państw Zachodu w XIX w.”

Zakres życia	Jakie zmiany zaszły

11. Wskażcie na mapie atlasu czołowe państwa Europy oraz świata, które będziecie rozpatrywać w tym roku. Wymień ich stolicy. **12.** Połączcie się w małe grupy oraz omówcie, jaką rolę pełnił „długi” XIX wiek w postępowym rozwoju człowieczeństwa.

13. Napiszcie esej na temat „W jakim celu uczymy się historii”.

ROZDZIAŁ I. EUROPA I AMERYKA POD KONIEC XVIII – NA POCZĄTKU XIX W.

§ 2. Początek Wielkiej Rewolucji Francuskiej końca XVIII w.

✓ 1. Jakie były cechy charakterystyczne rozwoju społeczno-politycznego Francji w XVIII w.? 2. Co to jest Oświecenie? 3. Jakie były poglądy oświeceniowców na społeczeństwo i państwo?

1 **Francja pod koniec XVIII w.** Na początku lat 80. XVIII w. Francja była państwem rolniczym z 25-milionową ludnością, w tym 22 mln chłopów, 130 tys. – duchowieństwa, 140 tys. – dworzan. W rolnictwie zachowały się dawne tradycyjne stosunki. Zdecydowana większość chłopów była osobiście wolna, ale ziemia, z której korzystali, należała panom. Za nią chłopci płacili i wykonywali inne powinności. W przemyśle szerzyła się produkcja manufakturowa. Rewolucja przemysłowa we Francji jeszcze nie odbyła się, z maszyn na przedsiębiorstwach prawie nie korzystano. Aktywnie rozwijał się handel. Mając dużą flotę, Francja otrzymywała spore dochody z handlu z koloniami w Afryce i Nowym Świecie. Rozwojowi handlu wewnętrznemu przeszkadzały granice celne wewnątrz kraju, brak jednolitego systemu miar i wagi.

W latach 70. XVIII w. sytuacja gospodarcza kraju pogorszyła się. Wojny w Europie, w których Francja brała udział, doszczętnie spustoszyły skarbiec. Sporo chłopów francuskich zostało żebrakami. Od czasu do czasu wybuchały „bunty chlebne” (napady na piekarnie oraz zabieranie wozów z chlebem), odbywały się wystąpienia przeciwko presji podatkowej.

Stan społeczeństwa francuskiego

Pierwszy stan	Drugi stan	Trzeci stan	
Uprzywilejowany		Nieuprzywilejowany	
Duchowieństwo	Dworzanie	Chłopi	Rzemieślnicy
		Robotnicy najemni	Burżuę
Nie płacili podatków. Mieli prawa polityczne		Płacili podatki. Nie mieli praw politycznych	

Ludność Francji, tak jak wcześniej, zachowała podział na stany. Pierwsze dwa stany – duchowieństwo i dworzanie – były uprzywilejowane, nie płacili podatków, mieli prawo do posiadania ziemi oraz brania udziału w

i

rządzeniu państwem. Razem stanowiły one około 4 % ludności, ale posiadały jedną trzecią wszystkich gruntów. Do trzeciego, nieuprzywilejowanego stanu, należeli wszystkie inne warstwy ludności – chłopci, rzemieślnicy, robotnicy, burżuazja. Oni płacili wszystkie podatki i nie posiadali praw politycznych. Jednak istniejący podział na stany nie odpowiadał rzeczywistości. W składzie duchowieństwa było wyższe duchowieństwo, które posiadało duże połacie ziemi, i niższe duchowieństwo, które zbliżało się do trzeciego stanu.

Wyróżniała się również sytuacja zamożnej szlachty będącej przy dworze króla i zwykłej urzędniczej. Z trzeciego stanu wyszła burżuazja – bankierzy, właściciele statków, przedsiębiorcy, kupcy, prawnicy i inni. Jednak nie mieli oni wpływu na sprawę państwa.

Ze względu na ustrój polityczny Francja pozostawała monarchią absolutną. Istniejący ustrój polityczny i społeczny kraju nazywali „stary porządek”, podstawą którego było połączenie absolutyzmu z przywilejami stanowymi duchowieństwa i szlachty. Za czasów panowania króla **Ludwika XVI** (lata 1774–1792) sytuacja we Francji wymagała zdecydowanych działań rządu centralnego. Nowy kontroler generalny (minister) finansów Jacques Turgot zaproponował królowi postępowy program reform, które przewidywały udział duchowieństwa i szlachty w opłacaniu podatków, likwidację wszystkich praw feudalnych szlachty na chłopów, wewnętrznych urzędów celnych, cechów rzemieślniczych i in. Jednak pod presją zwolenników „starego porządku” reformy nie zostały wdrożone w życie, a sam minister został odwołany.

Ludwik XVI

2 **Oświecenie francuskie.** Francuscy oświeceniowcy swoją krytyką „starego porządku” wiele zrobili dla uświadomienia przez różne warstwy ludności potrzeby zmian w kraju. **Wolter** (pseudonim myśliciela François Marie Aroueta) (1694–1778) potępiał absolutyzm, uważał jednak władzę oświeconego monarchy użyteczną dla państwa. Najbardziej sprawiedliwym ustrojem społecznym, jego zdaniem, był ten, który zapewniał dla wszystkich trzy podstawowe ideały – wolność, równość praw i szacunek do własności prywatnej. Kościół katolicki Wolter zdecydowanie potępiał, ale uważał, że religia musi zostać zachowana dla utrzymania narodu w pokorze.

i

Oстрыm przeciwnikiem absolutyzmu był **Monteskiusz** (1689–1755). Najlepszym ustrojem państwowym uważał monarchię konstytucyjną z podziałem władzy na ustawodawczą, wykonawczą i sądowniczą. Państwo, zdaniem myśliciela, miało zapewnić wolność słowa, prasy, zgromadzeń, tolerancji wyznaniowej, równość wobec prawa i nienaruszalność własności prywatnej. Nalegał na potrzebę wyodrębnienia kościoła od państwa.

Denis Diderot (1713–1784) był zwolennikiem monarchii ograniczonej i również był przeciwny absolutyzmowi. Opowiadał się za likwidacją

nierówności majątkowej, tolerancją wyznaniową, nienaruszalnością własności prywatnej oraz wolnością gospodarczą. D. Diderot uznawał istnienie Boga, ale skrytykował istniejącą religię i Kościół, kładąc nacisk na stworzenie nowej „religii naturalnej”.

W przeciwieństwie do innych oświeceniowców **Jean-Jacques Rousseau** (1712–1778) w ogóle odrzucał możliwość zachowania monarchii i opowiadał się za utworzeniem demokratycznej republiki drobnych właścicieli. Uważał, że wszyscy ludzie mają być równi w prawach, a wielkości własności prywatnej należy ograniczyć. J.-J. Rousseau sprzeciwiał się istnieniu Kościoła Katolickiego, ale uznawał potrzebę religii jako podstawę ludzkiej osobowości.

3 **Początek rewolucji.** Pod koniec lat 80. XVIII w. Francję ogarnął poważny kryzys gospodarczy, społeczny i polityczny. Wzrost cen, zwiększanie się bezrobocia, a słabe zbiory w 1788 r. wywołały głód w kraju. Na zwołanym w 1787 r. przez Ludwika XVI zebraniu notabli została podjęta decyzja o wprowadzeniu ogólnego podatku na ziemię ze wszystkich stanów, jednak parlament paryski odmówił zatwierdzenia tej decyzji i zaproponował królowi zebrać w tym celu Stany Generalne (wyższe zebranie stanowo-przedstawicielskie we Francji), które nie zwoływano od 1614 r.

05 maja 1789 r. w Wersalu Ludwik XVI otworzył posiedzenie Stanów Generalnych i rozkazał deputowanym zatwierdzić podatki. Jednak deputowani trzeciego stanu wystąpili przeciwko tradycji głosowania według stanów („jeden stan – jeden głos”) i domagali się równego oraz wspólnego głosowania wszystkich deputowanych. Deputowanych trzeciego stanu poparli niektórzy reprezentanci warstw uprzywilejowanych.

Skład Stanów Generalnych (5 maja – 17 czerwca 1789 r.)

17 czerwca 1789 r. Stany Generalne ogłosiły siebie Zgromadzeniem Narodowym reprezentującym interesy wszystkich Francuzów. 20 czerwca 1789 r. deputowani Zgromadzenia Narodowego zebraли się w sali dla gry

w piłkę i złożyli przysięgę, że nie odejdą, dopóki nie przygotują konstytucję państwa. To wydarzenie uważane jest za początek **Wielkiej Rewolucji Francuskiej** końca XVIII w.

09 lipca 1789 r. Zgromadzenie Narodowe ogłosiło siebie Ustawodawczym, podkreślając przez to swój zamiar położyć fundamenty nowego systemu politycznego we Francji.

Rewolucja – radykalne zmiany w rozwoju jakichkolwiek zjawisk natury, społeczeństwa lub poznania świata.

Tymczasem w Paryżu zaczęły się szerzyć pogłoski, że Zgromadzenie Narodowe zostanie rozpućdzone, dookoła miasta koncentrowały się wojska, a działa kró-

lewskiej twierdzy-więzienia Bastylli skierowano na dzielnice miasta. Na ulicach zaczęły się spontaniczne akcje sprzeciwu. 14 lipca 1789 r. uzbrojony tłum paryżan zajął i zburzył Bastylię, którą uważał za symbol absolutyzmu.

Gdy książe de Liancourt, główny opiekun garderoby króla, poinformował Ludwika XVI o zdobyciu przez Paryżan Bastylli, ten wykrzyknął: „Przecież to bunt!”. „Powiedzcie lepiej – rewolucja, panie” – odpowiedział mu książe. Ludwik XVI zdecydował się pójść na ustępstwa wobec buntowników, rozkazał żołnierzom wycofać się spod Paryża i uznał Zgromadzenie Narodowe. Król odwiedził Paryż, gdzie pojawił się z kokardką w trzech kolorach (wstążka na kapeluszu) w nowych barwach narodowych: czerwony i niebieski były kolorami Paryża, a biały – kolorem Burbonów.

W ciągu następnych tygodni rewolucyjna fala z Paryża szybko rozprzestrzeniła się na prowincje. Tam wybrane samorzady usunęły od władzy urzędników królewskich oraz przejęły kierownictwo. Aby utrzymać porządek tworzono jednostki policji miejskiej, które później przekształcono w Gwardię Narodową.

Okresy wielkiej rewolucji Francuskiej końca XVIII w.

Data	Okres
20 czerwca 1789 r. – 10 sierpnia 1792 r.	Początek rewolucji
10 sierpnia 1792 r. – 02 czerwca 1793 r.	Obalenie monarchii i ustanowienie republiki
2 czerwca 1793 r. – 27 lipca 1794 r.	Dyktatura Jakobinów
27 lipca 1794 r. – 09 listopada 1799 r.	Rząd Termidorianów

4 Działalność ustawodawcza Zgromadzenia Prawodawczego. W ciągu lat 1789–1791. Zgromadzenie Prawodawcze podjęło istotne kroki w kierunku zmiany w systemie organizacji władzy państwowej we Francji. 4–11 sierpnia 1789 r. pod presją powstań chłopskich, które ogarnęły prowincje, zostały przyjęte dekrety o skasowaniu wielu powinności feudalnych.

26 sierpnia 1789 r. Zgromadzenie Prawodawcze przyjęło „**Deklarację praw człowieka i obywatela**”. Był to ważny dokument, podstawą którego były idee francuskich oświeceniowców dotyczące niezbywalnych praw naturalnych człowieka.

Otwarcie Stanów Generalnych w dniu 5 maja 1789 r.
1839. Malarz Auguste Couder

Zdobycie BastylII (14 lipca 1789 r.).
1789. Malarz Jean-Pierre Houel

? Korzystając z materiału paragrafu oraz ilustracji, opowiedz o podanych na nich wydarzeniach.

Z „Deklaracji praw człowieka i obywatela”

Przedstawiciele ludu francuskiego... postanowili ogłosić w uroczystej deklaracji naturalne, niezbywalne i święte prawa człowieka...

- I. Ludzie rodzą się i pozostają wolnymi i równymi w prawach...
- II. Celem wszelkiego zrzeszenia politycznego jest utrzymanie przyrodzonych i niezbywalnych praw człowieka. Prawa te to: wolność, własność, bezpieczeństwo i opór przeciw uciskowi.
- III. Źródło wszelkiej władzy zasadniczo tkwi w narodzie...
- IV. Wolność polega na tym, że wolno każdemu czynić wszystko, co tylko nie jest ze szkodą drugiego...
- V. Ustawa ma prawo zakazywać tylko tego, co jest szkodliwe dla społeczeństwa. To, czego ustawa nie zakazuje, nie może być wzbronione...
- VI. Ustawa jest wyrazem woli ogółu. Wszyscy obywatele mają prawo współdziałać osobiście lub przez swych przedstawicieli w tworzeniu ustaw. Prawo musi być jednakie dla wszystkich.
- VII. Nikt nie może być oskarżonym, aresztowanym ani uwięzionym, poza wypadkami określonymi ściśle przez ustawę...
- IX. ...Ponieważ każdy aż do orzeczenia jego winy uważany być musi za niewinnego...
- X. Nikt nie powinien być niepokojony z powodu swych przekonań...
- XVI. Ponieważ własność jest prawem nietykalnym i świętym, przeto nikt jej pozbawionym być nie może, wyjąwszy wypadki, gdy potrzeba ogółu, zgodnie z ustawą stwierdzoną, niewątpliwie tego wymaga...

? **1.** Kto w dokumencie został uznany za źródło władzy najwyższej? **2.** Jakie nieodłączne prawa naturalne człowieka ogłoszono w dokumencie? **3.** Czy można uważać, że „Deklaracja...” zakładała we Francji podstawy państwa prawa? Dlaczego?

5 Zaostrenie się sytuacji w kraju. Sytuacja gospodarcza we Francji pozostawała niestabilna. W nocy z 20 na 21 czerwca 1791 r. król Ludwik XVI podjął nieudaną próbę ucieczki za granicę, ale został zatrzymany i zwrócony do Paryża. Miasto ogarnęły demonstracje antymonarchistyczne.

Dość skomplikowana była sytuacja na granicy północno-wschodniej części kraju, gdzie skoncentrowały się wierne królowi wojska i dworzanie, którzy

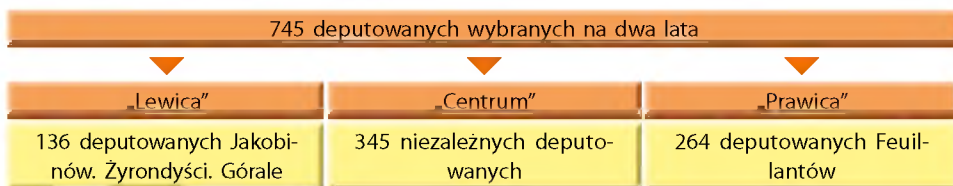
uciekli z Paryża. Pod koniec sierpnia 1791 r. Austria i Prusy zadeklarowały wspólne działania w walce przeciwko rewolucyjnej Francji.

3 września 1791 r. Zgromadzenie Prawodawcze przyjęło pierwszą w historii Francji Konstytucję, zgodnie z którą państwo stało się monarchią konstytucyjną.

1 października 1791 r. rozpoczęło prace nowe Zgromadzenie Prawodawcze, w którym uczestniczyły zrzeszenia polityczne, które istniały w tym czasie we Francji.

W życiu społeczno-politycznym Francji w tym okresie ważną rolę pełniły **kluby polityczne**. Od 1789 r. w bibliotece klasztornej Świętego Jakuba miał swoje zebrania „Klub przyjaciół konstytucji”, którego członkowie zostali nazwani **Jakobinami**. W Zgromadzeniu Prawodawczym uczestnicy klubu podzielili się na umiarkowanych republikanów, których nazywano **Żyryndystami** (od nazwy departamentu Żyronda, skąd pochodziła większość z nich) oraz **Górale** (ponieważ siedzieli w górnej części sali posiedzeń) – radykalni republikanie, zwolennicy radykalnych zmian. Od 1791 r. w klasztorze Feuillantów spotykali się zwolennicy monarchii konstytucyjnej, zwani „**Klub Feuillantów**”. W Zgromadzeniu Prawodawczym Feuillantów usunęli na drugi plan Żyryndyści oraz ci, którzy ich popierali. Z Żyryndystami powiązane są ważne wydarzenia tego okresu rewolucji.

Skład Zgromadzenia Prawodawczego (1 października 1791 r. – 20 września 1792 r.)

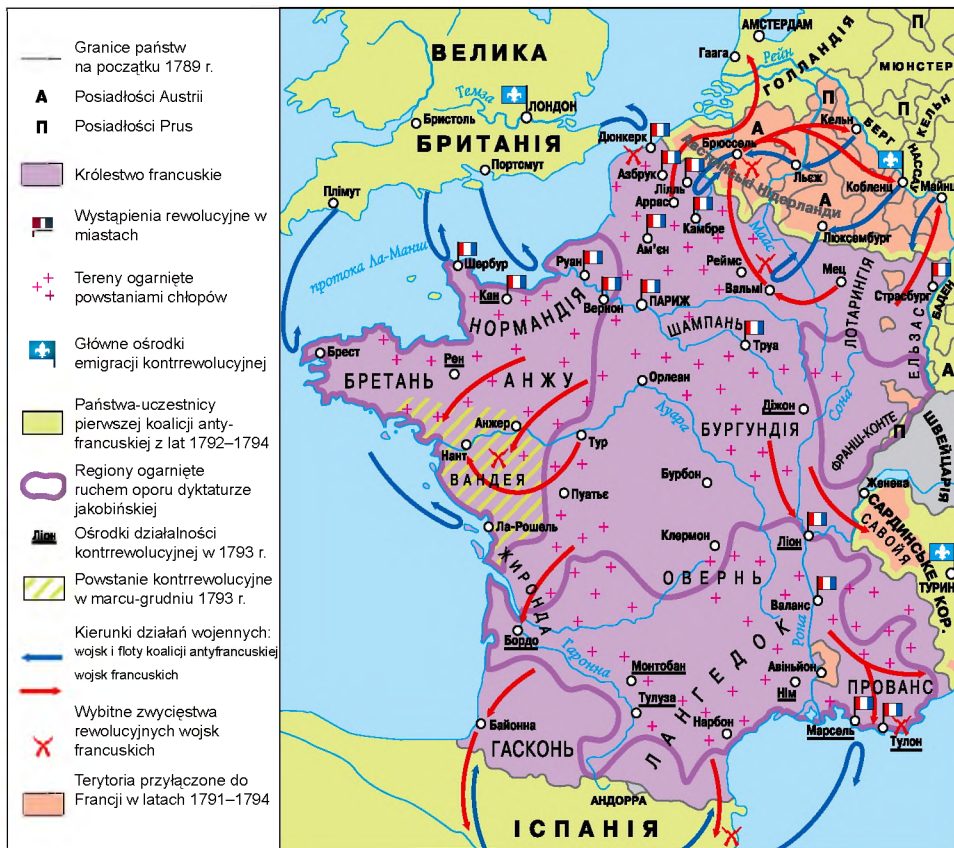
W lutym 1792 r. sojusz wojskowy Austrii i Prus zapoczątkował **pierwszą koalicję antyfrancuską** (lata 1792–1797). Jako odpowiedź na to 20 kwietnia 1792 r. Zgromadzenie Prawodawcze wypowiedziało wojnę Austrii. Wybuchły wojny rewolucyjne Francji z koalicjami państw europejskich, które wystąpiły przeciwko niej. Początek działań wojennych był dla Francuzów nieudany. Większość francuskich oficerów przeszła na stronę wroga, oddziały austro-pruskie rozpoczęły **interwencję** na terytorium Francji. W tych warunkach Zgromadzenie Prawodawcze zwróciło się do ogółu ludności z apelem „Ojczyzna w niebezpieczeństwie!”. Po tym do wojska rewolucji, aby chronić Ojczyznę dołączyli tysiące ochotników.

Interwencja – ingerencja jednego lub kilku państw w sprawy wewnętrzne innego państwa. Interwencja bywa wojskowa, gospodarcza i dyplomatyczna.

Każdy batalion ochotniczy miał swoją flagę, hymn i stroje. Szczególną popularnością wśród paryżan, a następnie wszystkich Francuzów, cieszył się hymn oddziału z Marsylii – „Marsylianka”, słowa i muzyka, do którego napisał inżynier wojskowy Rouget de Lisle. Następnie „Marsylianka” stała się hymnem narodowym Francji.

Wielka Rewolucja Francuska końca XVIII w.

Wnioski

- Początek Wielkiej Rewolucji Francuskiej końca XVIII w. został wywołany przez nasilenie sprzeczności społecznych w kraju, absolutyzm oraz wspierany przez niego „stary porządek”.
- Ważnymi osiągnięciami w pierwszym okresie rewolucji stały się likwidacja systemu feudalnego, zabezpieczenie praw i wolności w „Deklaracja Praw Człowieka i Obywatela”, przyjęcie pierwszej Konstytucji w 1791 r., utworzenia we Francji monarchii konstytucyjnej.

Pytania i polecenia

1. Które warstwy ludności należały do trzeciego stanu? 2. Co było podstawą „starego porządku” we Francji? 3. Kiedy została przyjęta „Deklaracja Praw Człowieka i Obywatela”? 4. Jaką formę rządów wzmocniła we Francji Konstytucja 1791 r.? 5. Jakie państwa utworzyły pierwszą koalicję antyfrancuską?

6. Opiszcie sytuację we Francji pod koniec XVIII w. i ustalcie przyczyny rewolucji. **7.** Porównajcie poglądy francuskich oświeceniowców na urząd państwowy, prawa człowieka, własność prywatną, religię oraz kościół. **8.** Opiszcie główne wydarzenia okresu początku rewolucji. **9.** Przeprowadźcie analizę działalności ustawodawczej Zgromadzenia Prawodawczego.

10. Wskażcie na mapie (str. 19) wydarzenia związane z początkiem Wielkiej Rewolucji Francuskiej końca XVIII w. oraz opiszcie je. **11.** Przeprowadźcie dyskusję na temat kwestii problemowych: „Czy mogła Francja uniknąć rewolucji?”. **12.** Zaczynajcie układanie w zeszytcie tabeli „Rozwój Wielkiej Rewolucji Francuskiej końca XVIII w.”.

Okres	Główne wydarzenia	Wyniki

13. W przeddzień rewolucji we Francji komisarz naczelny floty Mathieu Louis Mole ostrzegł Jacquesa Neckera: „Nie trzeba czekać, żeby Stany Generalne zaczęły od was wymagać lub wam rozkazywać: należy pośpieszyć się z własną propozycją dla nich wszystkiego, co tylko może być przedmiotem pragnień rozsądnych ludzi w poważnych granicach tak władzy, jak również praw narodu”. Jakim jest wasz stosunek do podanej myśli? Czy mogła jej realizacji zapobiec wybuchowi rewolucji w tym kraju? Wyjaśnijcie swój punkt widzenia.

§ 3. Zakończenie Wielkiej Rewolucji Francuskiej końca XVIII w.

1. Co to jest republika? **2.** Jakie cechy towarzyszyły republikańskiej formie rządów? **3.** Kto z francuskich oświeceniowców wypowiadał się za utworzeniem republiki?

Obalenie monarchii oraz kształtowanie się republiki. Oburzenie przez ogół Francuzów, którzy i tak doznawali klęsk, wywołała wiadomość, że królowa Maria Antonina potajemnie przekazała Austriakom plany wojenne Żyrodystów. 10 sierpnia 1792 r. w Paryżu wybuchło powstanie. Pod wpływem buntu ludności i uparcia Komuny Paryskiej (samorządu miejskiego stolicy) Zgromadzenie Ustawodawcze zdecydowało pozbawić króla władzy oraz zwołać nowy wyższy organ władz – **Konwent Narodowy** (zgromadzenie), który miał przyjąć nową konstytucję Francji. Ludwik XVI został aresztowany i uwięziony. Wynikiem tego powstania było zniesienie monarchii we Francji.

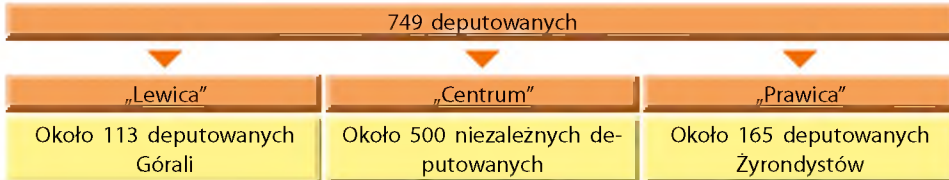
Terror – polityka zastraszania, represji politycznych przeciwników z zastosowaniem przemocy. Wykorzystywany jest jako środek do osiągnięcia jakiegokolwiek celu.

Tymczasem wojska koalicji antyfrancuskiej kontynuowały natarcie na Paryż. Sytuacja stała się krytyczną. W Paryżu ogłoszono masowy zbiór ochotników. Jednocześnie tłum zniszczył więzienia i zabił „wrogów Ojczyzny”, którzy byli tam

utrzymywani. Ta „samoobrona rewolucyjna”, jak wówczas nazywano te działania, zapoczątkowała we Francji **terror**.

20 września 1792 r. w pobliżu wsi Valmy, niedaleko Werden, Francuzi zdobyli pierwsze zwycięstwo nad armią pruską. W tym samym dniu Konwent Narodowy swoim pierwszym aktem z dnia 21 września 1792 r. ogłosił Francję republiką. Zapoczątkowało to okres Pierwszej Republiki.

Skład Konwentu Narodowego (20 września 1792 r. – 29 października 1795 r.)

Sytuacja w Konwencie była bardzo niepewna. Żyryndyści uważali, że ustanowienie republiki, zdobycie swobód politycznych stało się zakończeniem rewolucji, i starali się zatrzymać ją. Niezależni do maja 1793 r. przeważnie popierali Żyryndystów. Górale bronili interesów tych, którzy pragnęli kontynuacji rewolucji. Przywódcami górali stali się **Georges Jacques Danton** (1759–1794) i **Maximilien Robespierre** (1758–1794).

Georges Jacques Danton do początku rewolucji pracował jako adwokat w sądzie królewskim, gdzie zdobył popularność dzięki swemu talentowi oratorskiemu. Podczas rewolucji został Jakobinem, był pomocnikiem prokuratora Komuny Paryżu, jednym z organizatorów terroru jakobińskiego. Jednak skala terroru odstraszyła G. J. Dantona, który w 1793 r. wezwał do jego wstrzymania. Radykalni jakobini, dowodzeni przez M. Robespierre'a, ogłosili go za to zdrajcą.

Georges Jacques Danton

Pod naciskiem deputowanych Górali Konwent oskarżył Ludwika XVI o zdradę i skazał na śmierć. 21 stycznia 1793 r. król został ścięty, a w październiku pozbawili życia jego żonę Marię Antoninę. W wyniku tych wydarzeń liczba krajów – uczestników koalicji antyfrancuskiej znacznie wzrosła. Wiosną 1793 r. jej wojska zaczęły atakować, a Francuzi zaczęli się wycofywać.

Maximilien Robespierre był adwokatem. Swoją działalność polityczną rozpoczął jako deputowany trzeciego stanu. Słuchając jego namiętne odezwy do ustanowienia władzy ludu, rząd polityczny Honore de Mirabeau powiedział: „Ten pójdzie daleko, ponieważ wierzy we wszystko, co mówi”. M. Robespierre był pierwszym ze względu na uzyskaną liczbę głosów deputowanym z Paryża, wybrany do Konwentu, w którym był jednym z przywódców Górali. Naród podziwiał jego uczciwość i nazywał Nieprzekupny. Jednak chęć przezwyciężenia tyranii robiła M. Robespierre'a niezwykle bezlitosnym w odniesieniu do tych, kogo uważał przeszkodą na tej drodze.

Maximilien Robespierre

2 **Kształtowanie się dyktatury jacobinowskiej. Polityka Jacobinów.** Porażki na frontach w połączeniu z coraz większą komplikacją sytuacji wewnętrznej we Francji. Naruszenie więzi gospodarczych spowodowało niedobory żywności.

Sankiuloci („nie noszący krótkich spodni”) – pogardliwe przezwisko biedoty miejskiej. W czasach Dyktatury Jacobinów nazwa ta rozprzestrzeniła się na obywateli o poglądach rewolucyjnych.

Dyktatura – niczym nie ograniczona władza osoby, grupy osób, oparta na sile i pewnej strukturze państwowej.

Paryscy **sankiuloci** żądali ograniczenia wzrostu cen chleba. Górale, których teraz uważano za prawdziwych Jacobinów, nawoływali do rozliczenia się z winnymi w pogorszeniu się sytuacji „zdrajcami”, czyli z Żyrodystami i żądali stworzenia silnej władzy wykonawczej w centrum. Wzrostowi napięcia sprzyjało kontrrewolucyjne powstanie chłopskie w prowincji Vendée, wywołane przymusowym poborem do wojska.

i 31 maja – 02 czerwca 1793 r. w Paryżu doszło do powstania, w wyniku którego Górale-Jacobini objęli władzę i wypędzili z Konwentu Żyrodystów. Wkrótce liderów Żyrodystów ścięto. W kraju doszło do **dyktatury jacobinowskiej**.

Funkcje rządu Francji zaczął sprawować Komitet Ocalenia Publicznego z 11 osób, na czele z M. Robespierre’em. Swoim celem uważał ocalenie rewolucji za wszelką cenę. 24 czerwca 1793 r. Konwent przyjął nową konstytucję, która zatwierdziła republikańską formę rządów i przyjęła powszechne prawo wyborcze. Jednak w warunkach wojny Jacobini uważali za niewłaściwe wdrożenie tych zmian.

Jacobini uważali proklamację Francji republiką początkiem nowej ery i wprowadzili nowy kalendarz uwzględniając lata Republiki. Lata oznaczono cyframi rzymskimi: lata 1789–1791 – I, II, III lata Wolności, 1792 r. – I rok Republiki, 1793 r. – II rok Republiki i in. Jeśli trzeba było nazwać datę wydarzenia, która miała miejsce przed tym, to mówili „taka a taka data według stylu arabskiego”. Nowa era rozpoczęła się 22 września 1792 r. i była podzielona na 12 miesięcy po 30 dni, nazwy których odpowiadały zjawiskom natury i prac rolnych. Jesienne miesiące - vandemiaire („winobranie”), brumaire („mglisty”), frimaire („mroźny”); zimowe – nivose („śnieżny”), pluviouse („deszczowy”), vantose („wietrzny”); wiosenne – germinal („kiełkujący”) floreal („kwitnący”), prairial („trawiasty”); letnie – messidor („żniwny”), thermidor („upalny”), fructidor („plonowy”). Dniem odpoczynku był każdy dziesiąty dzień. Istniało pięć dni świątecznych – Geniusza, Pracy, Wyczynów, Nagród i Opinii Publicznej. Kalendarz rewolucyjny wszedł w życie we Francji od 1 stycznia 1806 r.

Jacobini przeprowadzili zreorganizację wojska. Dzięki temu przeszło ono w ofensywę i już jesienią 1793 r. uwolniło wszystkie okupowane terytoria Francji i zaczęła walczyć poza jej granicami. Podczas uwolnienia od Anglików miasta Tuluzy wyróżnił się kapitan artylerii Napoleon Bonaparte. Za to zwycięstwo w wieku 24 lat otrzymał stopień generała brygady.

W lipcu 1793 r. szlachcianka Charlotte Corday, żeby pomścić dwóch zmarłych krewnych, zabiła jednego z przywódców jakobinów Jean-Paula Marata. Doprowadziło to do rozpowszechnienia terroru wobec „wrogów rewolucji”. Według Dekretu o „podejrzanych” aresztowano wszystkich, którzy sympatyzowali tyranii. Zostało w taki sposób ścięto tysiące Francuzów.

Do zwalczania rosnących cen pod naciskiem sankiulotów 29 września 1793 r. Konwent przyjął Dekret w sprawie „całkowitej maksymalnej”, którym ograniczył ceny na zboże, mąkę, sól, mydło i in., oraz jednocześnie zwiększył płace pracownikom. Produkty zniknęły z półek.

24 czerwca 1794 r. wojsko francuskie zdobyło decydujące zwycięstwo nad Austriakami koło Fleurus w Belgii. Francja przekonująco wygrywała wojnę przeciwko pierwszej koalicji antyfrancuskiej. Zagrożenie zewnętrzne zniknęło i Jakobini zostali sam na sam z narodem, który był rozczarowany ich polityką oraz pragnął zaprzestania terroru.

27 lipca 1794 r. (ten miesiąc Jakobini nazwali – termidor) w Konwencie ukształtowała się większość przeciwników polityki Jakobinów. M. Robespierre i jego zwolennicy zostali aresztowani w Konwencie, a następnego dnia ścięci. W wyniku przewrotu Termidorów, jak nazywają to wydarzenie, reżim dyktatury jakobińskiej we Francji został zlikwidowany.

3 **Reżim termidoriański.** Termidorianie, starając się zyskać popularność wśród ludzi, znieśli Dekret o „podejrzanych”. Do Konwentu wrócili pozostali Żyrondyści, rebelianci vandemejscy zostali ułaskawieni. Ale w rzeczywistości rozpoczął się terror wobec Jakobinów, z których setki zostało ściętych i uwięzionych. Klub jakobiński i Zgromadzenie Narodowe zostały zamknięte.

W swej polityce Termidorianie odrzucili radykalną opcję Jakobinów przekształcenia społeczeństwa i pragnęli chronić interesów umiarkowanych warstw nowej elity, która powstała we Francji podczas trwania rewolucji. Termidorianie wypowiadali się za republikańską formą rządów, nienaruszalnością własności prywatnej i swobodą przedsiębiorczości. Prości Paryżanie byli niezadowoleni z ich polityki.

Wiosną 1795 r. w Paryżu doszło do dwóch dużych powstań sankiulotów, które minęły pod hasłem „Chleba i Konstytucji 1793 r.!”. Oba występy zostały brutalnie stłumione, a setki ich uczestników zostało ściętych.

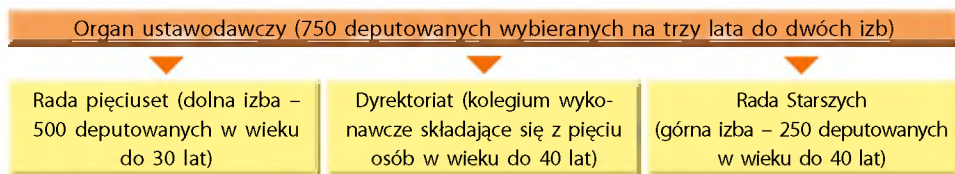

Śmierć J.-P. Marata przez Charlotte Corday.
1860. Malarz
Paul-Jacques Baudry

? Jak malarz ukazał zabójstwo jednego z liderów Jakobinów? Co, waszym zdaniem, chciał powiedzieć swoim obrazem?

22 sierpnia 1795 r. Konwent przyjął nową konstytucję. Ona zachowała republikę, ale zniósła powszechne prawo wyborcze, przywracając dwustopniowy system wyborów w 1791 r. oraz aspekt posiadania przez wyborców mienia. 26 października 1795 r. Konwent przekazał władzę nowym organom rządu, utworzonym zgodnie z Konstytucją 1795 r. – Zgromadzeniu Ustawodawczemu i Dyrektoriatowi.

Organizacja władzy we Francji za czasów Reżimu Termidorianów (27 lipca 1794 r. – 9 listopada 1799 r.)

Główną rolę w Dyrektoracie pełnił **Paul Barras** (1755–1829), który był jednym z organizatorów przewrotu termidorańskiego. Okres czterech lat rządów Dyrektoriatu sprzyjał wzmocnieniu wpływu w państwie bankierów i przedsiębiorców. U wielu Francuzów jego polityka wywołała niezadowolenie. Jednak powrotu „starego porządku” oni również nie chcieli.

4 **Wojny Dyrektoriatu. Przewrót 18 brumaire’a.** W okresie dyrektoriatu Francja zdobyła decydujące zwycięstwo nad pierwszą koalicją antyfrancuską. Wojna z jej strony w tym okresie zyskała naturę zaborczą. Zdobyto lewy brzeg Renu i Belgii, Holandię przekształcono na zależną od Francuzów Republikę Batawską. Wiosną 1796 r. dowódcą armii francuskiej dla wyprawy na zajęętą przez Austriaków Północ Włoch został mianowany generał **Napoleon Bonaparte** (1769–1821).

 Napoleon Bonaparte był synem uboższego korsykańskiego dworzanina. Uzyskał wykształcenie wojskowe, rozpoczął służbę w armii francuskiej jako podporucznik (młodszy oficer), nie mając perspektyw na pomyślną karierę z powodu braku wsparcia ze strony arystokracji. W latach rewolucji okazał się wspiąć się do góry dzięki mu rewolucyjne wojny i pomoc Augustina Robespierre’a brata M. Robespierre’a. Po odejściu od władzy Termidorianów usunięto go ze służby za powiązania z Jakobinami. Jednak szybka kariera N. Bonaparte’a wznowiła się, kiedy w sytuacji ogólnego opustoszenia on pomógł Termidorianom stłumić bunt w 1795 r. w Paryżu. Wdzięczny Dyrektoriat mianował go dowódcą garnizonu Paryża, a później – wojska włoskiego.

Wzmocniwszy zdolność bojową wojska, młody generalny N. Bonaparte przeprowadził błyskotliwą kampanię wojskową, szybko rozbił Austriaków i podbił całe Włochy. Na mapie Półwyspu Apenińskiego pojawiły się nowe formacje państwowe zależne od Francji, zostały zniesione rządy feudałów,

rozszerzono prawo wyborcze i in. Pierwsza koalicja antyfrancuska w wyniku Wyprawy Włoskiej z lat 1796–1797 rozpadła się.

Głównym wrogiem Francji pozostawała Wielka Brytania. Napoleon postanowił zdobyć Egipt, a stamtąd udać się do Indii – najbogatszej kolonii brytyjskiej.

Podczas wyprawy egipskiej z lat 1798–1799 Napoleon podbił Egipt, jednak został odcięty od Francji przez eskadrę brytyjską admirała Horatio Nelsona, która zniszczyła flotę francuską w zatoce Abukir w pobliżu Aleksandrii.

W tym czasie w Paryżu przygotowano spisek przeciwko Dyktatoriatowi, który jej członkowie mieli nadzieję wykorzystać do przejęcia władzy. Napoleon zostawił swoje wojsko w Egipcie i wrócił do Francji, ponieważ miał swoje plany wobec zmiany reżimu w Paryżu. **9 listopada 1799 r. (18 brumaire’a** zgodnie z kalendarzem rewolucyjnym) w stolicy doszło do zamachu stanu, który stał się końcem Wielkiej Rewolucji Francuskiej XVIII w.

5 Podsumowanie i znaczenie historyczne Wielkiej Rewolucji Francuskiej. Wielka Rewolucja Francuska z XVIII w. stała się największym przewrotem społecznym drugiej części Historii Nowożytnej. Miała ona ogromny wpływ nie tylko na Francję, lecz również na wszystkie kraje Zachodu. Rozpoczęte przez nią zmiany społeczne w dużej mierze zdeterminowały historię Europy XIX wieku.

W wyniku rewolucji we Francji zostały usunięte przeszkody do jej stopniowego rozwoju społeczno-gospodarczego – wyeliminowano „stary porządek”, absolutyzm, podział na stany społeczeństwa i resztki stosunków feudalnych w rolnictwie. Ukształtowano ideę nacji jako podstawy władzy państwowej, który ma prawo do samodzielnego decydowania o własnym losie. To przyczyniło się do wdrożenia narodowo-wyzwoleńczej walki bezpaństwowców narodów Europy i Ameryki Łacińskiej. Dzięki rewolucji po

Napoleon podczas zamachu stanu 18 brumaire’a 1799 r. w Saint-Claude. 1840. Malarz Francois Boucher.

Bitwa koło piramid (Napoleon podczas wyprawy egipskiej wojska francuskiego). 1810. Malarz Antoine-Jean Gros

? Dlaczego, waszym zdaniem, malarze zdecydowali się zachować pamięć dla potomków właśnie o tych wydarzeniach z życia Napoleona?

Francja w okresie Dyrektoriatu i Konsulatu

raz pierwszy na poziomie państwowym zostały podane oraz umocowane naturalne niezbywalne prawa człowieka i obywatela, co z kolei zapoczątkowało tworzenie państwa prawa i społeczeństwa obywatelskiego.

Rewolucja również dała dość trudne lekcje. W szczególności uwidoczniła niebezpieczeństwo transformacji społeczeństwa poprzez przemoc, niebezpieczeństwo terroru i przekształcenia go w uniwersalny środek rozwiązywania problemów społecznych.

W wyniku rewolucji we Francji ukształtowała się republikańska forma rządów. Pomimo ciągłej walki o władzę, w kraju stopniowo zatwierdziło się zwierzchnictwo przedstawicielskich organów władzy. Z upływem czasu demokracja parlamentarna, łamiąc próby powrotu byłych rządów zdobyła zwycięstwo, a państwo stało się gwarantem nieodwracalności transformacji politycznej, społecznej i gospodarczej.

Wnioski

- ▶ Nasilenie się rewolucji we Francji doprowadziło do ustanowienia w państwie republikańskiej formy rządów.
- ▶ W obliczu rosnącego niezadowolenia ludu ustanowiła się Dyktatura Jakobińska. Jednak rozbieżności polityki Jakobinów wobec interesów większości ludności kraju wywołały jej upadek.
- ▶ Reżim Termidoriański miał spore poparcie we Francji. Jego upadek był końcowym wydarzeniem Wielkiej Rewolucji Francuskiej końca XVIII w.

Pytania i polecenia

1. W wyniku jakiego wydarzenia we Francji ukształtowała się Dyktatura Jakobinów?
2. Kiedy został przyjęty Dekret o „całkowitej maksymalnej”? **3.** Kiedy miał miejsce Przewrót Termidoriański? **4.** Kto posiadał najwyższą władzę wykonawczą we Francji na mocy Konstytucji 1795 r.? **5.** Jakim wydarzeniem zakończyła się Wielka Rewolucja Francuska XVIII w.?

6. W jaki sposób we Francji obalono monarchię i ustanowiono republikę? **7.** Jakie cechy szczególne miały zmiany wprowadzone w kraju za czasów Dyktatury Jakobinów?
8. Określcie cechy Konwentu Termidoriańskiego i Dyktatury.

9. Wskażcie na mapie wydarzenia powiązane z zakończeniem Wielkiej Rewolucji Francuskiej końca XVIII w. oraz opiszcie je. **10.** Zakończcie układanie tabeli „Wdrażanie Wielkiej Rewolucji Francuskiej końca XVIII w.” (s. 20). **11.** Połączcie się w małe grupy oraz omówcie, jakie były wnioski z Wielkiej Rewolucji Francuskiej końca XVIII w. dla ówczesnej Europy.

12. Na początku XX w. francuski historyk Jean Jaures w swoim dziele „Historia społeczna Rewolucji Francuskiej” napisał: „Rewolucja – barbarzyńska forma postępu. Czy będziemy mogli kiedykolwiek zobaczyć dzień, kiedy forma postępu będzie naprawdę ludzką?”. Jaki jest Wasz stosunek do tego stwierdzenia po zakończeniu analizy historii Wielkiej Rewolucji Francuskiej końca XVIII w.? Uzasadnijcie swoje zdanie.

§4. Konsulat oraz Cesarstwo Napoleona Bonaparta

1. Jakie podstawowe zmiany społeczne i polityczne miały miejsce we Francji w wyniku rewolucji? **2.** Jakie były główne etapy kariery wojskowej i politycznej Napoleona Bonaparte? **3.** Co to jest cesarstwo?

Konsulat. Po zamachu stanu z 18 brumaire’a cała władza we Francji faktycznie okazała się w rękach jednego człowieka – pierwszego konsula Napoleona Bonaparte. Jego polityka wewnętrzna była skierowana na stworzenie mocnego rządu centralnego, warunków dla rozwoju przemysłu i rolnictwa, poprawy sytuacji finansowej kraju, pojednanie z przedstawicielami starego społeczeństwa, którzy zgodzili się uznać zmiany w porealizacyjnej Francji.

Organizacja władzy państwowej w kraju za czasów Konsulatu określona była w nowej Konstytucji 1799 r. Pozostawała republikańska forma rządów, przywrócono powszechne prawo wyborcze dla mężczyzn, ale wprowadzono skomplikowaną wielostopniową ordynację wyborczą. Władza ustawodawcza została podzielona między Radą Państwa, Trybunatem, Zgromadzeniem Ustawodawczym i Senatem. Władzę wykonawczą sprawował Pierwszy Konsul, którym Konstytucja ogłosiła na dziesięć lat „obywatela Bonaparte’a”.

System samorządów regionalnych został zreorganizowany – na czele departamentów stanęli prefekci, a miast – burmistrzowie mianowani przez rząd.

Organizacja władzy we Francji za czasów Konsulatu

(9 listopada 1799 r. – 18 maja 1804 r.)

Szczególnie skomplikowaną była sytuacja w gospodarce. Kraj był na skraju bankructwa. Napoleon zaczął osobiście sprawdzać co tydzień wydatki każdego ministra. Z jego inicjatywy w 1800 r. wielcy paryscy bankierzy stworzyli Bank Francji, który dostarczał kredyty państwu pod zastaw ze zboru podatków. Inflacja została pokonana poprzez wprowadzenie nowych pieniędzy papierowych (asygnacji) zabezpieczonych złotem.

Osiągnięcie stabilności finansowej doprowadziło do ożywienia gospodarczego. Wzrosła ilość wytwarzanych produktów rolnych. We Francji rozpoczęła się rewolucja przemysłowa. W 1801 r. w Paryżu odbyły się pierwsze targi przemysłowe, gdzie swoje produkty prezentowało ponad 150 hut i fabryk. Do rozwoju przemysłu przyczyniło nadanie przedsiębiorcom zamówień państwowych na wyposażenie wojskowe. Tworzono nowe miejsca pracy, lecz zakazano związków zawodowych i strajków. Wszelkie wynikające spory miała rozwiązywać policja, przedsiębiorcom zakazano zmniejszać pensje pracowników.

W celu osiągnięcia pojednania narodowego Napoleon początkowo pozwolił powrócić większości imigrantów, a następnie ogłosił dla nich, z wyjątkiem liderów kontrewolucji, amnestię ogólną. Spójności społecznej sprzyjała

również podpisana 15 lipca 1801 r. umowa (**konkordat**) z Papieżem Piusem VII. Na mocy tej umowy katolicyzm ogłoszono religią większości Francuzów, a Pierwszy Konsul uzyskiwał prawo do mianowania biskupów, których następnie zatwierdzał papież.

2 **Kształtowanie się Pierwszego Cesarstwa.** Użytkowane zwycięstwa Napoleone wykorzystywał dla wzmocnienia swojej władzy we Francji. W sierpniu 1802 r. na fali podniesienia, która ogarnęła kraj po klęsce Drugiej Koalicji Antyfrancuskiej przeprowadzono plebiscyt (głosowanie powszechne), w wyniku którego Napoleon uzyskał stanowisko pierwszego konsula dożgonnie.

W lutym-marcu 1804 r. odkryto wielki spiszek zwolenników przywrócenia monarchii Bourbonów we Francji. W kraju rozpoczęto kampanię mającą na celu ogłoszenie cesarzem Napoleona, ponieważ uważano, że tylko on zmoże uratować republikę. 18 maja 1804 r. Bonaparte został ogłoszony cesarzem Francuzów Napoleonem I, a w grudniu tego samego roku miała odbyć się uroczysta koronacja.

Napoleon na cesarskim tronie. 1806. Malarz Jean-Auguste-Dominique Ingres

Historyk Eugeniusz Tarle w książce „1812 rok” w taki sposób opisywał koronację Napoleona: „2 grudnia 1804 r. w katedrze Notre Dame w Paryżu odbyła się ceremonia złożenia ślubów i namaszczenie na cesarstwo Napoleona. Kiedy duża liczba złotych karet ciągnęła się od pałacu do katedry Notre Dame, ogromny tłum patrzył na to. Jednak w tym dniu tu i tam słyszano słowa niezadowolenia z tego widowiska. Mianowicie często wspomina się wyrażenie, które legenda historyczna przypisuje się do różnych osób i którą rzekomo powiedział jeden ze starych republikanów z wojskowych w odpowiedzi na pytanie Napoleona, jak mu podoba się uroczystość: „Bardzo dobrze, Wasza Wysokość, smutnie tylko jest, że brakuje dzisiaj 300 tys. ludzi, którzy złożyli swoje głowy, żeby takie ceremonie były niemożliwe...”

Polityka wewnętrzna Pierwszego Cesarstwa, jak go nazywają badacze, kontynuowała tą, którą przeprowadzano za czasów Konsulatu. W sierpniu 1804 r. został przyjęty „Kodeks Cywilny”, który często nazywają „Kodeksem Napoleona”. Był to pierwszy jedyny dla wszystkich zbiór przepisów. Zostały w nim zawarte zasady równości wszystkich obywateli w zakresie praw, nienaruszalność własności prywatnej, wolności prywatnej przedsiębiorczości, zasady prawa rodzinnego i in.

Później we Francji przyjęto również „Kodeks Handlowy” (1807 r.) oraz „Kodeks Karny” (1811 r.). Normy kodeksów z lat 1804–1811 zostały rozpowszechnione na kolonie francuskie, sprzymierzone z Francją Napoleona oraz podbite przez nią kraje. Właśnie dzięki temu wojny, prowadzone przez Napoleona w Europie były czynnikiem, który przyczynił się do zniszczenia „starych porządków”.

Z „Kodeksu Cywilnego” 1804 r.

Artykuł 544. Własność jest prawem do korzystania i dysponowania rzeczami w najbardziej absolutny sposób, żeby korzystanie nie było takim, które jest zakazane przez prawo i regulacje.

Artykuł 545. Nikt nie może być zmuszony do zrzeczenia się praw do ich własności, jeśli to nie jest robione dla dobra publicznego oraz dla sprawiedliwego i uprzedniego wynagrodzenia. Własność uzyskiwana jest i przekazywana w drodze dziedziczenia, darowizny za życia lub zgodnie z testamentem...

?

1. Czy można uważać, że zapisany w „Kodeksie” stosunek do własności prywatnej przyczynił się do stabilizacji sytuacji w porewolucyjnej Francji? Dlaczego? 2. Pod koniec życia Napoleon powiedział: „Moja prawdziwa chwała nie jest w 40 wygranych przeze mnie bitwach... Jednakże nie będzie oraz nie może być zapomniany mój „Kodeks Cywilny”. Czym, waszym zdaniem, zostało uzasadnione to przekonanie Napoleona?

3

Kryzys i upadek Pierwszego Cesarstwa. Polityka Napoleona w pierwsze lata jego rządów miała poparcie większości Francuzów. Ożywienie w gospodarce sprzyjało zwiększeniu płac większości ałoludności pracującej. Wojsko francuskie, w odróżnieniu od armii innych krajów europejskich, miało wysokie morale bojowe. Broniło ono państwo, w którym został zniszczony „stary porządek” i uznano prawa człowieka i obywatela. Stopniowo jednak Francuzi zmęczeni się długimi wojnami. Nowa mobilizacja mężczyzn w wieku od 18 do 25 lat coraz częściej wywoływała niezadowolenie. Stan przemysłu, finansów i handlu Francji pogarszał się w wyniku ograniczeń nałożonych przez Blokadę Kontynentalną. W 1810 r. kraj został ogarnięty kryzysem gospodarczym.

Stopniowo komplikowały się stosunki Cesarstwa z podbitymi terytoriami. W krajach, które weszły do składu cesarstwa Napoleona, albo zależnych od niego dochodziło do istotnych zmian, zniesiono powinności feudalne oraz przywileje stanowe, zatwierdzono równość obywateli, wprowadzono „Kodeks Napoleona”, ziemie kościelne przekazywano na własność państwa i in. Jednocześnie podboji nowych terytoriów przez Francuzów często towarzyszyły grabieże i rekwizycje, ponieważ zaopatrzenie ich wojska przeprowadzano na zasadzie „wojna karmi wojnę” – kosztem podbitych ziem. Ciężkim brzemieniem stawały się **kontrybucje** oraz konieczność dostarczenia dziesiątków tysięcy żołnierzy armii Napoleona. To powodowało wzrost patriotyzmu i powstawania **ruchów narodowowyzwoleńczych**,

Ruch narodowowyzwoleńczy – walka uciskanych ludów przeciwko obcemu panowaniu, eliminacji ucisku narodowego i kolonialnego, zdobycie niepodległości narodowej.

Kontrybucja – kwota pieniężna, którą nakłada państwo-zwycięzca na pokonane państwo lub na ludność podbitego terytorium

skierowanych przeciwko napoleońskiej dominacji. Przykładowo we Włoszech w 1807 r. powstało tajne stowarzyszenie z **karbonariuszy** (górników). W Prusach pojawiło się tajne stowarzyszenie „Tugenbund”. W Hiszpanii w wyniku wojny partyzanckiej przeciwko Francuzom ustawodawcze Cortesy w 1812 r.

przyjęły pierwszą w historii państwa konstytucję, która przekształciła go w monarchię konstytucyjną.

Jednakże Napoleon prawdopodobnie nie zauważył tych zmian w swoich posiadłościach i uważał, że dla stworzenia monarchi ogólnoswiatowej musi podbić Rosję. Mimo wszystko wyprawa do Rosji w 1812 r. zakończyła się dla niego całkowitą klęską.

Wróciwszy do Paryża, cesarz zaczął zbierać nową armię. W tym czasie wiosną 1813 r. jego przeciwnicy stworzyli **szóstą koalicję antyfrancuską** (lata 1813–1814). Jesienią tego roku ona zebrała milionowe wojsko, któremu Napoleon potrafił przeciwstawić tylko 500-tysięczną armię, większością z których byli dopiero co zmobilizowani młodzi chłopcy. **16–19 października 1813 r. pod Lipskiem** doszło do „**Bitwy Narodów**” jak nazywali ją ówcześni historycy. Napoleon został pokonany i wycofał się na terytorium Francji. Odrzucił propozycję członków koalicji zawrzeć pokój i zrezygnować ze zdobyczy Francji po 1792 r., ponieważ był przekonany, że zwycięży wroga.

31 marca 1814 r. wojska alianckie bez walki zajęły Paryż. 6 kwietnia 1814 r. Napoleon zrzekł się tronu. Został zesłany na małą wyspę Elba u wybrzeży Włoch.

Zwycięzcy razem ze starą arystokracją dokonali **restauracji** politycznej w kraju przywracając monarchię Burbonów. Królem Francji został ogłoszony **Ludwik XVIII** (lata 1814–1824), 59-letni brat Ludwika XVI, który został ścięty podczas rewolucji. Flagą państwową zamiast niebiesko-biało-czerwonego trykoloru, który powstał podczas Wielkiej Rewolucji Francuskiej, znowu stała się biała flaga z liliami Burbonów. Sojusznicy wspierali odbudowę przedrewolucyjnych porządków w kraju, ale zobowiązali Ludwika XVIII dać narodowi konstytucję. Wszystkie stanowiska w państwie otrzymali zwolennicy Burbonów. Z wojska zwolniono 20 tys. oficerów, którzy służyli za czasów Napoleona. Byli emigranci nie kryli swoich zamiarów odzyskać utracone podczas rewolucji posiadłości. Poprawa stosunków z Wielką Brytanią doprowadziła do powrotu na rynki Francji towarów brytyjskich, co z kolei miało negatywny wpływ na lokalnych producentów. W państwie zaczęło rosnąć niezadowolenie i zaczęły nasilać się sympatie do byłego cesarza.

Łądowanie na wyspę Elba
(Zesłanie Napoleona w 1814 r.).
Karykatura XIX w.

? Co, waszym zdaniem, autor chciał powiedzieć karykaturą?

Restauracja – odnowienie czegokolwiek w jego pierwotnej formie.

---

4 **Początek Kongresu Wiedeńskiego. „Sto dni” Napoleona.** Po pierwszym zrzeczeniu się (abdykacji) Napoleona I w Wiedniu zebrali się przedstawiciele państw europejskich, żeby określić nową sytuację Francji i osiągnąć porozumienie w sprawie zmian terytorialnych. Główną rolę w podejmowaniu decyzji pełniły Wielka Brytania, Austria, Rosja oraz Prusy.

Kongres Wiedeński 1 listopada 1814 r. – 9 czerwca 1815 r. – zjazd przedstawicieli krajów europejskich (z wyjątkiem Turcji), którym zakończyły się wojny koalicji państw europejskich z Napoleonem I.

Podczas odbudowy powojennej Europy przestrzegano następujących zasad:

- ▶ utworzenie dookoła Francji bariery, która w przypadku powikłań umożliwi jej izolację;
- ▶ nadanie krajom – uczestnikom koalicji antyfrancuskiej rekompensaty za udział w walce z Napoleonem;
- ▶ wznowienie granic oraz postaci ustroju politycznego państwa, jakimi były w 1792 r.;
- ▶ stworzenie w Europie systemu równowagi politycznej: moc jednego państwa równoważona była przez inne, co nie pozwalało na ustanowienie swojej dominacji.

W tym czasie Napoleon uważnie obserwował rozwój sytuacji we Francji. Przekonawszy się, że Francuzi nie popierają Burbonów, cesarz (ten tytuł został zachowany dla niego) postanowił spróbować przywrócić władzę. 1 marca 1815 r. Napoleon z 1600 żołnierzy wylądował na wybrzeżu Zatoki Joinville i ruszył na Paryż, wzywając przyłączyć się wszystkich, kto jego popiera.

21 marca 1815 r. paryżanie zanieśli cesarza na rękach do pałacu Tuileries. Ludwik XVIII uciekł. W ten sposób rozpoczęły się „sto dni” – okres powrotu do władzy Napoleona (20 marca – 22 czerwca 1815 r.).

Artur Wellington

W obliczu niebezpieczeństwa przywrócenia cesarstwa Napoleona jego przeciwnicy w Wiedniu zapomnieli o różnicach w poglądach i ponownie się zjednoczyli. Do walki z cesarzem stworzyli **siódmą koalicję antyfrancuską** (1815 r.). Podczas gdy Napoleon zgromadził 120-tysięczne wojsko, jego przeciwnicy posiadali 850 tys. żołnierzy. **18 czerwca 1815 r.** w pobliżu wsi **Waterloo** w Belgii angielskie wojsko na czele z **Arturem Wellingtonem** (1769–1852) i pruskie pod dowództwem **Gebharda Blüchera** (1742–1819) pokonały wojsko Napoleona. 22 czerwca 1815 r. cesarz po raz drugi zrzekł się tronu. Podał się Anglikom i został wysłany na małą wyspę Świętej Heleny na Oceanie Atlantyckim. Będąc tam pod stałą ochroną 3 tys. żołnierzy, 5 maja 1821 r., Napoleon zmarł w tajemniczych okolicznościach.

5 **Podsumowanie Kongresu Wiedeńskiego. Powstawanie Świętego Przymierza.** 9 czerwca 1815 r. doszło do podpisania aktu końcowego Kongresu Wiedeńskiego, w którym zostały sformułowane jego postulaty podstawowe. Francja wróciła do granic 1792 r. bez utraty swoich terytoriów i zapłaciła zwycięzcom 700 mln franków kontrybucji

We Francji, Hiszpanii i Królestwie Neapolu przywrócono rządy Burbonów. Wielka Brytania otrzymała część byłych kolonii francuskich i holenderskich – wyspy Malta i Cejlon, Kolonię Przylądkową na południu Afryki, zdobyła prawo do kontrolowania Wysp Jońskich w Morzu Śródziemnym. Pod naciskiem Wielkiej Brytanii sojusznikom przekazano całą francuską marynarkę wojenną. Rosja otrzymała byłe Księstwo Warszawskie i zachowała przyłączone wcześniej Finlandię oraz Besarabię. Zwracała Austrii Tarnopol, który podarował jej Napoleon w 1809 r., a od cesarza austriackiego dostawała inne ziemie ukraińskie – Chełmszczyznę i Podlasie.

Zachowano rozdrobnienie polityczne Włoch. Austria ponownie ustanowiła swoją władzę nad Lombardią i otrzymała Wenecję. Wzmocniło się Królestwo Sardyńskie, do którego przyłączono Sabaudię, Niceę oraz terytorium Republiki Genui. Wznowiono Państwo Papieskie oraz Królestwo Neapolu.

Zamiast 350 niemieckich świeckich i religijnych podmiotów państwowych, które wcześniej były częścią dawnego Świętego Cesarstwa Rzymskiego przed wojnami napoleońskimi, stworzono 39, które razem tworzyły Związek Niemiecki, na czele ze wspólnym Sejmem.

Z listu Sekretarza Kongresu Wiedeńskiego Friedricha Hentza (26 czerwca 1815 r.)

Publiczna uwaga prawdopodobnie nie była podekscytowana do takiego stopnia, jak przed otwarciem tego uroczystego spotkania. Od tego spotkania oczekiwano reformy systemu politycznego Europy, gwarancji wiecznego spokoju i wreszcie powrotu „Złotego wieku”. Przyniosło tylko restaurację, wcześniej określone przez potęgę wojska – umowę między mocarstwami, która miała przyczynić się do ustanowienia równowagi i utrzymania pokoju w Europie, dość dowolne zmiany w posiadłościach mniej ważnych państw...

1. Jak ocenia prace Kongresu Wiedeńskiego F. Hentza? **2.** Czy zgadzacie się z jego punktem widzenia? Dlaczego?

Powstawała Konfederacja Szwajcarska składająca się z 19 kantonów, która uzyskała strategicznie ważne przełęcz alpejskie i ogłosiła odwieczną neutralność. Do Holandii przyłączono Belgię i Luksemburg, do Szwecji – Norwegię, do Danii – Szlezwik i Holsztyn. Prusy otrzymały Północną Saksonię, lewy brzeg Renu, większą część Westfalii, szwedzkie Pomorze oraz wyspę Rugia.

W celu zachowania opracowanego w Wiedniu systemu zmian terytorialnych oraz walki z ruchami rewolucyjnymi w Europie na propozycję

cesarza rosyjskiego Aleksandra I **26 września 1815 r.** w Paryżu monarchowie Austrii, Prus i Rosji podpisali akt powołania **Świętego Przymierza**. Później dołączyły do niego Francja i większość krajów europejskich. Charakter działalności Świętego Przymierza zasadniczo nie zmienił się po kongresie w Tropau w 1820 r., na którym zostało ogłoszone prawo interwencji wojskowej w sprawy wewnętrzne innych państw, w przypadku początku tam powstań narodowo-wyzwoleńczych, rewolucji i in.

Wnioski

- ▶ Za czasów Konsulatu doszło do stopniowego wzmocnienia władzy Napoleona Bonaparta. Jednak jednocześnie on pragnął prowadzić politykę, która spełniała interesy wszystkich grup społecznych.
- ▶ Cesarstwo, stworzone przez Napoleona, w krótkim czasie osiągnęło swoją moc szczytową. Jednak próby Napoleona ustanowienia całkowitej kontroli nad kontynentem doprowadziły do wzrostu konfliktu francusko-rosyjskiego.
- ▶ Trwałe wojny, procesy zachodzące w podbitych przez Napoleona państwach i niepowodzenie jego kampanii rosyjskiej stały się głównymi czynnikami, które doprowadziły do upadku Pierwszego Cesarstwa we Francji.
- ▶ Klęska Napoleona stała się powodem do pojawienia się u zwolenników „starego porządku” chęci jego przywrócenia i usunięcia wszystkich zmian okresu rewolucji.
- ▶ Kongres Wiedeński po raz pierwszy opracował system umów, dzięki którym zostały uregulowane stosunki międzynarodowe oraz ustlono nowe granice w całej Europie. Jednakże zmiany terytorialne, wywołane decyzjami Kongresu, odpowiadały tylko interesom monarchów krajów-zwycięzców Napoleona.

Pytania i polecenia

1. Co to jest konkordat? **2.** Kiedy powstało Pierwsze Cesarstwo we Francji? **3.** Jaki konflikt zbrojny nazywają „bitwa narodów”? **4.** Jakie ziemie ukraińskie otrzymało Cesarstwo Rosyjskie na mocy decyzji Kongresu Wiedeńskiego? **5.** Jakie państwa były założycielami Świętego Przymierza?

6. Głównym celem swojej polityki wewnętrznej w okresie Konsulatu Napoleon Bonaparte ogłosił „spokój, porządek i zgodność z prawem”. Dzięki jakim środkom to hasło realizowano w ówczesnej Francji? **7.** W jaki sposób doszło do utworzenia Pierwszego Cesarstwa we Francji? **8.** Podajcie przejawy kryzysu Pierwszego Cesarstwa. Jak doszło do jego upadku? **9.** Dlaczego stał się możliwy powrót Napoleona do władzy? Czy zakończył się okres „stu dni”?

10. Określcie na podstawie mapy atlasu zmiany terytorialne, które miały miejsce w Europie zgodnie z postulatami Kongresu Wiedeńskiego. **11.** Połączcie się w małe grupy i omówcie na ile rzeczywiste były cele założycieli Świętego Przymierza.

12. Napoleon powiedział o sobie: „Bywam albo litem, albo lwem. Cały sekret rządzenia polega na tym, żeby wiedzieć, kiedy dokładnie trzeba być tym lub drugim”. Przeanalizujcie działalność Napoleona w okresach Konsulatu i Cesarstwa oraz podajcie przykłady potwierdzające jego słowa. **13.** Przygotujcie esej na temat „Rola Napoleona w historii Francji i Europy”.

§ 5. Wojny napoleońskie oraz ich konsekwencje*

1. Jaki charakter miały wojny, które prowadziła Francja na początku rewolucji? Dlaczego? **2.** Amerykański historyk stosunków międzynarodowych J. Ray w taki sposób wyraził ideały Wielkiej Rewolucji Francuskiej końca XVIII w.: „Rewolucja stała się ekspansywna. Francuzi byli przekonani, że ich ideały są zbyt dobre i zbyt ważne, żeby ograniczyć ich przejaw w jednym państwie”. Wytłumaczcie w jaki sposób odzwierciedlało się to w polityce zagranicznej Francji okresu rewolucji. **3.** Jaką rolę pełnił Napoleon Bonaparte we Francji w realizacji kierunku ekspansyjnego na arenie międzynarodowej?

1

Wojny okresu Konsulatu. W polityce zagranicznej Napoleona w okresie Konsulatu ważne miejsce zajmowała walka z drugą koalicją antyfrancuską (lata 1798–1801), chęć zwiększenia podwładnych Francji terytoriów i, korzystając z ich zasobów, zniszczenia swego głównego wroga – Wielkiej Brytanii. Wojna z drugą koalicją zakończyła się błyskotliwym zwycięstwem Napoleona. Szybko i niespodziewanie dla Austriaków pokonał Alpy, 14 czerwca 1800 r. ostatecznie pokonał ich koło wsi Marengo. Zgodnie z podpisanym w 1801 r. Pokojem w Luneville Austria została wyparta z Włoch oraz zgodziła się uznać granice Francji na lewym brzegu Renu. Zgodnie z Pokojem podpisanym w Amiens z Wielką Brytanią Francja odzyskała swoje posiadłości w Indiach Zachodnich, ale opuściła Egipt. W wojnie ustanowiła się tymczasowa przerwa, ale za rok walki wznowiono. W sojuszu z Napoleonem wystąpiła Hiszpania za pomocą floty której miał zamiar podbić Wielką Brytanię. W 1802 r. Francja najechała Piemont we Włoszech, a w 1803 r. podbiła Szwajcarię.

Wojny napoleońskie, która rozpoczęły się w Europie w okresie Konsulatu, chronologicznie kontynuowały wojny Wielkiej Rewolucji Francuskiej końca XVIII w., ale różniły się ze względu na swój kierunek. Pomimo zaborczej natury, przyczyniały się do rozprzestrzeniania się idei rewolucyjnych i niszczenia „starego porządku”. Działania wojskowe prowadzono w interesach

---

Wojny napoleońskie – wojny, które prowadziła Francja oraz jej sojusznicy w okresach Konsulatu (lata 1799–1804) oraz Cesarstwa Napoleona I Bonaparta (lata 1804–1814, 1815) przeciwko koalicji państw europejskich.

---

* Paragraf do pogłębienia wiedzy.

Kapitulacja Ulm.
1815. Malarz Charles Thevenin

Bitwa pod Trafalgarem.
1822. Malarz William Turner

burżuazji francuskiej, która pragnęła wzmocnić swoją przewagę w Europie kontynentalnej. Głównymi przeciwnikami Francji w wojnach napoleońskich była Wielka Brytania, Austria i Rosja.

2 **Wojny okresu Pierwszego Cesarstwa.** W sierpniu 1805 r. utworzono **trzecią koalicję antyfrancuską**. W przeciwieństwie do poprzednich, swoim celem zadeklarowała ona nie walki z rewolucyjną Francją, a opór agresywnej polityce Napoleona I. Cesarz z kolei chciał zadać główny cios po Wielkiej Brytanii. W tym celu przygotował dużą armię dla inwazji. Najpierw jednak Napoleon zdecydował się wycofać z gry słabą Austrię i przeniósł się tam ze swoimi głównymi siłami. **20 października 1805 r.** w bitwie koło **Ulm** nad Dunajem zmusił do poddania się główną armię austriacką. Ale niemal jednocześnie z tym zwycięstwem Francuzi zostali pokonani. **21 października 1805 r.** w największej bitwie morskiej XIX w. koło przylądka Trafalgar niedaleko Cieśniny Gibraltarskiej połączona flota francusko-hiszpańska niemal całkowicie została zniszczona przez flotę brytyjską admirała H. Nelsona.

W listopadzie 1805 r. Napoleon triumfalnym marszem wszedł do Wiednia. Z pomocą Austriakom przyszło wojsko rosyjskie. **2 grudnia 1805 r.** pod **Austerlitz** (terytorium współczesnych Czech) doszło do „**bitwy trzech cesarzy**”. Napoleon I pokonał połączzone wojsko cesarza austriackiego **Franciszka II** i cesarza rosyjskiego **Aleksandra I**. W wyniku tego trzecia koalicja antyfrancuska rozpadła się. W 1806 r. Napoleon I zmusił **Franciszka II** zdjąć z siebie tytuł cesarza Świętego Cesarstwa Rzymskiego narodu niemieckiego.

W lipcu 1806 r. Napoleon I stworzył z 16 południowoniemieckich państw **Sojusz Reński** pod swoją protekcją. To przyspieszyło powstanie **czwartej koalicji antyfrancuskiej** (lata 1806–1807). Napoleon działał szybko i zdecydowanie. **14 października 1806 r.** doszło do dwóch decydujących bitew pod Jeną i

Auerstedtem, w którym jego wojska zniszczyły armię pruską. 27 października 1806 r. Napoleon uroczyście wszedł do Berlina.

21 listopada 1806 r. w Berlinie cesarz Francuzów podpisał dekret o **Blokadzie Kontynentalnej**, zgodnie z którym kraje zależne od niego i sprzymierzone miały zakaz handlu, utrzymywania więzi pocztowych i innych z Wielką Brytanią. Osobom naruszającym zakaz groziła konfiskata mienia. Jednak ten zakaz handlu szkodził bardziej handlowi Francuzów niż Brytyjczyków.

Z Dekretu Berlińskiego o Blokadzie Kontynentalnej (21 listopada 1806 r.)

1. Wypsy brytyjskie przechodzą w stan blokady.
2. Wszelki handel i wszelkie powiązania z Wypcami Brytyjskimi zostają zabronione.
3. Każdy obywatel brytyjski, bez względu na stopień i stan, znaleziony w posiadłościach, zajętych naszymi lub wojskami sojuszniczymi, ogłaszany jest jeńcem wojennym...
4. Każdy statek płynący z Anglii lub jej kolonii, albo który cumował tam po wejście w życie tego dekretu nie będzie przyjęty przez żaden port.

- 1.** Na czym polega istota Blokad Kontynentalnej? **2.** Jak uważacie, czy skutecznymi były środki Blokad Kontynentalnej?

Na terenie Prus Wschodnich Napoleon spotkał się z wojskiem rosyjskim. Krwawe walki koło Pułtuska (26 grudnia 1806 r.) i Preisch-Eilau (7–8 lutego 1807 r.) nie miały zwycięzców. Dopiero w bitwie pod Frydlandem (14 czerwca 1807 r.) cesarz Francuzów pokonał wojsko rosyjskie. Zgodnie z zawartym tu **25 czerwca 1807 r. Pokojem Tylżyckim** Rosja została zmuszona do uznania wszystkich podbojów Napoleona w Europie, zawarła z nim sojusz i dołączyła do Blokad Kontynentalnej. Z ziem polskich otrzymanych przez Prusy według podziałów Rzeczypospolitej, Napoleon stworzył zależne od Francji Księstwo Warszawskie.

W 1808 r. wojska napoleońskie podbiły Hiszpanię. Jej nowym królem został brat Bonaparta **Józef Napoleon**. Ale Hiszpanie nie zgodzili się i zaczęli zaciekle wojnę partyzancką z Francuzami. Historyk Eugeniusz Tarle w książce „Napoleon” pisał: „Nikt na świecie nie wiedział wtedy, że ci sami „żebracy” (tak Napoleon pogardliwie nazywał Hiszpanów) jako pierwsi zaczną kopać tę jamę, do której wpadnie wielkie cesarstwo napoleońskie”.

Wiosną 1809 r. Anglia i Austria stworzyły **piątą antyfrancuską koalicję**, ale istniała ona niedługo. Francuzi pokonali Austriaków w bitwie pod Aschpernem (22 maja 1809 r.) i Wagram (5 lipca 1809 r.) zajęli Wiedeń. Pokonana Austria zgodziła się zapłacić Napoleonowi kontrybucję oraz dołączyć do Blokad Kontynentalnej. Po tym koalicja upadła.

Na początku 1810 r. pod władzą Napoleona okazała się spora część Kontynentu Europejskiego. Dookoła granic Francji znajdowały się państwa zależne od niej oraz te, którymi rządzą krewni Napoleona. W tym samym

Francja w okresie Pierwszego Cesarstwa

czasie przez istniejące sprzeczności stale pogarszały się stosunki Francji i Rosji. Zdaniem cesarza właśnie Rosja była główną przeszkodą na drodze do całkowitej kontroli przez niego nad Europą.

3 Najazd Napoleona na Cesarstwo Rosyjskie. Wyprawa do Rosji w czerwcu 1812 r. rozpoczęła się nieudanie dla cesarza. Rozbić wojska rosyjskie pojedynczo, jak planowano, Napoleon nie zmożł, i koło Smoleńska one

Napoleon przed Moskwą w pożarze.
1841. Malarz Adam Albrecht

Wycofanie się Napoleona z Rosji zimą 1812 r.
1863. Malarz Adolf Norton

? Jak obraz przekazuje tragizm wydarzeń zimy 1812 r. w Rosji dla wojska francuskiego?

połączyły się. Unikając decydującej bitwy, dowódca armii rosyjskiej **Michaił Kutuzow** ciągnął Francuzów w głąb kraju.

7 września 1812 r. pod **Borodino** doszło do bitwy, którą Napoleon uważał zwycięstwem, ponieważ Rosjanie wycofali się i opuścili Moskwę. Jednak miasto stało się pułapką dla Francuzów. Zająwszy go Napoleon nie doczekał się od cesarza rosyjskiego zawarcia żadanego pokoju. Wraz z nadejściem chłódów opuścił spaloną Moskwę i ruszył spalonym wcześniej szlakiem do domu. Prześladowania wojsk rosyjskich, ataki partyzantów i nieznosne mrozy zrobiły odwrót francuski powolną śmiercią.

Zdając sobie sprawę, że wojsko nie da się uratować, Napoleon zostawił go i ruszył do Paryża. Klęska armii francuskiej w Rosji stała się decydującym czynnikiem, który doprowadził do upadku cesarstwa Napoleona.

Rosyjską kampanię z 1812 r. Napoleon nazywał „polską wojną”, ponieważ większość bitew odbywała się na dawnym terytorium Polski i jej sukces nieuchronnie poruszyłby kwestię przywrócenia Rzeczypospolitej. Rzeczywiście, dla lokalnych mieszkańców granica, którą przekroczyło „Wielkie Wojsko” cesarza do niedawna było historyczną granicą między Litwą a Polską. Napoleon stanął przed wyborem: albo zdobyć poparcie społeczności lokalnej, uwalniając chłopów i aktywując nastroje austriackie perspektywą przywrócenia Rzeczypospolitej, albo ograniczyć się wyłącznie kampanią wojskową przeciwko cesarza rosyjskiego. Postanowił wybrać ostatnie – i zapłacił za to ogromną cenę.

Niepowodzenie kampanii rosyjskiej wywołało wzrost nastrojów antynapoleońskich w krajach europejskich i przyczyniło się do powstawania

nowej koalicji antyfrancuskiej. Walka o przyszłość kontynentu weszła na etap decydujący.

Wracając z Rosji Napoleon zatrzymał się w Wilnie. W rozmowie ze swoim ministrem spraw zagranicznych Mare cesarz na jego pytanie: „A jak wojsko” – odpowiedział: „Niema wojska”. Następnie dodał słynną frazę „Od wielkiego do śmiesznego tylko jeden krok”.

Wnioski

- ▶ Długi okres wojen napoleońskich obejmujących w tym czasie Europę, zakończył się klęską Napoleona. Jednak ta pora nie minęła bez konsekwencji dla kontynentu. Społeczeństwo europejskie zmieniło się radykalnie. Pozostałości „starego porządku” w Europie Zachodniej i Środkowej znacznie osłabiły się. Jednocześnie z tym zakończyła się niepowodzeniem próba Napoleona całkowitego podboju Europy.
- ▶ Wojny napoleońskie dały impuls do rozwoju na kontynencie idei narodowej, szczególnie w Niemczech i we Włoszech. Idee Wielkiej Rewolucji Francuskiej końca XVIII w., które szerzyły się w tym czasie w Europie, pomogły ukształtować w jej państwach narodowe społeczeństwo obywatelskie.

Pytania i polecenia

1. Z którą koalicją antyfrancuską walczył Napoleon za czasów Konsulatu? **2.** Podajcie definicję pojęcia „wojny napoleońskie”. **3.** Kto dowodził eskadrą brytyjską w bitwie pod Trafalgarem? **4.** Jaką bitwę nazywają „bitwą trzech cesarzy”? **5.** Kiedy odbyła się wyprawa Napoleona do Rosji? **6.** Czym zakończyła się kampania rosyjska Napoleona?

7. Jakie zadania polityki zagranicznej dzięki wojnom w Europie pragnął rozwiązać Napoleon za czasów Konsulatu? Czy udało mu się tego dokonać? Uzasadnijcie swoje zdanie. **8.** Określcie zadania polityki zagranicznej, które za pomocą wojen starał się zrealizować Napoleon w okresie Pierwszego Cesarstwa. **9.** Dlaczego Napoleon udał się na wyprawę do Rosji? Później, przypominając swoje porażki i zwycięstwa, były cesarz przyznał, że kampania rosyjska 1812 r. była jego największym błędem. Jak sądzicie, dlaczego?

10. Prześledźcie na mapie atlasu szerzenie się wojen napoleońskich w okresie Konsulatu i Pierwszego Cesarstwa, opowiedzcie o ich przebiegu. **11.** Ułóżcie w zeszycie plan punktu paragrafu „Wojny okresu Pierwszego Cesarstwa” i przygotujcie na jego podstawie opowieść. **12.** Ułóż w zeszycie chronologię wydarzeń wojen napoleońskich. **13.** Połączcie się w małe grupy i omówcie naturę oraz wyniki wojen napoleońskich.

14. Napoleon kiedyś ironicznie zauważył: „Wszystkie imperia umierają przez niestrawność”. Jak to twierdzenie, waszym zdaniem, charakteryzuje wyniki wojen napoleońskich?

Zajęcia praktyczne

Ukształtowanie zasad równość wobec prawa obywateli: od „Deklaracji praw człowieka i obywatela” do „Kodeksu Cywilnego” Napoleona

1. Co to jest równość obywateli wobec prawa? **2.** Kiedy i w jaki sposób została przyjęta „Deklaracja praw człowieka i obywatela”? **3.** W jaki sposób „Deklaracja praw człowieka i obywatela” wdrażała w swoich przepisach zasady równości wobec prawa obywateli? **4.** Kiedy i w jakich okolicznościach historycznych pojawił się „Kodeks Cywilny” Napoleona? **5.** Jak odzwierciedliły się zasady równości wobec prawa obywateli w „Kodeksie Cywilnym” Napoleona? **6.** Podajcie fakty wskazujące na kształtowanie się zasad równości wobec prawa obywateli we Francji w okresie między pojawieniem się „Deklaracji praw człowieka i obywatela” a „Kodeksem Cywilnym” Napoleona.

Cel: na podstawie uzyskanej wiedzy i analizy przygotowanych informacji określić przejawy kształtowania się zasad równości wobec prawa obywateli we Francji od „Deklaracji praw człowieka i obywatela” do „Kodeksu Cywilnego” Napoleona; przekonać się o znaczeniu zasad równości wobec prawa obywateli dla rozwoju życia społecznego.

Polecenia dla przygotowania do zajęć praktycznych (tematy dzieli nauczyciel)

1. Przygotuj informację na temat: „Kształtowanie się zasad równości wobec prawa obywateli we Francji: od „Deklaracji Praw Człowieka” do „Kodeksu Cywilnego” Napoleona”.
2. Przygotuj esej na pytanie „Dlaczego zasada równości wobec prawa obywateli jest ważna dla rozwoju życia społecznego”

Przebieg pracy

1. Połączcie się w małe grupy ze względu na tematykę przygotowanych informacji i esejów oraz omówcie wyniki pracy nad nimi.
2. Przedstawcie klasie wspólne wnioski, do których doszliście podczas pracy w małych grupach.
3. Zaprezentujcie klasie najlepsze z przygotowanych do lekcji informacji i eseje.
4. Sformułujcie wnioski do celów lekcji.

„Kodeks Napoleona”

ROZDZIAŁ II. EUROPA I AMERYKA ZA CZASÓW REWOLUCJI I POŁĄCZENIA NARODÓW (LATA 1815–1870).

§ 6. Początek kształtowania się społeczeństwa industrialnego

1. Co to jest rewolucja przemysłowa? Jakie dwa składniki ona ma? 2. Co to jest konserwatyzm? 3. Kim są liberałowie i do czego nawoływali? 4. Jakich poglądów przestrzegali zwolennicy radykalizmu? 5. Jakie były wyobrażenia o roli nacji w historii zwolenników nacjonalizmu?

Rewolucja przemysłowa w państwach Europy Zachodniej i jej konsekwencje. Początek kształtowania się społeczeństwa industrialnego. Jak już wiecie,

rewolucja industrialna jest to system zmian gospodarczych i społeczno-politycznych, w których znalazły wyraz przejście od produkcji manufakturowej, która została oparta na pracy ręcznej, do wielkiego przemysłu maszynowego. Jej początkiem był wynalazek i stosowanie maszyn robotniczych, a zakończeniem stała się produkcja maszyn maszynami, czyli

rozwój produkcji maszynowej, w oparciu o szerokie zastosowanie techniki maszynowej.

Rewolucja przemysłowa rozpoczęła się pod koniec XVIII w. w Anglii i zakończyła się w latach 60–80-tych XIX w. obejmując państwa Europy, USA i Japonii. W rezultacie powstała gospodarka

---

Proletariat – warstwa społeczna pracowników najętych (proletariuszy), pozbawionych środków do istnienia oraz zmuszonych w wyniku tego do sprzedawania swojej siły roboczej właścicielom środków przemysłu.

---

rolno-przemysłowa, stworzono przesłanki ekonomiczne do ustanowienia społeczeństwa industrialnego. Jego podstawowe cechy:

- ▶ przedsiębiorcy zajęli ważne miejsce w życiu publicznym;
- ▶ powstała nowa warstwa społeczna – pracownicy najemni (proletariat);
- ▶ pojawiła się specjalna edukacja produkcyjno-przemysłowa;
- ▶ doszło do pierwszych kryzysów nadprodukcji;
- ▶ odbyła się urbanizacja;
- ▶ zaczęło się przesunięcie udziału zatrudnienia na rzecz przemysłu (udział zatrudnionych w przemyśle – ponad 50 %);
- ▶ zauważono zmianę wartości: ważnymi dla człowieka stały się przedsiębiorczość, pracowitość, zdolność do akceptacji innowacji.

Rewolucja przemysłowa stała się punktem zwrotnym w historii, miała ona wpływ na niemal każdy aspekt życia codziennego. Jednak proces ten w każdym kraju miał swoje cechy szczególne.

2 **Rozwój konserwatyzmu.** Ludzkość starała się zrozumieć nową rzeczywistość. Odzwierciedleniem tych prób stało się kształtowanie podstawowych **koncepcji** ideologicznych – konserwatyzm, liberalizm, nacjonalizm, socjalizm.

Sporą popularością we ówczesnych państwach Zachodu cieszyły się idee konserwatyzmu. Jego zwolennicy darzyli pierwszeństwem to, co już było sprawdzone, ostrożnie traktowali reformy, kategorycznie odrzucali wszelkie radykalne, rewolucyjne metody transformacji społeczeństwa i państwa. Uznając naturę człowieka niedoskonałą, konserwatyści uważali, że w społeczeństwie powinny działać siły, które będą je ograniczać. Obecność własności prywatnej i nierówność między ludźmi konserwatyści postrzegali jako naturalne. Bardzo ważną była dla nich stabilność.

Konserwatyści ze współczuciem patrzyli na problemy biednych i pokrzywdzonych. Poprawę ich życia powiązywali tylko z ofiarnością kościoła i społeczeństwa – leczenie, edukacja i zakwaterowanie dla nich za rachunek dobrowolnych datków bogatych ludzi. Dobroczynność w tym czasie w Europie była postrzegana jako rodzaj obowiązku publicznego arystokracji.

Zwolennikiem konserwatyzmu był angielski historyk **Thomas Carlyle** (1795–1881), autor „Historii Rewolucji Francuskiej”. Uważał „stary porządek” bardziej sprawiedliwym niż te stosunki, które istniały między ówczesnymi europejskimi przedsiębiorcami i pracownikami najętymi. Szwajcarski ekonomista i historyk **Jean Charles Sysmondi** (1773–1842) w duchu konserwatyzmu potępiał rewolucję przemysłową. Użycie maszyn, jego zdaniem, zwiększyło liczbę bezrobotnych, pogorszyło stosunek przedsiębiorców do pracowników najętych, zwiększyło zakres wykorzystywania pracy dzieci.

3 **Rozwój liberalizmu.** Liberalowie byli konsekwentnymi przeciwnikami absolutyzmu i prawa monarchów według własnego uznania zarządzać własnością i życiem swoich poddanych. Zaprzeczając przywileje stanowe, liberalowie występowali za równość wszystkich obywateli wobec prawa. Pracownikom najętym liberalowie przyznawali prawo do prowadzenia dialogu na równi z właścicielami przedsiębiorstw o warunkach pracy i tworzeniu własnych zrzeszeń (związków zawodowych). Uważali za niezbędną potrzebę stopniowego zwiększania liczby wyborców i wzmocnienia roli parlamentu w życiu państwa.

Koncepcja – system poglądów, rozumienie pewnych zjawisk, procesów.

Ideologia – system poglądów politycznych, prawnych, etycznych, malarskich, filozoficznych, religijnych.

Angielski filozof **Jeremiah Bentham** (1748–1832) jako jeden z najbardziej znanych zwolenników liberalizmu, uważał, że społeczeństwo jest wspólnotą ludzi z ich własnymi interesami. Osiągnąć jego dobrobyt można tylko pod warunkiem zapewnienia praw jednostki i nienaruszalności własności prywatnej. J. Bentham twierdził, że dla rozwoju wolnej przedsiębiorczości nie powinno istnieć żadnych przeszkód, poza tymi, które ograniczają możliwe szkody dla innych ludzi. Widząc w ówczesnym ustroju politycznym Wielkiej Brytanii wiele z przeszłości, J. Bentham wymagał zreformować parlament rozszerzając prawa wyborcze.

Myśliciel J. Bentham nadal uczestniczył w posiedzeniach zarządu z Kolegium Uniwersytetu Londynu w postaci tak zwanego „autoobrazu” i oficjalnie uważany jest „obecny, ale takim, który nie bierze udziału w głosowaniu”. „Założyciel najszcześniejszego systemu zasad moralnych i ustaw” (tak nazywał sam siebie J. Bentham) w testamencie napisał zachować swoje ciało dla potomków. Jego szczątki ubrane w garnitur, posadzili w ulubionym fotelu filozofa, a na twarzy przymocowali pośmiertną maskę woskową.

Alexis de Tocqueville

Przedstawiciel liberalizmu francuskiego **Benjamin Constant** (1767–1830) uważał rzeczywiście wolnym tylko to społeczeństwo, które uznaje pierwszeństwo praw poszczególnych jednostki. W obronie swobodnej przedsiębiorczości B. Constant twierdził, że państwo nie powinno go ograniczać. Ideałem politycznym myśliciela była monarchia konstytucyjna. Jego zdaniem tylko władza królewska, która ma zostać czwartą gałęzią władzy, może być obrońcą praw przedsiębiorców.

Zwolennikiem idei klasycznego liberalizmu europejskiego nazywają francuskiego urzędnika **Alexisa de Tocqueville'a** (1805–1859), autora słynnej książki „Demokracja w Ameryce”. W niej przeprowadził on analizę wzajemnych powiązań między wolnością a równością, władzą polityczną a społeczeństwem. Mianowicie A. de Tocqueville w duchu liberalizmu wystąpił przeciwko nasileniu potęgi władzy państwa, ponieważ zawsze jej towarzyszy centralizacja administracyjna, biurokratyzacja, a zatem ograniczane są prawa jednostki. Odrzucił ideę ukształtowania równości społecznej, podkreślając, że może być tylko „równość w niewoli”. Z tym również było powiązane zaprzeczenie przez A. de Tocqueville'a powszechnego prawa wyborczego, ponieważ, jego zdaniem, doprowadzi to do przejścia władzy w ręce biednych, którzy spróbują nawiązać równość powszechną.

4 **Nacjonalizm.** Zdaniem niektórych badaczy XIX wiek w historii Europy można nazywać okresem nacjonalizmu, który stał się jednym z najbardziej wpływowych i najbardziej trwałych ideologii ludzkości. Początek jego szerzenia się w Europie wiąże się z Wielką Rewolucją Francuską końca

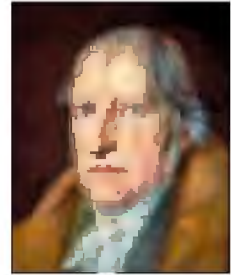
XVIII w., która ogłosiła nację zrzeszeniem wolnych obywateli i źródłem władzy państwowej. Dzięki wojnom napoleońskim nowe idee zaczęły rozprzestrzeniać się na kontynencie.

Dalszy rozwój powiązanych idei nacjonalizmu powiązują z działalnością niemieckich myślicieli. Tak więc **Johann Gottlieb Fichte** (1762–1814) po klęsce Prus w wojnie z Napoleonem w swoich „Przemówieniach do nacji niemieckiej” nawoływał Niemców do zjednoczenia się i odrodzenia narodowego, które umożliwi im osiągnięcie pierwszeństwa kulturowego w Europie. **Georg Wilhelm Friedrich Hegel** (1770–1831) popierając ideę tworzenia państw narodowych w Europie, uważał, że jest to najbardziej udana postać zrzeszenia obywateli dla realizacji ideałów wolności, bezpieczeństwa, szczęścia i urzeczywistnienia boskich idei.

Wśród badaczy nie ma zgody co do tego, kogo należy uważać teoretykami europejskiego nacjonalizmu w tym okresie. Część naukowców znajduje jego korzenie w pismach Jean-Jacques Rousseau i Edmunda Berka, inni uważają za twórcę nacjonalizmu Friedricha Lista. Być może te poglądy powiązane są z tym, że w XIX w. nacjonalizm stał się zjawiskiem uniwersalnym w historii Europy.

5 **Socjalizm utopijny.** W ówczesnej Europie było wielu zwolenników wprowadzenia radykalnych zmian w istniejących porządkach i zbudowania nowego społeczeństwa. Właśnie wśród europejskich radykałów rozprzestrzeniły idee **socjalizmu**. Mimo iż termin „socjalizm” wprowadził po raz pierwszy w drugiej połowie XIX w. francuski filozof **Pierre Leroux** (1797–1871), idea socjalnie sprawiedliwego ustroju sięgają starożytnych mitów o „złotym wieku” ludzkości, rozwija się w różnych religiach, a następnie w ideach **socjalizmu utopijnego**. W okresie kształtowania się rewolucji przemysłowej w krajach europejskich socjalizm utopijny stał się odzwierciedleniem odrzucenia jej negatywnych skutków: braku bezpieczeństwa społecznego i bezwzględного wyzysku robotników, ostrej konkurencji i in. Tym oraz innym zjawiskom socjaliści utopijni przeciwstawiali własną wizję idealnego społeczeństwa.

Angielski utopista **Robert Owen** (1771–1858) doszedł do wniosku, że podstawowym źródłem problemów społecznych jest gospodarka rynkowa oparta na wolnej konkurencji i własności prywatnej środków produkcji. Wysunął pomysł utworzenia społeczeństwa, w którym pracownicy zostaną połączeni w

Georg Wilhelm
Friedrich Hegel

Utopia – nazwa wymyślonej wyspy z utworu o takiej samej nazwie T. Morusa, gdzie rzekomo został stworzony idealny porządek społeczny. Termin „utopia” jest używany wobec naukowo nieuzasadnionych projektów stworzenia idealnego modelu społeczeństwa.

Socjalizm – doktryna, ideałem oraz celem której jest wdrożenie zasad sprawiedliwości społecznej, wolności i równości.

Socjalizm utopijny – doktryna społeczeństwa idealnego, oparta na wspólności mienia, przymusowej pracy i sprawiedliwym podziale jej wyników.

---

towarzystwa samorządne, nie będzie istniało własności prywatnej. Dlatego żeby uzyskać niezbędne, członkowie jednych towarzystw będą wymieniały się z innymi towarzystwami bezpośrednio, unikając rynku. Stopniowo takie towarzystwa ogarną całą planetę i przyjdzie „raj na ziemi, w którym niezmiennie będzie panował spokój i szczęście”.

Francuski utopista **Henri Saint-Simon** (1760–1825) wysunął pomysł stworzenia „nowego systemu przemysłowego”, w którym zostanie zapewniony dobrobyt dla wszystkich obywateli. Jego zdaniem w nowym społeczeństwie należy wprowadzić powszechnie obowiązującą pracę, zaplanowaną organizację produkcji, zasadę uzyskiwania stanowisk według zdolności. Jednocześnie własność prywatna zostanie zachowana. Obowiązkiem państwa jest zarządzanie gospodarką i usunięcie sprzeczności społecznych tylko w drodze pokoju.

Karol Fourier

Francuski utopista **Karol Fourier** (1772–1827) uważał za konieczną likwidację własności prywatnej nie tylko na środki produkcji, ale także na mieszkania i artykuły użytku osobistego. On opracował projekt nowego „społeczeństwa harmonii”, w którym będą rozwijać się zdolności człowieka. Powstać nowe społeczeństwo miało poprzez promowanie idei socjalistycznych.

Z pracy K. Fouriera „Teoria jedności wszechświata”

Do tego czasu, dopóki duzi i mali tego świata będą nasiąknięci wzajemną nienawiścią, każda wolność będzie tylko podstawą do nowych sprzeczności. Naturalnym środkiem, żeby wywoływać szczere wzajemne przyciąganie różnych grup klasowych jest zainteresowanie ich osiągnięciem wspólnego celu, innymi słowy, trzeba powiązywać je w produkcji. Farmer czy najemca, który otrzymuje swoją część proporcjonalnie do zbiorów, będzie doкладаł wysiłki, żeby te zbiory, które należą do właściciela, były jaknajwiększe, ponieważ jeżeli właściciel otrzyma mało, wtedy farmer otrzyma odpowiednio mniejszy udział.

W taki więc sposób tajemnica interesów jedności – w zrzeczeniu. Wszystkie klasy społeczeństwa, zrzeszone i połączone wspólnym interesem, zapomną o wzajemnej nienawiści...

1. W czym myśliciel widział drogę do harmonii społecznej? **2.** Jakim jest wasz stosunek do poglądów K. Fouriera? Dlaczego?

Francuski utopista **Pierre Joseph Proudhon** (1809–1865) był zwolennikiem pokojowego przekształcenia społeczeństwa poprzez reformy kredytowania. Zaproponował stworzyć „Bank Ludowy”, który będzie wydawał darmowe kredyty dla organizacji wymiany na sprawiedliwych warunkach produktami pracy pomiędzy małymi producentami. W takich warunkach, uważał P. J. Proudhon, państwo jako źródło niesprawiedliwości społecznej, stanie się niepotrzebnym. Drobną własność prywatną rozpatrywał jako ogniwo niezbędne w produkcji, a wielką własność ogłosił kradzieżą mienia. P. J. Proudhon uważany jest założycielem **anarchizmu** europejskiego.

6 **Pojawienie się marksizmu.** Dalszy rozwój idei socjalistycznych jest powiązany z niemieckimi myślicielami Karolem Marksem (1818–1883) i Fryderykiem Engelsem (1820–1895), którzy opracowali koncepcję, która otrzymała nazwę marksizm. Ich zdaniem wolność w społeczeństwie, w którym panują stosunki kapitalistyczne, przybiera formy wolności ucisku człowieka pracującego. Państwo staje się narzędziem panowania kapitalistów i dlatego musi zostać zniszczone. Równości społecznej nie da się osiągnąć, dopóki istnieje własność prywatna.

Podając krytykę idee socjalistów utopijnych, Marks powiedział, że socjalizm – nie jest wymysłem myślicieli, a prawdziwym ustrojem społecznym, który nastanie po kapitalizmie. Zostanie on oparty na własności publicznej, a ucisk praw człowieka przez człowieka oraz podział na **klasy** mają zniknąć po likwidacji własności prywatnej. Zamiast państwa broniącego interesów kapitalistów, powstanie państwo dyktatury proletariatu, które urzeczywistni te przekształcenia. Socjalizm, zdaniem Marksa, ukształtuje się w wyniku zwycięstwa światowej rewolucji socjalistycznej zorganizowanej przez proletariat. Właśnie dlatego istnieje potrzeba zorganizowania walki klasowej proletariatu i uświadomienie przez niego swojej roli w rozwoju społecznym. Socjalizm K. Marksa i F. Engelsa traktowali nie jako ostateczny cel rozwoju społecznego, a tylko jako etap przejściowy do **komunizmu**.

W 1847 r. K. Marks i F. Engels w celu realizacji swojej doktryny stworzyli w Londynie „Sojusz Komunistów” – pierwszą w historii międzynarodową organizację komunistyczną. Jej programem został napisany przez nich w 1848 r. „Manifest Partii Komunistycznej”. Twierdzono w nim, że cała poprzednia historia ludzkości jest wynikiem walki klasowej i właśnie proletariat jest powołany, żeby stworzyć społeczeństwo bezklasowe ze społeczną własnością na środki produkcji. W „Manifestie” ukazano powiązania pomiędzy socjalizmem a komunizmem oraz określono drogi do osiągnięcia tego ostatniego. Jednak pojawienie się tego dokumentu nie wywołało znacznych reakcji, a po klęsce rewolucji z lat 1848–1849 w Europie K. Marks doszedł do wniosku, że nie da się urzeczywistnić podane w „Manifestie” zadania w najbliższej przeszłości.

Anarchizm – prąd społeczno-polityczny, który zaprzeczał potrzebę władzy publicznej, popierał całkowitą samorządność wspólnot, grupy pracowników.

Marksizm – koncepcja filozoficzna, społeczna i polityczna opracowana przez niemieckich myślicieli K. Marksa i F. Engelsa.

Komunizm (z łac. – „wspólny”) – w teorii: ustrój społeczno-gospodarczy i polityczny z kolektywną własnością tak na środki pracy, jak również na przedmioty konsumpcji, z ustrojem bezklasowym i bezpaństwowym.

Klasa – duża grupa ludzi (część społeczeństwa) powiązana pewnymi stosunkami w procesie produkcji i podobna na poziomie dobrobytu, dostępu do oświaty i osiągnięć kultury.

Manifest – nawoływanie, deklaracja partii, organizacji społecznej, zawierający program i zasady działalności.

Karol Marks
i Fryderyk Engels

Wnioski

- ▶ Jednym z ważnych następstw rewolucji przemysłowej było stworzenie warunków do kształtowania społeczeństwa industrialnego jako nowego etapu rozwoju społecznego ludzkości.
- ▶ Konserwatyści, oferując drogi pokonania problemów, powiązanych z ukształtowaniem w państwach Zachodni społeczeństwa industrialnego, uważali za najważniejsze stabilność i wierność tradycji. A liberałowie byli zwolennikami zmian, przestrzegając punkt widzenia, że przyszłość powinna być lepsza niż współczesność, tak samo jak dzień dzisiejszy lepszy niż przeszłość.
- ▶ Wielu zwolenników miał nacjonalizm, szerzenie się którego przyczyniło się do powstania państw narodowych na Zachodzie.
- ▶ Wynikiem nieatrakcyjnej rzeczywistości etapu początkowego społeczeństwa industrialnego w państwach Zachodu był rozwój idei socjalistycznej od socjalizmu utopijnego do marksizmu.

Pytania i polecenia

1. Kiedy zakończyła się rewolucja przemysłowa? 2. Wymień imiona i nazwiska przedstawicieli ówczesnej myśli konserwatywnej. 3. Kto jest uważany za wyraziciela idei klasycznego liberalizmu europejskiego? 4. Kto z teoretyków liberalizmu uważał, że w społeczeństwie może być tylko „równość w niewoli”? 5. Podaj imię i nazwisko autora „Przemówienia do narodu niemieckiego”. 6. Co to jest socjalizm utopijny?
7. Które z cech społeczeństwa industrialnego, waszym zdaniem, są najważniejsze? Dlaczego? 8. Jakich poglądów na temat rozwoju społecznego przestrzegali konserwatyści? 9. Teoretyk liberalizmu francuskiego B. Constant napisał: „Pod wolnością rozumiem panowanie jednostki nad władzą”. W jaki sposób proponowali zrealizować tę zasadę przedstawiciele ówczesnego liberalizmu? 10. Jakie były cechy powstania i rozwoju idei nacjonalizmu? 11. Jak uważacie, dlaczego w pierwszej połowie XIX w. odrodziły się utopijne teorie? Jak to jest powiązane z wdrażaniem rewolucji przemysłowej? 12. Na czym polega istota ideologii marksizmu?
13. Ułóżcie w zeszycie tabelę „Prądy społeczno-polityczne państw Zachodu pierwszej połowy XIX w.”.

Nazwa	Wybitni przedstawiciele	Poglądy na temat rozwoju państwa i społeczeństwa

14. Przygotujcie projekt badawczy. W ciągu tygodnia na podstawie materiałów zaczerpniętych z mediów zbierajcie przykłady, które ukazują rolę podanych w paragrafie prądów społeczno-politycznych we współczesnym społeczeństwie zachodnim. Na tej podstawie wyciągnijcie wnioski, które z nich przeważają obecnie na Zachodzie.

15. Niemiecki marksista, członek „Sojuszu Komunistycznego” Wilhelm Weitling uważał uzasadnionym zburzenie starego społeczeństwa oraz zniszczenie „wyzyskiwaczy” korzystając z przestępców – bandytów, włóczęgów i innych. Strona moralna takiej ceny przejścia władzy jego nie interesowała. Jakim jest wasz stosunek do takich projektów zmiany władzy w społeczeństwie?

Zajęcia praktyczne

Skutki społeczne rewolucji przemysłowej. Zmiany w życiu i bycie różnych warstw ludności

1. Jaką była populacja Europy w poprzednim okresie? **2.** Co się zmieniło w populacji Europy od końca XVIII do początku XX w.? **3.** Opiszcie podstawowe konsekwencje społeczne rewolucji przemysłowej. **4.** Jakie zmiany zaszły w postaci miast w poprzednim okresie? **5.** Co cechowało europejskie budynki i sprzęt gospodarstwa domowego podczas pierwszej części Historii Nowożytności? **6.** Jakie były cechy stosunków małżeńsko-rodzinnych i sytuacji kobiet w poprzednim okresie? **7.** W jaki sposób w ciągu pierwszej połowy historii Nowożytności rozwijała się moda?

Cel: W oparciu o analizę podanego tekstu określić, jakie zmiany zaszły w życiu codziennym różnych warstw społecznych ówczesnej Europy.

Polecenia dla przygotowania do zajęć praktycznych

1. Powtórzyć z § 1 materiał o populacji Europy pod koniec XVIII – na początku XX w.
2. Powtórzyć przeanalizowany w poprzednim roku materiał o ludności Europy, życiu codziennym Europejczyków i skutkach społecznych rewolucji przemysłowej.

Przebieg pracy

1. Zapoznajcie się z zaproponowanym materiałem, odpowiedzcie na pytania i wykonajcie polecenia.
2. Sformułujcie wnioski odpowiednio do celu zajęć.

Zmiany w postaci miast. XIX wiek jest okresem nazywanym „burżuazyjny”, ponieważ w wyniku zburzenia „starego porządku” właśnie burżuazja stała się nową klasą rządząca społeczeństwem, jej preferencje i upodobania były kluczowymi w życiu. Znalazło to również odzwierciedlenie w życiu codziennym ludności. Większość wsi i miast w tym czasie, podobnie jak w poprzednim okresie, zachowały swój tradycyjny wygląd. Jednak spora część miast uległa istotnym zmianom.

Z opisu podróżnika wyglądu Berlina na początku XIX w.

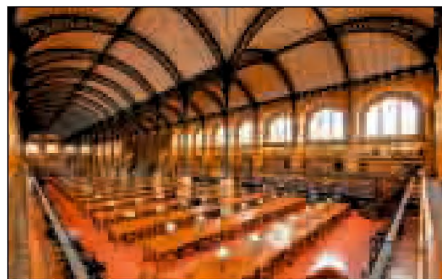
Większość ulic [miasta] są szerokie oraz urządzone budynkami z trzy i więcej pięter. Nie brakuje również przestronnych placów. Od tego jest tutaj jeszcze łatwiej oddychać w porównaniu z Wiedniem, Hamburgiem i innymi miastami, gdzie budynki i ludzie skupiali się na małych obszarach. Szerokie ulice i na ogół piękna architektura budynków nadają Berlinowi takiego wyglądu, którym mogą pochwalić się tylko kilka dużych miast. Wilhelmstrasse, która prawie cała pokryta jest pałacami, Leiptzigerstrasse, Unter den Linden, jak również niezwykle piękne place – Operowy, Wilhelma oraz inne – zaskakują cudzoziemców...

1. Jakie wrażenie wywołał u autora ówczesny Berlin? **2.** Jakie nowe cechy zabudowy miasta można określić jako źródłowe?

Berlin. Unter den Linden.
1852. Malarz Edward Gertner

Czytelnia biblioteki Sainte-Genevieve w Paryżu
zbudowana na podstawie projektu architekta
Henriego Labrousta. Wygląd współczesny

W XIX w. zaczęły zachodzić zmiany w planowaniu miast. Teraz składały się z części centralnej, gdzie mieszkała ludność bogata i koncentrowało się wszystko, co było niezbędne do życia oraz przedmieścia, gdzie osiedlali się ubodzy z miast, znajdowały się fabryki, tanie tawerny, stacje pocztowe i in. Do komunikacji pomiędzy częścią centralną a przedmieściami układały się szerokie ulice.

Prawie wszystkie miasta ówczesnej Europy stopniowo zwiększały się i urządzały je budynkami, które odpowiadały nowym warunkom życia. Stare budynki znikły jeden po drugim, a nowe wznoszono w długie ulice. Zwiększenie miast, nawet dużych, odbywało się dość powoli, ale jednak do połowy wieku wygląd większości z nich całkowicie się zmienił.

Rokoko – styl w sztuce cechujący się odejściem od rzeczywistości do świata fantazji, gier teatralizowanych, fabuł mitologicznych i in.

Klasycyzm – styl w sztuce cechujący się zwiększoną uwagą do wzorców antycznych duchowości i kultury materialnej, które uważano podstawą do naśladowania, przestrzegania pewnych kanonów i in.

Empire – styl w sztuce, który powstał w cesarstwie napoleońskim oraz stał się kontynuacją i zakończeniem klasycyzmu. Cechowały go dość duże kształty monumentalne budynków i wyposażenia wnętrza.

W centralnej części miast tworzone place, parki, bulwary i in. Na ulicach pojawił się pierwszy transport publiczny. Wraz ze wzrostem cen na ziemię stawało się coraz więcej budynków wielokondygnacyjnych. Mianowicie w Paryżu zbudowano wiele sześciopiętrowych domów handlowych, podzielonych na mieszkania, które wynajmowano. W drugiej połowie XIX w. pojawiły się wodociągi, które pracowały na mocy pary. Pierwsza sieć wodociągowa została stworzona w Londynie, a nieco później – w Paryżu.

W XIX w. zaczęto budować więcej przedsiębiorstw, budynków administracyjnych, handlowych i produkcyjnych – pojawiły się sklepy, banki, dworce, fabryki, hale targowe, biblioteki i in.

W wyposażaniu budynków stosowano style **rokoko**, **klasycyzm** i **empire**.

W XIX w. architektura miejska musiała radzić sobie z nowymi wyzwaniami. Mianowicie potrzebne były przestronne sale w budynkach użyteczności publicznej – dworce, banki, hale handlowe i wystawowe itp., w których ściany nie przeszkadzałyby poruszaniu dużym potokom ludzi. Doprowadziło to do powstania nowych rozwiązań architektonicznych, konstrukcji i materiałów budowlanych. Tak więc w budownictwie zaczęto powszechnie stosować konstrukcje metalowe, beton i szkło. Na robotnicze przedmieścia przeważała większość innowacji architektonicznych nie rozprzestrzeniała się.

Pytania i polecenia

1. Wymieńcie zmiany, które zachodziły w miastach XIX w. **2.** Czym, waszym zdaniem, zostały uzasadnione te zmiany? **3.** Co z tego, co pojawiło się w ówczesnych miastach, cechuje również współczesną architekturę miejską?

Budynki i sprzęt gospodarstwa domowego.

Budynki mieszkaniowe oraz warunki życia zależały od poziomu zamożności właściciela, co z kolei było czynnikiem decydującym w okresie panowania burżuazji i jej interesów. Najbogatsze osoby miały swoje własne duże domy z dziesiątkami pokoi. Ludzie o średnim dostatku mieszkali w niewielkich domach na kilka pokoi lub wynajmowali komfortowe mieszkania. Biedni osiedlali się w domkach na przedmieściach, w piwnicach, na strychach i in.

Budynki bogatych w tym czasie ogrzewano wysokimi prostokątnymi piecami – „holenderkami” (nazwano je tak, dlatego że rozpowszechniły się z Holandii). Burżuazja montowała w kuchniach „blat” – niewysoki pieczek z żelaznym panelem, w którym było kilka otworów nad ogniem do gotowania jedzenia. Biedota, nadal gotowała jedzenie na otwartym ogniu.

Do oświetlania pomieszczeń zamożni ludzie używali najpierw wynalezione pod koniec XVIII w. lampy olejne ze szkłem, od połowy stulecia – lampy naftowe, a od lat 70. XIX w. przyszło do ich domów oświetlenie elektryczne. Biedni ludzie świecili w domach kawałkami drewna (drzazgami). Jednak i w domach bogatych, i biednych często dochodziło do pożarów.

Zamożniejsi ludzie jedli żywność z porcelany lub ceramiki, która się rozpowszechniła i znacznie staniała (w Europie otworzono liczne fabryki z jej produkcją). Ubodzy, jak i wcześniej, korzystali głównie z naczyń ceramicznych. Dzięki produkcji hutniczej wyroby ze szkła stały się dostępne dla wszystkich. Do gotowania jedzenia korzystano głównie z naczyń z miedzi, żelaza i żeliwa.

Lampa naftowa

Popyt burżuazji przyczynił się do rozwoju produkcji mebli. Meble zawierały rzeźby, pokrywano je czerwonym lub czarnym lakierem oraz zdobiono wykończeniami metalicznymi. Niektóre przedmioty użytku domowego, takie jak skrzynie, duże kufry, całkowicie wyszły z użytku, ponieważ już nie spełniały nowoczesnych potrzeb. Biedniejsze warstwy ludności w ogóle nie miały możliwości śledzenia zmian w stylu mebli.

Niezbędnym elementem mieszkań miejskich były różnego poziomu możliwości zegary ściennie i stołowe. One niby symbolizowały sobą to, że w „burżuazyjnym” XIX wieku „czas – to pieniądz”.

? Pytania i polecenia

1. Porównaj budynki i sprzęt gospodarstwa domowego Europejczyków w XIX w. i poprzednim okresie. **2.** Jakie zmiany w budownictwie mieszkaniowym i sprzęcie gospodarstwa domowego przyniósł Europejczykom „burżuazyjny” XIX wiek? **3.** Jakie przedmioty, które są obecne w budynkach i sprzęcie domowym ówczesnych Europejczyków oddziedziczyli współcześni?

3 **Małżeństwa i rodziny. Moda.** Małżeństwo i rodzina pozostały jednymi z najważniejszych elementów ówczesnego społeczeństwa europejskiego. Zmiany zachodzące w społeczeństwie, miały na nich wpływ, ale na ogół nie naruszały ich istoty. W tym czasie popularnymi były duże rodziny, w których dzieci mieszkaly razem z rodzicami. U dworzan w dużym stopniu uzasadniano to wspólną sprawą rodzinną, a biedni – opieką nad starymi rodzicami i niemożnością finansową do rozpoczęcia samodzielnego życia rodzinnego. Liczba dzieci w rodzinie również określana była zamożnością i możliwością ich wyкарmienia.

Francuska rodzina z parasolami, ubrani w stylu empire.
1803. Malarz Louis-Leopold Boile

Wielka Rewolucja Francuska końca XVIII w. wywołała znaczące zmiany tak na ogół w stylu życia, jak również w ówczesnej modzie. Od tej chwili wszystkie osoby były obywatelami posiadającymi równe prawa, co z kolei uzasadniło podstawową cechę ówczesnego ubioru burżuazyjnego – jego monotonię. Generalnie stroje burżuazyjne powstały w Anglii po zwycięstwie tam rewolucji, a później rozprzestrzeniły się na kontynent. Teraz faktycznie przedstawiciele różnych stanów już nie można było odróżnić ze

względu na ubiory. Wszyscy mogli nosić to, co im się podobało.

Moda nabrała charakteru międzynarodowego – jednakowo ubierali się w pewnym momencie w Europie i Ameryce. Z tego można wyciągnąć kolejny wniosek: w krajach, w których pozostawał swój strój narodowy, nie zwyciężył proces industrializacji, zachowano gospodarkę naturalną i nie była rozwinięta fabryczna produkcja odzieży.

Ubiory męskie, w przeciwieństwie do poprzedniego okresu panowania galanterii, stały się bardziej praktyczne, podkreślały właśnie męski charakter swego właściciela.

Teraz garnitur burżuazyjny podkreślał, że jest to ubiór pracownika, niestrudzonego człowieka przedsiębiorczego, głównym sensem życia którego jest praca. Właściciel garnituru burżuazyjnego był aktywny, szybko poruszał się i ubiór nie miał mu przeszkadzać. Zniknęły wszelkie dekoracje, świąteczna wielobarwność, kolory stały się neutralne. Garnitur sprowadzał się do prostych głównych linii.

W XIX w. o wiele częściej niż wcześniej, zmieniały się style w modzie. Tylko we Francji były style w modzie czasów rewolucji okresu Dyktatoratu, Konsulatu i Pierwszego Cesarstwa. Garnitur stał się środkiem podkreślającym preferencje polityczne jego właściciela. Modne style szybko rozprzestrzeniały się i równie szybko zmieniały się dzięki masowej produkcji przemysłu fabrycznego.

Moda damska, jak również męska, starała się podkreślić cechy osobiste i naturalną urodę właścicielki stroju. Stroje kobiece stały się wyraźnie kobiece. Jednocześnie kobieta pragnęła wyglądać prosto i czuć się swobodnie, co z kolei uzasadniło odrzucenie rozpowszechnionych wcześniej korseków, halek i bawełnianych podkładów, zastąpienie dziwnych bucików wygodnymi sandałami na olbrzymich obcasach.

W ówczesnej Europie rolę ośrodka mody męskiej pełnił Londyn, kobiecej – Paryż.

Pytania i polecenia

1. Jakie cechy towarzyszyły rozwojowi mody w tym okresie? **2.** Porównajcie rozwój mody XIX w. z poprzednią epoką. **3.** Określcie cechy wspólne i różnice mody w XIX w. oraz współczesnych trendów modnych ubiorów.

§ 7. Wielka Brytania

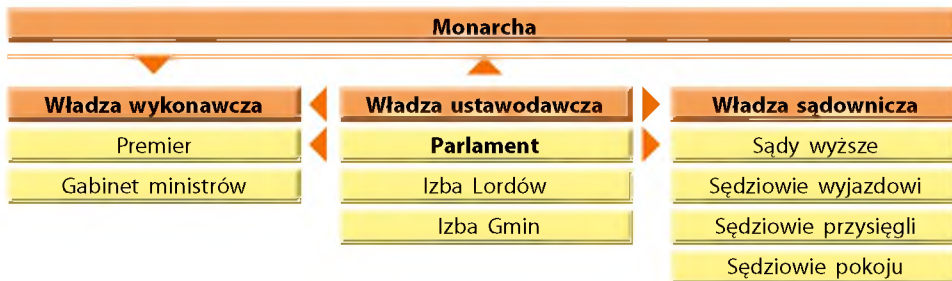

1. Co zmieniła Rewolucja Angielska XVIII w. w życiu państwa? **2.** Jakie były cechy ustroju państwowego kraju pod koniec XVIII w.? **3.** Kiedy miała miejsce rewolucja przemysłowa w Anglii? Jakie były jej konsekwencje społeczne? **4.** Kim są luddyci i przeciwko czemu walczyli?

Życie polityczne i społeczne Wielkiej Brytanii. Zakończenie wojen napoleońskich otworzyło przed Wielką Brytanią epokę, kiedy to ona przez długi czas zajmowała wiodące pozycje w polityce światowej, stała się ośrodkiem gospodarczym i finansowym, przykładem społeczeństwa liberalnego. Na początku XIX w. zakończyło się kształtowanie Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii, które powstało w wyniku połączenia Anglii ze Szkocją (1807 r.) i Irlandią (1808 r.). Ze względu na postać była to dziedziczna monarchia ograniczona.

Ustrój państwowy Wielkiej Brytanii

Głównym źródłem władzy w państwie był monarcha. Jednak jego pełnomocnictwa w przyjęciu ustaw ograniczały się zgodą parlamentu, w sprawach rządzenia – zgodą ministrów mianowanych przez parlament, w sprawach prawnych – wyrokami sądów niezależnych. Monarchowi przyznawano również wyższą władzę wykonawczą. Władza ustawodawcza należała do parlamentu dwuizbowego. Składał się on z Izby Lordów, w których miejsca były dziedziczne, oraz Izby Gmin, członkowie których byli wybierani. Władzę wykonawczą razem z monarchą dzielił rząd (gabinet ministrów), który tworzyła partia wygrywająca wybory do Izby Gmin. Lider tej partii zostawał premierem. W państwie funkcjonowały dwie partie – **Torysi** i **Wigowie**, utworzone pod koniec XVII w. i prowadzące między sobą rywalizację. Partia Torysów reprezentowała interesy arystokracji ziemskiej (landlordów) oraz duchowieństwa anglikańskiego, partia Wigów – kręgi finansowo-przemysłowe oraz związane z nimi nowej arystokracji.

Nazwy „Torysi” i „Wigowie” zakorzeniły się dla tych przedstawicieli podczas zacieklej debaty parlamentarnej z lat 1680–1781. Były to obraźliwe przezwiska, którymi kłóć się wymieniały uczestnicy sporów. Przedstawicieli „partii państwa” nazywano Wigowie (z jęz. szkockiego – przestępca), a „partii dworu” – Torysi (z jęz. irlandzkiego – bandyta).

Powszechnego prawa wyborczego w kraju nie było, istniał wysoki próg udziału ze względu na posiadane mienie. W wyniku tego w 1830 r. z około 24 mln mieszkańców, uprawnionych do głosowania w Wielkiej Brytanii było tylko 478 tys. osób. Istniały również tzw. „zgniłe miasteczka” (osiedla, gdzie mieszkało tylko 10–15 osób), które wysyłały swoich deputowanych do parlamentu i nowe miasta przemysłowe (Birmingham, Manchester, Leeds, itd.), które w ogóle nie miały miejsc deputowanych.

W latach 1783–1830 na czele brytyjskiego rządu byli Torysi, a w latach 1830–1841 – Wigowie. Dzięki inicjatywie Torysów w 1815 r. zostały przyjęte tzw. „ustawy chlebne”, które zakazywały importu zboża do państwa, jeśli cena na niego obniżała się. Taki środek chronił wysokie zyski właścicieli gruntów i pogorszył sytuację większości zwykłych ludzi. „Ustawy

Posiedzenia Izby Gmin

Posiedzenia Izby Lordów

? Jakie są cechy działalności obu izb parlamentu brytyjskiego można określić na podstawie ilustracji?

chlebne” zostały tymczasowo zawieszono w 1817 r. po fali masowych protestów. W celu ich stłumienia, rząd Torysów zaprzestał obowiązywanie ustaw o nienaruszalności osoby i zaczął areszty uczestników protestów. W 1819 r. Torysi przedstawili i zatwierdzili w Parlamencie sześć ustaw, w ramach których władze otrzymały prawo do zakazywania zebrań z liczbą uczestników o ponad 50 osób, masowe procesje, dokonywali przeszukań w budynkach prywatnych, poddawali ścisłej cenzurze prasę.

W latach 1824–1825 Torysi cofnęli zakaz tworzenia przez pracowników trade-unionów (związki zawodowe) oraz identyfikację strajków jako przestępstw. Jednak pracownikom zakazano wywierać presję na przedsiębiorców za pomocą strajków w celu poprawy warunków pracy. Torysi uważali, że swoją polityką chronią kraj przed niestabilnością. Jednak to rozczarowało wyborców i wybory parlamentarne w 1830 r. wygrali Wigowie.

Jednym z najważniejszych przedsięwzięć polityki wewnętrznej Wigów stała się reforma parlamentarna 1832 r. Dzięki niej, jak uważał lider Wigów Charles Grey, Wielka Brytania będzie mogła uniknąć takiej rewolucji jak ta, która odbyła się w 1830 r. we Francji. Zgodnie z pierwszą reformą parlamentarną „zgniłe miasteczka” pozbawiono 143 mandatów deputowanych, które przekazano miastom przemysłowym, gęsto zaludnionym obszarom wiejskim, Szkocji oraz Irlandii. Liczba wyborców wzrosła do 814 tys. osób poprzez obniżenie progu na posiadane mienie. Reforma zapoczątkowała kompromis między arystokracją ziemską a przedstawicielami środowisk finansowych i przemysłowych, które w wyniku reformy uzyskały możliwość wywierania większego wpływu na życie polityczne kraju.

W 1833 r. Wigowie domogli się przyjęcia ustawy o zniesieniu niewolnictwa w koloniach brytyjskich. W tym samym roku została zatwierdzona ustawa o fabrykach, która po raz pierwszy w historii wprowadzała ograniczenia w godzinach pracy dla dzieci w zakładach tkackich. Dużym rozczarowaniem dla ubogich Brytyjczyków była ustawa o biednych z 1834 r. Zgodnie z nią zniesiono podatek z przedsiębiorców na utrzymanie biednych, zlikwidowano pomoc ubogim ze strony wspólnot kościelnych i tworzone budynki pracy dla biednych, warunki życia w których przypominały więzienie. Wigowie otrzymali w parlamencie zgodę na przeprowadzenie reformy administracyjnej w 1835 r., zgodnie z którą prawo do udziału w wyborach do samorządów lokalnych otrzymali wszyscy podatnicy.

W 1837 r. królową Wielkiej Brytanii została **Wiktoria** (lata 1837–1901), lata rządów której weszły do historii jako „*Epoka wiktoriańska*”. Właśnie w tym okresie zakończyło się kształtowanie parlamentarnego systemu dwupartyjnego. Partię Torysów od lat 30-tych XIX w. nazywano konserwatywną i Wigów – liberalną.

W wyborach parlamentarnych w 1841 r. zwyciężyli konserwatyści. Oni zakazali pracę kobiet i dzieci w kopalniach, ograniczyli trwanie dnia pracy dla kobiet w fabrykach 12 godzinami. Powszechne poparcie w społeczeństwie uzyskało odwołanie przez konserwatystów „ustaw chlebnych” w 1846 r.

Tragicznym wydarzeniem w historii ówczesnej Wielkiej Brytanii był głód z lat 1845–1847 w Irlandii. Został on wywołany „chorobą ziemniaczaną” i słabymi zbiorami ziemniaków – żywności podstawowej zwykłych Irlandczyków. Od głodu i masowych epidemii zginęło około 1 mln osób. Ponad 1,7 miliona Irlandczyków, czyli siódmą część ludności opuściła wyspę i przeniósł się głównie do USA.

W tym okresie trwało kształtowanie Brytyjskiego Imperium Kolonialnego. Anglia skonsolidowała kontrolę nad Kanadą i swoimi posiadłościami kolonialnymi, które zostały w Ameryce Północnej. Doszło do kolonizacji Australii i Nowej Zelandii, rozpoczął się podbój Afryki Południowej. Przeważnie zakończono podbój Indii. Brytyjczycy przeprowadzili pierwsze próby podboju Afganistanu, starali się kontrolować Chiny, Japonię i inne kraje Wschodu.

W lata 1839–1842 doszło do angielsko-chińskiej wojny „opiumowej”. Została ona wywołana konfiskatą przez chińskie władze opium, które brytyjscy kupcy nielegalnie importowali do Chin. Po wygranej wojnie Wielka Brytania zmusiła Chiny do podpisania pierwszej nierównoprawnej umowy

Portret koronacyjny
Królowej Wiktorii.
1838. Malarz George Heyter

Pomnik ofiarom „głodu ziemniaczanego” 1847 r. w Dublinie

Bitwa morska podczas wojny „opiumowej” z Chinami

? Jakie wrażenie na publiczność, waszym zdaniem, sprawia pomnik?

? Jakie informacje o przebiegu wojen „opiumowych” można uzyskać na podstawie ilustracji?

i otwarcia dla handlu z cudzoziemcami kilku własnych portów. Podczas wojny z lat 1839–1842 Brytyjczycy zdobyli wyspę Xianggang (Hong Kong), która później stała się podstawą do podboju przez nich Chin. W połowie XIX w. Wielka Brytania stała się największym imperium kolonialnym o powierzchni ponad 11 mln km² z liczbą ludności ponad 120 mln osób.

2 **Rozwój gospodarczy Wielkiej Brytanii.** W latach 1815–1816 Wielką Brytanię ogarnął kryzys gospodarczy. Skomplikowało się to tym, że liczba bezrobotnych w kraju wzrosła o prawie 300 tys. zdemobilizowanych żołnierzy i marynarzy. Gospodarka ucierpiała również z powodu kryzysów związanych z recesją, powiązanych z nadprodukcją, które odbyły się w 1825 r., 1836 r., 1847 r.

W latach 30–40-tych XIX w. w Wielkiej Brytanii zakończyła się rewolucja przemysłowa, dzięki której to państwo zajęło pierwsze miejsce na świecie pod względem rozwoju przemysłowego. W 1840 r. ten kraj produkował 45 % całej światowej produkcji przemysłowej. Wiodącym sektorem przemysłu angielskiego były tekstylia, który zatrudniał prawie 200 tys. robotników. Szybko rozwijał się przemysł ciężki i węglowy. W 1834 r. produkcja żelaza osiągnęła 700 tys. ton. Powstały nowe obszary przemysłowe: metalurgii – Birmingham i Sheffield, przemysłu węglowego – Walia, przemysł bawełniany – Lancashire i Yorkshire.

Równoległe z zakończeniem rewolucji przemysłowej w kraju zaczęła się budowa kolei. W ciągu lat 1835–1849 długość linii kolejowych wzrosła z 540 do 9,5 tys. km.

Gwałtownie wzrastał handel zagraniczny. Prowadzące pozycje w eksporcie towarów posiadały tekstylia i maszyny. W latach 1830–1849

wywożenie towarów brytyjskich na rynki zagraniczne wzrosło ponad czterokrotnie.

„Ojcem” kolei został wynalazca angielski, znany ze stworzenia parowozu, George Stephenson (1781–1842). Po zapoznaniu się z budową maszyny parowej J. Watta, w 1814 r. z powodzeniem przetestował swoją pierwszą lokomotywę „Blucher”, przeznaczoną do transportu węgla torami kolejowymi. Przez całe swoje życie on zaprojektował i budował linie kolejowe w Anglii, jako pierwszy ogłosił o potrzebie budowy tuneli oraz wznoszenia nasypów kolejowych na terenach o znacznym nachyleniu. Dzięki działalności J. Stephensona i jego następców sieć kolejowa szybko ogarnęła całą Anglię.

Rząd Wielkiej Brytanii był świadomy, że osiągnięcia gospodarcze królestwa pozwalają wyprzedzić inne kraje w handlu światowym, a zatem w interesie państwa jest nie ingerować w gospodarkę. To przyczyniło się do

---

Freetraderstwo – kierunek w teorii i polityce gospodarczej, charakteryzujący się wymaganiami wolnego handlu i brakiem ingerencji państwa w życie gospodarcze kraju

---

powstania ruchu brytyjskich polityków – zwolenników **freetraderstwa** (polityki wolnego handlu). Te poglądy rozprzestrzeniły się w latach 20-tych XIX w. wśród Wigów, a podczas ich walki w parlamencie przeciwko „chlebnym ustawom” doprowa-

dzono je do końca. Freetraderstwo stało się podstawą programu gospodarczego liberałów.

Gwałtownemu rozwojowi gospodarczego państwa towarzyszyła walka robotników przeciwko niewłaściwym warunków pracy, niskim płacom i bezrobociu. Jego dość specyficzną formą stał się znany już wam luddyzm (ruch niszczyli maszyn), który powstał w Anglii w latach 60-tych XVIII w. Pod koniec 1811 r. – na początku 1813 r. kraj ogarnęło mocne podniesienie ruchu luddystów. Jego uczestnicy nie tylko niszczyli maszyny, ale również całe fabryki. Właśnie to doprowadziło w 1812 r. do wznowienia kary śmierci (po raz pierwszy wprowadzonej w 1769 r.) za niszczenie maszyn. W latach 1816–1820 doszło do ostatnich wielkich wystąpień luddystów, po czym ich ruch ustał.

W wyniku zakończenia rewolucji przemysłowej Wielka Brytania jako pierwsza w Europie przekształciła się z kraju rolniczego na przemysłowy. W 1841 r. rolnicy stanowiły jedynie 21 % jej ludności. Czołowe pozycje w strukturze społecznej zajmowały przedstawiciele społeczności finansowych i przemysłowych oraz robotnicy fabryk i hut.

3

Ruch czartystowski. Ograniczoność pierwszej reformy parlamentarnej 1832 r. doprowadziła do kontynuowania walki o zmiany systemu wyborczego, która zyskała charakter ogólnonarodowy. Aktywne uczestnictwo brali w niej brytyjscy robotnicy, którzy pragnęli wprowadzić do niego swoich przedstawicieli oraz przeprowadzić reformy, które zmienią na lepsze ich sytuację. Ruch robotników o wprowadzenia powszechnego prawa wyborczego rozpoczął się w 1836 r. i został nazwany **czartyzm**.

Liderami czartyzmu byli znani w całym kraju działacze publiczni William Lovett, Ferpos Edward O'Connor i in. Idee głoszone przez nich miały przede wszystkim charakter polityczny.

Wymagania czartystów (wyciąg z „Kartą Ludowej”, zatwierdzonej na wystąpieniu publicznym w lutym 1837 r.)

...Wielka Brytania powinna zostać podzielona na 200 okręgów wyborczych z możliwie równą liczbą mieszkańców w każdym...

24 czerwca każdego roku powinno zostać przeprowadzone wybory powszechne... (*Udział w wyborach biorą wszyscy mężczyźni w wieku do 21 lat. – Aut.*). Dla kandydatów do Izby Gmin nie powinno być żadnych wymogów uwzględniających stan ich mienia...

Każdy członek Izby Gmin musi dostawać corocznie ze skarbu państwa wynagrodzenie w wysokości 400 funtów szterlingów.

1. Jakie były wymagania czartystów? **2.** Do jakich zmian w systemie politycznym Wielkiej Brytanii mogła doprowadzić realizacja wymagań czartystów?

Czartyści występowali wyłącznie za pokojowe, środki zgodne z prawem osiągnięcia swoich celów. Tak więc zebrali oni podpisy na poparcie „Karty Ludowej” oraz przekazali ją do parlamentu. Jednak deputowani odmówili rozpatrzenia dokumentu. W maju 1842 r. czartyści złożyli 3,3 mln podpisów w drugiej petycji „Karty Ludowej”, ale Izba Gmin odrzuciła go ponownie. W czerwcu 1848 r. parlament po raz trzeci zignorował wymagania czartystów. W wyniku tego zaczął się upadek czartyzmu. Ruch zakończył się porażką, wielu jego byłych członków w przyszłości zostali radykalnymi politykami.

Znaczenie ruchu czartyskiego polega na tym, że zapoczątkował on pojawienie u brytyjskich robotników rozumienia potrzeby masowych akcji w celu wywarcia nacisku na rząd, domagania się od niego wdrożenia reform w celu uniknięcia zamieszek rewolucyjnych. W drugiej połowie XIX w. kluczowe postulaty „Karty Ludowej” zostały zrealizowane przez rządy liberałów i konserwatystów.

Czartyzm (od ang. – karta) – pierwszy masowy na skalę polityczną ruch robotników brytyjskich w latach 30–50-tych XIX w., który przebiegał pod hasłem walki o realizację „Karty Ludowej”.

Wnioski

- ▶ W latach 1815–1847 w życiu społeczno-politycznym Wielkiej Brytanii doszło do ustanowienia zasad demokratycznych i podstaw państwa prawa.
- ▶ W Wielkiej Brytanii stopniowo kształtował się mechanizm rozwiązywania sprzeczności społecznych poprzez kompromis, bez stosowania brutalnych metod walki.
- ▶ W wyniku zakończenia rewolucji przemysłowej Wielka Brytania stała się pierwszym krajem na świecie, w którym powstało społeczeństwo industrialne.

Pytania i polecenia

1. Dzięki inicjatywie przedstawicieli której partii brytyjskiej zostały przyjęte „ustawy chlebne”? **2.** Kiedy był głód w Irlandii? **3.** Czym została wywołana wojna angielsko-chińska z lat 1839–1842? **4.** Co to jest freetraderstwo? **5.** Co pragnęli osiągnąć uczestnicy ruchu czartystów?

6. Porównajcie politykę, którą prowadzili Torysi i Wigowie w czasie ich znajdowania się przy władzy w Wielkiej Brytanii. **7.** Określcie cechy wspólne i różnice w rozwoju gospodarczym Wielkiej Brytanii i Francji. **8.** Opiszcie rolę ruchu czartystkiego w życiu społecznym Wielkiej Brytanii.

9. Ukłóćcie w zeszycie plan do punktu paragrafu „Życie polityczne i społeczne w Wielkiej Brytanii”. **10.** Przeprowadźcie dyskusję na temat „Rola kwestii irlandzkiej w życiu politycznym Wielkiej Brytanii”.

11. Podczas debaty parlamentarnej dotyczącej drugiej petycji „Karta Ludowej” działacz publiczny i naukowiec T. Macaulay powiedział: „Jestem przeciwko powszechnemu prawu wyborczego... Uważam, że cywilizacja opiera się na ochronie własności. Dlatego nigdy nie zmożemy, bez narażania się na ryzyko nadzwyczajne, powierzyć najwyższe rządy krajem pewnej klasie, którą niewątpliwie będzie przeprowadzać bezprecedensowe i systematyczne ataki na bezpieczeństwo własności. Petycja wymaga zwierzchnictwa władzy. W każdym okręgu wyborczym w całym imperium kapitał i zgromadzona własność powinna być niewątpliwie rzucona do nóg pracy. Jak można mieć wątpliwości co do tego, jakim będzie wynik?”. Porównaj argumenty zwolenników i przeciwników wprowadzenia powszechnego prawa wyborczego.

§ 8. Francja. Rewolucja belgijska

---

1. Co to jest restauracja polityczna? **2.** W jaki sposób doszło do restauracji monarchii Burbonów we Francji? **3.** Jakie były decyzje Kongresu Wiedeńskiego wobec Holandii? Czym, waszym zdaniem, zostały one wywołane?

Życie polityczne i społeczne we Francji w latach 1815–1830. Po zakończeniu wojen napoleońskich w Europie zaczęła się era polityczna reakcji z lat 1815–1830. Ci, którzy w poprzednich latach utracili własność i władzę,

teraz starali się je odzyskać. Jednak te próby napotkały opór i doprowadziły do nowych rewolucji z lat 1830–1848. W Europie powstały rewolucyjny i ewolucyjny modele rozwoju społecznego, każdy z których miał wielu zwolenników. Ówczesna

---

Reakcja polityczna – aktywny opór postępowi w życiu społecznym i politycznym w celu zachowania oraz wzmocnienia „starych porządków”, które już stały się przeszłością.

Wielka Brytania potwierdzała możliwość rozwoju społeczeństwa bez zamieszek rewolucyjnych. Natomiast Francja, gdzie w ciągu 60 lat po zakończeniu wojen napoleońskich doszło do trzech rewolucji, była przykładem odwrotnego modelu rozwoju.

Druga abdykacja (zrzeczenie się) Napoleona zakończyła okres Pierwszego Cesarstwa i doprowadziła do powrotu władzy dynastii Burbonów. Zgodnie z „Kartą 1814 roku” jak nazywała się nowa Konstytucja, przedstawiona Francuzom przez Ludwika XVIII, w państwie powstawała monarchia konstytucyjna.

i

Z „Karty 1814 roku”

- I. Wszyscy Francuzi są równi wobec prawa...
- IV. Ich wolność osobista jest jednakowo zagwarantowana: nikt nie może być ścigany lub zatrzymany inaczej niż zgodnie z prawem...
- V. Każdy jest wyznawcą swojej religii z jednakową swobodą...
- VI. Niemniej jednak religia katolicka... jest uważana państwową...
- XIII. Osoba króla jest nietykalna i święta. Władza wykonawcza należy królowi, któremu podporządkowują się ministrowie.
- XIV. Król jest najwyższym głową państwa...
- XV. Władza ustawodawcza jest sprawowana wspólnie przez króla, Izbę Parów i Izby Reprezentantów od departamentów. (*Te dwie izby stanowiły Korpus Ustawodawczy. – Aut.*)
- XVI. Ustawy wnoszone są przez króla...
- XIX. Izby mogą, jako poddani, prosić króla o zaproponowanie ustawy...
- XXVII. Powołanie parów Francji należy do króla...
- XXXV. Izba Reprezentantów składa się z deputowanych wybieranych przez kolegia wyborcze...
- XXXVIII. Żaden deputowany nie może być dopuszczony do izby, jeśli nie skończył 40 roku życia i nie płaci podatku bezpośredniego w wysokości 1 tys. franków...
- XL. Wyborcy, którzy wybierają deputowanych, nie mają prawa głosu, jeżeli nie płacą podatku bezpośredniego w wysokości 300 franków i nie skończyły 30 roku życia...
- LXXI. Stara arystokracja odzyskuje swoje tytuły. Nowa je zachowuje...

? **1.** Jakie dowody świadczą o ustanowieniu przez „Kartę 1814 roku” we Francji reżimu monarchii konstytucyjnej? **2.** Czy można twierdzić, że karta ograniczała prawa Francuzów? Dlaczego?

W oczach większości Francuzów „Karta 1814 roku” była raczej nieatrakcyjna w porównaniu do takich samych dokumentów okresu rewolucji i Napoleona. W wyniku ustalonego przez kartę progu wiekowego i mienia prawo do głosowania w kraju otrzymało około 72 tys. osób, a prawo do bycia wybranym – 16–18 tys. osób.

W otoczeniu przez Ludwika XVIII przeważali **ultraroyalści** (skrajni monarchiści), jak nazywali zwolenników powrotu do przedrewolucyjnego „starego porządku” i nieograniczonej władzy króla.

W odpowiedzi na nasilenie reakcji politycznej we Francji, jak również we Włoszech, zaczęły pojawiać się tajne antymonarchistyczne organizacje, celem których było usunięcie od władzy Burbonów. Do nich należeli wpływowi działacze, na przykład generał markiz Marie Joseph de La Fayette. W 1822 r. oni wznieśli powstanie, które zostało brutalnie stłumione.

Sytuacja w kraju zaostrzyła się kiedy na tron zasiadł Karol d’Artois o imieniu **Karol X** (lata 1824–1830). Państwo ogarnął „biały terror” – masowe

Portret koronacyjny Karola X. 1829. Malarz Jean-Auguste-Dominique Ingres

mordy byłych rewolucjonistów i zwolenników Napoleona. Ogólne oburzenie wzbudziła decyzja Karola X płacić arystokratom, którzy utracili swoje mienie w dawnych czasach, 1 mld franków odszkodowania. Pieniądze dla tych celów oczekiwano otrzymać kosztem redukcji dochodów posiadaczy obligacji skarbu państwa. W wyniku tego bankierzy i przedsiębiorcy otrzymaliby o 40 % mniejszy dochód niż im obiecano podczas sprzedaży obligacji.

W marcu 1830 r. Izba Reprezentantów zażądała dymisji rządu ultraroyalistów. Jako odpowiedź na to Karol X rozpuścił ją i ustalił datę nowych wyborów. Jednak w nowo wybranej Izbie Reprezentantów z 428 jej członków zwolennikami króla było tylko 145 osób. W tej sytuacji 25 lipca 1830 r. Karol X podpisał cztery zarządzenia (dekrety), którymi faktycznie znosił „Kartę 1814 roku” i przeprowadził zamach stanu. Zgodnie z tymi zarządzeniami rozpuszczono nowo wybraną Izbę Reprezentantów, wprowadzono nowe ograniczenia dotyczące prawa

wyborczego, zniesiono wolność prasy i wznowiono cenzurę, ustalono datę przeprowadzenia nowych wyborów.

Takie działania króla wywołały oburzenie Paryżan, w mieście zaczęto wzywać do oporu wobec władz. W popularnej gazecie paryskiej „Nationale” 26 lipca 1830 r. opublikowano protest przeciwko zarządzeniom króla, w którym głoszono: „Działanie porządku prawnego ustało, zaczął się reżim przemocy. Rząd naruszył ustawodawstwo i przez to uwolnił nas od obowiązku podporządkowywania się mu”.

2 **Rewolucja lipcowa 1830 r. Monarchia lipcowa we Francji. 27 lipca 1830 r.** ulice Paryża pokryły się barykadami. Wojska rządowe były bezsilne: w Rewolucji Lipcowej brał udział co dziesiąty mieszkaniec miasta.

28 lipca 1830 r. rebelianci z Paryża zajęli skład broni, ratusz miejski oraz katedrę Notre Dame. Kiedy pod koniec dnia na stronę rebeliantów zaczęli przechodzić całe oddziały wojska rządowego stało się oczywistym, że rewolucja wzięła górę.

i 29 lipca 1830 r. została utworzona Gwardia Narodowa, dowodzona przez generała M. J. de La Fayette’a, wieczorem zdobyła pałac królewski Tuileries. Został powołany Rząd Tymczasowy, na czele którego stanęli bankier J. Laffitt oraz generał M. J. de La Fayette. Karol X wysłał do nich posłów z propozycją rozpoczęcia negocjacji, ale odmówiono im przyjęcia. **Rewolucja Lipcowa**, która trwała przez „trzy wspaniałe dni” zwyciężyła.

Przywódcy powstańców postanowili zachować monarchię w kraju, ale zmienić króla. Koronę zaoferowano bliskiemu do liberalnej opozycji hrabiemu Louisowi Philippowi d'Orleans, reprezentantowi młodszej (Orleańskiej) gałęzi Burbonów. 2 sierpnia 1830 r. Karol X abdykował (zrzekł się tronu), a 7 sierpnia 1830 r. Korpus Ustawodawczy przyjął nową Konstytucję („Karta 1830 roku”) i ogłosił Louisa Philippa d'Orleans królem. Rządy **Louisa Philippa** (lata 1830–1848) otrzymały nazwę **Monarchii Lipcowej**.

„Karta 1830 roku” zachowała organy władzy wykonawczej i ustawodawczej, które istniały zgodnie z „Kartą 1814 roku” oraz regulamin ich tworzenia. Jednak próg wyborczy dotyczący mienia zmniejszono do 200 franków, a wieku – do 25 lat. W wyniku tego, liczba wyborców wzrosła i osiągnęła 200 tys. osób z 31-milionowej ludności. Ustanowiono zasadę suwerenności ludu (supremacji) oraz zniesiono boskie prawo króla na rządzenie. Katolicyzm już nie był uważany religią państwową. Zapewniono prawa i wolności obywateli, zakazano sądy nadzwyczajne. Ukoronowanie nowego monarchy zostało zastąpione przez złożenie przez niego przysięgi narodowi francuskiemu w obecności obu izb Korpusu Ustawodawczego.

Historyczne znaczenie Rewolucji Lipcowej polegało na tym, że pokazała ona daremność prób przywrócenia we Francji „starego porządku”. Jednocześnie stała się dowodem zakończenia czasów reakcji politycznej w Europie. W tym samym roku odbyła się rewolucja w Belgii, wynikiem której stało się uzyskanie niepodległości od Holandii. Zintensyfikowały się walki o zjednoczenie Niemiec i Włoch.

W wyniku Rewolucji Lipcowej 1830 r. do władzy we Francji przyszła arystokracja finansowa – bankierzy, wielcy spekulanci giełdowi, właściciele kopalń, hut, ziemi itp. Jeśli przed Rewolucją Lipcową chronili oni swoje prawa i własność przed zamachem starej arystokracji, to po niej dla nich powstało nowe niebezpieczeństwo ze strony średniej i drobnej burżuazji oraz robotników. Bardzo szybko stało się jasnym, że Monarchia Lipcowa nieusatisfakcjonuje większość sił politycznych w kraju.

W ówczesnej Francji pozostawało wielu zwolenników powrotu do republikańskiej formy rządów, którzy zostali podzieleni na **umiarkowanych** i **radykalnych**. Umiarkowani republikanie zaprzeczali potrzebę radykalnych reform społecznych zmierzających do demokratyzacji społeczeństwa i poprawy warunków życia robotników. Oni występowali tylko za zmniejszenie progu uwzględniającego stopień posiadanego mienia oraz zwiększenie liczby wyborców poprzez reformę parlamentarną, jak to miało miejsce w 1832 r. w Wielkiej Brytanii. Radykalni republikanie byli zwolennikami zniesienia istniejących rządów i budowy nowego społeczeństwa opartego na równości społecznej oraz braku wyzysku. Oni prowadzili walkę z reżimem Monarchii Lipcowej tworząc tajne stowarzyszenia („Przyjaciele ludu”, „Prawa człowieka i obywatela”, „Pory roku”), organizowali spiski oraz powstania. W latach 1832, 1834 oraz 1839

Louis Philippe w Wersalu w 1837 roku.
Malarz Horace Vernet

Zamach na życie Louis Philippa podczas
parady wojskowej w lipcu 1835 r.

? Jaką informację o okresie Monarchii Lipcowej w historii Francji można uzyskać z ilustracji?

radykałowie zorganizowali zbrojne powstanie w Paryżu w celu ustanowienia republiki, ale zostali brutalnie stłumieni przez wojska rządowe.

Zwolennicy monarchii w tym czasie zostali podzieleni na Orleanistów, którzy popierali panowanie Louisa Philippa d'Orleans, Legitymistów, którzy uważali zgodną z prawem (legitymną) tylko zdeponowaną dynastię Burbonów i występowali o jej przywrócenie oraz Bonapartyści, którzy byli zwolennikami odrodzenia cesarstwa napoleońskiego. Orleaniści starali się bronić reżimu Monarchii Lipcowej, a Legitymiści i Bonapartyści – jego obalić. Wszystkie wystąpienia Legitymistów i Bonapartyistów władze stłumiły, a ich uczestników aresztowano i skazano. O rosnącym niezadowoleniu Francuzów Louisa Philippa również świadczyły liczne próby na jego zabicie (co najmniej siedem).

Ciągłe stosowanie przez władzę represji i sił zbrojnych do stłumienia zamieszek, buntów i powstań wywołało to, że w latach 40-tych XIX w. Monarchia Lipcowa zaczęła przypominać reżim restauracji Burbonów, a w kraju ukształtowały się warunki do nowej rewolucji. W okresie Monarchii Lipcowej Francja znowu powróciła do kolonialnego podboju. W 1830 r. zaczęła krwawą 30-letnią wojnę o podbój Algierii.

3 **Rozwój gospodarczy Francji.** W przemyśle Francji w tym okresie nabrała tempa rewolucja przemysłowa, która rozpoczęła się w kraju pod koniec XVIII w. Mianowicie liczba maszyn parowych wzrosła z 65 sztuk w 1820 r. do 625 – w 1830 r. i 4853 – w 1848 r. W latach 1818–1848 produkcja żelaza zwiększyła się z 114 do 600 tys. ton, wydobywanie węgla – z

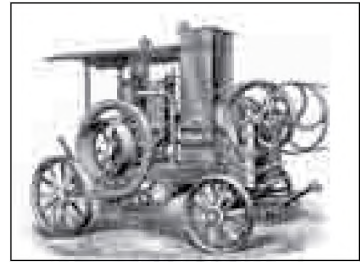
1 do 5 mln ton. Liczba produkcji przemysłowej w tym okresie zwiększyła się o 60 %. Państwo zajęło pierwsze miejsce na świecie pod względem produkcji tkanin z jedwabiu, intensywnie rozwijał się przemysł wełniany i zwłaszcza bawełniany, który znajdował się w Alzacji i Normandii oraz wytwarzał tanie kaliko na skalę masową. Paryż stał się ośrodkiem produkcji odzieży i obuwia: w latach 40-tych XIX w. tutaj powstała pierwsza we Francji fabryka obuwia. W latach 30-tych XIX w. pojawiły się pierwsze statki parowe, a od 1831 r. rozwinęła się budowa kolei.

W 1848 r. rewolucja przemysłowa we Francji na ogół się skończyła. Jednak w kraju zostawało wiele manufaktur i małych warsztatów, szczególnie do produkcji luksusowych towarów i wyrobów galanteryjnych, ze względu na produkcję których Francja zajmowała pierwsze miejsce w Europie. Wraz z rozwojem przemysłu rosła liczba pracowników. Warunki ich życia i pracy były niezwykle trudne. Dzień pracy w fabrykach trwał 12–16 godzin. Aktywnie wykorzystywano pracę kobiet i dzieci. Wynagrodzenie było niskim, a strajki i związki zawodowe – zakazane. Brak możliwości rozwiązania konfliktów drogą prawną wywołał wielkie powstania robotników fabryk tkackich w Lyonie w listopadzie 1831 r. oraz kwietniu 1834 r. Powstaniom towarzyszy okrucieństwo i przemoc po obu stronach.

Rolnictwo w tym okresie utrzymywało wiodące pozycje w gospodarce Francji. Zwiększono powierzchnie uprawy ziemniaków, winorośli, rozwijała się hodowla bydła. Ogólnie rzecz biorąc, liczba wyprodukowanej produkcji rolnej w latach 1815–1848 wzrosła o 50 %.

4 **Rewolucja Belgijska 1830 r.** Zgodnie z decyzjami Kongresu Wiedeńskiego z lat 1814–1815 uczestnicy którego pragnęli stworzyć coś w rodzaju „bariery” wokół granic Francji na północy, katolicką Belgię przyłączyli do protestanckiej Holandii oraz utworzyli Połączone Królestwo Niderlandów na czele z holenderskim królem **Wilhelmem I**.

U Belgów w składzie nowego państwa natychmiast pojawiło się wiele powodów do niezadowolenia. Wilhelm I rządził samodzielnie i na wszelki sposób wspierał swoich rodaków – Holenderów. Językiem urzędowym został uznany holenderski, mimo iż większość Belgów rozmawiała po francusku i flamandzku.

Parowa maszyna rolna

Praca dzieci w fabryce tkackiej

? Na podstawie analizy ilustracji wyciągnijcie wnioski o zmianach w gospodarce Francji w wyniku rewolucji przemysłowej.

Do tego interesy młodych belgijskich przemysłowców, którzy potrzebowali wsparcia dla rozwoju przemysłu, były diametralnie przeciwne interesom kupców i właścicieli ziemskich Holandii, którzy żądali od władz wolnego handlu.

W 1830 r. ze względu na kryzys w przemyśle i odrzucenie przez władze holenderskie wariantu pójścia na ustępstwa wobec belgijskiego ruchu narodowego, sytuacja w kraju pogorszyła się. 25 sierpnia 1830 r., po doniesieniach o zwycięstwie Rewolucji Lipcowej we Francji, w Brukseli wybuchło powstanie, które szybko rozprzestrzeniło się na inne miasta i prowincje belgijskie. W Brukseli zrzeszenie narodowe uzyskało kontrolę nad miastem.

Decydujące walki odbyły się 25–28 września 1830 r. Próba Holenderów przy pomocy wojska zniszczyć rebeliantów nie powiodła się. Podczas walk wrześniowych większość terytorium Belgii zostało wyzwolone od wojsk holenderskich.

10 listopada 1830 r. otwarto belgijski Kongres Narodowy, który ogłosił niepodległość państwa i opracował konstytucję. Belgia stała się monarchią konstytucyjną. Rewolucja zwyciężyła.

20 grudnia 1830 r. na Konferencji Londyńskiej Austria, Wielka Brytania, Prusy, Rosja oraz Francja podjęły decyzję o nadaniu niepodległości Belgii po raz pierwszy w historii, uznając zgodnymi z prawem wynik rewolucji i zgodziły się na przegląd decyzji Kongresu Wiedeńskiego wobec Belgii.

Wnioski

- ▶ Francja w pierwszej połowie XIX w. reprezentowała rewolucyjny model rozwoju. Zwolennicy „starego porządku”, którzy powrócili do władzy w 1815 r., starali się przywrócić go, ale napotkali zdecydowany opór, który z kolei doprowadził do Rewolucji Lipcowej 1830 r.
- ▶ Niechęć reżimu Monarchii Lipcowej do ustępstw wobec innych sił politycznych ponownie pogorszyła sytuację w kraju.
- ▶ Historyczne znaczenie Rewolucji Belgijskiej 1830 r. polega na tym, że jej następstwem stało się uwolnienie kraju od panowania holenderskiego i stała się ona niezależnym państwem.

Pytania i polecenia

1. Co to jest reakcja polityczna? 2. Przedstawiciele których poglądów politycznych dominowali w otoczeniu Ludwika XVIII? 3. Wojnę o podbój którego afrykańskiego państwa Francja rozpoczęła się w 1830 r.? 4. Kiedy we Francji na ogół zakończyła się rewolucja przemysłowa? 5. Czym zakończyła się Rewolucja Belgijska w 1830 r.?
6. Jakie były cechy życia społecznego i politycznego Francji w okresie Restauracji? 7. Jak rozwijała się Francja w okresie Monarchii Lipcowej? 8. Co cechowało rozwój gospodarczy ówczesnej Francji?
9. Ułóżcie tabelę porównawczą Rewolucji Lipcowej 1830 r. we Francji oraz Rewolucji Belgijskiej 1830 r. zgodnie z planem: 1) przyczyny; 2) cele; 3) główne wydarzenia; Brama Brandenburska w Berlinie. Połowa XIX w. 4) wyniki; 5) znaczenie historyczne.

10. Połączcie się w małe grupy i omówcie przez co rozwój Francji w okresie Restauracji zbliżał nowy wybuch rewolucyjny. W jakich warunkach można było go uniknąć?

11. Francuska gazeta opozycyjna „Trybuna”, która ukazywała się w latach Monarchii Lipcowej i opowiadała się za utworzeniem republiki oraz powszechnym prawem wyborczym, w ciągu czterech lat odparła 111 rozpraw sądowych, jej redaktora 200 razy skazywano razem na 49 lat więzienia i 157 tys. franków grzywny. Jakie wnioski wobec życia społeczno-politycznego we Francji w okresie Monarchii Lipcowej można wyciągnąć na podstawie tych faktów?

§ 9. Niemcy i Włochy

1. Jakie były formy walki narodowo-wyzwoleńczej przeciwko panowaniu Napoleona w Niemczech i we Włoszech? 2. Jakie decyzje dotyczące Niemiec i Włoch zostały przyjęte na Kongresie Wiedeńskim? 3. Co to jest odrodzenie narodowe?

Związek niemiecki. Rozwój gospodarczy w Niemczech. Decyzja Kongresu Wiedeńskiego nasiliła rozdrobnienie polityczne Niemiec i Włoch. Taka sytuacja nie mogła usatysfakcjonować ich narody. W historii Niemiec i Włoch lata 1815–1847 stały się okresem kształtowania warunków do zjednoczenia tych krajów w latach 50–60-tych XIX w.

Większość polityków niemieckich i działaczy społecznych liczyła, że po zwycięstwie nad Napoleonem ich naród wreszcie zdobędzie zjednoczenie państwa. Jednak te nadzieje nie zostały zrealizowane. Utworzony przez Kongres Wiedeński Związek Niemiecki istniał tylko na papierze, nie miał wspólne go ustawodawstwa, rządu, wojska i in. Dwaj główni rywale o rolę przewodnią w nim, Austria i Prusy, przystąpiły do Związku tylko częściowo. Wschodnie części tych państw pozostawały poza ich granicami. Sejm związkowy, który pod przewodnictwem przedstawiciela Austrii spotykał się we Frankfurcie nad Menem, nie miał rzeczywistej władzy. Do tego głośno w nim zostały podzielone w taki sposób, że Austria zawsze miała zapewnioną większość; to podważyło autorytet sejmu w państwach Związku Niemieckiego. Każde z państw związku miało swego monarchę, rząd, wojsko, taryfy celne, waluty i system sądowniczy. W większości państw niemieckich władza monarchów była absolutna, a ich poddani nie mieli praw politycznych i obywatelskich.

W okresie podbojów napoleońskich w państwach niemieckich przeprowadzono reformy, które przyczyniły się do zniszczenia

Brama Brandenburska w Berlinie. Połowa XIX w.

Wielkie zakłady chemiczne w Ludwigshafen. 1881 r.

Wypadek w pracy na linii produkcyjnej. 1890 r.

? Jaką informację o ówczesnej gospodarce Niemiec można uzyskać z podanych ilustracji?

„starego porządku”. W taki sposób w Prusach na podstawie wykupu przez chłopów należności feudalnych zniesiono feudalną zależność. Zaczęły się rozwijać samorządy miejskie. Arystokracja została pozbawiona przywilejów na otrzymanie stanowisk oficerskich.

W rolnictwie zachowało się wiele pozostałości feudalizmu, co zahamowało jego rozwój. Rewolucja przemysłowa w Niemczech rozpoczęła się dopiero w latach 30-tych XIX w. Na jej rozwój negatywny wpływ miał brak jednolitego rynku wolnej siły roboczej i obecność granic celnych między państwami niemieckimi. Największych sukcesów produkcja przemysłowa osiągnęła w trzech regionach: Renu i Westfalii, Śląska i Saksonii. Rozwojowi przemysłu sprzyjało użytkowanie maszyn i wprowadzenie innowacji technicznych. W 1822 r. w całych Niemczech były tylko dwie maszyny parowe, w 1847 r. – około tysiąca. Wśród gałęzi przemysłu głównymi był węglowy, stalowy i tekstyliowy.

Największym ośrodkiem handlowo-przemysłowym w Niemczech pod koniec lat 40-tych XIX w. była stolica Prus – Berlin. Tutaj znajdowały się dwie trzecie przedsiębiorstw inżynierskich i produkcji kaliko Prus, obok manufaktur działały pierwsze fabryki. W 1846 r. z 400 tys. berlińczyków 70 tys. osób pracowało jako robotnicy najemni w dużych manufakturach i fabrykach. Jednak ich sytuacja była bardzo trudna: niskie zarobki, dzień pracy trwał 14–15 godzin.

W 1835 r. w Niemczech zbudowano pierwszą kolej żelazną o długości 6 km. To było o dziesięć lat później niż w Wielkiej Brytanii i o pięć lat później niż we Francji.

W 1818 r. Prusy zaczęły zawierać umowy z innymi państwami niemieckimi o wspólne granice celne. W 1834 r. 18 państw niemieckich dołączyło do nowej Unii Celnej, uczestnicy której znosili cło z towarów transportowanych przez ich granice. Przewodnią rolę w nim odegrały Prusy.

Tworzenie unii w Niemczech przyczyniło się do powstania jednolitego rynku krajowego.

2 **Walka o reformy demokratyczne i jedność Niemiec.** Tworząc Związek Niemiecki, niemieckie państwa miały nadzieję, że przyczyni się on do jedności gospodarczej oraz wprowadzenia liberalnych konstytucji. Jednak tak się nie stało.

Marzenia o zjednoczonych Niemczech, w których niezbywalne są prawa człowieka i obywatela zostaną przewidziane przez konstytucję, rozprzestrzeniły się przede wszystkim w środowisku studentów. W 1815 r. studenci Uniwersytetu Jeny stworzyli towarzystwo, które promowało ideę zjednoczenia państw niemieckich. Poglądy te łączyli z wystąpieniami przeciwko reakcyjnemu porządkom. Jesienią 1817 r. w zamku **Wartburg** studenci zorganizowali obchody jubileuszu 300. rocznicy początku Reformacji. Ku zaskoczeniu wielu podczas obchodów spalili na stosie symbole reakcji niemieckich państw. Te wydarzenia stały się dla kanclerza austriackiego K. Metternicha pretekstem do rozpoczęcia kampanii przeciw „skrajnego liberalizmu” i „buntowniczego ducha niemieckich studentów”. Ale ruch o demokratyzację i zjednoczenie Niemiec wśród młodzieży studenckiej nie ustawał.

W sierpniu 1819 r. na zjeździe monarchów niemieckich w Karlsbad (Karlowe Wary) przyjęto środki w celu powstrzymania nastrojów opozycyjnych. Uczelnie wprowadziły ścisłą kontrolę nad studentami, wielu z podejrzeniem o działalność opozycyjną zatrzymano, zaczął się terror policyjny.

3 **Rozbudowa ruchu opozycyjnego w latach 30–40-tych XIX w.** Wydarzenia Rewolucji Lipcowej we Francji 1830 r. nasiliły nastroje opozycyjne w krajach niemieckich. Tak więc w dniach 27–30 maja 1832 r. w Palatynacie odbyło się „Święto hambaskie” – demonstracja z udziałem około 30 tys. osób (przedsiębiorców, rzemieślników, robotników, inteligencji). W wystąpieniach przedstawiono wymogi walki o demokratyczne reformy i zjednoczenie Niemiec.

Z powodu prześladowań wielu niemieckich patriotów musiało opuścić kraj. W 1834 r. w Szwajcarii powstało towarzystwo „Młode Niemcy”, które uważało swoim celem walkę o zjednoczenie Niemiec i ustanowienie republiki. W dokumentach programowych towarzystwa zawarto żądania wolności prasy i zgromadzeń, wprowadzenia wolnej działalności gospodarczej i handlowej, eliminacji pozostałości feudalizmu. Wprowadzić to w życie próbowano w drodze rewolucji. Wypędzenie w 1836 r. niemieckich imigrantów ze Szwajcarii doprowadziło do upadku „Młodych Niemiec”.

Jedną z najbardziej znanych postaci w ruchu narodowym w Niemczech z lat 30–40-tych XIX w. był profesor i ekonomista Friedrich List (1789–46). Promując ideę

Friedrich List

stowarzyszenia państw niemieckich, po raz pierwszy ujawnił związek między rozwojem gospodarki a zjednoczeniem narodowym kraju.

Z rozprawy Friedricha Lista „Narodowy system gospodarki politycznej”

System kolei i Unii Celnej to bliźnięta syjamskie, które urodziły się razem, fizycznie są nierozzerwalne jeden od drugiego, z jedną duszą i wolą. Oni wspierają się wzajemnie, konkurują o jeden wielki cel, zjednoczenie narodu niemieckiego w jedyną kulturę, zamożną, potężną i niezwyciężoną nację. Bez Unii Celnej niemiecki system kolejowy nigdy nie stanie się nawet przedmiotem rozmów, a o jego budowie ma co mówić. Tylko za pośrednictwem tego systemu zjednoczona niemiecka gospodarka będzie mogła się podnieść na wysokość krajowej wielkości i tylko w wyniku tego rozwoju system kolei pokaże swoje zalety.

1. Jakie czynniki gospodarcze autor uważa decydującymi dla zjednoczenia Niemiec?
2. Czy popieracie stanowisko autora? Uzasadnijcie swoje zdanie.

F. List uważał, że interesy gospodarcze są odzwierciedleniem potrzeb nacji. Na ówczesny świat naukowca patrzył jako na „świat nacji”, które mają własne interesy i działają w celu osiągnięcia korzystnych warunków dla ich zapewnienia. Zdaniem współczesnych badaczy F. List był jednym z założycieli niemieckiego nacjonalizmu gospodarczego. Widział w nim skuteczny środek do kształtowania nacji i budowy państwa narodowego.

Włochy po Kongresie Wiedeńskim. Decyzja Kongresu Wiedeńskiego negatywnie wpłynęła na rozwój Włoch. Po raz kolejny podzielono ją na osiem królestw i księstw, a w północno-wschodniej części utworzono Królestwo Lombardzko-Weneckie, które było częścią Cesarstwa Austriackiego. Lata 1815–1830 stały się dla Włoch, podobnie jak w innych regionów Europy, okresem Restauracji – powrotem „starego porządku” i reakcji politycznej. We wszystkich państwach włoskich została przywrócona władza absolutna monarchów, pozycje panujące ponownie zajęła arystokracja i duchowieństwo, które były negatywnie nastawione na wszystkie zmiany, które zajęły tu miejsce pod wpływem rewolucji we Francji i wojen napoleońskich. Likwidacja panowania Napoleona nie doprowadziła do wyzwolenia Włoch, francuski ucisk ustąpił austriackiemu, ponieważ wszystkie kraje półwyspu w pewnym stopniu były zależne od Austrii. Jednym z najbardziej zacofanych państw Włoch było Państwo Kościelne, które znajdowało się pod świecką władzą papieża. Spośród wszystkich państw półwyspu tylko Królestwo Sardynii (Piemont), korzystając ze swojego położenia między Francją a Austrią, próbowało prowadzić niezależną politykę.

Bardzo szybko uwidoczniły się negatywne konsekwencje panowania austriackiego w Królestwie Lombardzko-Weneckim. Ono nie otrzymało autonomii i rządzone było przez Austriaków. Włochów pozbawiono możliwości obejmowania jakichkolwiek ważnych stanowisk w administracji, sądach i wojsku.

Na terytorium królestwa znajdowało się wojsko austriackie oraz funkcjonowała austriacka policja. Wszystkie czasopisma podlegały cenzurze, prześladowano wszelkie idee narodowo-liberalne. Cesarz austriacki Franciszek I, opisując swoją politykę, powiedział: „Przede wszystkim trzeba, żeby Lombardzcy zapomnieli, że są Włochami”. Ale to miało odwrotny wynik: właśnie w ówczesnej Lombardii znacznie bardziej aktywnie niż w innych regionach półwyspu, rozwijał się ruch narodowo-wyzwoleńczy.

Okres od końca XVIII w. do 1870 r. w historii Włoch nazywają **Epoką Risorgimento** (Odrodzenia). To był okres kształtowania się ruchu narodowo-wyzwoleńczego i walki o odrodzenie państwowości włoskiej. W 1818 r. w Lombardii hrabia Federico Confalonieri stanął na czele tajnego stowarzyszenia „Włoska federacja”. Celem organizacji było wyzwolenie spod panowania austriackiego, uzyskanie niepodległości oraz ustanowienie monarchii konstytucyjnej w północnych Włoszech.

W środkowej i południowej części Włoch działali aktywnie **karbonariusze**, którzy pojawili się na początku XIX w. Po 1815 r. stworzyli oni rozbudowaną sieć tajnych vent (ośrodków). Wśród karbonariuszy byli przedstawiciele liberalnej arystokracji, burżuazji i inteligencji. Swoim głównym celem uważali walkę o niepodległość narodową Włoch.

Rozdrobnienie polityczne Włoch stało się główną przeszkodą do jego rozwoju gospodarczego. Między państwami włoskimi istniały granice celne, w każdym królestwie i księstwie działały własne systemy wag i miar, systemy pieniężne, ustawy. Pod względem rozwoju gospodarczego Włochy znacząco ustępowały Wielkiej Brytanii, Francji, a nawet Prusom. Rewolucja przemysłowa rozpoczęła tu dopiero w latach 30–40-tych XIX w. Słabo rozwinięty przemysł nie mógł zapewnić pracę tym, którzy nie mogli jej znaleźć na wsi. Rozwój rolnictwa następował bardzo powoli. Chłopi nie mieli wystarczającej ilości ziemi i wynajmowali ją od dworzan posiadających ziemię, płacąc za nią część zbiorów. Niektórzy pracowali jako robotnicy tylko za jedzenie. Bieda, głód i brak pracy przekształcały chłopów na żebraków.

Karbonariusze (z łac. – węgiel) – członkowie tajnej organizacji politycznej, która istniała na początku XIX w. we Włoszech i walczyła przeciwko uciskowi zagranicznemu, o zjednoczenie kraju.

Aresztowanie karbonariusza

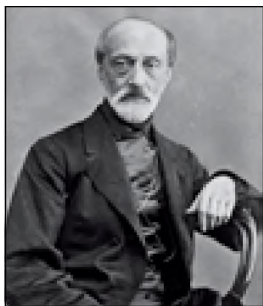
5 **Rewolucja z lat 20–30-tych XIX w.** Składnikiem włoskiego Risorgimento stał się ruch rewolucyjny, który ogarnął państwa półwyspu na początku lat 30-tych XIX w. W lipcu 1820 r. jako pierwsi we Włoszech wznici

powstanie karbonariusze w Królestwie Neapolu. Rewolucja trwała tydzień i zakończyła się ich zwycięstwem. Król został zmuszony do zatwierdzenia proponowanej przez powstańców konstytucji oraz zwołania parlamentu. Tymczasem na spotkaniu europejskich monarchów Świętego Przymierza omówiono sytuację w Neapolu i Austria otrzymała upoważnienie do zdławienia rewolucji. Austriacy rozbili wojsko Neapolu i przywrócili monarchię absolutną w kraju. Wszystkich uczestników rewolucji oczekiwała bezlitosna masakra.

W nocy z 9 na 10 marca 1821 r. wybuchła rewolucja w Królestwie Sardynii (Piemontu). Na jej czele stanęli karbonariusze – oficerowie wojska Sardynii. Powstańcy wysunęli hasło niepodległości narodowej całych Północnych Włoch. Została ogłoszona konstytucja i utworzono rząd tymczasowy. Wojsko austriackie razem ze zwolennikami króla Sardynii Wiktora Emanuela I stłumiło rewolucję.

Po rewolucjach z lat 1820–1821 w Neapolu i Piemontie aresztowania karbonariuszy zaczęły się w całych Włoszech. Ale to nie przeszkodziło ruchowi karbonariuszy, pod wpływem rewolucji lipcowej 1830 r. we Francji, w lutym 1831 r. wzniecić powstanie w Parmie, Modenie i Państwie Kościelnym. Początkowo powstańcy wygrywali, ale w wyniku interwencji Austriaków zostali pokonani.

Jednym z powodów klęski karbonariuszy było to, że działali oni przeważnie izolowanie w granicach poszczególnych państw. W 1831 r. w Marsylii były karbonariusz **Giuseppe Mazzini** (1805–1872) założył jedyną ogólnowłoską narodowo-rewolucyjną organizację „Młode Włochy”. Sformułował zasadę „Każdemu narodowi – państwo” oraz rozpoczął walkę o utworzenie włoskiego państwa narodowego. G. Mazzini oczekiwał osiągnąć tego poprzez rewolucję przeprowadzoną „z narodem i dla narodu”. W przyszłości członkowie „Młodych Włoch” widzieli swoją ojczyznę jedyną niezależną republiką demokratyczną.

Giuseppe Mazzini

Z tajnych instrukcji do członków organizacji „Młode Włochy”

Środkami, za pomocą których „Młode Włochy” starają się osiągnąć swego celu, jest edukacja i powstanie... Edukacja – prasą, przykładem, słowem... powinna stać się w swoich konsekwencjach zasadą edukacji narodowej... Powstanie w swoich kształtach musi nieść początki programu przyszłej nacji włoskiej. Tam, gdzie wybuchnie powstanie, powinna być włoska flaga, włoska myśl, język włoski. Mając na celu odrodzenie narodu, ona zacznie się w imieniu narodu i będzie się opierała na naród, interesy którego wcześniej nie uwzględniano.

„Młode Włochy” odróżniały etap powstania od etapu rewolucji. Rewolucja zacznie się, gdy powstanie zwycięży. Etap powstania, czyli okres od początku powstania do wyzwolenia całego terytorium Włoch, powinien być dowodzony tymczasową władzą dyktatorską, skoncentrowaną w małych kręgach ludzi. Wraz z wyzwoleniem terytorium

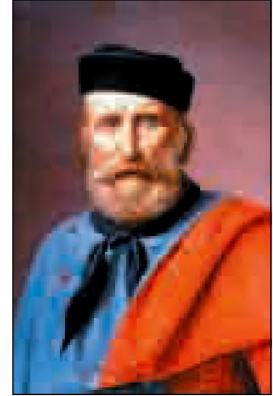
każdy rząd powinien zniknąć przed obliczem Rady Narodowej, jedyne źródło wszelkiego autorytetu w państwie...

- ?** 1. Czy można uważać autorów dokumentu zwolennikami ideologii nacjonalizmu? Dlaczego? 2. Jaką strategię walki o niepodległość narodową Włochów zaproponowali autorzy? 3. W jaki sposób wzajemnie od siebie zależały metody, których przestrzegali członkowie „Młodych Włoch”, z walką o reformy demokratyczne?

W różnych częściach półwyspu pojawiły się lokalne oddziały „Młodych Włoch”, które miały przygotować rewolucję ogólnowłoską. Jednak powtarzające się próby wzniesienia powstania w latach 1833–1834 oraz na początku lat 40-tych XIX w. nie powiodły się. W wyniku tego G. Mazzini i jego zwolennicy doszli do wniosku, że w najbliższym czasie nie da się przeprowadzić rewolucji włoskiej.

Spośród członków „Młodych Włoch” wyróżniał się **Giuseppe Garibaldi** (1807–1882). Za udział w spisku rewolucyjnym 1834 r. został skazany na śmierć i wyemigrował do Ameryki Południowej. Tam G. Garibaldi przebywał do 1848 r. w otoczeniu bojowników o niepodległość krajów Ameryki Południowej. W 1848 r. powrócił do Włoch i poświęcił swoje życie walce o zjednoczenie, zostając bohaterem włoskiego Risorgimento.

Giuseppe Garibaldi

6 **Działalność umiarkowanych liberałów pod koniec lat 30-tych – 40-tych XIX w.** Próby zjednoczenia Włoch rewolucyjnym sposobem nie powiodły się. Dlatego od połowy lat 30-tych XIX w. we włoskim ruchu narodowo-wyzwoleńczym do głosu doszli umiarkowani liberałowie. Wśród nich było wielu właścicieli ziemskich, bankierów, przedsiębiorcy, prawnicy i in. Oni uważali jedynym możliwym sposobem zjednoczenia Włoch przekształcenie od góry poprzez reformy.

Ideologiem tych zmian był **Vicenzo Gioberti** (1801–1852) wyobrażał sobie przyszłe połączone Włochy federacją państw, stworzoną za zgodą ich monarchów „bez krwi, bez obaw, bez rewolucji”.

Swoją działalność praktyczną liberałowie skierowali na przedsięwzięcia związane ze wzrostem świadomości narodowej Włochów. W latach 1839–1847 oni co roku zbierali coroczny ogólnowłoski kongres naukowców. Mimo iż kwestie polityczne nie były wprost poruszone, ta forma komunikacji przyczyniała się do zrzeszania się zwolenników umiarkowanych liberałów.

W upływie czasu nastawienie liberałów do Austriaków oraz ich ingerencji w sprawy Włoch stawał się bardziej radykalny. W latach 1846–1847 w wielu ich gazetach i magazynach zaczęły pojawiać się nawoływania do wojny ogólnowłoskiej przeciwko Austrii.

Wnioski

- ▶ W Niemczech w latach 1815–1847 doszło do zmobilizowania sił, które występowały o zjednoczenie państw niemieckich i żądały wprowadzenia ustroju konstytucyjnego zapewniającego przestrzeganie praw i swobód.
- ▶ We Włoszech zjednoczenie państwa stało się zadaniem priorytetowym dla jego rozwoju. We włoskim Risorgimento tego okresu uwidoczniły się dwa kierunki – drogą rewolucyjną czy reform.

Pytania i polecenia

1. W jakim mieście stale zbierał się sejm Związku Niemieckiego? 2. Kiedy powstało stowarzyszenie „Młode Niemcy”? 3. Jak nazywało się główne dzieło F. Lista? 4. W którym z państw Włoch karbonariusze rozpoczęli pierwszą w latach 20-tych XIX w. rewolucję? 5. Kto stworzył organizację „Młode Włochy”?

6. Jakie fakty świadczą o tym, że rozdrobnienie polityczne utrudniało dalszy rozwój Niemiec? 7. W jaki sposób odbywała się walka o demokratyczne reformy oraz połączenie państw niemieckich w latach 1815–1847? 8. Opiszcie sytuację Włoch po Kongresie Wiedeńskim. 9. Porównajcie rozwój ruchu narodowo-wyzwoleńczego we Włoszech w latach 20–30-tych oraz pod koniec lat 30-tych – 40-tych XIX w.

10. Ułóżcie w zeszycie tabelę porównawczą „Niemcy i Włochy w latach 1815–1847”.

Plan charakterystyki	Niemcy	Włochy
Sytuacja polityczna		
Życie gospodarcze		
Ruch opozycyjny, narodowo-wyzwoleńczy		

11. Połączcie się w małe grupy i omówcie, co było wspólnego i czym się różniło kształtowanie się ruchów narodowych w Niemczech i we Włoszech oraz na ziemiach ukraińskich.

12. W 1831 r. niemiecki pisarz Johann Wirth pisał, że „Niemcy rozrywają na części, są one bez krwi, wyprane, splądrowane. Zostały one skreślone z listy państw europejskich i oddane obcokrajowcom na kpiny... Nieszczęście naszej ojczyzny jednocześnie jest przekleństwem dla całej Europy”. Wyjaśnijcie, w jaki sposób rozumiecie słowa powiedziane przez pisarza. Dlaczego rozdrobnienie Niemiec było przekleństwem dla Europy?

§ 10. Cesarstwo Austriackie i Rosyjskie

1. Co wiecie na temat reform Marii Teresy i Józefa II w cesarstwie Habsburgów? 2. Jakie ziemie ukraińskie były częścią cesarstwa Habsburgów pod koniec XVIII w.? 3. Jakim był ustrój państwowy Cesarstwa Rosyjskiego pod koniec XVIII w.? 4. Jaką rolę pełniły Austria i Rosja w stosunkach międzynarodowych w Europie w latach 1789–1815?

Cechy życia politycznego, społecznego i gospodarczego Cesarstwa Austriackiego. Ze względu na ustrój państwowy Cesarstwo Austriackie było absolutną monarchią z nieograniczoną władzą cesarza. Rolę organów doradczych przy cesarzu pełniły Wojskowa Rada Nadworna, Hofraht (Rada

Pałacowa) oraz Tajna Rada. Cesarz mianował skład rządu i kanclerza, który był jego przełożonym. Za czasów panowania **Franciszka I** (lata 1806–1835) i **Ferdynanda I** (lata 1835–1848) decydującą rolę w cesarstwie pełnił minister spraw zagranicznych i faktyczny szef rządu w latach 1809–1821 oraz kanclerz w latach 1821–1848 **Klemens Metternich** (1773–1859).

W polityce wewnętrznej K. Metternich próbował środkami reakcji politycznej utrzymać panowanie nad narodami nieaustriackimi cesarstwa, które w tym czasie przeżywały okres odrodzenia narodowego. On również zrobił wiele dla zachowania w kraju starych porządków i przywilejów dworzan. Jednak zwalczyć ruch rewolucyjny w Austrii K. Metternich nie zmógł.

Klemens Metternich

Hrabia (później książę) **Klemens Metternich** uważany jest za jednego z najwybitniejszych polityków XIX w. Na Kongresie Wiedeńskim w latach 1814–1815 był twórcą nowego systemu stosunków międzynarodowych w Europie po upadku Napoleona Bonaparta. K. Metternich uważał, że okres istnienia stosunkowo odizolowanych od siebie państw zakończył się, ułożyła się ich wspólność, i każde swoimi interesami jest połączone z innymi. Właśnie on wprowadził do ówczesnej europejskiej dyplomacji pojęcie „polityki równowagi w Europie”, „polityka sojuszy”, „polityka bezpieczeństwa europejskiego”. Jednak dla utrzymania równowagi w Europie K. Metternich nalegał na zastosowaniu „prawa siły” - ingerencji w sprawy innych państw w celu ich podporządkowania systemowi ogólnemu. To właśnie on był jednym z organizatorów Świątego Przymierza.

Cesarstwo Austriackie obejmowało terytorium 576 tys. km² i było drugim ze względu na powierzchnię po Rosji. W Europie nazywano go „*monarchia skrawkowa*”, ponieważ składała się z jednostek administracyjnych (królestw, prowincji itp.) z wieloetniczną ludnością. W połowie XIX w. z około 37 mln mieszkańców austriackich Niemców było 7 mln, słowiańskich narodów – 18 mln, Węgrów – 5 mln osób. Utrzymując władzę w takim państwie Austriacy przestrzegali starożytnej zasady cesarskiej „dziel i panuj”. Przez politykę K. Metternicha narody wielonarodowego Cesarstwa Austriackiego cierpiały z powodu ucisku politycznego i religijnego. Edukacja była kontrolowana przez kościół katolicki. Stały się zjawiskiem powszechnym tajne sądy, nadzór polityczny i in.

Wzrostowi wpływów Austrii na sprawy europejskie nie towarzyszyły osiągnięcia w rozwoju jej gospodarki. W latach 1815–1847 pozostawała ona państwem rolniczym, w którym dwie trzecie mieszkańców pracowało w rolnictwie. Jednak jego rozwój hamowało zachowanie stosunków feudalnych. Ingerencja rządu przeszkadzała rozwojowi przemysłu. Rewolucja

Kolej żelazna.
Połowa XIX w.

? Przeprowadźcie analizę podanej ilustracji oraz określcie cechy charakterystyczne ówczesnego życia w Austrii.

przemysłowa rozpoczęła się w Austrii w latach 30–40-tych XIX w. w najbardziej rozwiniętych prowincjach – Dolnej Austrii i Czechach. Pierwsza w cesarstwie maszyna parowa pojawiła się w fabryce w Brnie w 1816 r. Pod koniec lat 20-tych Austria miała tylko 11 maszyn parowych, w latach 40-tych – 30, w połowie XIX w. – 900. Budowa kolei w cesarstwie zaczęła się w 1828 r., ale w 1846 r. ich długość wynosiła tylko 148 km. W 1830 r. otwarto pierwszą linię transportową, która parowcami łączyła Wiedeń z Pesztem na Węgrzech.

Charakterystyczną cechą dla Cesarstwa Austriackiego był nierównomierny rozwój jego części: jedne prowincje (Czechy, Lombardo-Wenecja, Dolna Austria) produkowały większość produkcji przemysłowej, podczas gdy inne (Galicja, Bukowina, Dalmacja) pełniły rolę przydatków rolno-surowcowych, rynków dla zbytu gotowych produktów.

2 **Okres przedmarcowy.** Wpływ Rewolucji Lipcowej we Francji doprowadził do zaostrzenia sprzeczności w Cesarstwie Austriackim. Okres od 1830 r. do rewolucji z lat 1848–1849 w historii Austrii zwany jest okresem *przedmarcowym* (rewolucja z lat 1848–1849 rozpoczęła się w kraju w marcu). W tym czasie Austrię ogarnęło podniesienie społeczno-polityczne. Przedstawiciele większości warstw ludności, z wyjątkiem rządzącej elity, popierali poglądy o potrzebie przeprowadzenia w państwie transformacji społecznej oraz zreformowania rządu. Pomimo istotnych różnic w poglądach, zgadzali się z koniecznością ustanowienia ograniczonej monarchii, zwołania organu przedstawicielskiego władzy z funkcjami ustawodawczymi w celu przyjęcia Konstytucji, wprowadzenie podstawowych swobód obywatelskich i politycznych.

Na początku lat 30-tych XIX w. hrabia **István Széchenyi**, jedna z najwybitniejszych postaci ówczesnych Węgier, opracował program reform, który przewidywał

István Széchenyi

likwidację pozostałości feudalizmu oraz zastąpienie pańszczyzny pracą najemną w rolnictwie, likwidację cechów rzemieślniczych, wsparcie przemysłu krajowego, stworzenie Banku Narodowego oraz sieci instytucji kredytowych. Mimo to rząd K. Metternicha odrzucał nawet możliwość omówienia jakichkolwiek zmian w cesarstwie.

3 **Odrodzenia narodowe ludów słowiańskich Cesarstwa Austriackiego.**

W czasie wojen napoleońskich w Europie szerzyło się zdanie o tym, że każdy naród ma prawo do samostanowienia. W wyniku tego narody Cesarstwa Austriackiego stały się bardziej natarczywie domagać się swobód obywatelskich oraz zapewnienia równości narodowej. W historii Słowenów, Chorwatów, Serbów, Czechów, Słowaków, Polaków, Ukraińców, którzy znajdowali się pod rządami austriackimi, koniec XVIII w. – pierwsza połowa XIX w. zapoczątkował okres odrodzenia narodowego.

Istotną rolę w tym pełnili słowiańscy oświeceniowcy, których nazywano „budzicielami”. Wiele zrobili dla odrodzenia narodowego Czechów **Josef Dobrovský** (1753–1829), autor prac dotyczących historii języka i kultury Czechów oraz **Josef Jungmann** (1773–1847), który stworzył podręcznik literatury czeskiej i słownik czesko-niemiecki. Wybitnymi działaczami odrodzenia słowackiego był **Jan Kollar** (1793–1852), poeta, autor zbiorów słowackich pieśni ludowych oraz **Ludovít Stuhr** (1815–1856), który rozpoczął tworzenie słowackiego języka literackiego.

Znaczącymi były napracowania „budzicieli” Ukraińców zachodnich, którzy znajdowali się pod władzą Habsburgów. **Mychajło Pop-Łuczakaj** (1789–1843) stworzył pierwszą na ziemiach zachodnioukraińskich „Gramatykę słowianoruską” oraz sześciotomową „Historię karpaccyckich Rusinów”. Historyk **Dennys Zubryckij** (1777–1862) zbadał historię Ukraińców galicyjskich, rdzennej ludności kraju, w „Opisie historii narodu ruskiego”.

Na odrodzenia narodowe Słowian, podobnie jak innych uciskanych ludów Cesarstwa Austriackiego, miały wpływ dokonania Węgrów (Madziarów) w walce przeciwko germanizacji, zwłaszcza zastąpienie średniowiecznej łaciny językiem węgierskim jako językiem urzędowym królestwa. Jednak Węgrzy sami prowadzili politykę madziaryzacji Słowian. Stało się to impulsem do ożywienia się aspiracji narodowych Słowian, mianowicie Rusinów Zakarpacia, którzy znajdowali się w składzie Królestwa Węgierskiego.

4 **Charakterystyka życia politycznego, społecznego i gospodarczego Cesarstwa Rosyjskiego.**

W latach 1815–1847 Cesarstwo Rosyjskie stało się największym ze względu na powierzchnię państwem na świecie, rozciągające się na rozległe obszary Europy Wschodniej, Azji Północnej i części Ameryki Północnej (Alaska). Liczba ludności cesarstwa w pierwszej połowie XIX w. zwiększyła się z 37 do 69 mln osób, głównie w wyniku przyłączenia nowych obszarów – Finlandia, Królestwo Polskie, Besarabia, Północny Kazachstan. Większość ludności mieszkała w środkowych i zachodnich guberniach, a na

Aleksander I

Mikołaj I

rozległych terytoriach Syberii mieszkało zaledwie 3 mln osób. Średnia długość życia wynosiła 27,3 lat (w Wielkiej Brytanii – 31,5 lat) ze względu na dużą śmiertelność niemowląt, słabo rozwiniętą opiekę zdrowotną, periodiczne epidemie. Ze względu na skład ludności Cesarstwo Rosyjskie było państwem wielonarodowym, jego ludzie wyznawali wszystkie religie świata (chrześcijaństwo, islam, buddyzm), ale status religii państwowej miało tylko prawosławie.

Ze względu na strukturę społeczeństwo rosyjskiego pozostawało faktycznie feudalnym z podziałem na uprzywilejowanych (dworzanie, duchowieństwo, kupcy, kozacy) i stany nieuprzywilejowane (chłopstwo i mieszczaństwo). Największą ze względu na liczbę stanem było chłopstwo – ponad 30 milionów osób. Wśród nich około 20 mln byli chłopci poddani.

Ze względu na ustrój polityczny Cesarstwo Rosyjskie było monarchią autokratyczną (absolutną). Cesarz rosyjski miał nieograniczoną władzę. Konstytucji i instytucji parlamentarnych w tym kraju nie istniało. Władcami cesarstwa w tym okresie byli **Aleksander I** (lata 1801–1825) i **Mikołaj I** (lata 1825–1855). Aleksander I na początku swego panowania popierał projekty przekształcenia Rosji na monarchię konstytucyjną, ale po klęsce Napoleona powrócił do zdania, że to właśnie monarchia zjednoczyła ludzi do walki z Francuzami i dlatego nie chciał jej zniesienia.

Rządy Mikołaja I zaczęły się od bezlitosnego tłumienia opozycyjnie nastawionych do autokracji rosyjskich dworzan i oficerów. Mikołaj I nie popierał idee wszelkich zmian w rządzeniu cesarstwem i starał się „udoskonalić” go biurokracją oraz wzmocnieniem roli policji.

Ówczesni opowiadali, że pewnego razu Mikołaj I zapytał swego 15-letniego syna, przyszłego cesarza Aleksandra II, na czym trzyma się rządy wielojęzyczną rodziną narodów zamieszkujących cesarstwo. Dziedzic tronu odpowiedział: „Autokracja i ustawy”. Mikołaj I był oburzony: „Ustawy – nie! Tylko autokracja”.

Jednym z podstawowych problemów związanych z wewnętrznym życiem politycznym cesarstwa było poddaństwo. Władze nie odważyły się na zdecydowane zmiany ponieważ ich wsparciem byli dworzanie – właściciele poddanych chłopów. Politykę narodową cesarstwa cechowała realizacja polityki wobec narodów nierosyjskich polityki asymilacji narodo-kulturowej, ignorancja cech pochodzenia narodowego, ich rusyfikacja. Wszelkie próby narodów nierosyjskich walki o prawa narodowościowe zostawały stłumione.

Pod względem swego rozwoju gospodarczego Cesarstwo Rosyjskie znacznie ustępowało ówczesnym państwom wiodącym Zachodu. Rewolucja przemysłowa rozpoczęła się w kraju pod koniec lat 30–40-tych XIX w. i rozwija się bardzo powoli. Przeszkadzał jej brak rynków najmowanych robotników oraz zbytu produkcji w warunkach panowania poddaństwa. Pierwsze przedsiębiorstwa fabryczne i hutnicze powstały w latach 30-tych XIX w. w przemyśle włókienniczym i górnictwie.

Cesarstwo rosyjskie było krajem rolniczym. Charakter rozwoju rolnictwa określony był dominacją stosunków feudalnych. Zbiory były niskie, rolnictwo rozwijało się za rachunek zwiększenia powierzchni uprawnych z wykorzystaniem prymitywnych technologii. Wiele gospodarstw zachowywało naturalny charakter. Rosyjski handel zagraniczny był zorientowany na dostawę surowców (pszenica, len, drewno, żelazo) do Europy Zachodniej oraz importu urządzeń przemysłowych, dóbr luksusowych i tak zwanych towarów „kolonialnych” (herbata, kawa, przyprawy).

5 Ruch dekabrystów. Odmowa Aleksandra I od zamiarów zreformowania Cesarstwa Rosyjskiego spowodowała wielkie rozczarowanie u zwolenników tej drogi. Od tego czasu w Rosji powstała konfrontacja między rządem, działającym metodami reakcji politycznej, oraz patriotami, którzy pragnęli zmian w życiu społecznym i politycznym. Później zostali nazwan **dekabrystami**.

Pierwsze tajne organizacje opozycyjne utworzyli oficerowie wojska, uczestnicy wypraw zagranicznych z lat 1814–1815. W 1816 r. powstał „Sojusz ratunkowy”, który dwa lata później został przekształcony na „Związek Opieki Społecznej”. Jego uczestnicy występowali za zniesienie poddaństwa, transformację autokracji na monarchię konstytucyjną. Jednak ze względu na różnice w poglądach na temat sposobów realizacji tych zamiarów w 1821 r. „Sojusz...” rozpadł się. W latach 1821–1822 na jego podstawie powstały Towarzystwo Południowe w ukraińskim mieście Tulczyn, na czele którego stanął **Paweł Pestel** i Towarzystwo Północne w Petersburgu, kierowane przez **Nikitę Murawjowa** i **Kondratija Rylejewa**.

Programy obydwu organizacji przewidywały likwidację autokracji, poddaństwa, podziału na stany, wprowadzenie konstytucji z szerokimi prawami i swobodami obywatelskimi (prasy, słowa, zgromadzeń, religii i in.). Towarzystwo Południowe zaproponowało wprowadzić bezpośrednio i równe dla wszystkich obywateli prawo wyborcze, a Towarzystwo Północne – ustawić dla wyborców wysoki próg wyborczy ze względu na posiadane mienie wyborców.

Nowe organizacje uciekały się do konspiracji i przygotowania się do przewrotu wojskowego. 14 grudnia 1825 r. po śmierci Aleksandra I, członkowie

---

Dekabryści – uczestnicy tajnych organizacji w Cesarstwie Rosyjskim, którzy przygotowali zamach stanu, skierowany przeciwko autokracji i poddaństwa. Wzniesili powstanie w grudniu (w języku rosyjskim – dekabr) 1825 r.

Powstanie dekabrystów. Plac Senacki.
1853. Malarz Wasilij Timm

? Jaką informację o tym, co wydarzyło się 14 grudnia 1825 r. na Placu Senackim w Petersburgu, można uzyskać z ilustracji?

Towarzystwa Północnego zaprowadzili kilka pułków gwardii na Plac Senacki w Petersburgu, żeby zakłócić przysięgę nowego cesarza Mikołaja I, ale spóźnili się. 29 grudnia 1825 r. Towarzystwo Południowe wznieciło powstanie Pułku Czernihowskiego na Ukrainie. Obydwa wystąpienia zostały stłumione przez władze, która następnie brutalnie uczyniła z ich członkami.

6 Ruch społeczny w latach 30–40-tych XIX w. w Cesarstwie Rosyjskim.

Rządy Mikołaja I były okresem reakcji politycznej. Głębokie sprzeczności społeczne doprowadziły do pojawienia się w latach 30–40-tych XIX w. różnych kierunków ruchu społecznego, które proponowały różne drogi rozwoju Rosji.

Obóz rządowy reprezentowali konserwatyści. Ponieważ występowali oni za utrzymanie ustroju autokratycznego Cesarstwa Rosyjskiego w nienaruszonej postaci, nazywano ich „ochroniarzami”. Do nich należeli **Siergiej Uwarow**, **Michaił Pogodin**, **Mikołaj Karamzin** i inni. Ideologiczną podstawą zwolenników obozu rządowego była „teoria oficjalnej narodowości”, została ona po raz pierwszy sformułowana przez ministra edukacji narodowej hrabiego S. Uwarowa w 1833 r.

Z notatki „Nakreślenie kluczowych początków” S. Uwarowa dla Mikołaja I

...Bez miłości do wiary przodków naród, jak również osoba prywatna, musi umrzeć. Rosjanin, który poświęcił siebie Ojczyźnie, tak samo nie zgodzi się na utratę jednego z dogmatów prawosławia, jak na kradzież jednej z perł z wieńca Monomacha.

Autokracja jest głównym warunkiem istnienia politycznego Rosji... Ratunkowe przekonanie, że Rosja żyje i utrzymuje się duchem autokracji, silnego, ludzkiego, oświeconego, musi przenikać do edukacji publicznej i razem z nią rozwijać się.

Wrzecz z tymi dwoma początkami narodowymi jest również trzeci, nie mniej ważny, nie mniej silny: narodowość. Kwestia narodowości nie ma takiej jedności, jak poprzednie, ale obydwie pochodzą z tego samego źródła i połączone są na każdej stronie istnienia Carstwa Rosyjskiego.

- ? **1.** Y Na czym polegała „teoria oficjalnej narodowości” sformułowana przez S. Uwarowa?
2. Jakie następstwa miała wywołać jej realizacja w warunkach różnych wyznań i wielonarodowego Cesarstwa Rosyjskiego?

W opozycji do obozu rządowego znajdowali się **liberałowie**, którzy występowali o zreformowanie rzeczywistości rosyjskiej w drodze pokojowej. Inicjatorem reform, ich zdaniem, miała stać się władza państwowa. Pod

30-tych XIX w. wśród liberałów ukształtowały się różne wizje rozwoju Rosji. Podzielili się na *słowianofilów* (*słowianolubów*) i *zachodników*. Słowianofile podkreślali samoistną drogę rozwoju zarówno rosyjskiego, jak również innych narodów. Piotr I, wprowadzając w Rosji osiągnięcia europejskie, naruszył jego naturalną ścieżkę rozwoju. Słowianofile widzieli możliwość uniknięcia szkodliwej drogi zachodniej we wspólnocie chłopów, prawosławiu oraz moralno-religijnych cechy narodu rosyjskiego. Politycznym ideałem słowianofilów była autokracja z czasów sprzed Piotra I, kiedy carowie rządili, przy wsparciu narodu, od czasu do czasu zwołując sobory ziemskie. Opowiadali się za natychmiastowym zniesieniem poddaństwa poprzez reformy. Do założycieli słowianofilstwa należał **Aleksiej Chomiakow**, **Iwan Kiriejewskij**, **Jurij Samarin** i inni.

Zachodnicy uważali, że cywilizacja europejska jest jedyna i sztuczne oddzielenie jakiegokolwiek narodu doprowadzi do jego upadku. Zachodnicy wywyższali rolę Piotra I w historii Rosji i popierali przeprowadzone przez niego transformacje na wzorce europejskie. Głównym celem Rosji, ich zdaniem, jest przyłączenie do europejskiego Zachodu. Przy tym kluczowe znaczenie przywiązywali nie do wiary, a do rozumu i na przeciwwagę wspólnocie chłopskiej występowała wolna osobowość. Ideałem politycznym zachodników była monarchia konstytucyjna modelu zachodnioeuropejskiego z ograniczeniem władzy monarchy przez parlament z gwarancjami swobody słowa, prasy, nietykalnością osobistą i przejrzystością sądu. Mając opozycyjny stosunek do polityki rządu opowiadali się za likwidacją poddaństwa z góry, uważali, że rząd musi zmienić rosyjską rzeczywistość poprzez reformy. Założycielami poglądów zachodników uważano **Timofieja Granowskiego**, **Siergieja Sołowjowa**, **Konstantina Kawielina** i innych.

Innymi przedstawicielami sił opozycji były radykałowie opowiadający się za potrzebą zmian ustroju państwowego Rosji poprzez rewolucję. Nie darząc nadzieją reformę Rosji przez istniejącą władzę, uważali, że tylko dzięki rewolucji zostanie zniszczone samowładztwo i poddaństwo. Następnie należy stworzyć nowe społeczeństwo socjalne, wolne od wszelkich form ucisku człowieka przez człowieka. Najwybitniejszymi rosyjskimi **radykalnymi socjalistami** byli **Michaił Butaszewicz-Pietraszewski**, **Aleksander Hercen**, **Mikołaj Ogariow**.

Następstwem polityki asymilacji i rusyfikacji stało się pojawienie w Cesarstwie Rosyjskim **ruchów narodowyzwoleńczych**. Łączyło ich uświadomienie potrzeby walki o zachowanie narodowo-kulturowych tradycji swoich narodów, likwidacja autokracji i nacjonalne wyzwolenie nierosyjskich narodów cesarstwa. Wybitnymi przedstawicielami ruchu narodowyzwoleńczego tego okresu były **Mikołaj Kostomarow**, **Taras Szewczenko**, **Nikoloz Barataszwili**, **Aleksander Czawczawadze**, **Grigoł Orbeliani**, **Szymon Konarski**, **Adam Mickiewicz**, **Walerian Łukasiński**.

7 **Wojna krymska.** W połowie XIX w. cesarz rosyjski Mikołaj I postanowił skorzystać z upadku Imperium Osmańskiego, zwiększając swoje wpływy na Bliskim Wschodzie oraz na Półwyspie Bałkańskim.

Wojna krymska z lat 1853–1856 – wojna rozpoczęta przez Rosję przeciwko Turcji o panowanie w cieśninach czarnomorskich oraz na Półwyspie Bałkańskim. Później przekształciła się na wojnę Rosji z koalicją składającą się z Wielkiej Brytanii, Francji, Imperium Osmańskiego i Królestwa Sardynii.

Powodem do wojny z Turcją stały się spory między kościołami katolickim i prawosławnym o opiekę nad chrześcijańskimi miejscami świętych w Palestynie. Mikołaja I bardzo obraziło to, że sułtan turecki przekazał to prawo katolikom. W czerwcu 1853 r. wojsko rosyjskie bez wypowiedzenia wojny najechało zależne od Turcji księstwa Mołdawii i Wołoszczyzny.

W odpowiedzi sułtan turecki, dostając wsparcie ze strony Wielkiej Brytanii i Francji, wypowiedział wojnę Rosji.

Działania Rosji wywołały negatywną reakcję w Europie, a kraj okazał się w izolacji dyplomatycznej. Wojska tureckie początkowo walczyły bardzo nieudanie i doznawały porażek ze strony wojska rosyjskiego. **30 listopada 1853 r.** eskadra rosyjska zniszczyła dwukrotnie większą eskadrę turecką w *Zatoce Synopskiej*. Wojsko tureckie zostało również pokonane przez Rosjan na Kaukazie.

Taki rozwój wydarzeń wywołał zaniepokojenie w Europie. Na początku marca 1854 r. Wielka Brytania i Francja zażądały od Rosji wycofania wojsk z księstw naddunajskich, jednak nie dostając odpowiedzi, wypowiedziały wojnę. Później do nich dołączyło Królestwo Sardynii. Groziła wojną również Austria. Pod naciskiem międzynarodowym Rosja wycofała wojska z Mołdawii i Wołoszczyzny.

Tymczasem dowództwo wojsk brytyjsko-francusko-sardyńskich opracowało plan wyprawy na Krym. We wrześniu 1854 r. desant sojuszników, który przybył w opancerzonych okrętach parowych wylądował na półwyspie. Rosyjska flota drewniana nie mogła zapobiec temu.

Jeden Francuz-dowcipniś tak opisał wojsko rosyjskie podczas wojny krymskiej: „W wojsku rosyjskim żołnierze – z głowami lwów, oficerowie – z głowami osłów, a generałowie – w ogóle są bez głów”.

Zacofanie techniczne wojska rosyjskiego robiło jej zwycięstwo w wojnie niemożliwym. Desant sojuszników zadał kilka porażek Rosjanom na Krymie i wziął w oblężenie Sewastopol. Oblężenie miasta trwało od **14 września 1854 r. do 30 sierpnia 1855 r.** Jednak w końcu wojsko rosyjskie zostało zmuszone do odwrotu. Upadek Sewastopola ustalił wynik wojny. Nowy rosyjski cesarz Aleksander II (lata 1855–1881) uświadamiając sobie, że państwo jest wycięzione wojną, postanowił ją zakończyć.

Kłęska Cesarstwa Rosyjskiego w wojnie krymskiej zakończyła się podpisaniem **Traktatu Paryskiego (30 marca 1856 r.)**. Zgodnie z nim Rosja zwracała

Cienka czerwona linia
(Bitwa pod Bałakławą
w 1854 r. podczas wojny
krymskiej).

1881. Malarz Robert Gibb

? W jaki sposób malarz przedstawił odwagę i bohaterstwo uczestników bitwy?

Turcji zajęta wcześniej twierdzę Kars i przekazywała Południową Besarabię zależnej od sułtana tureckiego Mołdawii. Rosję pozbawiano prawa wyłącznej pieczy nad chrześcijanami Mołdawii, Wołoszczyzny i Serbii. Sojusznicy opuszczali Sewastopol oraz Półwysep Krymski. Morze Czarne ogłoszono neutralnym terytorium, Rosję pozbawiono prawa do stacjonowania tam własnej floty

Kłęska w wojnie krymskiej była dla władz rosyjskich przekonującym dowodem konieczności przewyciężenia zacofania kraju.

Wnioski

- ▶ W życiu politycznym Cesarstwa Austriackiego w latach 1815–1847 panowały konserwatywne tendencje, odzwierciedleniem których stała się działalność K. Metternicha.
- ▶ Ziemie słowiańskie w składzie Cesarstwa Austriackiego w tym okresie ogarnęło odrodzenie narodowe.
- ▶ W Cesarstwie Rosyjskim w tym czasie trwała reakcja polityczna. Głównym problemem była reforma kraju. Mimo to rządzące elity nie miały odwagi do transformacji, co z kolei uzasadniało stopniowe zacofanie Rosji od wiodących państw Zachodu. Porażka w wojnie krymskiej wyraźnie pokazała tę tendencję.

Pytania i polecenia

1. Kiedy K. Metternich został kanclerzem Cesarstwa Austriackiego? 2. Wymieńcie imiona „budzicieli” narodów słowiańskich. 3. Kto był władcą Cesarstwa Rosyjskiego w latach 1825–1855? 4. Kto opracował „teorię oficjalnej narodowości”? 5. W jakim okresie trwała wojna krymska? 6. Które państwa były przeciwnikami Rosji w wojnie krymskiej?

7. Opiszcie życie polityczne, społeczne i gospodarcze Cesarstwa Austriackiego w latach 1815–1847. 8. Co wiecie o okresie przedmarcowym w historii Austrii? 9. W jaki sposób odbywało się odrodzenie narodowe słowiańskich narodów Cesarstwa Austriackiego? 10. Określcie cechy życia politycznego, społecznego i gospodarczego Cesarstwa Rosyjskiego. 11. Czym różniły się poglądy przedstawicieli różnych kierunków ruchu społecznego Cesarstwa Rosyjskiego w latach 30–40-tych XIX w.? 12. Opiszcie przyczyny, przebieg i wyniki wojny krymskiej.

13. Ułóżcie w zeszycie tabelę porównawczą „Życie gospodarcze, polityczne i społeczne w Cesarstwie Austriackim i Rosyjskim w latach 1815–1847”. 14. Na podstawie literatury uzupełniającej przygotujcie informację o rozwoju ruchu narodowyzwolenczego na ziemiach ukraińskich w składzie Cesarstwa Austriackiego i Rosyjskiego tego okresu.
15. Minister Edukacji Narodowej Cesarstwa Rosyjskiego S. Uwarow rozpatrywał swoją „teorię oficjalnej narodowości” jako „ostatnią kotwicę ratunkową”, jako „tamę umysłową” przeciwko przenikaniu z Zachodu „destrukcyjnych idei” i rozpowszechniania ich w Rosji. Właśnie od których idei chciał uwolnić, waszym zdaniem, Rosję S. Uwarow? Dlaczego właśnie „prawosławie, autokracja, narodowość” miały stać się „tamą umysłową” przeciwko rozprzestrzenianiu w rosyjskim społeczeństwie idei zachodnioeuropejskich?

§ 11. Rewolucje z lat 1848–1849.

1. Które warstwy społeczne ludności doszły do władzy we Francji w wyniku Rewolucji Lipcowej 1830 r.? 2. Jakie były cechy szczególne sytuacji Niemiec i Włoch w latach 1815–1847? 3. Jaka polityka była prowadzona przez rząd K. Metternicha w Cesarstwie Austriackim?

1 **Rewolucja we Francji.** W latach 1848–1849 Europę ogarnął wir rewolucji. Zaczął się on od Francji i szybko rozprzestrzenił się na Cesarstwo Austriackie, państwa niemieckie i włoskie. Wydarzenia „**Wiosny Ludów**”, jak nazywali te rewolucje ówczesni, zjednoczyły walkę przedstawicieli różnych warstw społecznych z pozostałościami „starego porządku” wystąpienia o demokratyzację systemu politycznego, protesty robotników przeciwko przedsiębiorców, jednoczące i wyzwolenicze ruchy krajowe.

W drugiej połowie lat 40-tych XIX w. we Francji pogorszyła sytuacja społeczno-gospodarcza. Kilka nieurodzajnych lat doprowadziły do wzrostu cen na chleb. W 1847 r. Francję, podobnie jak inne kraje Europy, ogarnął kryzys gospodarczy, w wyniku czego zaczęto zamykać banki, fabryki, huty, warsztaty rzemieślnicze, zaczęły rosnać ceny. Znacznie wzrosła liczba bezrobotnych. Ogólne oburzenie wywołały rozprzestrzenianie się łapówkarstwa i nadużycia swoją pozycją. Średnia i drobna burżuazja, która nie miała praw wyborczych w czasach Monarchii Lipcowej, żądała reformy wyborczej. Mimo to rząd stanowczo odrzucał te żądania.

W odpowiedź na to zwolennicy reformy wyborczej z zamożnych warstw zaczęły urządzać w Paryżu specjalne „bankiety reformatorskie”, na których omawiano projekty zmian systemu wyborczego. Mimo to kolejny „bankiet”, który miał odbyć się 22 lutego 1848 r., został zakazany. O wczesnym poranku 23 lutego 1848 r. organizatorzy przedsięwzięcia wraz z ogromnym tłumem paryżan, śpiewając „Marsyliankę” i krzycząc: „Niech żyje reforma!”, ruszyli do centrum miasta. Kiedy policja zaatakowała

demonstrantów, miasto zostało pokryte barykadami. Przestraszony król Louis Philippe ogłosił, że zgadza się spełnić wymagania powstańców, ale to ich nie usatysfakcjonowało.

24 lutego 1848 r. powstańcy otoczyli pałac królewski Tuileries i zaczęli domagać się abdykacji króla. Louis Philippe został zmuszony do podpisania aktu zrzeczenia się tronu i uciekać. Powstali paryżanie zajęli salę posiedzeń Izby Deputowanych i grożąc użyciem siły zażądali powołania nowego rządu z przedstawicieli opozycji. Wymóg ten został spełniony. **25 lutego 1848 r.** Rząd Tymczasowy proklamował *Drugą Republikę* i zatwierdził jej czerwono-biało-niebieską flagę. Wraz z obaleniem Monarchii Lipcowej rewolucja 1848 r. we Francji zakończyła się.

Bójka przy ulicy Soufflot 25 czerwca 1848 r.
Malarz Horace Vernet

? Jaką informację o bójkach ulicznych w Paryżu w 1848 r. można uzyskać na podstawie ilustracji?

2 II Republika we Francji. Po utworzeniu II Republiki Rząd Tymczasowy zniósł tytuły dworzan, zaprowadził wolność prasy, spotkań politycznych oraz ustalił datę przeprowadzenia, na podstawie powszechnego prawa wyborczego dla mężczyzn w wieku 21 lat wybory do Zgromadzenia Prawodawczego, które miało opracować nową konstytucję.

W celu, żeby bezrobotni otrzymali pracę, wprowadzono system prac publicznych. Do tego stworzono tzw. „warsztaty narodowe”, w których ludzie otrzymywali pracę, płacili za nią 1–2 franki dziennie. Jednak, gdy koszty utrzymania „warsztatów narodowych” osiągnęły 14 mln franków, rząd zamknął je. Odpowiedzią na to stało się powstanie 23–26 czerwca 1848 r. w Paryżu, w którym wzięło udział około 50 tys. robotników. Powstanie wyróżniało się skrajną brutalnością po obu stronach. Do jego stłumienia Zgromadzenie Prawodawcze przekazało nieograniczone uprawnienia ministrowi wojny generałowi **Louisowi Cavaignacowi**. Po czterech dniach zaciętych walk z użyciem artylerii w dzielnicy robotniczej Saint-Antoine siły rządowe pokonały rebeliantów. Liczba ofiar przy tym osiągnęła 10 tys. osób. Po stłumieniu Powstania Czerwcowego zostały zakazane radykalne gazety, kluby i stowarzyszenia. Około 3,5 tys. uczestników powstania aresztowano i bez procesu wysłano na zesłanie.

4 listopada 1848 r. Zgromadzenie Prawodawcze przyjęło Konstytucję II Republiki, po raz pierwszy w historii Francji wprowadzono stanowisko prezydenta, który miał spore uprawnienia w celu ochrony kraju. Władza ustawodawcza przekazana została Zgromadzeniu Narodowemu,

Cesarz Ludwik Napoleon Bonaparte (Napoleon III), 1853. Malarz Franciszek Ksawery Winterhalter

a wykonawcza – prezydentowi Republiki, który kierował działalnością ministrów. Konstytucja zatwierdziła powszechne prawo wyborcze dla mężczyzn powyżej 21 roku życia. 10 grudnia 1848 r. doszło do pierwszych wyborów prezydenckich Republiki. Zwycięstwo na nich zdobył 40-letni książę **Ludwik Napoleon Bonaparte** (1808–1873), bratanek Napoleona I, uzyskując trzy czwarte wszystkich głosów. Wierzyli w to, że Ludwik Napoleon przywróci sławę państwa i zadba o potrzeby zwykłych Francuzów. **2 grudnia 1852 r.** we Francji ustanowiono **Drugie Cesarstwo**, a Ludwik Bonaparte został ogłoszony cesarzem o imieniu **Napoleon III**.

3

Rewolucja 1848 r. w Niemczech. Wydarzenia

Rewolucji Lutowej we Francji miały ogromny wpływ na ziemie niemieckie. 1–5 marca 1848 r. w Badenii, Wirtembergii, Bawarii oraz innych państwach niemieckich odbyły się demonstracje. Pod naciskiem opozycji rządu reakcyjne zostały zdymisjonowane, a do nowych weszli liberałowie. W Niemczech zaczęła się rewolucja.

i

Gwałtowny charakter wydarzeń miały wydarzenia w stolicy Prus Berlinie. 18 marca 1848 r. policja użyła broni wobec uczestników demonstracji wspierających reformy. Miasto zostało pokryte barykadami. Walki trwały przez całą noc, a następnego dnia rano berlińczycy wypędzili wojska rządowe. Król Fryderyk Wilhelm IV rozkazał im opuścić miasto, ogłosił o zamiarze uchwalenia konstytucji, wprowadzenia wolności prasy oraz zebrania Zgromadzenia Prawodawczego. Zwołane wkrótce Zgromadzenie Prawodawcze jedną z pierwszych decyzji likwidowało resztki feudalnych powinności chłopów.

18 maja 1848 r. we Frankfurcie nad Menem prace nad konstytucją zjednoczonych Niemiec rozpoczął pierwszy parlament ogólnoniemiecki. Pod koniec 1848 r. we wszystkich niemieckich państwach władza rozpoczęła ofensywę na opozycję. W grudniu 1848 r. król pruski rozwiązał Zgromadzenie Narodowe i dał ludziom Konstytucję. 28 maja 1849 r. parlament frankfurcki przyjął Konstytucję Zjednoczonych Niemiec, zgodnie z którą stały się one federacją ówczesnych państw niemieckich w postaci cesarstwa. Parlament chciał widzieć na cesarskim tronie króla pruskiego Fryderyka Wilhelma IV. Jednak on odmówił.

Po pewnym czasie Austria, rozczarowana tym, że nie zaoferowano jej cesarską koronę, odwołała swoich przedstawicieli z parlamentu we Frankfurcie. Jej przykładu naśladowały delegacje kilku innych państw niemieckich, co z kolei doprowadziło do utraty autorytetu parlamentu. Posiedzenie zostało przeniesione

do Stuttgartu w Wirtembergii. W czerwcu 1849 r. król Wirtembergii siłą rozwiązał parlament. Tymczasem na krótko przed tym, w maju 1849 r., w Prusach zgodnie z nową ustawą wyborczą zlikwidowano zdobyte przez naród powszechne prawo wyborcze oraz wprowadzono nowy system, podstawą którego było uwzględnienie posiadanego mienia.

Zjednoczenie Niemiec drogą parlamentarną, z uwzględnieniem głosowania narodu, w okresie rewolucji z lat 1848–1849 niepowiodło się. W sferze politycznej jedynym osiągnięciem stało się przyjęcie konstytucji pruskiej. Nadzieje na zjednoczenie państwa niemieccy patrioci powiązywali z Prusami – jedynym państwem, które poprzez siłę mogło zjednoczyć Niemcy.

Demonstracja w Berlinie w 1848 r.

? Na podstawie ilustracji wyciągnij wnioski na temat charakteru wydarzeń w Berlinie w marcu 1848 r.

4 **Rewolucja w Austrii.** Rewolucja w Paryżu dotarła również do Wiednia. 13 marca 1848 r. w stolicy Austrii odbyły się demonstracje pod hasłem „Konstytucja!”, „Wolność!”, „Precz z Metternichem!”. Cesarz Ferdynand I pod naciskiem wiedeńskich wódzów odwołał kanclerza K. Metternicha, obiecał zwołać parlament i zaprowadzić konstytucję.

Konstytucja Cesarstwa Austriackiego, opublikowana 25 kwietnia 1848 r., głosiła wolność słowa, prasy, zgromadzeń i odpowiedzialność rządu przed parlamentem (Reichstagiem), który składał się z dwóch izb – Senatu oraz Izby Deputowanych. Członkowie Izby Deputowanych byli wybierani, ale prawo wyborcze należało tylko do właścicieli nieruchomości. Najwyższa władza wykonawcza pozostała w rękach cesarza. Większość austriackich patriotów nie była usatysfakcjonowana, a walka nie ustawała.

15–26 maja 1848 r. w stolicy doszło do nowych wystąpień rewolucyjnych. Cesarz Ferdynand I został zmuszony do wystawienia powstańcom pisemnej zgody na wprowadzenie wyborów powszechnych. Działania rewolucyjne ogarnęły ziemie słowiańskie znajdujące się w składzie cesarstwa – Czechy, Galicję, Bukowinę, Zakarpacie, Słowację, Wojwodinę, Chorwację.

W czerwcu 1848 r. w Pradze, w odróżnieniu od Frankfurtu, odbył się Zjazd przedstawicieli słowiańskich narodów Cesarstwa Austriackiego. Większość deputowanych głosowała za zachowaniem Cesarstwa Habsburgów oraz przeciwko jego wejścia do zjednoczonych Niemczech. Uważali, że małe niezależne państwa słowiańskie w składzie Niemiec utracą tożsamość narodową. Ich przeciwnicy występowali za samookreślenie się wszystkich nienieemieckich narodów oraz ich oddzielenie od cesarstwa.

10 lipca 1848 r. rozpoczął pracę austriacki Reichstag, większość miejsc w którym należała do umiarkowanych liberałów, a jedną czwartą

Rewolucja w Wiedniu w 1848 r.

- ? Określcie na podstawie ilustracji cechy wydarzeń w Wiedniu w marcu 1848 r.

Sandor Petöfi zwraca się do narodu

- ? Jako ilustracja przedstawia postrzeganie przez Węgrów nawoływanie S. Petöfiego?

ski. Jednym z jego pierwszych działań była reforma rolna, zgodnie z którą zniesiono pańszczyznę, a chłopci stawali się właścicielami jednej trzeciej gruntów ornych. Przeprowadzając te oraz inne przekształcenia, nowy rząd odmówił rozpatrywania kwestii praw narodowych niewęgierskich narodów – Zakarpackich Rusinów, Serbów, Chorwatów oraz innych. Dlatego zostali oni zwolennikami rządu austriackiego.

We wrześniu 1848 r. chorwackie wojsko J. Jelacicia na rozkaz cesarza rozpoczęło działania militarne przeciwko Węgier. Wszystkie decyzje sejmu

deputowanych byli chłopci. Jedną z pierwszych ważnych decyzji było zniesienie poddaństwa za wypłatę odszkodowań dla właścicieli gruntów. Dzięki uzyskanemu poparciu deputowanych wiejskich rząd uzyskał zgodę Reichstagu na finansowanie wypraw wojska do Włoch i Węgier w celu ukarania tamtejszych mieszkańców.

6 października 1848 r. wiedeńczycy wzniesili nowe powstanie, starając się zapobiec wysłaniu garnizonu stołecznego na stłumienie rewolucji na Węgrzech. Walki w mieście trwały aż do 1 listopada 1848 r., kiedy to wojska chorwackie pod dowództwem **Josipa Jelacicia** zdobyli go szturmem.

Pod koniec listopada 1848 r. **Ferdynand I** abdykował. Nowym cesarzem został jego 18-letni siostrzeniec Franciszek Józef I (lata 1848–1916). Odmówił ustępstw poczynionych przez swojego poprzednika pod presją wydarzeń rewolucyjnych. 7 marca 1849 r. rozwiązał Reichstag i zawiesił obowiązywanie Konstytucji. Rewolucja zakończyła się porażką, w Austrii zapanowała reakcja.

5 **Rewolucja na Węgrzech.** Rewolucja węgierska rozpoczęła się 15 marca 1848 r. wystąpieniami radykalnej młodzieży na czele z poetą **Sandorem Petöfi**. Oni domagali się nadania Węgrom praw i swobód obywatelskich, utworzenia własnego niezależnego rządu. 17 marca 1848 r. został utworzony pierwszy narodowy rząd węgierski.

węgierskiego Franciszek Józef anulował i ogłosił o przekształceniu Królestwa Węgier na prowincję cesarstwa. Odpowiedzią na to stała się ofensywa wojska węgierskiego i wypędzenie Austriaków z kraju.

14 kwietnia 1849 r. węgierski Sejm proklamował niepodległość Węgier i pozbawił dynastię Habsburgów prawa do rządzenia. Na rządczego prezydenta Węgier wybrano dowódcę walk narodowo-wyzwoleńczych Węgier **Lajosa Kossutha** (1802–1894).

Franciszek Józef poprosił o pomoc w stłumieniu dążeń wolnościowych Węgrów rosyjskiego cesarza Mikołaja I. Wskutek rosyjskiej interwencji wojskowej wojsko węgierskie 13 sierpnia 1849 r. poddało się. Rozpoczęły się brutalne masakry nad uczestnikami rewolucji. Po ich klęsce ruch rewolucyjny w Cesarstwie Austriackim zaczął stopniowo wygasać.

6 **Rewolucja we Włoszech.** We Włoszech rewolucja rozpoczęła się powstaniem 12 stycznia 1848 r. w Palermo na Sycylii, które zakończyło się zwycięstwem. Wojska króla Neapolu opuściły wyspę. Wiadomości o sukcesach powstańców zintensyfikowały działalność włoskich patriotów. W lutym-marcu 1848 r. Państwo Kościelne, Toskania i Królestwo Sardynii uzyskały konstytucje, wybrano parlamenty i utworzono rządy z umiarkowanych liberałów.

18 marca 1848 r. pod wpływem informacji o wydarzeniach w Wiedniu wybuchło powstanie w Lombardii, w Mediolanie. Pięciodniowa walka z 15-tysięcznym wojskiem austriackim zakończyła się zwycięstwem powstańców. Antyaustriackie powstanie również zwyciężyło w Wenecji, która następnie została ogłoszona republiką.

Patriotyczny entuzjazm, który opanował Włochy, skłonił króla Sardynii (Piemontu) **Karola Alberta** 24 marca 1848 r. do wypowiedzenia wojny Cesarstwu Austriackiemu. Jednak pod koniec lipca Austriacy pokonali armię sardyńską i odzyskali władzę nad Północnymi Włochami.

W połowie listopada 1848 r. doszło do pospolitego ruszenia w Rzymie. Papież Pius IX został zmuszony do wyrażenia zgody na zwołanie Zgromadzenia Prawodawczego. 9 lutego 1849 r. pozbawiło ono papieża władzy świeckiej i proklamowało Republikę Rzymską. W marcu 1849 r. akcją wojenną przeciwko Austrii wznowił król Sardynii. Jednak już po dziesięciu dniach jego wojsko zostało pokonane. Następnie Karol Albert abdykował na rzecz swego syna. Nowy król Sardynii **Wiktor Emanuel II** zawarł umowę z Austriakami, porzucając pretensje na Lombardię i Wenecję. Następnie Austriacy na prośbę księcia Toskanii stłumili rewolucję we Florencji. Wojsko austriackie obłożyło Wenecję i ruszyło do Rzymu. Tam

Wiktor Emanuel II

Rewolucje z lat 1848–1849 w Europie

do nich dołączyły wojska francuskie. Od południa na Rzym rozpoczęła ofensywę armia króla Neapolu. Oblężenie miasta trwało dwa miesiące.

Oporem na zaborców dowodził triumwirat – wybrany przez powstałych Rzymian zbiorowy organ rządzenia proklamowanej w styczniu 1849 r. Republiki Rzymskiej.

3 lipca 1849 r. Zgromadzenie Prawodawcze przyjęło Konstytucję Republiki Rzymskiej – najbardziej demokratyczną ze wszystkich konstytucji włoskiego Risorgimento. Wieczorem tego samego dnia Francuzi zdobyli miasto. Ostatnim ośrodkiem walk pozostawała Wenecja, wzięta przez Austriaków w oblężenie. 22 sierpień 1849 r. obrońcy miasta skapitulowali. Wraz ze śmiercią Republiki Wenecji we Włoszech zakończyła się rewolucja, a kraj

objęła fala terroru. Główne zadanie rewolucji – wyzwolenie i zjednoczenie Włoch – pozostało nierozwiązanym.

Z apelu triumwirów o obronę Republiki Rzymskiej (3 lipca 1849 r.)

Rzymianie! Do hańby napaści wojsk republikańskich na przyjazną republikę generał Udino dodał znikomość zdrady. Złamał pisemną umowę o niewszczynianiu ataków wcześniej poniedziałku, której osiągnęliśmy z nim.

Powstańcie, rzymianie! Na ściany, do bramy, na barykady! Udowodnijmy przeciwnikom, że nawet za pomocą zdrady nie da się zwyciężyć Rzymu. Niech każdy człowiek weźmie do rąk broń i rusza do walki, niech każdy wierzy w zwycięstwo. Prawo wygra i niech wieczysty wstyd nakryje sojuszników Austrii. Niech żyje republika!

1. Na czym polega złożoność sytuacji w oblężonym mieście? **2.** Do czego przywódcy republiki nawoływali rzymian?

Wnioski

- ▶ Rewolucje z lat 1848–1849 w krajach europejskich stały się odzwierciedleniem protestu przeciwko istniejącym form rządów, walki o zwiększenie reprezentacji we władzy i poprawy warunków życia różnych grup społecznych, obudzenia świadomości narodowej narodów Europy Środkowej i Wschodniej.
- ▶ W 1849 r. siłom kontrrewolucji udało się pokonać falę rewolucji. Jednak fundamenty „starego porządku” zostały znacznie osłabione.

Pytania i polecenia

1. Kiedy powstała II Republika we Francji? **2.** Jaką miała być forma ustroju państwowego zjednoczonych Niemiec na mocy Konstytucji opracowanej przez parlament frankfurcki? **3.** Kiedy rozpoczęła się rewolucja w Cesarstwie Austriackim? **4.** Kto został wybrany na prezydenta-przywódcę Węgier w okresie rewolucji? **5.** Jakie wydarzenie zakończyło rewolucję we Włoszech?

6. Jak minęła rewolucja w 1848 r. we Francji? **7.** Opiszcie zmiany, jakie zaszły we Francji po rewolucji 1848 r. **8.** Dlaczego, waszym zdaniem, nie doszło do zjednoczenia Niemiec w latach 1848–1849? Wytlumaczcie swój punkt widzenia. **9.** Opiszcie rewolucję z lat 1848–1849 w Cesarstwie Austriackim. **10.** Jakimi, waszym zdaniem, były przyczyny klęski rewolucji na Węgrzech? **11.** Jak rozwijał się ruch narodowo-wyzwoleńczy we Włoszech w latach 1848–1849?

12. Połączcie się w małe grupy i porównajcie rewolucje z lat 1848–1849 we Francji, Niemczech, Austrii, na Węgrzech i we Włoszech według celów i wyników. Co miały wspólnego i czym się różniły? **13.** Ułóżcie w zeszytcie tabelę „Rewolucje z lat 1848–1849 w Europie”.

Państwo	Przyczyny rewolucji	Podstawowe wydarzenia	Wyniki rewolucji	Cechy szczególne i następstwa

14. Istnieje punkt widzenia, że podczas wydarzeń rewolucyjnych 1848 r. we Francji instytucje republikańskie utraciły atrakcyjność w oczach Francuzów. Upadkowi ich autorytetu sprzyjały szybkie pogorszenie się sytuacji gospodarczej, krwawe wydarzenia czerwca 1848 r., które postawiły państwo w obliczu wojny domowej oraz brak w większości partii politycznych programów rozwiązywania zadań stojących przed społeczeństwem francuskim. Czy zgadzacie się z tą opinią? Dlaczego? Czy można uważać, że we Francji doprowadzono do korzystnej sytuacji dla przywrócenia cesarstwa? Uzasadnijcie swój punkt widzenia.

§ 12. Zjednoczenie Niemiec. Zjednoczenie Włoch

---

1. W jaki sposób rozwijała się walka o zjednoczenie Niemiec i Włoch w latach 1815–1847? **2.** Jakie wydarzenia miały miejsce w Niemczech podczas rewolucji z lat 1848–1849? **3.** W jaki sposób toczyła się walka o zjednoczenie Włoch w latach 1848–1849?

Podstawy do zjednoczenia Niemiec. W latach 50–60-tych XIX w. Niemcy przeżywały okres szybkiego wzrostu gospodarczego. W wyniku zakończenia rewolucji przemysłowej państwo zajęło trzecie miejsce ze względu na udział produkcji przemysłowej na świecie po Wielkiej Brytanii i USA. Podstawą dla wzrostu produkcji przemysłowej w Niemczech były osiągnięcia w budowie maszyn. Wprowadzenie nowych maszyn i doskonalenie technologii przyczyniły się do rozwoju innych branż przemysłu. Utworzono duże ośrodki przemysłowe – Nadrenia, Westfalia, Berlin i in. Istotne zmiany zaszły w rolnictwie, gdzie pod koniec lat 50-tych XIX w. zakorzeniły się stosunki rynkowe. Jedną z podstaw do wzrostu gospodarczego była likwidacja rozdrobnienia celnego dzięki Działalności Unii Celnej, przez którą państwa niemieckie wychodziły na rynki międzynarodowe.

Zakończenie rewolucji przemysłowej zmieniło strukturę społeczeństwa niemieckiego. Ważne miejsce zajęli w nim przedsiębiorcy i finansiersi. Zwiększeniu liczby robotników towarzyszyły zmiany w ich sytuacji. Właściciele przedsiębiorstw polepszali organizację pracy, skrócono dzień pracy. Wprowadzenie maszyn zwiększyło potrzeby w wykwalifikowanych pracownikach. Przedsiębiorcy i pracownicy Niemiec byli zainteresowani w zjednoczeniu narodowym. Tylko jedyne państwo mogło dać im warunki do wolnego przemieszczania się kapitałów i towarów, poszukiwania lepszej pracy i warunków do życia.

Szerzeniu się na ziemiach niemieckich rozumienia potrzeby zjednoczenia towarzyszyły różne punkty widzenia tego, w jaki sposób ma się odbyć. Niemieccy radykałowie, szczególnie marksiści, występowali za rewolucję „od dołu”, która usunie dynastie książęce oraz ich sojuszników. Inną drogą, którą było zjednoczenie, była rewolucja „od góry” – podporządkowanie wszystkich państw niemieckich władzy jednego najsilniejszego. Zwolennicy

tego nurtu zostały podzieleni na zwolenników koncepcji wielkoniemieckiej koncepcji zjednoczenia (utworzenie Wielkich Niemiec, do których miało wejść Cesarstwo Austriackie) oraz koncepcji małoniemieckiej (zjednoczenie krajów niemieckich dookoła Prus, z wyjątkiem Austrii). W latach 50–60-tych XIX w. Unia Celna, w której przewodniczyły Prusy, a Austria nie brała udziału, stała ośrodkiem, wokół którego kształtowało się wspólne życie gospodarcze państw niemieckich.

2 **Zjednoczenie Niemiec.** Przejście Prus do zdecydowanych działań na drodze ku Zjednoczeniu Niemiec jest powiązane z działalnością wybitnego polityka niemieckiego Otto von Bismarcka (1815–1898).

Otto von Bismarck pochodził z zamożnej rodziny szlacheckiej z Brandenburgii. Poglądy miał konserwatywne, był zwolennikiem władzy absolutnej królów pruskich oraz liderstwa Prus w Niemczech. O Bismarcku mówiono, że był większym monarchistą niż sam król, a sam on często powtarzał, że jest „przede wszystkim Prusakiem i dopiero później Niemcem”. Jako polityka O. Bismarcka cechowała bezkompromisowość i okrucieństwo. Wszedł do historii jako zwolennik polityki przemocy. O. Bismarck, którego nazwano „żelazny kanclerz”, pokładając się na środki siły, zjednoczył Niemcy i przekształcił je na jedno z najpotężniejszych państw w Europie.

24 września 1862 r. król pruski Wilhelm I mianował O. Bismarcka ministrem-prezydentem (szefem rządu). Swoim głównym zadaniem ten ostatni uważał zjednoczenie Niemiec „krwią i żelazem”, czyli siłą.

Z pierwszego przemówienia O. Bismarcka do deputowanych Landtagu (parlamentu) Prus 30 września 1862 r.

Niemcy patrzają nie na liberalizm Prus, a na ich potęgę; niech Bawaria, Wirtembergia, Badenia idą na ustępstwa liberalizmowi, nikt nie da im roli, którą pełnią Prusy. Granice Prus zgodnie z Umowami Wiedeńskimi nie sprzyjają zdrowemu życiu państwa, nie wypowiedziami i uchwałami większości rozwiązują wielkie kwestie współczesności – to było podstawowym błędem w 1848 i 1849 r., ale poprzez krew i żelazo...

1. Zwolennikiem której drogi zjednoczenia Niemiec był O. Bismarck? **2.** W czym widział rolę Prus w procesie zjednoczenia?

W ramach przygotowań do realizacji swoich planów O. Bismarck przeprowadził reorganizację wojska. W wyniku tych działań wojsko Prus stało się jednym z najpotężniejszych w Europie. Jednocześnie z tym „żelazny kanclerz” uważnie śledził sytuację na kontynencie, wybierając odpowiedni czas, aby rozpocząć zdecydowane działania. W taki sposób przekonał się, że do zjednoczenia Niemiec korzystnie ustosunkuje się Wielka

Otto von Bismarck

Brytania, kiedy jej premier H. Palmerston powiedział: „Trzeba, żeby Niemcy stały się silne, żeby mogły utrzymać agresywne i ambitne państwa – Francję i Rosję”.

W 1864 r. O. Bismarck wkroczył do aktywnych działań. Po krótkiej wojnie z Danią Prusy otrzymały Szlezwik, a Austria – Holsztyn. Kolejny cios O. Bismarck wymierzył w Austrię. 8 czerwca 1866 r. wojsko pruskie najechało Holsztyn. W odpowiedzi Austria wypowiedziała wojnę Prusom. Decydująca bitwa wojny austriacko-pruskiej, w której zwyciężyło wojsko pruskie, odbyła się 3 lipca 1866 r. w wiosce Sadowa niedaleko Pragi. Droga do Wiednia została otwarta. Rozbite zostały również wojska państw niemieckich, które wsparły Austrię. **23 sierpnia 1866 r.** za pośrednictwem Napoleona III Prusy i Austria zawarły w Wiedniu traktat pokojowy.

Zgodnie z **Pokojem Wiedeńskim** Prusy przekształciły się na największe państwo niemieckie z terytorium ciągłym od Renu do Niemna. Został stworzony Związek Północnoniemiecki, do którego weszło 17 państw niemieckich, a po jakimś czasie jeszcze cztery państwa. Na czele związku pruskiego był król. Deputowanych Reichstagu (organu ustawodawczego) Związku Północnoniemieckiego wybierano we wszystkich państwach, które były jego częścią, na podstawie powszechnego prawa wyborczego dla mężczyzn. Na czele rządu był kanclerz mianowany przez króla pruskiego, potrzebował jednak zgody Reichstagu. Pierwszym kanclerzem został O. Bismarck.

Zwycięstwo Prus miało ważne znaczenie dla Europy. W jej środku powstało narodowe państwo niemieckie – Związek Północnoniemiecki. Utrata przez Austrię pozycji wielkiego państwa Europy utarowała drogę do zakończenia zjednoczenia Włoch. Zmiana sytuacji stworzyła również zagrożenie dla dominującej roli Francji w Europie kontynentalnej.

Pod koniec lat 60-tych XIX w. stosunki Prus i Francji pogorszyły się. Obydwie strony przygotowywały się do wojny i chciały jej początku. Napoleon III bał się dalszego umocnienia Prus i uważał, że mała zwycięska wojna wzmocni II Cesarstwo. O. Bismarck liczył, że dzięki wojnie zakończy zjednoczenie Niemiec i wzmocni jej pozycje w Europie.

3 **Początek zjednoczenia Włoch.** W połowie XIX w. w walce o zjednoczenie Włoch istniało dwa kierunki – radykalno-demokratyczny i umiarkowano-liberalny. Przedstawiciele pierwszego kierunku byli zwolennikami niepodległości i zjednoczenia Włoch „od dołu” przez powstanie wzniecone przez naród oraz wprowadzenie w państwie republikańskiej formy rządów.

Umiarkowani liberałowie popierali ideę uzyskania wyzwolenia narodowego „z góry” dzięki walce, którą będzie dowodziło Królestwo Sardynii (Piemont) i widzieli przyszłe zjednoczone Włochy monarchią.

Klęska rewolucji z lat 1848–1849 zawiodła wielu włoskich patriotów przez idee radykalnych demokratów. Tak więc G. Garibaldi i jego zwolennicy doszli do wniosku o potrzebie sojuszu z umiarkowanymi liberałami i Piemontem w walce o zjednoczenie Włoch. Od 1852 r. premierem Piemontu został znany przedstawiciel umiarkowanych liberałów hrabia Camillo Cavour (1810–1861).

Arystokrata piemoncki Camillo Cavour był jednym z najwybitniejszych mężów stanu Włoch XIX w. Od 1847 r. był wydawcą gazety „Risorgimento”, w której wzywał wszystkich włoskich monarchów zjednoczyć w walce przeciwko Austrii. C. Cavour nie brał udziału w rewolucji z lat 1848–1849, ale uważnie obserwował jej wydarzenia. Ona pomogła mu dojść do wniosku, że tylko najsilniejsze państwo Włoch Piemont jest w stanie doprowadzić do zjednoczenia państwa. W 1852 r. C. Cavour został premierem Piemontu i dzięki wsparciu króla Wiktora Emanuela II rozpoczął realizację swoich planów.

C. Cavour nie popierał rewolucyjnego radykalizmu i uważał, że Włochy mogą się zjednoczyć tylko dzięki pomocy jednego z wielkich państw, które jest w stanie pokonać Austrię. Żeby Piemont stał się ośrodkiem zjednoczenia Włoch, należy go za pomocą reform przekształcić w nowoczesne państwo z konstytucyjną formą rządów i rozwiniętą gospodarką. Działania rządu C. Cavoura sprzyjały wzrostowi gospodarczemu Królestwa Sardynii, dzięki czemu wzmocniono jego obronność, zwiększono i dobrojono wojsko piemonckie.

Piemont uczestniczył w wojnie krymskiej przeciwko Rosji wysyłając na Krym 15 tys. żołnierzy. Dzięki temu został zawarty sojusz Królestwa Sardynii i Francji. W lipcu 1858 r. na tajnym spotkaniu C. Cavour uzgodnił z Napoleonem III, że dostanie wsparcie w wyzwoleniu od Austriaków Lombardii i Wenecji. Za to Piemont zwracał Francji terytoria Savoi i Nicei, otrzymane zgodnie z postulatami Kongresu Wiedeńskiego.

W kwietniu 1859 r. Austria, po tym jak dowiedziała się o tym porozumieniu, pierwszą wypowiedziała wojnę Piemontowi i najechała na jego terytorium. W bitwach pod Palestro, Magento i Solferino połączone wojska francusko-piemonckie pokonały Austriaków i rozwijając natarcie wyzwoliły Lombardię.

Z milczącej zgody C. Cavoura w lipcu 1859 r. w Toskanii, Parmie i Modenie w wyniku powstań ludowych zostali pozbawieni władzy książęta dynastii Habsburgów. Nowo powstałe rządy na początku 1860 r. w wyniku przeprowadzonych plebiscytów ogłosiły o przyłączeniu się do

Camillo Cavour

Bitwa pod Solferino w 1859 r.

Królestwa Sardynii Jednak przeprowadzić to C. Cavour mógł dopiero po uzyskaniu zgody Napoleona III oddając mu Savoję i Niceę.

W kwietniu 1860 r. wybuchło powstanie ludowe na Sycylii. Lokalni radykałowie, na czele z G. Mazzini, zwrócili się po pomoc do G. Garibaldiego. Przybycie G. Garibaldiego na Sycylię wywołało powstanie powszechne przeciwko władzy króla Neapolu. Decydująca bitwa odbyła się w maju 1860 r. pod Calatafimi. Uzyskując w niej zwycięstwo, już z 10 tys. żołnierzy G. Garibaldi zdobył Palermo i przepłynął na

terytorium Półwyspu Apenińskiego. 07 września 1860 r. wojska G. Garibaldiego triumfując weszły do Neapolu. Król uciekł, a jego wojsko poddało się. G. Garibaldiego ogłoszono tymczasowym dyktatorem obydwu Sycylii w imieniu króla Sardynii.

Sytuację na południu Włoch postanowił wykorzystać C. Cavour. Po przekonaniu Napoleona III, że garibaldijczycy mają zamiar iść na Rzym, gdzie znajdowały się wojska francuskie i starcie z którymi będzie nieuniknione, rozkazał armii sardyńskiej udać się do Państwa Kościelnego naprzeciwko G. Garibaldiemu. We wrześniu 1860 r. ona pokonała wojska papieskie i zajęła większość posiadłości papieskich. 15 października 1860 r. wojska Sardynii weszły do Neapolu. Wkrótce odbył się plebiscyt, na którym neapolitańczycy i część zdobyta przez sardyńczyków Państwa Kościelnego, wypowiedziały się na rzecz przystąpienia do Piemontu. Radykałowie, na czele z G. Mazzini żądali ogłoszenia republiki, jednak C. Cavour przekonał G. Garibaldiego rozwiązać swoją armię i przekazać władzę Wiktorowi Emanuelowi II. W wyniku tego pod koniec 1860 r. prawie całe Włochy, z wyjątkiem Wenecji i niewielkiej części Państwa Kościelnego z Rzymem, weszły do składu Królestwa Sardynii.

4

Powstanie Królestwa Włoch. Zakończenie zjednoczenia Włoch.

W lutym 1861 r. w Turynie został zebrany pierwszy parlament ogólnowłoski. Salę sądową zdobyły włoskie flagi i transparenty z hasłami: „Czy potrzebne Wam są jedyne i niepodzielne Włochy na czele z konstytucyjnym królem Wiktoorem Emmanuelem?”. W 1861 r. na to pytanie przeważna większość wyborców Królestwa Sardynii, Królestwa Obydwu Sycylii, Lombardii, Parmy, Modeny, Toskanii, części Państwa Kościelnego odpowiedziała pozytywnie. 17 marca 1861 r. parlament ogłosił Wiktora Emanuela pierwszym królem zjednoczonych Włoch. Pierwszym premierem Królestwa Włoskiego został C.

i

Cavour. Ze względu na ustrój państwowy nowo utworzone państwo było monarchią konstytucyjną z dwuizbowym parlamentem. Składał się z Izby Deputowanych, którą wybierali wyborcy, i Senatu, członków którego mianował król. Jednak z powodu znacznego progu majątkowego prawo do głosowania posiadało tylko 2,5 % mieszkańców państwa.

Napoleon III na powstanie Królestwa Włoch jako ewentualnego przyszłego rywala Francji w Europie reagował chłodno. W Rzymie wciąż stacjonował garnizon francuski, który uniemożliwiał zakończenie zjednoczenia Włoch.

Jednak Francuzi nie byli w stanie zapobiec przyłączeniu do Włoch Wenecji, do którego doszło za pomocą Prus. W kwietniu 1866 r. zostało zawarte porozumienie prusko-włoskie w sprawie wspólnych działań przeciwko Austrii. W czerwcu tego samego roku, kiedy zaczęła się wojna austriacko-pruska, włoskie wojsko weszło na obszary Wenecji. Zgodnie z umową podpisaną później Austria została zmuszona do uznania wejścia Wenecji do składu Królestwa Włoch. Teraz poza zjednoczonymi Włochami pozostał tylko Rzym z częścią Państwa Kościelnego.

Zjednoczenie Włoch zakończyło się w 1870 r., kiedy po klęsce w wojnie francusko-pruskiej i upadku II Cesarstwa garnizon francuski opuścił Rzym. 20 września 1870 r. wojsko G. Garibaldiego wkroczyło do miasta, które stało się stolicą Królestwa Włoch. Papieskie posiadłości od tego czasu ograniczały się Pałacem Watykańskim.

Wnioski

- ▶ W wyniku zjednoczenia Niemiec i Włoch została przywrócona sprawiedliwość historyczna: dwa duże i dawne narody Europy otrzymały własną państwowość. Przewyciężenie rozdrobnienia politycznego stworzyło korzystne warunki dla rozwoju niemieckiego i włoskiego narodów.
- ▶ W Niemczech zjednoczenie odbyło się „od góry”, a we Włoszech – dzięki połączeniu działań „od góry” i „od dołu”.
- ▶ Zjednoczone Niemcy i Włochy rozpoczęły walkę o należne im miejsce wśród wiodących państw Europy.

Pytania i polecenia

1. Co było podstawą koncepcji małoniemieckiej zjednoczenia Niemiec? 2. Kiedy powstał Związek Północnoniemiecki? 3. Jakie ziemie włoskie stały się częścią Królestwa Sardynii w 1860 r.? 4. Kiedy powstało Królestwo Włoch?

5. Jakim był plan zjednoczenia Niemiec O. Bismarcka? W jaki sposób zgodnie z nim odbywało się zjednoczenie ziem niemieckich? 6. Opiszcie O. Bismarcka jako działacza politycznego. Jaka jest jego rola w historii Niemiec? 7. W jaki sposób doszło do zjednoczenia Włoch?

8. Na podstawie mapy atlasu prześledźcie kluczowe wydarzenia związane ze zjednoczeniem Niemiec i Włoch. 9. Ułóżcie w zeszycie tabelę porównawczą „Zjednoczenie Niemiec i Włoch”.

Plan charakterystyki	Niemcy	Włochy
Istniejące warunki		
Drogi do zjednoczenia		
Główne wydarzenia		
Wyniki		
Historyczne znaczenie		

10. W przededniu kampanii „tysiąca” G. Garibaldiego w 1860 r. na Sycylię C. Cavour napisał: „Dołożę wszelkich starań, aby zapobiec włoskiemu ruchowi stać się rewolucyjnym... Za to jestem w stanie pójść na wszystko...”. Jak wytłumaczyć tę pozycję C. Cavoura, pamiętając, że był gorącym zwolennikiem zjednoczenia Włoch?

§ 13. Stany Zjednoczone Ameryki (USA)

 1. Kiedy powstało USA? 2. Jaki był ustrój polityczny USA? 3. Określcie cechy charakterystyczne rozwoju społeczno-gospodarczego i politycznego USA po ich powstaniu.

 Życie społeczne i gospodarcze w USA w pierwszej połowie XIX w. Na początku XIX w. USA były **federacją** stanów, ziemie których rozciągały się na 2 tys. km wzdłuż Wybrzeża Atlantyckiego Ameryki Północnej. W latach 1803–1867 powierzchnia kraju wzrosła z 2,1 do 9,3 tys. km², a liczba ludności – z 5,3 do 31,4 mln osób. Szybki wzrost terytoriów tych ziem, duch wolnej przedsiębiorczości, który panował w USA, robiły ich atrakcyjnymi dla imigrantów. W latach 1820–1856 do tego państwa wyemigrowało ponad 4,2 mln osób.

Od XVII w. do Ameryki Północnej przywożono Murzynów-niewolników z Afryki. W tym okresie ich liczba w składzie ludności USA wzrosła z 1 mln osób w 1800 r. do ponad 4,4 mln osób w 1860 r. System niewolniczy

Federacja – nazwa państwa sojuszniczego składającego się z kilku tworów państwowych, każde z których, zachowując własne organy władzy, podporządkowuje się ogólnofederacyjnym organom władzy.

Abolicjonizm – ruch społeczny w USA pod koniec XVIII – w XIX w. o likwidację niewolnictwa.

prowadzenia gospodarstw istniał na południu kraju. Prace Murzynów-niewolników stosowano tu na plantacjach bawełny, trzciny cukrowej, ryżu i tytoniu. W 1808 r. wprowadzono zakaz importu nowych niewolników do USA. Po tym zaczęto ich „hodować” tutaj jak bydło do sprzedaży lub sprowadzać nielegalnie.

Pod koniec XVIII w. w USA powstał ruch **abolicjonistów**, którzy opowia-

dali się za zniesieniem niewolnictwa, uważając grzechem mieć w posiadaniu człowieka. W 1816 r. oni kupili ziemie na wybrzeżu Afryki i założyli państwo **Liberia**. Abolicjoniści mieli zamiar wykupowywać od plantatorów

niewolników, uwalniać ich i przewozić tutaj. Jednak ten pomysł nie otrzymał rozwoju.

Wraz z powstaniem w 1852 r. „Amerykańskiego Stowarzyszenia Walki z Niewolnictwem” oraz początkiem ukazywania się tygodnika „Liberator” („Wyzwoliciel”) (lata 1831–1865) abolicjonizm stał się istotnym czynnikiem w życiu publicznym USA, który zrzeszał około 250 tys. przeciwników niewolnictwa w kraju. W 1840 r. w USA powstała „Partia Wolności”, która rozpoczęła walkę z niewolnictwem.

Zdecydowana większość liderów abolicjonizmu na czele z Williamem Harrisonem, założycielem tygodnika „Liberator” i przyszłym prezydentem USA, uważała, że z niewolnictwem należy walczyć wyłącznie przez moralne potępienie bez użycia siły. Jednak część abolicjonistów, dowodzona przez znanego działacza ruchu wyzwolenczego ludności czarnoskórej USA Fredericka Douglassa, uważała walkę zbrojną jedynym skutecznym środkiem w kwestii zniesienia niewolnictwa. W 1838 r. w Karolinie Północnej powstało „Towarzystwo Kolei Podziemnej” za pomocą którego abolicjoniści transportowali byłych czarnoskórych niewolników do Kanady.

Aktywnej pomocy uciezkom byłych niewolników do Kanady udzielał farmer-abolicjonista **John Brown**. W latach 1854–1855 on razem z pięciorgiem synów brał udział w walkach z właścicielami niewolników w stanie Kansas. W 1858 r. J. Brown ułożył projekt tymczasowej konstytucji USA, w której domagał się całkowitego zniesienia niewolnictwa w całym kraju. W 1859 r. wzniecił powstanie w stanie Wirginia, oczekując wsparcia ze strony niewolników. Powstanie zostało zdławione, a J. Brown ścięty. Podczas Wojny Domowej z lat 1861–1865 piosenka „Ciało Johna Browna” stało się hymnem wojsk Północy.

Rdzenną ludność Ameryki – Indian – różnymi sposobami pozbawiano ziemi i pomimo oporu stopniowo wypierano na zachód. W latach 30-tych XIX w. wszystkich Indian, którzy pozostali na wschód od rzeki Mississippi, przeniesiono do **rezerwatów** – obszarów wyznaczonych do zamieszkania Indian, poza granicami których zakazywano im znajdować się.

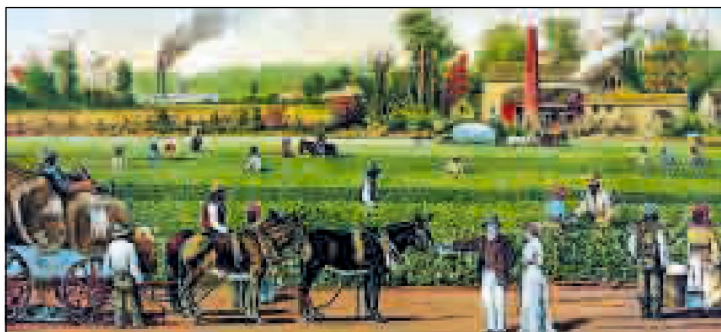
Charakterystyczną cechą życia amerykańskiego XIX w. stał się rozwój przez przesiedleńców Dzikiego Zachodu. Na jego ziemiach zakładali nowe gospodarstwa i zostawali **farmerami**. Było to dla nich ucieleśnieniem „amerykańskiego marzenia” – wizji o Ameryce jako kraju, gdzie każdy człowiek dzięki własnej determinacji, przedsiębiorczości i ciężkiej pracy może zrealizować swoje pragnienia.

Aktywnemu rozwojowi nowych ziem towarzyszyło pojawienie się tu osad, które później przekształciły się na duże miasta. Zachód stał się rynkiem zbytu dla uprzemysłowionej Północy, a także źródłem surowców i żywności.

Farmer – najemca lub właściciel ziemi, który prowadzi na niej gospodarstwo przeważnie dzięki swojej lub najemnej pracy.

Czarnokórzy niewolnicy na plantacjach bawełny.

? Jaką informację o pracy niewolników na plantacjach w USA można uzyskać na podstawie ilustracji?

W tym okresie w USA zachodziły znaczące zmiany w sferze społeczno-gospodarczej, powiązane z szerzeniem się rewolucji przemysłowej, która rozpoczęła się w północnych stanach w ostatniej dekadzie XVIII w. Jedną z jej ważnych cech był brak tych prekapitalistycznych resztek, które utrudniały rozwój przemysłu w państwach Europy Zachodniej. Realizacji rewolucji przemysłowej sprzyjało również korzystne położenie terytorialno-geograficzne kraju, które pozwoliło Amerykanom z jednej strony, dystansować się od walki pomiędzy Wielką Brytanią a Francją o panowanie w Europie, a z drugiej strony – otrzymywać spore zyski z handlu z Europą. Ważną rolę we wzroście gospodarczym USA pełnił wzrost liczby ludności (głównie dzięki imigrantom z Europy). Żaden kraj na świecie nie rósł w takim tempie.

Decydujące znaczenie w rewolucji przemysłowej miała siła pracownicza, technika, inteligencja i kapitał z Europy. Pierwsze maszyny parowe, które były stosowane w zakładach tekstylnych, przywożono do kraju z Anglii pod koniec lat 80-tych XVIII w. mimo zakazów rządu brytyjskiego. W połowie XIX w. amerykański przemysł włókienniczy ze względu na wielkość produkcji na świecie ustępował tylko angielskiemu. Tak, że w 1808 r. w państwie było tylko 15 fabryk bawełnianych, a w połowie wieku liczba fabryk wzrosła kilkakrotnie.

Mimo to w tym czasie USA pozostawały na ogół krajem rolniczym, w którym większość ludności pracowała w rolnictwie. Rewolucja przemysłowa zakończyła się tylko na Północy. Jej rozwój utrudniały południowe stany, gdzie panowała gospodarka plantacyjna, oparta na pracy niewolniczej.

Wzrostowi kraju sprzyjał rozwój transportu. Na początku XIX w. pojawiło się sporo parowców rzecznych. Liczne kanały połączyły rzeki między sobą i wybrzeżami Atlantyku. W 1830 r. Otwarto pierwszą kolej żelazną

długością 64 km. W latach 1830–1850 długość kolei wzrosła 300-krotnie, w wyniku czego pod koniec lat 50-tych XIX w. USA wyszły na pierwsze miejsce w świecie ze względu na długość ogólną kolei.

W 1807 r. irlandzki imigrant, inżynier-samouk Robert Fulton zbudował pierwszy w USA parowiec kołowy „Clermont”. Pracował na silnikach parowych Jamesa Watta i miał długość 43 m. Swoją pierwszą rejs na odległość 270 km z Nowego Jorku do Albany przez rzekę Hudson parowiec przepłynął (pod prąd z silnym wiatrem z naprzeciw) za 32 godziny.

W wyniku rewolucji przemysłowej powstały nowe warstwy społeczeństwa amerykańskiego – burżuazja przemysłowa i robotnicy najemni. Praca w przemyśle w tym czasie była tymczasową w celu zgromadzenia funduszy. Amerykanie byli bardzo mobilni. Oni łatwo zmieniali miejsce zamieszkania i zatrudnienia, jeśli widzieli możliwość otrzymania większego zysku.

2 **Życie polityczne USA.** Życie polityczne Stanów Zjednoczonych cechowało kształtowanie się systemu dwupartyjnego. Dzięki temu systemowi stanowisko elekcyjne otrzymywał przedstawiciel partii, która uzyskała względną większość głosów. Pierwszymi partiami politycznymi USA byli *federaliści* (zwolennicy George’a Washingtona, którzy występowali za silny rząd federalny, bronili interesów burżuazji handlowej i finansowej, a także częściowo bogatych plantatorów) oraz *republikanie demokratyczni* (zwolennicy Thomasa Jeffersona, którzy opowiadali się za wzmocnieniem władzy stanów i mieli wsparcie farmerów oraz innych warstw ludności o średnich dochodach).

W 1828 r. powstała **Partia Demokratyczna**, która istnieje w USA do dzisiaj. Ona nie w pełni naśladuje politykę republikanów demokratycznych, ale również popiera ideę zwiększenia uprawnień władzy stanów. Za czasów prezydentury **Johna Adamsa** (1825–1829), jego zwolennicy założyli partię Republikanów Narodowych, która popierała pozycje dawnych federalistów, którzy zaprzestali działalności wcześniej.

W 1841 r. politykę republikanów narodowych kontynuowała nowa partia wigów. W Partii Demokratycznej w tym czasie wzmocniły się wpływy przedstawicieli niewolniczego Południa. Wigowie byli skłonni do poszukiwania kompromisu z nimi. W sytuacji zaostrzenia się sprzeczności między Północą a Południem rosło zapotrzebowanie na siłę polityczną, która będzie zdecydowanie sprzeciwiała się demokratom.

John Quincy Adams,
6 prezydent USA, syn 2-go
Prezydenta USA Johna
Adamsa

W 1854 r. w Chicago powstała **Partia Republikańców**, która istnieje w USA do naszych czasów. Jej pierwszym przywódcą został **Abraham Lincoln** (1809–1865). Do składu partii weszło wielu byłych wigów. Republikanów popierali farmerzy, przedsiębiorcy i robotnicy najemni Północy i Zachodu.

Stosunek obydwu partii do jednego z podstawowych ówczesnych problemów – niewolnictwa – znacząco się różnił. Demokraci uważali, że każdy stan musi samodzielnie decydować, czy zezwala na swoim terytorium niewolnictwo. Republikanie nie wymagali natychmiastowego zniesienia niewolnictwa, jednak występowali za jego nierozprzestrzenianie na nowych ziemiach Zachodu.

3 **Ekspansja terytorialna USA.** W latach 1803–1867 rząd amerykański na różny sposób przeprowadzał **ekspansję** terytorialną w Ameryce Północnej.

Ekspansja – poszerzenie strefy wpływów lub panowania w różnych dziedzinach (terytorium, gospodarka, polityka) poprzez podbój terytoriów, rynków zbytu, źródeł surowców innych państw.

Jednym z jej ważnych powodów było zapotrzebowanie na nowe ziemie w związku z gwałtownym wzrostem popytu w świecie na bawelnę.

W 1803 r. za czasów prezydentwa Thomasa Jeffersona USA dokonały pierwszego dużego nabytku terytorialnego, ku-

pując za 15 mln dolarów kolonię Luizjana od Francji. W efekcie przełączenia Luizjany USA zwiększyły swoje terytorium dwukrotnie i otrzymały duży port Nowy Orlean.

W latach 1812–1814 USA prowadziły wojnę z Wielką Brytanią, starając się odebrać jej Kanadę. Jednak po tym, jak brytyjski desant zdobył Waszyngton, a flota bombardowała miasta portowe, USA zgodziły się uznać istniejące granice i porzuciły swoje zamiary. W 1818 r. Brytyjczycy oddali im swoją kolonię Red River. W latach 1813–1819 USA częściami zajęli półwysep Floryda, a potem zapłacili za niego Hiszpanom 5 mln dolarów.

Wielu amerykańskich imigrantów po uzyskaniu niepodległości przez Meksyk od Hiszpanów osiadło na północy kraju. W 1836 r. w wyniku powstania Amerykanie ogłosili utworzenie niezależnego od Meksyku państwa Teksas. Za dziewięć lat Teksas dołączył do USA jako nowy stan. Zaowocowało to udaną dla USA wojną amerykańsko-meksykańską z lat 1846–1848. Z tego powodu Meksyk stracił nie tylko Teksas, lecz również wszystkie swoje ziemie północne, które stanowiły 55 % terytorium państwa, otrzymując kompensację w wysokości 15 mln dolarów. Zostały tam stworzone stany Arizona, Kalifornia, Nowada, Nowy Meksyk oraz Utah.

W 1846 r. na mocy porozumienia między USA a Wielką Brytanią zostały ostatecznie ustalone północne granice z brytyjskimi posiadłościami w Kanadzie. Do USA przeszły terytoria północno-zachodnie, gdzie później powstały stany Oregon, Waszyngton i Idaho. W 1853 r. Amerykanie za 10 mln dolarów kupili od Meksyku terytorium Mesilii.

Ostatnim dużym zakupem USA stał się zakup Alaski i Wysp Aleucyckich w 1867 r. od Cesarstwa Rosyjskiego za 7,2 mln dolarów.

4 „**Doktryna Monroe**”. Na początku XIX w. narody Ameryki Łacińskiej ogarnęła walka wyzwolenicza, co z kolei doprowadziło do uzyskania przez nich niepodległości. Ówczesny prezydent USA federalista **James Monroe** (lata 1817–1825) uznał nowe niezależne państwa.

Jednak Święte Przymierze w tym czasie zdecydowało się na powrót byłych kolonii hiszpańskich w Ameryce Łacińskiej. To nie odpowiadało planom Wielkiej Brytanii w zakresie handlu z regionem. Miała zamiar swoją flotą bronić własnych rynków handlowych na Kontynencie Amerykańskim. Administracja USA z kolei nie chciała zwiększenia brytyjskich posiadłości w Ameryce. Prezydent USA zdecydował się upublicznić swoją pozycję z tradycyjnym orędziem do Kongresu i wygłosił **2 grudnia 1823 r.** oświadczenie, które weszło do historii jako „**doktryna Monroe**”.

James Monroe, 5-ty Prezydent USA

Z orędzia do Kongresu wygłoszonego przez prezydenta J. Monroe (1823 r.)

Od tej chwili Kontynenty Amerykańskie nie są uważane za obiekty możliwej kolonizacji ze strony jakiegokolwiek państwa europejskiego. Będziemy odbierali wszelką próbę z ich strony rozszerzenia swego systemu [politycznego] na dowolny system naszej półkuli jako zagrożenie dla pokoju i naszego bezpieczeństwa.

W sprawy istniejących kolonii każdego z państw europejskich i zależnych od nich krajów, my nie ingerowaliśmy i nie będziemy ingerować, natomiast jeśli chodzi o rządy państw, które proklamowały swoją niepodległość i obronili ją oraz czyją niepodległość uznaliśmy, nie możemy rozpatrywać jakiejkolwiek wtrącanie się w celu jego stłumienia lub kontroli ich losu w jakikolwiek sposób przez inne państwa europejskie w innym świetle, aniżeli jako przejaw nieprzyjaznego stosunku do USA.

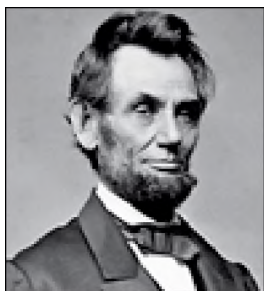
?

1. Na czym polega istota proklamowanej przez prezydenta „Doktryny Monroe”? **2.** Dlaczego wyrażano ją krótko hasłem „Ameryka dla Amerykanów”?

5

Wzrost konfliktu w USA. Problem niewolnictwa był najbardziej skomplikowany dla ówczesnego społeczeństwa amerykańskiego. W jednym państwie istniało jednocześnie dwa systemy – niewolniczy i wolnego rynku, kapitału i siły roboczej. W latach 50-tych XIX w. rozwój USA doprowadził do pogorszenia stosunków między Północą a Południem.

Podczas gdy ogarnięta rewolucją przemysłową Północ szybko rozwijała się, niska wydajność pracy niewolników rolniczego Południa utrudniała rozwój państwa. Stosowanie taniej (prawie darmowej) pracy niewolników umożliwiało plantatorom uzyskiwanie ogromnych zysków przy minimalnych wydatkach. U przedsiębiorców Północy, którzy opłacali pracę najemną, wywoływało to zazdrość i protesty. Jeżeli na Północy stosunek do niewolnictwa był

Abraham Lincoln,
16-ty Prezydent USA

negatywny, to na Południu przeważały poglądy, że „Murzyn nie jest równy białemu człowiekowi, a niewolnicze posłuszeństwo wyższej rasie jest jego stanem naturalnym i normalnym”.

Sprzeczności stały się zaostrzać wraz przyłączeniem do USA nowych terytoriów na Zachodzie. Plantatorzy Południa kupowali tu najlepsze ziemie. Wywołało to oburzenie zwykłych farmerów, którzy zażądali od władz zakazu szerzenia się niewolnictwa w stanach Zachodu.

W 1861 r. na prezydenta USA został wybrany lider Partii Republikańskiej Abraham Lincoln. Republikanie byli zwolennikami ograniczania niewolnictwa na terytoriach południowych stanów, uważając, że z czasem doprowadzi to do upadku gospodarstw plantatorskich. Plantatorzy Południa widzieli w tych planach zagrożenie swemu istnieniu i wzięli kurs na oddzielenie się od USA oraz utworzenie odrębnego państwa, w którym zostanie zalegalizowane niewolnictwo.

Zwycięstwo A. Lincolna w wyborach prezydenckich stało się powodem do oddzielenia się Południa od USA. W lutym 1861 r. utworzono **Konfederację Państw Amerykańskich** z 11 stanów niewolniczych Południa, która ogłosiła o wyjściu ze składu USA. Na swego prezydenta wybrali prezydenta Jeffersona Davisa, a stolicą ogłosili Richmond w Wirginii.

6

Wojna domowa w USA. 12 kwietnia 1861 r. konfederaci zdobyli Fort Sumter (w pobliżu Charleston), który znajdował się pod władzą federatów. W odpowiedzi Abraham Lincoln ogłosił pobór do wojska USA 75 tys. ochotników i ustanowił blokadę morską Południa.

Konfederacja – sojusz poszczególnych państw niepodległych, połączonych wspólnymi organami kierowania, stworzony w pewnym celu, przeważnie z zakresu polityki zagranicznej i wojennej.

Wojna domowa – walki zbrojne o władzę państwową między grupami społecznymi wewnątrz państwa.

Wojna domowa z lat 1861–1865 w USA – wojna między 11 stanami niewolniczymi Południa, które wyszły ze składu Federacji Sojuszniczej (konfederatami) a rządem federalnym USA (federatami).

Te wydarzenia rozpoczęły **wojnę domową z lat 1861–1865** w USA. W trakcie wojny Północ miała przewagę nad Południem pod względem liczby ludności oraz potencjałem gospodarczym. Jednak po rozpoczęciu wojny na stronę konfederatów przeszła około jedna trzecia oficerów i generałów wojska USA, którzy pochodzili z Południa.

W pierwszej fazie wojny w latach 1861–1862 inicjatywę utrzymywało Południe. Federaci, którzy walczyli o zjednoczenie kraju, unikali działań, które w przyszłości mogły skomplikować ich rela-

cje z Południem. Pozwoliło to konfederatom, wojskiem których dowodził utalentowany generał **Robert Lee** (1807–1870), osiągnąć znaczące sukcesy i nawet zagrozić stolicy federalistów – Waszyngtonowi.

Do wojny po stronie Konfederacji mogła wtrącić się Wielka Brytania, która nie chciała stracić swoich dostawców bawełny i rynki zbytu towarów na Południu. W takich warunkach administracja A. Lincolna zaczęła działać bardziej zdecydowanie. W maju 1862 r. Kongres USA uchwalił ustawę o homestead (farmy rodzinne). Tak więc, każdy Amerykanin, jeśli nie walczył przeciwko Północy, mógł dostać ziemię z funduszu państwowego i zostać jej właścicielem, pod warunkiem, że będzie ją uprawiał w ciągu pięciu lat. Ustawa ta zapewniła wsparcie dla rządu federalnego w stanach rolniczych Zachodu.

22 września 1862 r. A. Lincoln ogłosił, że z 1863 r. niewolnictwo na Południu zostaje zniesione, a byli niewolnicy jako wolni obywatele mogą przyłączyć się do armii federalnej.

Z Proklamacji o uwolnieniu niewolników prezydenta A. Lincolna (1863 r.)

Ja, Abraham Lincoln, prezydent Stanów Zjednoczonych, władzą dowódcy wojska i marynarki... ogłaszam i rozkazuję, że wszystkie osoby, które zostały uznane za niewolników... od tego czasu i na zawsze są wolni, a władza wykonawcza Stanów Zjednoczonych, z władzą wojskową i morską włącznie, będzie uznawała i chroniła wolności wspomnianych osób... Ogłasza i informuję wszystkich, że takie osoby, które spełniają warunki, zostaną wzięci na służbę wojskową Stanów Zjednoczonych...

Podsumowując, pragnę wyrazić szczerze przekonanie, że ten akt sprawiedliwości uzasadniony przed Konstytucją koniecznością wojskową. Apeluję do godnych szacunku poglądów ludzkości i miłosierdzia Boga wszechmogącego.

1. W jaki sposób prezydent wykorzystał swoją władzę w celu uwolnienia niewolników?
2. Dlaczego, Waszym zdaniem, wojskowa potrzeba wymagała takiego kroku.

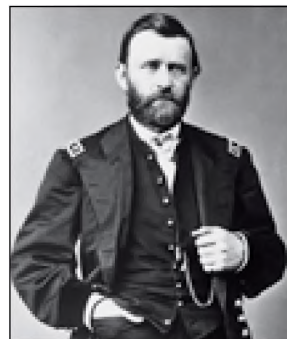
Dzięki uwolnieniu niewolników i przyznaniu im uprawnień do rekrutacji do wojska pod koniec wojny w armii federalnej było około 200 tys. czarnoskórych żołnierzy. Od tego czasu wojna domowa stała się walką nie tylko o utrzymanie jedności kraju, ale także przeciwko niewolnictwu.

Przeprowadzone przedsięwzięcia umożliwiły federatom w latach 1863–1865 osiągnięcie punktu zwrotnego w wojnie i wzięcie w swoje ręce inicjatywy wojennej.

1–3 lipca 1863 r. w bitwie pod Gettysburgiem w Pensylwanii wojsko federalne generała Ulyssesa Granta (1822–1885) zadało decydującej klęski konfederatom i zmusiło ich do odwrotu. Bitwa ta była punktem zwrotnym w wojnie. W latach 1864–1865 U. Grant pokonał konfederatów w czterech jednoczesnych operacjach.

W wyniku tego generał Robert Lee 9 kwietnia 1865 r. w pobliżu miasteczka Appomattox został zmuszony do podpisania z U. Grantem aktu kapitulacji głównej armii konfederatów. Faktycznie wojna została zakończona.

Generał Ulysses Grant,
18-ty prezydent USA

Jedna z bitew wojny domowej: po lewej – federaci z flagą z gwiazdkami i paskami, po prawej – konfederaci

Bitwa o fort Heendman w Arkansas w styczniu 1863 r. z udziałem opancerzonych statków kanonierów

? Jaką informację o przebiegu działań wojennych wojny domowej w USA można uzyskać z podanych ilustracji?

Jedną z najbardziej tragicznych stron wojny domowej był dzień 14 kwietnia 1865 r. W teatrze waszyngtońskim Forda zwolennik konfederatów, aktor John Butts, śmiertelnie ranił prezydenta A. Lincolna. Jednak to już nie zmieniło wyników wojny.

Wojna domowa stała się najbardziej krwawą konfrontacją w historii USA. Konfederaci stracili 258 tys. osób, a federaci – 360 tys. osób. Wojna wzmocniła wiodącą rolę na Północy w życiu gospodarczym i politycznym oraz zachowała jedność Stanów Zjednoczonych jako państwa. Zostały zburzone podstawy gospodarstwa plantatorskiego i ostatecznie określono farmerską drogę rozwoju amerykańskiego rolnictwa.

7 **Rekonstrukcja Południa.** Klęska konfederacji była tylko pierwszym etapem w walce z plantatorami właścicielami niewolników oraz metodami zarządzania, które przedstawiali. Jej drugim etapem na Południu stała się konfiskata ziem od jej poprzednich właścicieli, przekazanie jej lokalnej ludności czarnoskórej i bezrolnej białej, pozabawienie byłych właścicieli niewolników czynników wpływów politycznych oraz zapewnienie praw politycznych i społeczno-gospodarczych ludności czarnoskórej.

Rekonstrukcja Południa – przekształcenia w stanach południowych, przeprowadzane przez rząd federalny USA w celu zlikwidowania organów władzy, urzędów, ustaw oraz tradycji, które powstały tam w okresie panowania plantatorów.

Po zakończeniu wojny domowej zgodnie z ustawami, przyjętymi przez większość republikańską Kongresu USA, w stanach południowych zaczęły się przekształcenia – tzw. **rekonstrukcja Południa**. Zgodnie z „Ustawą o rekonstrukcji wojennej” (1867 r.) terytoria byłych zbuntowanych stanów Południa podzielono na pięć okręgów wojskowych,

z ustawami, przyjętymi przez większość republikańską Kongresu USA, w stanach południowych zaczęły się przekształcenia – tzw. **rekonstrukcja Południa**. Zgodnie z „Ustawą o rekonstrukcji wojennej” (1867 r.) terytoria byłych zbuntowanych stanów Południa podzielono na pięć okręgów wojskowych,

kierowanych przez generałów wojska federalnego. Pod nadzorem dowódców okręgów w każdym stanie na podstawie powszechnego prawa wyborczego (w tym Murzyni) zostały wybrane lokalne zgromadzenia prawodawcze, które opracowywały nowe demokratyczne konstytucje. One miały zatwierdzić przyjęte przez Kongres USA w czerwcu 1866 r. 13-tą poprawkę do Konstytucji o zniesieniu niewolnictwa oraz 14-tą poprawkę, zgodnie z którą prawo głosu uzyskiwali wszyscy mężczyźni – mieszkańcy USA w wieku od 21 lat (z wyjątkiem Indian). Po tym zbuntowane stany Południa ponownie zostały przyjęte do Sojuszu, a administracja wojskowa została zlikwidowana.

Po wykonaniu warunków „Ustawy o rekonstrukcji wojennej” Kongres ponownie przywrócił w Sojuszu w 1868 r. Arkansas, Karolinę Południową, Karolinę Północną, Luizjanę, Georgię, Alabamę i Florydę, w 1870 r. – Mississippi, Teksas i Wirginię.

Przeprowadzając rekonstrukcję Południa ziemie wszystkich plantatorów, którzy brali udział w wojnie, zostały przymusowo sprzedane. W wyniku tego na południu znacznie wzrosła liczba gospodarstw farmerskich. Jednocześnie z tym sporo dawnych niewolników, nie mając wykształcenia, zawodu, ziemi oraz środków na utrzymanie, zostało skazanych na ubóstwo i uzależnienie gospodarze od białych. W wyniku tego **Afroamerykanie**, jak teraz nazywali byłych Murzynów-niewolników, stracili swoją aktywność polityczną i stawali się źródłem stałego napięcia społecznego w regionie. W 1866 r. na Południu powstał Ku Klux Klan – tajna organizacja, której celem było przeciwdziałanie rekonstrukcji Południa poprzez krzewienie przekonań o wyższości białego człowieka. Członkowie towarzystwa, ubrani w białe szaty z kapturami, zastraszaali Afroamerykanów, przeszkadzając ich udziałowi w głosowaniu. W związku z przejawami przemocy wobec czarnoskórych w latach 1870–1871 przyjęto ustawy dotyczące ograniczenia działalności firmy.

Afroamerykanie – nazwa używana wobec obywateli USA o pochodzeniu afrykańskim.

W 1872 r. rząd federalny, uważając podstawowe zadania rekonstrukcji Południa za wykonywane, podjął kroki na rzecz pojednania z byłymi wrogami. Kongres przyjął „Ustawę o powszechnej amnestii”, która przywróciła prawa polityczne wszystkim zwolenników byłej Konfederacji, z wyjątkiem 500 osób.

W wyborach prezydenckich w 1876 r. kandydaci z ramienia demokratów i republikanów otrzymali równą liczbę głosów. W drodze porozumienia między Partią Demokratyczną i Republikańską prezydentem USA został republikanin Roserford Hays. Jednak przy wsparciu demokratów, wycofał on z Południa ostatnie oddziały wojska federalnego i faktycznie odmówił odpowiedzialności rządu centralnego za prawa obywatelskie Afroamerykanów. Kompromis demokratów i republikanów 1877 r. uważany jest datą zakończenia rekonstrukcji Południa.

Wojna domowa w USA (lata 1861–1865).

Wnioski

- ▶ W pierwszej połowie XIX w. ze względu na wskaźniki rozwoju gospodarczego USA stały się jednym z wiodących krajów na świecie, zajmując drugie miejsce po Wielkiej Brytanii ze względu na udział w światowej produkcji przemysłowej.
- ▶ W wyniku ekspansji terytorialnej USA zmieniły się na państwo transkontynentalne rozciągające się przez cały Kontynent Północno-Amerykański od Atlantyku do Pacyfiku.
- ▶ Pojawienie się „doktryny Monroe” stało się świadectwem tego, że USA uświadomiły swoje prawa, obowiązki oraz interesy jako podmiot stosunków międzynarodowych półkuli zachodniej i miały zamiar je bronić.
- ▶ Wojna domowa z lat 1861–1865 doprowadziła do rozwiązania konfliktu na korzyść Północy. Ona utwierdza wiodącą rolę tego regionu w życiu gospodarczym i politycznym państwa.

Pytania i polecenia

- 1. Co to jest federacja? 2. O co walczyli abolicjoniści? 3. Jakie powstały pierwsze partie polityczne USA? 4. Co to jest „Doktryna Monroe”? 5. Wymieńcie główne bitwy wojny domowej. 6. Kiedy rozpoczęła się rekonstrukcja Południa?
- 7. Wymieńcie cechy życia społecznego i gospodarczego w USA w tym okresie. 8. W jaki sposób odbywało się zwiększenie terytorium USA w latach 1803–1867? 9. Jakie są przyczyny, istota i konsekwencje „Doktryny Monroe”? 10. Jak w USA doszło do wojny domowej? Jak stopniowo zmienił się jej charakter? Co wpływało na te zmiany?
- 11. Ułóżcie w zeszycie tabelę „Cechy rozwoju USA w pierwszej połowie XIX w.”

Dziedziny życia			
Gospodarcza	Społeczna	Polityka wewnętrzna	Polityka zagraniczna

12. Wskażcie na mapie atlasu podstawowe zakupy terytorialne USA w latach 1803–1867. 13. Połączcie się w małe grupy i omówcie, co było wspólnego i czym się różniły w rozwoju USA oraz wiodące kraje europejskie.

- 14. W warunkach pogarszającej się sytuacji po proklamowaniu nowych niepodległych państw w Ameryce Łacińskiej, przekonując prezydenta G. Monroe o potrzebie wyrażenia swojego stanowiska, sekretarz stanu USA J. Adams powiedział: „Lepiej odkrycie i z godnością, nie maskując się, powiedzieć o swoich zasadach, aniżeli iść łodzią, która utknęła po brytyjskim okręcie wojennym”. Wy tłumaczcie, co J. Adams miał na myśli. Jaką rolę, waszym zdaniem, odegrała „Doktryna Monroe” w stosunkach międzynarodowych tego okresu?

§ 14. Powstanie niezależnych państw w Ameryce Łacińskiej

- 1. Jakie państwa europejskie miały kolonie w Ameryce Południowej pod koniec XVIII w.? 2. Co to jest walka narodowowyzwoleńcza? 3. Podaj przykłady walki narodowowyzwoleńczej ówczesnej Europy.

1 Ameryka Łacińska pod koniec XVIII – na początku XIX w. Nazwę „Ameryka Łacińska” stosują wobec krajów Ameryki Południowej i Środkowej oraz wysp Morza Karaibskiego. Kolonizatorzy europejscy, którzy panowali tu w ciągu trzech stuleci, doprowadzili do rozprzestrzeniania się w tym regionie języka hiszpańskiego, portugalskiego i francuskiego, pochodzących od starożytnego języka łacińskiego, co z kolei uzasadniło nazwę regionu.

Pod koniec XVIII w. większość terytoriów Ameryki Łacińskiej należała do Hiszpanii. Jej posiadłości kolonialne zostały połączone w cztery wicekrólestwa – *La Plata* (nowoczesne Argentyna, Urugwaj, Paragwaj, Boliwia), *Nowa Granada* (Kolumbia, Panama, Wenezuela, Ekwador), *Nowa Hiszpania* (Meksyk oraz część Ameryki Środkowej), *Peru* (Chile i Peru). Hiszpania posiadała również wyspy Kuba, Puerto Rico oraz Haiti. Portugalii należała Brazylia, która zajmowała około połowy terytoriów Ameryki Południowej.

W okresie Wielkich Odkryć Geograficznych portugalski żeglarz Pedru Cabral odkrył wschodnią część Ameryki Południowej. Przez dłuższy czas Portugalczycy z założonych tu kolonii wywozili tylko cenne gatunki drewna, które nazywali „paubrazył”. Ta nazwa – Brazylia – z upływem czasu zadomowiła się na tej części Ameryki Łacińskiej.

Kolonia San Domingo na wyspie Haiti składała się z części francuskiej (zachodniej) i hiszpańskiej (wschodniej), a Gujana została podzielona na brytyjskie, holenderskie i francuskie posiadłości kolonialne. We wszystkich koloniach Europejczyków w Ameryce Łacińskiej władza należała do administracji kolonialnej, która była mianowana przez metropolię.

Ludność Ameryki Łacińskiej składała się z Indian (rdzennych mieszkańców regionu), europejskich imigrantów, osób pochodzących z Afryki oraz tych, którzy się urodzili w małżeństwach mieszanych. Z 16 milionów ludności w koloniach hiszpańskich około 7,5 mln osób stanowili Indianie, 5,3 mln ludzi – *metysi* (urodzeni od białych i Indian), *mulaci* (urodzeni do białych i czarnoskórych) i *sambowie* (potomkowie czarnoskórych i Indian), 3 mln osób – *kreolczycy* (biali urodzeni w koloniach). Ludność portugalskiej Brazylii wynosiła 3,2 mln osób, w tym 1,3 mln Murzynów-niewolników. Na ogół rzecz biorąc

Brazylijscy Indianie

w ówczesnej Ameryce Łacińskiej było około 2 mln Murzynów-niewolników.

Kluczowe znaczenie dla sytuacji człowieka w Ameryce Łacińskiej miały jej pochodzenie i kolor skóry. Pierwsze miejsce zajmowali biali, którzy pochodzili z Europy, dalej byli kreolczycy, za nimi – metysi, mulaci, sambowie i Indianie. Poniżej wszystkich byli Murzyni, pochodzący od Murzynów-niewolników przywiezionych z Afryki.

Zdecydowana większość Indian była własnością państwa. Płacili poddaż, opracowywali obowiązkowe prace bezpłatnie pracując w kopalniach, na budowie i in. Zmieniać miejsce zamieszkania bez zgody administracji kolonialnej nie mogli. Latyfundyści (właściciele dużych połaci ziemi) zabierali ziemie Indianom, a ich samych robili swoimi robotnikami najemnymi. Tylko niewielką liczbą Latynosów byli wolni chłopcy-pasterzy (*gauchos* w La Plata i *llanero* w Nowej Granadzie). Spora część pracującej ludności składała się z dłużników niewolników-peonów, zależność których od kredytorów przekazywana była dziedzicznie przez rodzinę i przechodziła na następne pokolenia. Na plantacjach trzciny cukrowej w Brazylii pracowali Murzyni-niewolnicy. Indianie, Murzyni, metysi, mulaci i sambowie pozbawieni byli obejmowania stanowisk w administracji kolonialnej oraz samorządach.

Większość lokalnej arystokracji (*kreoli*) byli dość bogatymi właścicielami plantacji, przedsiębiorstw handlowych i in. Ich sprzeciw wywoływały wysokie podatki, pozwolenie na eksport swoich produktów tylko do

metropolii, istnienie monopolu państwowych (wyłącznych praw) na sprzedaż soli, tytoniu i innych towarów. Ze względu na to, że kreolczykom zakazano obejmować stanowiska administracyjne, występowali za nadanie koloniom samorządności.

2 Powstanie na wyspie Haiti. Pierwsze pomyślne w Ameryce Łacińskiej wystąpienie antykolonialne rozpoczęło się w zachodniej części francuskiej kolonii *San Domingo* na wyspie Haiti. Skupiało się tutaj około 500 tys. murzynów-niewolników i mulatów, właścicielami których było 4–5 tys. rodzin plantatorów. Przeróżające warunki pracy na plantacjach cukrowych były często przyczyną niezadowolenia. Wieści o wydarzeniach w objętej rewolucją Francji miały istotny wpływ na sytuację w kolonii.

22 sierpnia 1791 r. na wyspie wybuchło powstanie, w którym wzięło udział ponad 10 tys. niewolników. Do nich dołączyli „maroni” (zbiegli czarni niewolnicy) oraz „mali biali” (drobni farmerzy, robotnicy najemni, rzemieślnicy). Na czele powstańców stanął niewolnik **Francois-Dominique Toussaint** (około 1743–1803), którego później zaczęli nazywać **L'Ouverture** (z franc. – odkrycie), ponieważ otworzył wszystkim drogę do wolności. Przywódca powstańców wykazał się wybitnymi zdolnościami przywódcy wojskowego i polityka. Poprzez realizację gwałtownych kampanii udało mu się uwolnić niewolników. Po tym jak Konwent Narodowy ogłosił zniesienie niewolnictwa w koloniach francuskich i uznał władzę F. Toussainta, ten domógł się wycofania z Haiti wojsk brytyjskich i Hiszpanów, podporządkował swojej władzy całą wyspę oraz przekształcił ją na zarządzane przez Afroamerykanów państwo pod protektorem Francji. W 1800 r. proklamał siebie dożywotnio generał-gubernatorem wyspy.

Dominique-Francois
Toussaint L'Ouverture

W 1801 r. F. Toussaint przyjął Konstytucję Haiti, która potwierdziła zniesienie niewolnictwa, głosiła równość wszystkich obywateli wobec prawa, nienaruszalność własności prywatnej. Francja zachowała tylko formalną władzę nad krajem. Pierwszy Konsul Napoleon Bonaparte w 1802 r. postanowił odzyskać kontrolę Francji nad Haiti, jednak spotkał zacięty opór miejscowej ludności. Wtedy Francuzi uciekli się do podstępów. Zaproponowali F. Toussaintowi zawarcie porozumienia pokojowego i zwabiwszy go w pułapkę aresztowali. Lider Haitańczyków zmarł we francuskim więzieniu. Jednak opór Francuzów nie ustawał. Dwa lata później, powstanie na Haiti zakończyło się zwycięstwem. W 1804 r. ogłoszono tu utworzenie pierwszego niepodległego państwa Ameryki Łacińskiej – Republiki Haitańskiej.

3 Warunki wstępne walki Latynosów przeciwko hiszpańskiemu panowaniu. Szerzenie się walki narodowowyzwoleńczej w koloniach hiszpańskich przyczyniło się do osłabienia więzi gospodarczych z metropolią podczas wojen napoleońskich.

Bitwa w San Domingo. 1845. Malarz January Suchodolski

? Jaką informację o bitwie można uzyskać z ilustracji?

jeźdźcami w Hiszpanii, do ustępstw wobec kolonistów oraz nadania im samorządności zwiększyła liczbę zwolenników ostatecznego zerwania z metropolią.

4 **Wojna o niepodległość kolonii hiszpańskich w Ameryce Łacińskiej (lata 1810–1826).** Ważną rolę w szerzeniu się w Ameryce Łacińskiej idei o konieczności walki z kolonialnym wyzyskiem pełnił *ruch masoński* zapoczątkowany przez Wenezuelczyka **Francisco de Miranda** (1754–1816). Tajne

stowarzyszenia masońskie (łóża) działały na całym kontynencie. One nielegalnie publikowały i rozprowadzały dokumenty Wielkiej Rewolucji Francuskiej końca XVIII w. promując ideę uzyskania niepodległości od metropolii i zbudowania własnego państwa na wzór USA.

Latem 1810 r. w największych ośrodkach kolonii hiszpańskich (Buenos-Aires, Caracas, Quito, Bogota) doszło do wybuchu powstań, w wyniku których obalono dominację metropolii. Wydarzenia te uważane są początkiem **Wojny o niepodległość kolonii hiszpańskich w Ameryce Łacińskiej**. Ze względu na to, że w różnych częściach kontynentu wojna miała swoje cechy, istniały trzy główne regiony: Wenezuela i Nowa Granada (współczesna Kolumbia), południowa część Ameryki Łacińskiej, Meksyk.

Najpierw ośrodkiem walki stała się Wenezuela, gdzie na czele ruchu narodowowyzwoleńczego stało stworzone przez kreolczyków „Patriotyczne stowarzyszenie”. Ono żądało zdecydowanych działań od kreolskiej Junty, do której przeszła władza w Caracas po obaleniu panowania Hiszpanów. Jednym z liderów młodych patriotów wenezuelskich był **Simon Bolivar** (1783–1830).

Masoństwo – ponadnarodowy ruch religijno-etyczny, zwolennicy którego wzywali do doskonałości moralnej ludzi oraz ich zjednoczenia na zasadach wolności, równości i braterstwa.

Simon Bolivar – wybitny wojskowy i działacz państwowy Ameryki Łacińskiej, przywódca Wojny o niepodległość kolonii hiszpańskich w Ameryce Łacińskiej. Pod wpływem poglądów europejskich oświeceniowców S. Bolivar obiecał uwolnić Amerykę Łacińską od hiszpańskiego panowania. Do Wenezueli wrócił zagorzałym republikaninem i zaczął walczyć z kolonizatorami. Niewyczerpana energia S. Bolivara, jego ofiarność wobec ojczyzny, zdolność prowadzenia za sobą ludzi, talent dowódcy wojskowego pełniły decydującą rolę w wojnie o niepodległość. Dlatego wdzięczni potomkowie nadali mu honorowy tytuł „Wyzwolicie!”.

5 lipca 1811 r. w Caracas Kongres Narodowy proklamał powstanie niepodległej republiki Wenezuela. Jej Konstytucja określiła podstawowe prawa obywatelskie, zniósła tytuły szlacheckie i feudalne zobowiązania. Jednak nowa władza nie zlikwidowała niewolnictwa i nie uspokoiła potrzeby Indian i metysów. Z tego skorzystali Hiszpanie, którzy namówili chłopów wystąpienia przeciwko gospodarzom-kreolczykom, pociągnęli ich na swoją stronę.

Kłęski zmusiły S. Bolivara do przejścia na zdecydowane kroki. Zapowiedział zniesienie niewolnictwa i przekazanie chłopom w przypadku zwycięstwa ziemi. Umożliwiło to mu zaciągnięcie znacznej liczby ochotników do jego wojska. W 1816 r. rozpoczął się nowy etap wojny, który zakończył się w 1821 r. wyzwoleniem Wenezueli i Nowej Granady od Hiszpanów. W tym samym roku zdecydowano o zjednoczeniu uwolnionych ziem w federacyjną republikę Wielka Kolumbia. Prezydentem państwa tymczasowo wybrano S. Bolivara. Wojna nadal z różnym powodzeniem trwała w ciągu lat 1812–1816.

W tym czasie na południu Ameryki Łacińskiej trwała wojna wyzwolenicza. 9 lipca 1816 r. proklamowano tu niepodległość Zjednoczonych Prowinencji La-Platy (od 1826 r. – Argentyna). Na początku 1817 r. generał-kreolczyk **Jose Francisco de San Martin** (1778–1850), zebrawszy silne wojsko, przeprowadził niezwykle trudną przeprawę przez pasma górskie Andów do Chile. Powstańcy pokonali wojska hiszpańskie. **5 kwietnia 1818 r.** została proklamowana niepodległość Chile. W latach 1820–1821 J. San Martin przeprowadził wyprawę do *Peru*, gdzie po pokonaniu Hiszpanów **28 lipca 1821 r.** uroczyście proklamował niepodległość państwa. Jednak Hiszpanie nie złożyli broni i nadal utrzymywali wyżyny Górnego Peru. Dopiero po trzech latach z pomocą S. Bolivara ta część kraju ostatecznie została uwolniona od Hiszpanów. Powstałe tu państwo na cześć lidera wojny o niepodległość nazywali *Boliwia*. Niepodległość proklamowały również *Paragwaj* (1811 r.) oraz *Urugwaj* (1825 r.).

Pomyślnej walce Latynosów sprzyjało to, że państwa Świętego Przymierza nie mogły pomóc Hiszpanii w związku z pojawieniem się „Doktryny Monroe” i groźbą Wielkiej Brytanii interweniować w tę sytuację.

Simon Bolivar

We wrześniu 1810 r. Wojna o niepodległość ogarnęła Meksyk. Połączyła ona w sobie walkę Murzynów-niewolników, Indian-chłopów i miejskiej biedoty przeciwko uciskowi. Początkowo na czele powstania stanął wiejski ksiądz **Miguel Hidalgo** (1753–1811), a po jego śmierci – ksiądz **Jose Maria Morelos** (1765–1815). W 1813 r. powstańcy proklamowali niepodległość Meksyku, ale dwa lata później Hiszpanie ich pokonali i wznowili swoją dominację. Niestabilność polityczna w metropolii oraz trwające represje skłoniły lokalną elitę kreolską do wznowienia walk. Na czele nowego powstania antyhiszpańskiego stanął pułkownik-kreolczyk **Augustin de Iturbide** (1783–1824). W 1821 r. proklamowano niepodległość Meksyku, który dwa lata później stał się republiką. W 1823 r. południowe regiony oddzieliły się od niego tworząc oddzielne niepodległe państwo – *Zjednoczone Prowincje Ameryki Środkowej*.

W styczniu 1826 r. Latynosom poddał się ostatni hiszpański garnizon. Wojna o niepodległość kolonii hiszpańskich w Ameryce Łacińskiej zakończyła się zwycięstwem dla zwolenników samodzielnego rozwoju. W posiadaniu Hiszpanii zostały tylko wyspy Kuby i Puerto Rico na Morzu Karaibskim.

5 **Uzyskanie przez Brazylię niepodległości.** W ciągu XVIII w. Brazylia pomysłnie rozwijała się dzięki otwartym tam złożom diamentów i złota. Jej liczba mieszkańców wzrosła dziesięciokrotnie i zrównała się z metropolią. W okresie „gorączki złota” z lat 1740–1760 tutaj corocznie przywożono 50 tys. Murzynów-niewolników. Z brazylijskich kopalń w latach 1780–1820 wydobyto ponad 524 ton złota. Rozwój Brazylii przyspieszył się po 1808 r. w wyniku inwazji wojsk Napoleona do Portugalii królewski dwór przeniesiono tutaj. Następnie monopol handlu, ograniczenia i inne elementy systemu kolonialnego faktycznie zostały zniesione. W 1815 r. Brazylia uzyskała nowy status polityczny i przekształciła się z kolonii na równoprawną część Królestwa Portugalii.

Po odjeździe w 1821 r. do Portugalii króla **Jana VI** (1816–1826) koła rządzące metropolii próbowały przywrócić Brazylii status kolonii. W odpowiedzi na to w państwie szybko zaczął się rozprzestrzeniać ruch pod hasłem „Wolność albo śmierć!”.

Lokalna elita, zwalczając za pomocą oddziałów samoobrony portugalskie garnizony, powołała rząd brazylijski i zmusiła pozostawionego przez króla księcia-regenta Piotra do wydania manifestu o niepodległość państwa. **7 września 1822 r.** arystokracja wymusiła od księcia zażalenie decyzji rządu o całkowitym zerwaniu stosunków z Portugalią. Ten dzień uważany jest oficjalną datą proklamacji niepodległości państwa. Brazylia stała się cesarstwem na czele z cesarzem **Piotrem I**. Ze

Wolność albo śmierć!

1888. Malarz Piotr Ameryku

? Co, Waszym zdaniem, chciał powiedzieć widzowi swoim obrazem malarz?

względu na formę rządów była to monarchia konstytucyjna. Murzyni-niewolnicy nie zdążyli wznieść powstania i wziąć udział w walce. Dlatego też w Brazylii w ciągu następnych 66 lat dla jednej trzeciej mieszkańców zachowano niewolnictwo.

Wnioski

- ▶ W połowie lat 20-tych XIX w. Ameryka Łacińska faktycznie uwolniła się spod panowania kolonialnego. Pierwszym państwem w regionie, w którym w wyniku zwycięstwa powstania narodowowyzwoleńczego zniesiono niewolnictwo i ustanowiono republikę, stało się Haiti.
- ▶ W wyniku wygranej wojny o niepodległość kolonii hiszpańskich w Ameryce Łacińskiej powstały nowe państwa: Meksyk, Zjednoczone Prowincje Ameryki Środkowej, Kolumbia, Peru, Boliwia, Chile, Zjednoczone Prowincje La Plata, Urugwaj i Paragwaj. W Brazylii lokalna arystokracja wywalczyła o transformację państwa na niezależne cesarstwo.
- ▶ Likwidacja systemu kolonialnego oraz uzyskanie niezależności politycznej umożliwiły krajom Ameryki Łacińskiej uwolnienie się od wielu ograniczeń i rozpoczęcie samodzielnego rozwoju.

Pytania i polecenia

1. Kiedy doszło do wybuchu powstania na wyspie Haiti? **2.** Jakie niepodległe państwo w Ameryce Łacińskiej zostało proklamowane w 1804 r.? **3.** Kiedy została proklamowana niepodległość Zjednoczonych Prowincji La Platy? **4.** Które z nowych niepodległych państw Ameryki Łacińskiej było monarchią konstytucyjną?

5. Opiszcie sytuację w Ameryce Łacińskiej pod koniec XVIII – na początku XIX w. **6.** Jakie były postępy, wyniki i wpływ powstania na wyspie Haiti? **7.** Podajcie przesłanki walki mieszkańców Ameryki Łacińskiej przeciwko hiszpańskiemu panowaniu. **8.** Opiszcie przebieg wojny o niepodległość kolonii hiszpańskich w Ameryce Łacińskiej. **9.** W jaki sposób doszło do uzyskania niepodległości przez Brazylię?

10. Ułóżcie w zeszycie tabelę „Powstanie niepodległych państw w Ameryce Łacińskiej”.

Data powstania	Nazwa państwa

11. Prześledźcie na podstawie mapy atlasu przebieg walki o niepodległość w Ameryce Łacińskiej. **12.** Przeprowadźcie dyskusję na temat kwestii „Wpływ wydarzeń europejskich na rozwój walki o utworzenie niepodległych państw w Ameryce Łacińskiej”.

13. Dlaczego właśnie w połowie lat 20-tych XIX w. Ameryka Łacińska była w stanie uwolnić się od panowania kolonialnego? Jakie czynniki były kluczowe: wewnętrzne czy zewnętrzne? Uzasadnijcie swoje zdanie. **14.** Za pomocą dodatkowych źródeł informacji podajcie portret historyczny S. Bolivara.

Uogólnienie wiedzy z rozdziałów I, II

---

1. Ułóżcie listę wydarzeń odbywających się w Europie i Ameryce w latach 1789–1870, które uważacie za najważniejsze. Uzasadnijcie swój wybór.
2. Wymieńcie imiona znanych postaci historycznych z tego okresu. Na czym polega ich wkład do historii?
3. Wyjaśnijcie znaczenie pojęć i terminów: społeczeństwo industrialne, równouprawnienie obywatelskie, demokracja parlamentarna, rewolucja, nacja, interwencja, terror, dyktatura, termidorianie, konsulat, cesarstwo, prawa obywatelskie, „Kodeks Napoleona”, wojny napoleońskie, „sto dni”, Święte Przymierze, rewolucja przemysłowa (przewrót), urbanizacja, migracja, konserwatyzm, liberalizm, nacjonalizm, radykalizm, socjalizm, ideologia, restauracja, ruch czartystów, związki zawodowe, karbonariusze, zachodnicy, słowianofile, „Wiosna Ludów”, wojna krymska, wojna domowa, rekonstrukcja Południa.
4. Wykonajcie polecenia na podstawie mapy historycznej:
  - 1) prześledźcie w jaki sposób zmieniały się granice państw Europy pod koniec XVIII – na początku XIX w. Określcie w wyniku jakich wydarzeń do tego doszło; 2) ustalcie, jakie zmiany terytorialne miały miejsce w Europie na podstawie decyzji Kongresu Wiedeńskiego; 3) wskaźcie miejsce ruchów rewolucyjnych i narodowowyzwoleńczych w Europie w latach 1815–1847; 4) wskaźcie nowe państwa, które powstały w Europie w latach 1815–1847; 5) wskaźcie państwa ogarnięte walką narodowowyzwoleńczą podczas „Wiosny Ludów”; 6) wskaźcie granice Cesarstwa Niemieckiego i Królestwa Włoch w latach 70-tych XIX w.; 7) wskaźcie miejsca podstawowych wydarzeń, powiązanych z rozwojem wojny domowej z lat 1861–1865 w USA; 8) wskaźcie niepodległe państwa, które pojawiły się w Ameryce Łacińskiej w latach 1810–1826.
5. Określcie miejsce Wielkiej Rewolucji Francuskiej końca XVIII w. w historii Francji i historii powszechnej.
6. Porównajcie rozwój polityczny i społeczno-gospodarczy w Europie oraz Ameryce w pierwszej połowie XIX w.
7. Określcie cechy i miejsce zjednoczenia Niemiec, zjednoczenia Włoch i rekonstrukcji Południa w USA w historii tych państw jako form ich modernizacji politycznej.
8. Omówcie w małych grupach i przedstawcie wnioski klasie na następujące pytania:
  - 1) wpływ Wielkiej Rewolucji Francuskiej i polityki Napoleona na rozwój krajów europejskich; 2) główne różnice między ówczesnymi podstawowymi koncepcjami ideowymi i wasz stosunek do nich; 3) cechy szczególne rozwoju politycznego i społeczno-gospodarczego państw Europy oraz Ameryki w pierwszej połowie XIX w.; 4) cechy charakterystyczne procesu ustanawiania zasad demokracji parlamentarnej Nowożytności w podanym okresie; 5) rola czynników społecznych, politycznych i narodowych w „Wiosnie Ludów”; 6) cechy wspólne i różnice w walce o zjednoczenie Niemiec i Włoch; 7) informacja dla potomków o wojnie domowej z lat 1861–1865 w USA.

ROZDZIAŁ III. EUROPA I AMERYKA POD KONIEC XIX – NA POCZĄTKU XX W.

§ 15. Podstawowe tendencje rozwoju społeczno-gospodarczego oraz politycznego wiodących państw Europy Zachodniej i Ameryki

1. Co to jest rewolucja przemysłowa? Kiedy i gdzie ona się zaczęła? **2.** Jakimi były wyniki oraz następstwa rewolucji przemysłowej? **3.** Wskażcie na mapie wiodące państwa świata w pierwszej połowie XIX w. **4.** Wymieńcie tendencje panujące w rozwoju społeczno-gospodarczym i politycznym w pierwszej połowie XIX w.

Rozwój przemysłu. Drugą połowę XIX w. – początek XX w. cechował dalszy rozwój społeczeństwa industrialnego w wiodących państwach świata. W tym okresie produkcja przemysłowa wzrosła tu prawie trzykrotnie. Szczególnie szybko rozwijał się przemysł ciężki. Wytapianie stali, żeliwa, wydobywanie węgla, produkcja maszyn i wyposażenia stali się wskaźnikami potęgi państwa.

Wytapianie stali, żeliwa oraz wydobywanie węgla, mln ton

Wskaźniki	Rok	Anglia	Francja	Niemcy	USA
Wytapianie stali	1871	0,3	0,08	0,25	0,07
	1900	4,9	1,56	6,6	10,2
Wytapianie żeliwa	1871	6,6	0,9	1,56	1,7
	1900	9,0	2,7	8,5	13,8
Wydobywanie węgla	1871	117,0	13,3	37,9	41,9
	1900	225,0	33,4	149,8	240,8

Największe sukcesy zostały osiągnięte w metalurgii, budowie maszyn, transporcie. Wraz z pojawieniem się nowych gałęzi przemysłu (elektrotechnicznej, chemicznej i in.) zdecydowanie to zmieniło życie codzienne ludzi.

Rozwój **industrializacji** potrzebował nowych postaci organizacji produkcji oraz sporych inwestycji finansowych (włożenie w celu uzyskania zysku).

Dla przyciągnięcia kapitału w celu rozwiązania zadań gospodarczych na szeroką skalę rozpowszechniło się **akcjonowanie**.

Industrializacja – stworzenie dużego przemysłu maszynowego produkującego maszyny i urządzenia oraz będącego podstawą do dalszego rozwoju przemysłu.

Akcjonowanie – połączenie kapitału kilku właścicieli z dalszym uzyskiwaniem zysków oraz podziałem go odpowiednio do zainwestowanego udziału.

Wpływ monopolu na pracę Kongresu USA.
Karykatura XIX w.

Monopol – ustanowienie przez przedsiębiorcę lub grupę przedsiębiorców kontroli nad jednym lub więcej sektorami produkcji w celu zwiększenia zysków i eliminacji konkurencji.

Syndykat – zrzeszenie monopolistyczne cechą charakterystyczną którego jest podział zleceń, zakup surowców oraz sprzedaż gotowych produktów za pomocą jednego systemu dystrybucji. Członkowie syndykatu zachowują samodzielność produkcyjną, ale tracą handlową.

Trust – zrzeszenie monopolistyczne w granicach którego wszyscy członkowie całkowicie tracą samodzielność, zarówno produkcyjną i handlową, jak również prawną. Zarządza trustem spółka dominująca lub zarząd.

Kartel – zrzeszenie monopolistyczne uczestnicy którego zawierają między sobą umowę dotyczącą regulacji ilości produkcji, warunków sprzedaży i wynajmowania siły roboczej w celu uzyskania zysków monopolistycznych. Członkowie kartelu zachowują samodzielność produkcyjną i handlową.

Koncern – jedna z najbardziej zaawansowanych postaci monopolu, zrzeszenie wielu przedsiębiorstw przemysłowych, finansowych i handlowych pozostających formalnie niezależnymi, ale faktycznie kontrolowane są przez firmę dominującą.

Spore zasoby finansowe koncentrowały się w rękach wąskiego grona bankierów i przemysłowców, wywołało to wzmocnienie ich roli w życiu politycznym społeczeństwa. Ta wąska warstwa otrzymała nazwę **oligarchii finansowej**.

Stworzenie przemysłu maszynowego na dużą skalę doprowadziło do koncentracji produkcji i pojawienia się nowych form zrzeszeń produkcyjnych – **monopoli** w postaci **syndykatów**, **trustów**, **karteli**, **koncernów** różniących się poziomem połączenia obszarów działalności i zainteresowań. Wcześniej niż w innych państwach rozpoczął się ten proces w USA. Monopole próbowały ustanowić swoją dominację na rynku w wiodących branżach przemysłu. Ekspansja kapitału w krajach słabo rozwiniętych dawała możliwość uzyskiwania większych zysków.

Monopolizacja przemysłu stała się poważną próbą zasady gospodarki rynkowej – wolnej konkurencji. Doprowadziła ona również do zmian w stosunkach biznesowych między przedsiębiorcami. W niektórych sektorach gospodarki monopolisci zaczęli ograniczać wolną konkurencję, a czasami hamowali rozprzestrzenianie technologii zaawansowanych. Jednak monopolizacja nie zniszczyła konkurencji, ale tylko przeniosła ją na inną płaszczyznę: walka między monopolistycznymi zrzeszeniami rozprzestrzeniła się na rynek światowy.

Szybki rozwój przemysłu, z jednej strony, doprowadził do zwiększenia rynków krajowych, a z drugiej – przyczynił się do wzrostu handlu zagranicznego. Krajowym producentom było za ciasno na rynku krajowym (towarów produkowano

więcej niż mogli kupić konsumenci), więc starali się podbić nowe rynki zbytu. Wywołało to ostrą walkę o kontrolę nad rynkami. Bardzo rozpowszechnił się **dumping**, czyli import towarów w niskich cenach, żeby zniszczyć konkurencję,

zdołać rynek, a następnie dyktować swoje warunki. W odpowiedzi na to, na ochronę produkcji krajowej stanęło państwo, które zaczęło ograniczać dostęp towarów zagranicznych. Taką politykę państwową, która zastąpiła wolny handel (freetraderstwo) nazwano **protekcjonizmem**.

Ograniczenia handlowe, wysokie koszty dostawy towaru, a więc wzrost kosztów produkcji doprowadziły do powstania nowego zjawiska w rozwoju gospodarczym. Zamiast wywożenia towaru państwa uprzemysłowione zaczęły eksportować kapitał do tych krajów, w których dochód był znacznie wyższy. Liderami w eksporcie kapitału były Anglia, Francja, Belgia, USA i inne.

Jeszcze jednym ważnym trendem w rozwoju państw wiodących świata był wzrost roli państwa w procesach gospodarczych. Dotacje (wyплаты) państwowe, zlecenia, regulacja stawały się istotnymi czynnikami rozwoju gospodarczego, zwłaszcza w tych krajach, w których rozwój przemysłu zaczął się później – Niemcy, Rosja, Włochy, Austro-Węgry, Japonia.

Wzrost roli państwa spowodował zwiększenie udziału urzędników, którzy obsługiwali aparat państwowy (urzędnicy) lub wykonywali zlecenia państwa (nauczyciele, prawnicy i in.).

Zakończenie tworzenia nowej gospodarki doprowadziło do znaczących zmian społecznych. Ukształtowały się podstawowe grupy społeczeństwa industrialnego – przedsiębiorcy i robotnicy. W środowisku różnych grup społecznych powstawała warstwa społeczeństwa, która później uzyskała nazwę „klasy średniej” – osoby o pewnych dochodach, majątku, wykształceniu i statusie w społeczeństwie. Im szersza jest podstawa średniej klasy, tym bardziej stabilne jest społeczeństwo.

2 **Rozwój rolnictwa.** W rozwoju rolnictwa wyraźnie określono dwa kierunki zarządzania: *farmerski*, rozpowszechniony w USA i Kanadzie oraz *pruski* (doskonalenie gospodarki posiadaczy ziemi). Istota tych kierunków polegała na przejściu rolnictwa od naturalnego do towarowego.

Droga farmerska przewidywała przeprowadzenie tego procesu natychmiast, podczas gdy pruski polegał na stopniowym dostosowaniu istniejących relacji do potrzeb gospodarki rynkowej. Europę cechowała kombinacja tych kierunków. Można to wytłumaczyć tym, że arystokracja ziemiska, która pełniła wiodącą rolę w państwach Europy Środkowej i Wschodniej, opierała się niezbędnym zmianom. Niezależnie od tego, w jaki sposób rozwijało

Protekcjonizm – polityka państwa skierowana na ochronę własnej gospodarki przed konkurencją zagraniczną.

Państwa wiodące świata ze względu na udział w produkcji przemysłowej w 1900 r.

Państwo	Udział w produkcji przemysłowej
USA	23,6
Wielka Brytania	18,5
Niemcy	13,2
Rosja	8,8
Francja	6,8
Austro-Węgry	4,7
Włochy	2,5
Inne państwa	21,9

się rolnictwo, jego produkcja znacznie wzrosła, ale nie mogło ono nadążyć za rozwojem przemysłu i wzrostem miast. W rezultacie kraje europejskie stały się głównymi importerami produktów rolnych z USA i Rosji.

Rolnictwo krajów europejskich oparte na małych gospodarstwach rolnych, zaczynając od lat 70-tych XIX w. dotknął trwały kryzys. Poprzez rozwój transportu produkty rolne z USA, Kanady, Argentyny, Australii stały się o wiele tańsze niż europejskie. Europejscy rolnicy zmiażdżeni konkurencją, masowo bankrutowali, sprzedawali swoje działki, mienie i przenieśli się do miast, w których uzupełniali szeregi ubogich. W Anglii taka warstwa społeczeństwa jak chłopstwo zniknęła całkowicie. Ci, którzy byli w stanie wytrzymać konkurencję, musieli dostosować swoją gospodarkę do wymogów rynku, wprowadzić nowe technologie.

3 Kształtowanie się kolonializmu. Od czasu Wielkich Odkryć Geograficznych powstawanie globalnego systemu gospodarczego opartego na ekspansji kapitału europejskiego często przeprowadzono przy użyciu przemocy. Europejczycy aktywnie podporządkowywali swojej władzy narody i kraje w Afryce, Azji, zamieniając je na swoje posiadłości. Kształtował się **kolonializm** jako system stosunków między krajami. Na przełomie XIX-XX w. zakończył się proces tworzenia cesarstw **kolonialnych**. Stały się one główną cechą wielkich mocarstw – Wielkiej Brytanii, Francji, Niemiec, USA, Rosji i Japonii. Kolonie stawały się źródłem surowców i zapewniały rynki zbytu.

Kolonializm – zniewolenie polityczne, gospodarcze i duchowe krajów słabo rozwiniętych bardziej rozwiniętymi.

Cesarstwo kolonialne – mocarstwo (metropolia) z terytoriami zależnymi (koloniami), które są narażone na bezlitosną grabież i wyzysk.

Tak więc pod koniec XIX w. w państwach Europa Zachodniej i Środkowej oraz Ameryki Północnej zakończył się proces kształtowania się społeczeństwa industrialnego. Kra-

je te tworzyły strefę „postępowego rozwoju”. Kraje Południowej, Południowo-Wschodniej i Wschodniej Europy, Rosji, Japonii stały na drodze rozwoju przemysłowego nieco później. Pozostałe kraje pozostawały zacofane gospodarczo. Istniejący w nich sposób tradycyjny (rolniczy) produkcji nie zapewniał rozwoju. Z tego punktu widzenia można mówić o pewnych pozytywnych cechach kolonializmu, który burzył stare, tradycyjne gospodarstwo i angażował kolonie do bardziej postępowego w tym czasie procesu gospodarczego. Następnie przyspieszyło to rozwój regionów zacofanych.

4 Rozwój polityczny. Ruch robotniczy. Pomimo znacznej liczby rewolucji w XVIII-XIX w. w Europie zachowało się wiele pozostałości. Powstały tylko trzy republiki – Francja, Szwajcaria, San Marino, a w innych krajach pozostała monarchia.

W życiu politycznym ważną rolę nadal pełniła arystokracja, która była podstawą elity wojskowej i **biurokracji** państwowej oraz burżuazja, która

powstała w wyniku rewolucji przemysłowej. Większość ludności została usunięta od udziału w życiu politycznym.

Pojawienie się monopolu doprowadziło do zmian w rozwoju politycznym mocarstw świata. Na przełomie XIX-XX w. doprowadziło to do **imperializmu**. Na etapie imperializmu w życiu politycznym i gospodarczym mocarstw dominującą pozycję posiadała oligarchia finansowa skupiająca w swoich rękach pełną kontrolę nad kapitałem przemysłowym i finansowym.

W wyniku zmian gospodarczych, które zaszły pod wpływem rewolucji przemysłowej, najliczniejszą klasą społeczeństwa stali się robotnicy najemni. W odróżnieniu od rolników i rzemieślników pozbawiono ich własnych środków wytwarzania, a więc, zapewnionych możliwości do istnienia. Zarabiali na życie sprzedając swoją siłę roboczą właścicielom przedsiębiorstw i byli stałymi ofiarami niezrównoważonego rozwoju gospodarki rynkowej: wzrost gospodarczy zastępował kryzys.

Naturalne pragnienie robotników stabilności społecznej wywołało rozwój ruchu robotniczego, dominującą ideologią którego w drugiej połowie XIX w. stał się **marksizm**. W 1868 r. angielskie związki zawodowe zjednoczyły się w Brytyjski Kongres Związków Zawodowych. Pierwsza Partia Socjaldemokratyczna pojawiła się w Niemczech w 1875 r. W latach 80-tych XIX w. takie partie powstały w Belgii, Anglii, Holandii, Austrii oraz innych krajach. **Socjaldemokraci** swoim celem uważali ochronę interesów ludzi pracy, przede wszystkim robotników, oraz walkę o zmiany w społeczeństwie opartym na sprawiedliwości społecznej.

Rządy wiodących państw europejskich początkowo ignorowały konflikt pomiędzy robotnikami a pracodawcami. Jednak organizacja, skala oraz siła ruchu robotniczego przekształciły ten problem na jeden z podstawowych pod koniec XIX w. Zadaniem rządów było utrzymanie stabilności oraz uniknięcie wybuchu społecznego czy rewolucji.

Pod koniec XIX w. ruch robotniczy osiągnął znacznych sukcesów w obronie praw robotników i stał się bardziej zorganizowany. Prawie we wszystkich państwach powstały związki zawodowe i partie demokratyczne, które koordynowały swoją działalność w ramach **Drugiej Międzynarodówki** (lata 1889–1914).

Biurokracja – system rządów, w którym przewaga przekazywana jest formalnościom, a nie istocie działalności.

Imperializm – etap monopolistyczny rozwoju kapitalizmu.

Socjaldemokracja – nazwa ogólna partii socjaldemokratycznych i socjalistycznych, które powstały w pod koniec XIX – początku XX w. W chwili obecnej na świecie istnieje ponad 80 partii tego kierunku na dużą skalę społeczną.

Druga Międzynarodówka – zrzeszenie międzynarodowe socjalistycznych partii robotniczych założone w 1889 r. w Paryżu. Podjęte w Drugiej Międzynarodówce decyzje dla partii, które wchodziły do jej składu, były nieobowiązkowe, a zalecane. Rozpadła się wraz z początkiem I wojny światowej.

W państwach zachodnich ruch robotniczy stał się znaczącą siłą w walce o demokrację. Ustrój polityczny w większości krajów europejskich wciąż był jeszcze daleko od niej. Powszechne prawo wyborcze, co więcej tylko dla mężczyzn, istniało w kilku krajach. W większości z nich prawo do głosowania miał tylko znikomy odsetek ludności. Organy przedstawicielskie pełniły pomocniczą rolę.

Pod naciskiem ruchu robotniczego w państwach Zachodu zaczęła się „**epoka reformizmu**”. Właśnie w takim kierunku przeprowadzano reformy w państwach Zachodu. Ich inicjatorami były przeważnie partie liberalne. Dzięki reformom został osiągnięty względny spokój społeczny w latach 1870–1917, wzmocniono instytucje demokratyczne i rozpoczęto doskonalenie ustawodawstwa społecznego, które zapewniało rosnący standard życia podstawowej części ludności.

Wnioski

- ▶ W ostatniej ćwierci XIX w. w krajach wiodących świata zaczął się proces industrializacji. Rozwojowi przemysłu towarzyszyło takie zjawisko jako monopol, które z kolei doprowadziło do powstania imperializmu.
- ▶ Podstawowymi cechami potęgi państwa stały się moc gospodarcza i wojskowa oraz posiadanie kolonii. Ukształtowała się dominacja Zachodu nad resztą świata, rozpoczęto walkę o jego podział.
- ▶ Zasady wolności, demokracji, praworządności uznawane były przez większość sił politycznych.
- ▶ Istotnym czynnikiem rozwoju politycznego wiodących państw świata w kierunku demokracji i sprawiedliwości społecznej stał się ruch robotniczy.

Pytania i polecenia

1. Kogo nazywano oligarchią finansową? **2.** Co to jest monopol? **3.** Skąd importowano produkty rolne do krajów europejskich? **4.** Kiedy zakończył się proces tworzenia cesarstw kolonialnych? **5.** Kiedy powstał Brytyjski Kongres Związków Zawodowych?

6. Omówcie zmiany w rozwoju przemysłu wiodących krajów w drugiej połowie XIX – na początku XX w. **7.** Jakie zmiany zaszły w rozwoju ówczesnego rolnictwa? **8.** Co cechowało życie polityczne wiodących krajów w tym okresie? **9.** Jakie nowe zjawiska cechowały rozwój ówczesnego ruchu robotniczego?

10. Wskażcie na mapie atlasu wiodące państwa świata drugiej połowy XIX – początku XX w. **11.** Ułóżcie szczegółowy plan na temat „Podstawowe tendencje rozwoju społeczno-gospodarczego i politycznego wiodących krajów Europy Zachodniej i Ameryki”. **12.** Przeprowadźcie dyskusję na temat „Rola ruchu robotniczego w życiu publicznych ówczesnych krajów wiodących świata”.

13. Wytlumaczcie, jak rozumiecie stwierdzenie, że walka o przywództwo w świecie między wiodącymi państwami odbywała się w tym czasie na nowych zasadach. Przypomnijcie co było podstawą tej walki w poprzednim okresie.

Zajęcia praktyczne

Ewolucja socjaldemokracji europejskiej: od marksizmu do legalnej działalności parlamentarnej

1. Co to jest socjalizm? Jakie były jego zasady ideologiczne? **2.** Co to jest marksizm? Jakie były jego zasady ideologiczne? **3.** Co to jest socjaldemokracja? **4.** Kiedy i gdzie w Europie pojawiły się pierwsze partie socjaldemokratyczne? Za co one występowały?

Cel: na podstawie analizy tekstu należy ustalić, na czym polegała ewolucja ówczesnej europejskiej socjaldemokracji; poprzez dyskusję ukształtować wyobrażenie o znaczeniu ewolucji europejskiej socjaldemokracji dla ukształtowania równości społecznej oraz demokracji parlamentarnej w państwach Zachodu.

Polecenia dla przygotowania do zajęć praktycznych

1. Przygotować informację na tematy: „Druga Międzynarodówka”, „Reformizm społeczny”.
2. Przygotować esej na temat „Dlaczego idee marksizmu stały się dominującymi w ruchu robotniczym w drugiej połowie XIX – na początku XX w.?”.

Przebieg prac

1. Połączcie się w małe grupy odpowiednio do tematyki przygotowanych informacji i esejów oraz omówcie wyniki, które uzyskaliście podczas pracy nad nimi.
2. Przedstawcie klasie wspólne wnioski, które osiągnęliście podczas pracy w małych grupach.
3. Przedstawcie klasie najlepsze z przygotowanych do lekcji informacji oraz eseje.
4. Zapoznajcie się z zaproponowanym materiałem, odpowiedzcie na pytania i wykonajcie polecenia.
5. Sformułujcie wnioski odpowiednio do celu zajęć.

Praktyka ruchu robotniczego oraz walki rewolucyjnej pod koniec XIX w. potwierdziła, że część postulatów teorii marksizmu w prawdziwym życiu nie działa, a dziedzictwo teoretyczne zawiera wiele sprzeczności. Wnioski „Manifestu Partii Komunistycznej” nie potwierdzały się w życiu: sytuacja proletariatu nie pogarszała się, a kapitalizm samodzielnie nie zniknął i in.

Z upływem czasu stawało się jasnym, że życie jest bardziej skomplikowane aniżeli schematy teoretyków marksizmu. Podejmowane przez jego zwolenników próby przejścia od teorii do praktyki oraz rozpoczęcia przebudowy społeczeństwa natychmiast wywoływały wiele problemów. Mianowicie marksiści niejednakowo zrozumieli, jak budować relacje z innymi partiami, jak ustosunkowywać się do istniejącej władzy, jak prowadzić walkę o realizację swoich wymogów w obecnych warunkach, jak wdrażać swoje programy i in. Wszystko to wskazywało na potrzebę dokonania przeglądu i dostosowania do aktualnych potrzeb podstawowych zasad marksizmu.

Pod koniec XIX w. wśród partii Drugiej Międzynarodówki powstało kilka prądów, które uważając siebie marksistami, w różny sposób widziały zadania ruchu socjalistycznego w ówczesnym społeczeństwie zachodnim.

Lewi marksiści kontynuowali walkę o idee „Manifestu Partii Komunistycznej” oraz występowali za ich pogłębienie w kierunku radykalizacji, ignorując nowe realia społeczeństwa zachodniego.

Eduard Bernstein i Karl Kautsky w 1910 r.

? Jednym lub dwoma zdaniami opiszcie działaczy przedstawionych na ilustracji.

Prawi marksiści uznawali tylko idee do których K. Marks i F. Engels doszli pod koniec swego życia i mieli zamiar zrewizować (z łac. *revisio* – przegląd) większość założeń marksizmu zgodnie z nową sytuacją w społeczeństwie.

Z kolei *centryści* starali się przestrzegać zasad marksizmu bez jakichkolwiek odchyień i zmian. Tak więc **Edward Bernstein** (1850–1932) udowodniał, że wraz z rozwojem kapitalizmu, jego system społeczno-gospodarczy nabywa zdolność do przystosowania się do nowych warunków. To, jego zdaniem, uwidacznia się w osłabieniu kryzysów okresowych, łagodzeniu sprzeczności społecznych i komplikacji struktury społeczeństwa, poprawie sytuacji gospodarczej oraz politycznej proletariatu i in. Z tego wyciągnął wniosek, że upadek kapitalizmu nie nastąpi.

Z krytyką poglądów E. Bernsteina występował **Karl Kautsky** (1854–1938), który właśnie nazywał go rewizjonistą. Twierdził, że tylko „społeczeństwo socjalistyczne zapewni swoim członkom dobrobyt oraz bezpieczeństwo... a także jest podstawą do wyższej wolności”. Jednocześnie Karl Kautsky, występując za rewolucję socjalistyczną, mówił o jej perspektywie długoterminowej i wolał walczyć o reformy społeczne. Jednocześnie socjaldemokraci, jego zdaniem, nie powinni iść w tym celu na współpracę z rządami burżuazyjnymi. Rewolucja socjalistyczna, uważał Kautsky, nie może odbyć się szybko, ona „przygotowuje się przez lata i dziesięciolecia do walki politycznej oraz gospodarczej”. Jednocześnie nie odrzucał on możliwości, że obalenie systemu kapitalistycznego odbędzie się bez rewolucji, jeśli klasa rządząca dobrowolnie pójdzie na ustępstwa wobec robotników.

Z kolei lewi marksiści nadal mówili o światowej rewolucji socjalistycznej, dyktaturze proletariatu, o tym, że społeczeństwo kapitalistyczne wkrótce zniknie.

Pod koniec XIX – na początku XX w. w socjaldemokracji międzynarodowej rozpoczęła się walka między bernstein-

---

Bolszewicy – przedstawiciele nurtu politycznego w SPRR (od 1917 r. – niezależna partia polityczna na czele z W. Leninem). Pojęcie „bolszewik” pojawiło się na Drugim Kongresie SPRR (1903 r.) po tym, jak zwolennicy W. Lenina zdobyli większość głosów, a ich przeciwnicy – mniejszość (mieńszewicy).

---

czykami, z jednej strony, i rewolucyjnym (lewym) skrzydłem marksizmu – z innej. Ta walka ostro uwidoczniła się w Drugiej Międzynarodówce: mianowicie lewicowych poglądów przestrzegała i aktywnie je propagowała frakcja rosyjskich **bolszewików** Socjaldemokratycznej Partii Robotniczej Rosji (SPRR) na czele z **Władimirem Uljanowowym (Leninem)** (1870–1924), który zajął się teoretycznym dostosowaniem marksizmu do realiów Rosji oraz praktyczną realizacją idei rewolucji socjalistycznej.

Pytania i polecenia

1. Sporządźcie plan podanego tekstu oraz przygotujcie według niego odpowiedzi na pytanie: na czym polega ewolucja ówczesnej europejskiej socjaldemokracji. **2.** Zdaniem K. Kautsky'ego „wykorzystanie aparatu państwowego w celu zaspokojenia potrzeb klasy eksploatującej już nie jest istotą państwa i nie przebywa z nią w ścisłym związku. Wręcz przeciwnie, państwo demokratyczne ze względu na jego tendencje jest ukierunkowane na to, żeby być nie organem mniejszości, a organem większości mieszkańców, czyli klasy pracującej”. Na czym polega ewolucja poglądów na państwo K. Kautsky'ego w porównaniu do wyobrażeń na nie założycieli idei marksizmu? **3.** „Demokracja – uważał Kautsky – stwarza okazję do niszczenia demokratyczną drogą... korzeni władzy politycznej wielkich wyzyskiwaczy. Z narzędziami tłumienia wyzyskiwanych przekształca się w narzędzie ich wyzwolenia...”. Na czym polega istota nowego rozumienia demokracji przez K. Kautsky'ego? Co ona mogło zmienić w taktyce socjaldemokratów? **4.** „Wszystkie wyniki badań Marksa i Engelsa – uważał Edward Bernstein – mogą utrzymać swoją wiarygodność, jeśli nie uda się ich obalić nowymi badaniami, ponieważ ani marksizm, ani żaden inny system poglądów nie może mieć absolutnej prawdy”. Jaki jest wasz stosunek do tego stwierdzenia? Czy zgadzacie się z nim? Wyjaśnijcie swój punkt widzenia. **5.** Przeprowadźcie dyskusję na temat: „Jakie znaczenie miała ewolucja europejskiej socjaldemokracji od marksizmu do legalnej działalności parlamentarnej dla kształtowania się demokracji parlamentarnej w państwach Zachodu?”.

§ 16. Francja

1. Kiedy we Francji istniały Druga Republika i Drugie Cesarstwo? **2.** Jaki kierunek w polityce zagranicznej był głównym w działalności Napoleona III? **3.** Które państwo stanęło na czele zjednoczonych Niemiec? Jaką metodą to zjednoczenie zostało przeprowadzone?

Wojna franko-niemiecka (franko-pruska). Przyczyną wojny franko-niemieckiej (franko-pruskiej) wojny stała się rywalizacja między Francją a Prusami o dominację w Europie Środkowej. Francja, która nie chciała wzmocnienia Prus, starała się zapobiec zjednoczeniu ziem niemieckich pod ich zwierzchnictwem. Oba kraje pragnęły wojny, żeby w końcu rozwiązać sprzeczności, które dojrzewały.

W literaturze historycznej wojnę między Francją a państwami niemieckimi na czele z Prusami nazywają franko-pruską, albo franko-niemiecką. Różnicę w nazwach można wytłumaczyć tym, na czym skupiają uwagę historycy. W nazwie „wojna franko-pruska” podkreśla się, że główną rolę w wojnie z Francją pełniły Prusy. Natomiast nazwa „wojna franko-niemiecka” mówi o tym, że ta wojna stała się decydującą w zjednoczeniu Niemiec i brały w niej udział wojska innych państw niemieckich.

Panika w wojsku francuskim.
Malarz nieznanym

Impulsem do wojny stały się dynastyczne spory dookoła tronu hiszpańskiego. W 1868 r. w Hiszpanii doszło do wybuchu rewolucji, w wyniku której królowa Izabela II została pozbawiona władzy. Naród domagał się Republiki, a koła rządzące Hiszpanii tymczasem szukały nowego monarchy. W lipcu 1870 r. na tron zaproponowano krewnego króla pruskiego Leopolda Hohenzollerna. Obawiając się okazać się pomiędzy dwa ognie, Francja zaczęła nalegać na tym, żeby kandydatura Leopolda jako kandydata na tron nie była rozpatrywana ani teraz, ani nigdy w przyszłości.

Prusy, zgadzając się z pierwszym żądaniem, odmówiły przyjęcia drugiej. Dalsze wymogi Francji zakończyły się tym, że król pruski Wilhelm I wysłał ambasadorowi francuskiemu „Depeszę emską” podkorygowaną przez kanclerza O. Bismarcka. Mianowicie w niej znajdowało się zdanie, że „Jego Królewska Mość odmawia przyjęcia ambasadora francuskiego”.

Francuski rząd uznał to za zniewagę i 19 lipca 1870 r. wypowiedział wojnę Prusom. Mistrzowsko rozegrana przez O. Bismarcka prowokacja odniosła sukces. Prusy wyglądały w oczach opinii publicznej jako ofiara agresji.

Na początku sierpnia trzy niemieckie armie wtargnęły do Francji. 20 sierpnia 1870 r. 80-tysięczne wojsko francuskie zostało otoczone w okolicy twierdzy Metz, a 1 września taki sam los spotkał 100-tysięczne wojsko w pobliżu miasta Sedan, w którym również znajdował się sam cesarz Francji Napoleon III. 2 września 1870 r. po krótkich negocjacjach Napoleon III podpisał umowę kapitulacji armii francuskiej.

2 Obalenie Drugiego Cesarstwa. Pokój frankfurcki. Wiadomość o otoczeniu cesarza roznieciła Paryż. 4 września 1870 r. mieszkańcy wyszli na ulice miasta. Francja została proklamowana republiką (Trzecia Republika we Francji). Władza przeszła do Rządu Tymczasowego Obrony Narodowej, który reprezentował blok opozycyjnych sił politycznych – od monarchistów do radykalnie nastawionych republikanów. Na jego czele stanął generał Louis Trochu.

Pragnąc powstrzymać wojnę, nowy rząd zaproponował Prusom rozejm i miał nadzieję później wynegocjować zaszczytny pokój. W odpowiedzi Prusy wysunęły otwarcie agresywne żądania.

Republikanie, którzy doszli do władzy we Francji, uważali przyjęcie tych warunków upokorzeniem narodowym. Obawiali się, że na Republikę padnie cień podejrzeń o zdradę interesów narodowych, ponieważ podczas

rewolucji końca XVIII w. zdobyła ona reputację reżimu patriotycznego. 16 września 1870 r. wojska pruskie podeszły do bram Paryża. Miasto zostało całkowicie zablokowane. 27 października 1870 r. wojsko francuskie, otoczone w Metz, poddało się.

Tylko dzięki środkom nadzwyczajnym pod koniec 1870 r. udało się stworzyć nowe 220-tysięczne wojsko. Jednak tego nie wystarczyło, aby uratować państwo. Pozostało nawoływanie narodu Francji do wojny ogólnonarodowej o wyzwolenie państwa. Jednak obawy tego, że narodowa wojna wyzwoleńcza może przekształcić się w domową, jak to miało miejsce w latach 1792–1793 powstrzymało władzę przed takimi działaniami.

Rząd doszedł do wniosku, że nie ma innego wyboru, jak zawrzeć pokój na warunkach zaproponowanych przez Prusy. Jednak zrobić ten krok w tych warunkach oznaczało dla rządu podpisać wyrok śmierci. Więc udawał obronę narodową, za co otrzymał nazwę „rząd zdrady narodowej”.

Jednak wojsko pruskie nie odważyło się pójść natychmiast na szturm Paryża, a uciekło się do trwałego oblężenia. 325-tysięczne wrogie wojsko otoczyło miasto i pod koniec grudnia 1870 r. zaczęło jego ostrzał z ciężkiej artylerii.

Obywatele najbardziej martwiły nie niszczycielskie ostrzały i straty, a groźba głodu i zimna zima. W styczniu 1871 r. na mieszkańca wydawano 300 gramów chleba dziennie. Na drewno opałowe wycięto wszystkie drzewa paryskich bulwarów. Aby uniknąć masowych bankructw, rząd zakazał żądania zapłaty długu i za mieszkania do końca wojny. Ale to nie mogło powstrzymać wzrostu napięć społecznych w mieście.

Niezadowolone paryżan zaczęło uzyskiwać odcień polityczny. Wszelką odpowiedzialnością za klęskę w wojnie, przemoc, głód obarczano bez powodów rząd. Niezadowolenie czasami przelewało się w spontaniczne powstanie.

W takich warunkach podstawowe swoje zadanie rząd widział nie w obronie stolicy, a w uspokojeniu paryżan. Na początku 1871 r. sytuacja, do której doszło, została uznana za beznadziejną. Wszystkie próby przerwania oblężenia nie powiodły się. Dalsze przenoszenie podpisania pokoju było niemożliwe.

W tym czasie król pruski Wilhelm I w obecności władców państw niemieckich został ogłoszony cesarzem niemieckim. 28 stycznia 1871 r. między Francją a zjednoczonymi Niemcami został podpisany upokarzający rozejm.

Obrona Paryża 1870 r.
Malarz Jean-Louis-Ernest Meissonier

Adolphe Thiers

Zgodnie z jego warunkami forty Paryża oraz wojskowe zapasy broni przekazywano Niemcom.

W wyborach do Zgromadzenia Narodowego Francji zwyciężyły siły, które występowały za natychmiastowe zawarcie pokoju – monarchiści oraz część republikanów. Przewodniczącym władzy wykonawczej został **Adolphe Thiers**. On przekazał na rozpatrzenie wstępne warunki pokojowe przewidujące przekazanie Niemcom Alzacji i części Lotaryngii, a także wypłaty 5 mld franków kontrybucji. Zgromadzenie Narodowe zatwierdziło te warunki 146 głosami (107 było przeciw). Ostatecznie pokój podpisano we **Frankfurcie 10 maja 1871 r.**

Po zatwierdzeniu Umowy Frankfurckiej przez Zgromadzenie Narodowe Francji deputowani z Alzacji i części Lotaryngii, pozostawiając salę posiedzeń, powiedzieli: „Oświadczamy, że Alzaccyzy i Lotarynczyzy należą i będą należeć do narodu francuskiego. My przysięgamy w imieniu naszych wyborców, w imieniu naszych dzieci i dzieci ich dzieci, że będziemy Francuzami, za pomocą wszelkich środków będziemy dążyli do tego”.

3

Komuna Paryska. Powstanie o nazwie **Komuna Paryska** w 1871 r. zakończyło cykl o duchu demokratycznym wystąpień, które od czasu do czasu wybuchały we Francji w XIX w. Jego przywódcami byli działacze, którzy

wierzyli w to, że za cenę bohaterskich wysiłków na ziemi można ustanowić cart-swo wolności i sprawiedliwości.

Od poprzednich wystąpień rewolucyjnych **Komuna Paryska** różniła się

Komuna Paryska – Gwardii Narodowej na czele z Komitetem Centralnym (KC). Faktycznie Gwardia Narodowa stała się ośrodkiem opozycji do rządu.

tym, że w dużej mierze była wywołana sprzecznościami społeczeństwa industrialnego. Poprzedzały ją lata bezprecedensowego wzrostu gospodarczego we Francji, który miał jednak inną stronę – ostre zubożenie dużej liczby drobnych właścicieli. Poszli pracować na huty i fabryki, gdzie warunki pracy były bardzo ciężkie, a płace – niskie. Produkcja maszynowa obесeniła doświadczenie oraz kwalifikacje dawnych rzemieślników i robotników manufaktur. W hutach oraz fabrykach rozprzestrzeniła się praca kobiet i dzieci, którym płacono mniej niż mężczyznom.

Impulsem do powstania stało się niezadowolenie z polityki rządu A. Thiersa. Zawarcie pokoju z Niemcami wywołało sprzeciw paryżan.

W tym czasie znaczna liczba demokratów widziała ochronę przed reakcją i przywróceniem monarchii w decentralizacji. Mieszkańcy Paryża żądali przywrócenia samorządów w mieście. W roli rzeczników interesów paryżan wystąpiła Gwardia Narodowa – najbardziej zorganizowana siła stolicy. 24 lutego 1871 r. powstała Federacja Republikańska – powstanie ludności,

doprowadzonej do rozpaczki przez głód i ubóstwo w wyniku wojny franko-pruskiej.

Po zniesieniu oblężenia Paryża zawieszono wypłatę nagrodzenia dla żołnierzy Gwardii Narodowej. Tysiące ludzi zostało bez środków do życia. Gdy Zgromadzenie Narodowe zniósło odroczenie spłaty, w ciągu kilku dni do wypłaty przedstawiono 150 tys. weksli.

18 marca 1871 r. na rozkaz rządu wojska próbowały przejąć artylerię Gwardii Narodowej, która znajdowała się na wzgórzu Montmartre. Ruch wojsk rządowych wstrzymały kobiety, które rano zajmowały kolejki do sklepów z chlebem, a żołnierze wycofali się bez walki. Jednakże doszło do tego, że generałowie K. Leconte i K. Thomas trafili do rąk gwardyjczyków i zostali rozstrzelani.

Przez to A. Thiers rozkazał ewakuację placówek rządowych do Wersalu. Razem z rządem stolicę opuścili przedstawiciele bogatych warstw społeczeństwa. Jediną wiarygodną siłą w Paryżu pozostał KC Gwardii Narodowej, który przejął na siebie władzę w stolicy i ustalił datę przeprowadzenia wyborów do Komuny Paryskiej (tak zgodnie z tradycją we Francji nazywał się samorząd Paryża). Próby pogodzenia rządu i Komitetu Centralnego Gwardii Narodowej były nieudane.

W wyborach, które odbyły się w dniu 26 marca 1871 r. wzięło udział 229 tys. osób z wpisanych na listy 485 tys. mieszkańców. Do Komuny wybrano 86 osób, z których 20 natychmiast zrezygnowało. 16 kwietnia 1871 r. zostały przeprowadzone dodatkowe wybory. Członkami Komuny zostali różni z zawodu obywatele – lekarze, dziennikarze, robotnicy, urzędnicy. W kategoriach politycznych należeli do różnych prądów. Różnice polityczne komplikowały pracę Komuny, zagrażając jednoci, a nawet istnieniu.

Komuna ogłosiła o swoich zamiarach głębokich przekształceń: regularne wojsko miał zastąpić uzbrojony naród; przeprowadzano demokratyzację aparatu państwowego, która przewidywała wyborność i zmienność urzędników; zlikwidowano podział władzy na ustawodawczą, wykonawczą i sądowniczą.

Została wprowadzona również nowa organizacja pracy. Na przedsiębiorstwach ustanowiono kontrolę robotniczą. Część przedsiębiorstw przeszła do spółdzielni robotniczych. Wprowadzono bezpłatne obowiązkowe świeckie kształcenie. Aktualnymi były reformy mające na celu zaspokojenie potrzeb ludności, mianowicie: likwidacja zaległości czynszowych; bezpłatny zwrot rzeczy wartością do 20 franków przekazanych do lombardów; wprowadzenie odroczenia na trzy lata na kredyty komercyjne; zakaz pracy nocnej w piekarniach.

Głównym problemem Komuny pozostawała wojna z Wersalem. Bez wsparcia prowincji komunardzi liczyli tylko na własne siły. Pierwsze potyczki między obrońcami Komuny i wojskami rządowymi zaczęły się już w

kwietniu. Żadna ze stron wtedy nie zdobyła decydującej przewagi. 21 maja 1871 r. wreszcie doszło do przełomu. Wojska wersalczyków wdarły się do Paryża. Ostatni fort, który bronił komunardów, poddał się w dniu 30 maja 1871 r. 72-dniowe rządy Komuny Paryskiej skończyły się. Podczas stłumienia Komuny Paryskiej zginęło około 880 wersalczyków i 20–35 tys. komunardów.

Z apelu Komuny do narodu francuskiego 19 kwietnia 1871 r.

Czego domaga się on [Paryż]?

Uznania i wzmocnienia Republiki...

Całkowitej autonomii komun na całej przestrzeni Francji...

Niezbywalnymi prawami Komuny są...

Pełna gwarancja wolności osobistej, wolności sumienia i wolności pracy.

Ciągły udział obywateli w sprawach Komuny...

Organizacja obrony miast i Gwardii Narodowej, która wybiera swoich dowódców...

...stworzyć instytucje, które wspierają rozwój edukacji, produkcji, wymiany i kredytu...

Nasi wrogowie... myślą się lub wprowadzają w błąd państwo, mówiąc, że Paryż chce zniszczyć jedność Francji...

Jedność polityczna, której domaga się Paryż – dobrowolne zrzeszenie wszystkich lokalnych inicjatyw, wolna i dobrowolna współpraca wszystkich... dla jednego wspólnego – dobrobytu, wolności i bezpieczeństwa wszystkich...

To – koniec starego, rządowego i klerikalnego świata, koniec militarizmu, biurokracji, eksploatacji, podniecenia, monopolu, przywilejów... nasze powołanie polega na tym, żeby przeprowadzić najnowszą rewolucję, najszerzą i najbardziej owocującą ze wszystkich tych, które ukazywały się kiedykolwiek w historii ludzkości.

Nasze zadanie – walczyć i zwyciężyć!

Za co i przeciwko czemu występowała Komuna Paryska?

Kształtowanie się Trzeciej Republiki. Kryzys polityczny. Jak już wiecie

Trzecią Republikę proklamowano w 1870 r., ale dopiero w 1875 r. ogłoszono jej Konstytucję. Władza ustawodawcza w kraju należała do parlamentu dwuizbowego. Izba Deputowanych wybierana była w bezpośrednich wyborach powszechnych. Kobiety i żołnierze nie brali udziału w wyborach. Senat wybierany był przez przedstawicieli samorządów. Przewodniczącym władzy wykonawczej był prezydent. Faktycznym szefem rządu jako organu władzy wykonawczej był premier.

W pierwsze lata istnienia Republiki w parlamencie przeważali monarchiści. W wyborach w 1876 r. republikanie zdobyli większość w Izbie Deputowanych i stopniowo usunęli monarchistów od władzy.

Słabym miejscem monarchistów było to, że byli oni rozproszeni na zwolenników różnych dynastii: Burbonów, Bonapartów, Orleańczyków.

Rząd republikański przeprowadził szereg ważnych reform. W 1880 r. została ogłoszona amnestia dla uczestników Komuny Paryskiej, w 1881 r.

przyjęto ustawę o wolności prasy i zgromadzeń, a także ustawę o szkolnictwie dla dzieci w wieku od 6 do 13 lat. Ustawa 1884 r. zezwoliła wolną działalność związków zawodowych i organizację strajków.

Przywódcy Trzeciej Republiki uważali siebie za kontynuatorów sprawy Wielkiej Rewolucji Francuskiej końca XVIII w. Od niej III Republika odziedziczyła państwową flagę trzykolorową, hymn narodowy „Marsyliankę”, święto narodowe 14 lipca – dzień zdobycia Bastylia.

Pomimo usunięcia monarchistów od władzy, pod koniec XIX w. w życiu politycznym Francji głównym problemem pozostawała walka między republikańskimi i monarchistami. Ci ostatni w ciągu 70–90-tych lat XIX w. starali się osłabić wpływy republikańskiej formy rządów, stosując tak legalne, jak również nielegalne metody walki. W krótkim okresie Francja miała do czynienia z trzema potężnymi kryzysami politycznymi: **sprawa Boulanger’a**, **skandal Panamski**, **afery Dreyfusa**, **incydent Milleranda**.

Po klęsce w wojnie franko-pruskiej (lata 1870–1871) we Francji szerzyły się szowinistyczne nastroje i wezwania do odwetu. Z tego starali się skorzystać monarchiści, którzy głosili, że kraj potrzebuje dyktatora, który zrzeszyłby naród i wojsko dla wojny zwycięskiej przeciwko Niemcom. W takich warunkach szybko rósł ruch związany z imieniem generała **Georgesa Boulanger’a**.

Po tym jak został on liderem opozycji („Komitet protestu”), która zjednoczyła niezadowolonych rządami republikańskimi, G. Boulanger przygotowywał polityczny zamach stanu, ale spisek został ujawniony i udowodniono związek generała z monarchistami. Pod groźbą aresztu G. Boulanger uciekł do Belgii tracąc poparcie dla siebie i swego ruchu, który wkrótce upadł.

W 1895 r. wybuchł kolejny kryzys rządowy, powiązany ze skandalem korupcyjnym dookoła Kanału Panamskiego. Na jego budowę zaciągnięto fundusze od osób prywatnych. Kierownictwo spółki akcyjnej wydało znaczną część pieniędzy zebranych ze sprzedaży akcji i okazało się na skraju bankructwa. Próbuąc wprowadzić akcjonariuszy w błąd i uniknąć odpowiedzialności, oni podkupili dziesiątki deputowanych i urzędników. Jednak działania kierowników spółki zostały wykryte i w społeczeństwie wybuchł skandal. Oszustwo finansowe na dużą skalę doprowadziło do demisji członków rządu republikańskiego i przekazania władzy radykałom.

Korupcja – przestępstwa związane z bezpośrednim wykorzystaniem przez urzędników praw i możliwości uzasadnionych ich stanowiskiem urzędniczym w celu uzyskania korzyści majątkowych. Korupcją nazywają również łapówkarstwo urzędników oraz ich podkupność.

Jednak największy wpływ na dalszy rozwój Francji miała sprawa Dreyfusa. Jesienią 1894 r. okazało się, że tajne dokumenty francuskiego sztabu generalnego trafiły do niemieckiego wywiadu. Podejrzanie padło na kapitana Alfreda Dreyfusa, który pochodził z rodziny bogatych

Sąd w aferze Dreyfusa

bankierów żydowskich. Został skazany i wysłany na jedną z wysp Gujany Francuskiej. Wkrótce okazało się, że winowajcą był dworzanin pochodzenia węgierskiego major Ferdinand Esterhazy, ale sprawa Dreyfusa nie została powtórnie rozpatrzona. Pod presją społeczeństwa władze wojskowe oddali F. Esterhazy pod sąd, który uniewinnił go, żeby zachować wątpliwy „honor mundura”.

Kolejna swawola organów sądowych i antysemityzm (wrogość do Żydów) wstrząsnęła francuską opinią publiczną i wywołała kryzys polityczny. Społeczeństwo zostało po-

dzielone na dwa obozy (dreyfusarze i antydreyfusarze). Gabinet ministrów został zmuszony do podania się do dymisji. Nowy rząd starał się ustabilizować sytuację polityczną w kraju. W 1899 r. sąd wojskowy ponownie uznał A. Dreyfusa winnym, ale prezydent ułaskawił go i wypuścił na wolę. Ostatecznie sprawa została zamknięta dopiero w 1906 r., kiedy to A. Dreyfus został całkowicie zrehabilitowany.

Sprawa Dreyfusa miała daleko idące konsekwencje dla rozwoju politycznego Francji. W wyniku zwycięstwa dreyfusarzy wojsko zostało ostatecznie przekazane pod kontrolę zwolenników Republiki. Oficjalnie uznano, że nienaruszalność praw człowieka i obywatela jest najwyższą zasadą Republiki i musi być przestrzegana wszędzie. Ze względu na to, że dreyfusarzy uważano lewicą, a antydreyfusarzy – prawicą, Republika została utożsamiona z siłami lewicy. Do prawdziwych republikanów zaliczano tylko tych, którzy bronili praw człowieka i obywatela.

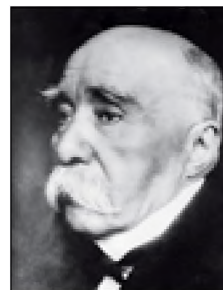
W przeddzień wyborów parlamentarnych 1902 r. byli dreyfusarze – socjaliści, radykałowie i lewicowi republikanie – zawarli między sobą umowę przedwyborczą dotyczącą utworzenia bloku lewicy pod hasłem obrony Republiki. Rywalizowali z nimi byli antydreyfusarze – monarchiści, nacjonałiści i klerykali. Wybory zakończyły się zwycięstwem lewego bloku. Od tego czasu i do początku I. wojny światowej partie lewego bloku formowały koalicje rządowe. Wiodącą rolę w tych koalicjach pełnili radykałowie, liderem których był **Georges Clemenceau** (1841–1929).

Lekarz z zawodu, Georges Clemenceau, rozpoczął swoją karierę polityczną w 1871 r. W 1881 r. stanął na czele partii radykałów, która stała się wiodącą w państwie. W 1887 r. jego publiczne wystąpienie zmusiło prezydenta G. Greve'a do podania się do dymisji. W 1891 r. w swoim przemówieniu wyborczym, które stało się sensacją, złożył hołd rewolucji. To dało jemu i jego partii popularność. W jej programie zostały sformułowane zasady obrony Republiki, własności prywatnej; partia występowa-

ła sprzeciwko dominacji kościoła, domagała się nacjonalizacji monopoli, wprowadzenia progresywnego podatku dochodowego. Również G. Clemenceau był głównym kaznodzieją rewansu (zemsty Niemcom za klęski w wojnie z lat 1870–1871). Podczas Skandalu Panamskiego G. Clemenceau był jednym z tych, którzy ujawniali nadużycia w kręgach rządowych. W sprawie Dreyfusa stanął na czele ruchu o jej rewizję. W 1906 r. został ministrem spraw wewnętrznych, gdzie wyróżniał się dość bezlitosną pozycją wobec ruchu strajkowego.

Georges Clemenceau

Ważnym w życiu politycznym Francji stało się wydarzenie, które weszło do historii pod nazwą **incydent Milleranda**. W 1899 r. lider francuskich reformatorów społecznych Alexandre Millerand przyjął propozycję objęcia stanowiska ministra handlu, wtedy w żadnym kraju świata ministrów socjalistów jeszcze nie było. Dokonanie (incydent) Milleranda wywołało dość zróżnicowaną reakcję wśród socjalistów. Zresztą podzielili się na dwie grupy – ministeriałów na czele z liderem socjalistów Jeanem Jauresem, którzy wspierali A. Milleranda i antyministeriałów, którzy potępili ten akt. Jednak, kiedy lewe partie zaczęły odgrywać wiodącą rolę w życiu politycznym Francji, kontrowersje stopniowo ustały.

Tak więc w wyniku gwałtownego życia politycznego we Francji bez rewolucyjnych niepokojów zakorzeniły się zasady demokracji i prawa człowieka za które walczyło nie jedno pokolenie francuskich rewolucjonistów.

5 Cechy rozwoju gospodarczego. W ostatniej ćwierci XIX w. Francja pozostała państwem rolniczo-przemysłowym, 43 % jej mieszkańców pracowało w rolnictwie. W kraju zachowano znaczną liczbę drobnych przedsiębiorstw typu rzemieślniczego z niewielką liczbą pracowników. Większość takich przedsiębiorstw produkowała słynny francuski jedwab, odzież, obuwie, wina, perfumy i in. Właśnie one były głównym towarem eksportowym kraju.

Negatywny wpływ na rozwój przemysłu kraju miała niska siła nabywcza chłopów. Około 85 % gospodarstw rolnych miało działki od 1 do 10 ha, a zatem nie mogły kupować nowoczesne maszyny rolnicze, nawozy. W związku z tym plony były bardzo niskie (najniższe w Europie). To z kolei zawężyło rynek krajowy i nie stymulowało rozwoju przemysłu.

Jednocześnie rozwój Francji nie można scharakteryzować jako ciągły upadek i stagnacja. Szybko rozwijała się metalurgia na podstawie nowych technologii opartych na nowej metodzie (martenowskiej) oraz dużych złożach rudy żelaznej. Długość francuskich kolei przewyższała angielskie i niemieckie. Pojawiły się nowe gałęzie przemysłu – chemiczna, samochodowa, lotnicza, budowy maszyn. Negatywnym czynnikiem rozwoju

Karykatura Gustava Eiffla i jego wieży (symbol Paryża nie od razu stał się popularny)

tych gałęzi przemysłu był wysoki koszt surowców w porównaniu z Niemcami i Anglią.

Podobnie jak w innych wiodących krajach, pod koniec XIX w. we Francji zaczął się proces monopolizacji. Jednak ze względu na poziom koncentracji produkcji państwo ustępowało USA, Niemcom i Anglii.

Symbolem sukcesu francuskiego w rozwoju gospodarczym było otwarcie w 1889 r. w Paryżu Wystawy Ogólnoświatowej poświęconej setnej rocznicy zdobycia Bastylji. Słynna wieża Eiffla, zbudowana przez Gustave Eiffla z konstrukcji metalowych, była wejściem na wystawę. Uwieńczona flagą narodową, oświetlona światłem 90 tys. lamp gazowych, wieża miała poświadczać wierność Trzeciej Republice, jej rewolucyjnej przeszłości, a także ofiarności wobec współczesnej nauki i techniki.

Na rozwój gospodarczy Francji również negatywnie wpływał powolny wzrost ludności, co z kolei powodowało wysokie koszty robocizny.

Ważnym czynnikiem rozwoju państwa stał masowy odpływ kapitału, który był skoncentrowany w rękach 200 najbogatszych rodzin. Oni byli akcjonariuszami Banku Francji, który stał na czele pięciu największych banków (73 % kapitału). Jednak eksport kapitału głównie odbywał się w postaci kredytów dla obcych rządów. Za to Francję nazywano państwem rentier (ten, kto żyje za odsetki ze swoich lokat). Od końca XIX w. głównym państwem dokąd kierował się kapitał francuski, była Rosja.

Podsumowując rozwój gospodarczy kraju, można powiedzieć, że od połowy i do końca wieku poziom życia wzrósł 1,5–2-krotnie.

6 **Polityka kontynentalna i kolonialna.** Po wojnie franko-pruskiej polityka zagraniczna rządów skupiła się na dwóch głównych regionach: na kontynencie i na koloniach. Zwolennicy *polityki kontynentalnej* uważali głównym celem Francji zemstę za klęskę w wojnie franko-pruskiej oraz powrót Alzacji i Lotaryngii. Głównym przeciwnikiem Francji, ich zdaniem, były Niemcy. Sojusznikami w walce przeciwko niej kontynentaliści widzieli Rosję, która miała największą armię lądową, oraz Anglię, która posiadała największą flotę.

Natomiast zwolennicy *polityki kolonialnej* uznawali za pilne zadanie rozszerzanie cesarstwa kolonialnego. Wojska francuskie koncentrowały

się na podboju Afryki i Indochin. Głównym rywalem w walce o kolonie najpierw uważali oni Anglię. Jednak po utworzeniu w 1882 r. Trójprzymierza (Niemcy, Austro-Węgry i Włochy) większość francuskich polityków doszła do wniosku, że głównym zagrożeniem dla Francji są Niemcy. Sytuację panującą w kształtowaniu polityki zagranicznej zajęli kontynentaliści.

W latach 1891–1893 został zawarty sojusz rosyjsko-francuski. Umowa z Wielką Brytanią w 1904 r. o regulacjach rozszereżeń terytorialnych w Afryce Północnej i na Dalekim Wschodzie położyła kres angielsko-francuskiej rywalizacji i stała się pierwszym krokiem w tworzeniu unii dwóch państw. Nazwano ją **Ententa** („serdeczne porozumienie”). W 1907 r. do niej dołączyła Rosja.

Uważając nieuchronnym starcie z Niemcami, rząd francuski rozpoczął budowę dużej floty, awiacji wojskowej i modernizację wojska. Stale rosły również wydatki na wojsko, które stanowiły jedną trzecią budżetu państwa.

Incydent w Faszodzie: Wielka Brytania jako podstępny wilk oraz Francja jako Czerwony Kapturek. Karykatura XIX w.

Działacz polityczny E. Etienne o celu polityki kolonialnej Francji (1894 r.)

Jaki jest nasz cel? Stworzyliśmy i zamierzamy utrzymać oraz rozwijać cesarstwo kolonialne, żeby zapewnić przyszłość naszego kraju na nowych kontynentach, aby zapewnić naszym towarom rynki, a naszemu przemysłowi – źródło surowców. To jest niezaprzeczalne.

Muszę powiedzieć, że kiedy istnieje uzasadnienie dla wydatków kosztów i ofiar ludzkich, których wymaga stworzenie naszych posiadłości kolonialnych, to polega ono na nadziei, że francuski przemysłowiec, francuski przedsiębiorca będą mogli skierować do kolonii nadwyżki produkcji francuskiej.

Zastanówcie się, co było celem rządu francuskiego, który przeprowadzał ekspansję kolonialną.

W drugiej połowie XIX w. Francja zyskała nowe kolonie w Azji Południowo-Wschodniej: w 1862 r. – Kochinchiny (Wietnam Południowy); w 1863 r. – Kambodżę; w 1883 r. – Annam (Wietnam Środkowy); w 1884 r. – Tonkin (Wietnam Północny); w 1893 r. – Laos. Wszystkie te tereny zostały połączone pod jedną nazwą Indochiny Francuskie. Ponadto Francja zdobyła szereg obszarów w Afryce Północnej, Tropikalnej oraz Wschodniej (tzw. Francuska Afryka Zachodnia, Francuska Afryka Równikowa, Somalia Francuska), a także wyspę Madagaskar. W okresie od 1870 r. do 1914 r. Francuzi zwiększyli terytorium swoich posiadłości dziesięciokrotnie.

Wnioski

- ▶ Po klęsce w wojnie z Prusami Francja została zmuszona do podpisania upokarzającego pokoju, zgodnie z warunkami którego straciła prowincje Alzację i Lotaryngię.
- ▶ W ostatniej ćwierci XIX w. Francja przeszła skomplikowany proces kształtowania wartości liberalno-demokratycznych, przewyższając korupcję w najwyższych kręgach władzy.
- ▶ W sferze gospodarczej Francja zajęła trzecie miejsce wśród krajów europejskich po Anglii i Niemczech.
- ▶ Francja prowadziła aktywną politykę kolonialną. Ze względu na wielkość Cesarstwo Francuskie było drugim po Brytyjskim.

Pytania i polecenia

1. Jakie były przyczyny wojny franko-pruskiej? Co stało się powodem do jej początku?
2. Podajcie datę proklamacji Trzeciej Republiki we Francji.
3. Na jakich warunkach został podpisany pokój między Francją a Niemcami?
4. Co to jest Komuna Paryska?
5. Jakie reformy przeprowadzali komunardowie?
6. Wymieńcie główne siły, które prowadziły walkę o władzę w Trzeciej Republice.
7. Jaki skandal polityczny najwięcej wstrząsnął życiem publicznym Francji?
8. Dlaczego Francja została pokonana w wojnie z Prusami?
9. Jakie czynniki pełniły kluczową rolę w wydarzeniach, które weszły do historii o nazwie Komuna Paryska?
10. Określcie główny cel komunardów.
11. Czym było spowodowane opóźnienie z przyjęciem konstytucji Trzeciej Republiki we Francji?
12. Co było istotą incydentu Milleranda?
13. Opiszcie politykę wewnętrzną rządu A. Thiersa.
14. Ułóżcie w zeszycie tabelę chronologiczną najważniejszych wydarzeń w historii Francji z lat 1870–1900.
15. Określcie główne cechy rozwoju gospodarki Francji w ostatniej ćwierci XIX w. Zapiszcie je w postaci punktów.
16. Dlaczego wydarzenia Komuny Paryskiej mają różne oceny historyków? Przygotujcie niewielkie wypracowanie-rozmyślenie na ten temat.

§ 17. Niemcy

---

1. Kiedy zakończyło się zjednoczenie Niemiec? Jakie wydarzenia przyczyniły się do tego? 2. W jaki sposób były wzajemnie powiązane procesy zjednoczenia Niemiec i Włoch w jedno państwo?

1 **Powstanie Cesarstwa Niemieckiego.** Po wojnie franko-pruskiej wszystkie państwa niemieckie zostały zjednoczone w jednym Cesarstwie Niemieckim, które składało się z 22 monarchii i trzech wolnych miast.

Zgodnie z Konstytucją Cesarską 1871 r. głową państwa był cesarz. Mógł nim być tylko król Prus. Cesarz stał na czele sił zbrojnych, miał prawo do wypowiedzenia wojny, powoływania kanclerza (szefa rządu), zwoływania i

odwoływania parlamentu składającego się z dwóch izb. Izba wyższa (**Bundesrat**) lub Rada Federalna, wybierana z przedstawicieli wszystkich monarchii i wolnych miast (58 członków). Izba niższa (**Bundestag**) wybierana w wyborach powszechnych. Jednak kobiety i żołnierze nie mieli prawa do głosowania. Parlament (**Reichstag**) był ograniczony w swoich prawach, ponieważ ustawy które przyjmował, musiał zatwierdzić cesarz.

W chwili powstania Cesarstwa Niemieckiego w parlamencie większością byli przedstawiciele Partii Konserwatywnej, która wyrażała interesy junkrów (ziemian pruskich), przemysłowców i finansistów. Przeciwnikiem konserwatystów była Partia Liberalna, reprezentująca interesy przemysłowców. Obie partie popierały rząd. W 1881 r. powstała Partia Katolicka. Występowała ona w obronie ludności katolickiej Niemiec i dlatego była w opozycji do rządu. W opozycji znajdowała się również Partia Socjaldemokratyczna, która miała sporą reprezentację w parlamencie i wyrażała interesy klasy robotniczej.

Kanclerzowi należała ogromna władza. Żadna porażka wyborcza nie mogła na niego wpłynąć, ponieważ mianowanie kanclerza całkowicie zależało od cesarza. To stanowisko działacz polityczny O. Bismarck zrobił dla siebie, opierając na zasadę rządów cesarstwem połączenie cesarz – kanclerz. Poza tym pozostawił dla siebie stanowisko ministra spraw zagranicznych i ministra-prezydenta Prus.

Przyjęcie Konstytucji było tylko pierwszym krokiem w tworzeniu cesarskich organów władzy i systemu zarządzania. Proces ten ciągnął się do 1878 r. i dostał nazwę *era liberalna*. W tym okresie zostały ustalone założone jedyne cesarskie organy rządzenia, stworzono wspólne wojsko (400 tys. osób w czasie pokoju), jedyny rynek krajowy, jedyny system bankowy i finansów, sieć linii kolejowych i in.

2 Cechy rozwoju gospodarczego. Po zjednoczeniu Niemiec ukształtowały się lepsze warunki dla rozwoju gospodarczego. Sprzyjały temu zakończenie rewolucji przemysłowej oraz powstanie jednolitego rynku ogólnoniemieckiego, przyłączenie bogatych na pokłady minerałów regionów Alzacji i Lotaryngii, kontrybucja w wysokości 5 mld franków od Francji, nowe odkrycia w dziedzinie nauki i technologii.

Rozwój gospodarki Niemiec w latach 1871–1914 miał swoje cechy szczególne.

- ▶ Istotną rolę w tworzeniu przemysłu ciężkiego pełniły zamówienia państwa, dotacje, ulgi, budowa fabryk przez państwo.
- ▶ Przemysł oparty był na zaawansowanej bazie przemysłowej. Przedsiębiorstwa branży chemicznej, elektrycznej, obróbki metali, przemysłu maszynowego zyskały szybki rozwój.
- ▶ Dla produkcji typowe były duża koncentracja oraz szybkie tempo rozwoju w kilku regionach Nadrenii, Ruhr, Berlinie, Śląsku.

Huta stali A. Kruppa

Gospodarka właścicieli gruntów stopniowo, w drodze ewolucji, przechodziła do kapitalistycznej produkcji towarowej.

Pomimo znacznych postępów w rozwoju przemysłu, udział Niemiec w produkcji światowej wynosił 13 %, podczas gdy Wielkiej Brytanii – 32 %. Stopniowo jednak niemieckie produkty jakościowe i bardziej tanie zdobyły rynek światowy i na początku XX w. Niemcy wyprzedziły Wielką Brytanię.

Pod koniec XIX w. w Niemczech, podobnie jak w innych krajach uprzemysłowionych, pojawiły się monopole. W 1914 r. było ich 600. 85 % kapitałów finansowych kontrolowało osiem banków. Najbardziej znanymi były monopole A. Kruppa, Nadreńsko-Westfalski Kartel Żelazny, Niemiecki Sojusz Fabryk Stali, Nadreńsko-Westfalski Syndykat Węglowy i in.

3 **Polityka kanclerza O. Bismarcka.** Pierwszym cesarzem niemieckim był król Prus Wilhelm I. W rzeczywistości państwem w ciągu 20 lat rządził O. Bismarck, który cieszył się całkowitym zaufaniem cesarza. Głównym celem jego polityki wewnętrznej było zapewnienie centralizacji władzy w cesarstwie poprzez likwidację praw autonomicznych poszczególnych monarchii i kościoła katolickiego. W 1872 r. O. Bismarck domógł się przyjęcia ustawy, zgodnie z którą duchowieństwo pozbawiono praw nadzoru za szkołami. Kapłanom zakazano prowadzić agitację polityczną. Zamiast ślubu kościelnego wprowadzono instytucję ślubu cywilnego, przewidywano państwową rejestrację narodzin i śmierci. Polityka skierowana przeciwko wpływowi Kościoła Katolickiego, została oficjalnie nazwana „walka o kulturę” („Kulturkampf”).

O. Bismarck rozpoczął walkę z socjalistami. W 1878 r. po dwóch atakach terrorystycznych na cesarza, zaproponował Reichstagowi przyjąć „Ustawę wyłączną przeciwko socjalistom”, która faktycznie zakazała działalność organizacji socjalistycznych i gazet robotniczych. Partia socjaldemokratyczna została zmuszona przejść w półlegalną.

Razem ze środkami represyjnymi O. Bismarck przeprowadził szereg reform społecznych. W 1881 r. ogłosił początek „ery ustawodawstwa robotniczego”. W ciągu następnych trzech lat Reichstag uchwalił ustawę o ubezpieczeniu pracowników przed nieszczęśliwymi wypadkami w pracy i chorobami. W 1889 r. ukazała się ustawa o zapewnieniu wieku emerytalnego (od 70 roku życia) oraz w przypadku kalectwa, w 1891 r. – ustawy o 11-godzinnym wymiarze pracy oraz zakazie pracy dzieci poniżej 13 roku życia. W połowie lat 90-tych XIX w. Niemcy stały się państwem o najbardziej zaawansowanym ustawodawstwie socjalnym.

Główne kierunki polityki wewnętrznej O. Bismarcka

Główne kierunki polityki wewnętrznej O. Bismarcka

Wzmocnienie cesarstwa

„Kulturkampf”

Walka z socjalizmem

i

Głównym celem polityki zagranicznej Cesarstwa Niemieckiego było stworzenie koalicji wojskowo-politycznej państw europejskich przeciwko Francji. Kręgi rządzące w Berlinie opierały się na Austro-Węgry, które po wojnie francusko-pruskiej poszły na zbliżenie się z Niemcami i Włochami – rywalem Francji na Morzu Śródziemnym oraz na północy Afryki. Aby zapobiec ewentualnemu udziałowi Rosji w koalicji jako potencjalnego sojusznika Francji, przedstawiono ideę wspólnej rosyjsko-niemieckiej walki przeciwko socjaldemokracji i w ogóle ruchowi rewolucyjnemu. 6 maja 1873 r. Rosja i Niemcy podpisały umowę sojuszniczą. Miesiąc później podobną umowę podpisały Rosja i Austro-Węgry. W ten sposób powstał Sojusz Trzech Cesarzy, co pozwoliło Niemcom grozić nową wojną Francji. Trwało to aż do 1887 r., dopóki nie zaostrzyły się stosunki rosyjsko-niemieckie i rosyjsko-austriackie.

7 października 1879 r. Niemcy i Austro-Węgry podpisały traktat sojuszniczy skierowany przeciwko Francji i Rosji. W 1882 r. do tego traktatu dołączyły Włochy. W wyniku tego powstało *Trójprzymierze*, co potwierdzało dążenie Niemiec zająć pierwsze miejsce w Europie.

Załatwiwszy sprawy na kontynencie, w latach 80-tych XIX w. O. Bismarck zaczął zwracać większą uwagę na podboje kolonialne. W 1884 r. Niemcy ustanowiły protektorat nad częścią Afryki Południowo-Zachodniej (Namibia) i Afryki Środkowej (Togo, Kamerun). W następnym roku kontrola została poszerzona na część Afryki Wschodniej (Tanganika). W taki sposób powstało Niemieckie Cesarstwo Kolonialne. Niemcy otrzymały wszystkie niezbędne atrybuty, żeby być traktowane jako mocarstwo.

4 **Niemiecka socjaldemokracja.** W wyniku rozwoju gospodarczego w Niemczech powstała liczna klasa robotnicza. Duża koncentracja produkcji przyczyniła się do jego zorganizowania.

W warunkach zobowiązania „Ustawy wyłącznej przeciwko socjalistom” niemieccy socjaldemokraci prowadzili działalność półlegalnie. Ich Program Gołtajski (1875 r.), który zawierał szereg radykalnych postulatów (o dyktaturze

Pomnik O. Bismarckowi z psem w Berlinie. 1897 r. (odnowiony w 1996 r.)

proletariatu rewolucji socjalistycznej), stał się wzorcem dla całej europejskiej socjaldemokracji. Po zniesieniu „Ustawy wyłącznej przeciwko socjalistom” teoretyczną podstawą Socjaldemokratycznej Partii Niemiec (SPD) był Program Erfurcki (1891 r.), który odzwierciedlał podstawowe postulaty marksistowskie, ale stał się bardziej umiarkowany. Niemieccy socjaldemokraci byli najpotężniejszą partią robotniczą w Europie. Na początku XX w. SPD liczyła 1 mln członków i miała największą frakcję w parlamencie – 109 deputowanych z 397.

W 1899 r. jeden z przywódców i teoretyków socjaldemokracji E. Bernstein w swojej książce „Podstawy socjalizmu i zadania socjaldemokracji” skrytykował postulaty podstawowe teorii marksistowskiej. Próba powtórnej analizy marksizmu została ogłoszona rewizjonizmem, prawym kierunkiem w socjaldemokracji. Wystąpienie E. Bernsteina doprowadziło do rozłamu w ruchu socjaldemokratycznym w Niemczech na prawych (E. Bernstein), centrystów (A. Bebel, K. Kautsky) i lewych (K. Liebknecht, r. Luxemburg). Po I. wojnie światowej rozłam został również potwierdzony dokumentalnie.

5

Początek panowania Wilhelma II. Przejście do „polityki globalnej”. W

1888 r. cesarzem Niemiec został Wilhelm II. Młody monarcha zaczął osobiście kierować państwem, w tym celu starał się usunąć O. Bismarcka, z którym miał rozbieżności w wielu kwestiach. Tak więc cesarz uważał, że należy prowadzić bardziej aktywną politykę zagraniczną, nie bojąc się użycia siły wobec swoich rywali, wycofać się z Trójpzymierza. Wilhelm II negatywnie oceniał „Ustawę wyłączną przeciwko socjalistom” i, jak już wspomniano, została ona odwołana, a O. Bismarck w 1890 r. podał się do dymisji.

Po tym ekspansja kolonialna Niemiec nasiliła się. „Rządamy dla siebie miejsca pod słońcem” – powiedział nowy kanclerz Bernhard Bülow wyrażając interesy niemieckich kół przemysłowych, finansowych i wojskowych.

Ideologiczną podstawą nowej „polityki światowej” Wilhelma II stała się doktryna **pangermanizmu**, nośnikiem której była Liga Pangermańska. Doktryna twierdziła, że Niemcy są wyżsi od wszystkich innych narodów i mają panować nad nimi. Pangermaniści nawoływali prowadzić politykę siły wobec innych państw, stworzyć potężną armię i flotę oraz przygotowywać się do wojny o nowy podział świata. Do planów ekspansji niemieckiej wchodziło zajęcie kolonii brytyjskich i francuskich oraz

O. Bismarck pozostawia Reichstag. 1892.
Malarz Anton von Werner

regionów przygranicznych Francji (ekspansja na Zachód), podbój części Rosji – państwa bałtyckie, Ukraina, Północny Kaukaz, przenikanie na Bliski Wschód.

Takie plany pangermanistów rozbrzmiewały się w rządzie. Wojsko stała się głównym problemem państwa, a **militaryzm** – czyli zwiększenie potęgi wojskowej – kierunkiem rządu.

W 1913 r. wydatki na wojsko stanowiły 50 % budżetu. Z inicjatywy ministra marynarki admirała Alfreda Tirpitz Niemcy zaczęły tworzyć ogromną flotę wojсковą, która pod względem liczby i potęgi wkrótce stała się drugą po brytyjskiej.

Wilhelm II

Wnioski

- ▶ Ostatnia ćwierć XIX – początek XX w. stały się okresem gwałtownego ożywienia gospodarki w Niemczech, zwłaszcza jej najnowszych branż: chemicznej, elektrotechnicznej, budowy maszyn.
- ▶ W ciągu dwóch dziesięcioleci po zjednoczeniu kierunek rozwoju Niemiec określał kanclerz O. Bismarck. Dzięki jego polityce udało się skonsolidować (połączyć) państwo, rozwiązać podstawowe sprzeczności i problemy wewnętrzne.
- ▶ Postępy w gospodarce przyczyniły się do obudzenia pruskiego ducha militarne go i Niemcy zaczęły wystawiać roszczenia dotyczące podziału świata na swoją korzyść.

Pytania i polecenia

1. Jakim był ustrój polityczny Niemiec w drugiej połowie XIX w.? **2.** Kto określał politykę Niemiec w ciągu pierwszych 20 lat po zjednoczeniu? **3.** Jakie cechy towarzyszyły rozwojowi gospodarki Niemiec po zjednoczeniu? **4.** Wymieńcie podstawowe kierunki polityki, którą prowadził O. Bismarck. **5.** Jakie kolonie Niemcy zdobyły pod koniec XIX w.? **6.** Jakie są podstawowe postulaty doktryny pangermanizmu? **7.** Co wywołało agresywną politykę zagraniczną Niemiec?

8. Dlaczego Niemcy pod koniec XIX w. osiągnęły pierwszeństwo w dziedzinie przemysłu w Europie? **9.** Jakie cele stawiał przed sobą O. Bismarck wprowadzając w Niemczech ustawodawstwo socjalne? **10.** Czy osiągnęła cel polityka „Kulturkampf”? **11.** Co przyczyniło się do potęgi ruchu robotniczego i socjaldemokratycznego w Niemczech? **12.** Jaki był cel „polityki światowej” Wilhelma II?

13. Ustalcie przyczyny szybkiego rozwoju gospodarki niemieckiej. Odpowiedzi podajcie w postaci schematu. **14.** Ułóżcie portret polityczny kanclerza Niemiec O. Bismarcka.

§ 18. Wielka Brytania

- ✓ 1. Kiedy w Anglii zaczęła się „Epoka wiktoriańska”? 2. W jakim celu w Anglii zostały przeprowadzone reformy parlamentarne w 1832 r. oraz w 1867 r?

1 **Utrata przez Anglię przywództwa przemysłowego.** Pod koniec XIX w. Wielka Brytania wciąż pozostawała jednym z najpotężniejszych i najbogatszych krajów świata. Ona zajmowała wiodące pozycje w handlu światowym i eksporcie kapitału. Brytyjskie inwestycje za granicą były większe niż inwestycje innych państw razem wziętych. Angielski funt był główną walutą świata. Londyn stał się głównym ośrodkiem handlu i finansów świata. Anglię nazywali „właścicielką mórz”.

Jednocześnie w gospodarce Anglii zaczęły uwidaczniać się pewne negatywne tendencje. Wzrost produkcji przemysłowej (2,1 %) był niższym niż w innych krajach (w USA – 4,2 %, w Niemczech – 4,1 %). Wyposażenie techniczne w wielu fabrykach było przestarzałym i według niektórych wskaźników Anglia zajmowała miejsca po USA i Niemczech. Na początku XX w. Niemcy wyprzedziły ją w produkcji stali, USA – w produkcji żeliwa, stali i węgla kamiennego. Dzięki lepszej technologii i wyższej wydajności pracy towary amerykańskie i niemieckie stały się tańsze niż angielskie.

W Wielkiej Brytanii na ogół dominowały małe gospodarstwa rolne. Duże posiadłości rolne zachowano w Irlandii. Rolnictwo nie zapewniało potrzeb Anglii, znaczne ilości żywności i surowców kupowano za granicą. Te niekorzystne cechy gospodarki były kompensowane obecnością posiadłości kolonialnych, które były zagwarantowanym rynkiem zbytu i źródłem tanich surowców.

Tak więc jednym z najważniejszych zadań Anglii było zachowanie i rozbudowa cesarstwa jako podstawy dla jej stabilności i dobrobytu.

Królowa Wiktorja

2 **Wewnątrzpolityczne życie Wielkiej Brytanii. Kwestia irlandzka.** Druga połowa XIX w. w Anglii, jak już wiecie, nazywana jest „Epoką wiktoriańską” ze względu na imię królowej Wiktorii, która zajmowała tron w latach 1837–1901. Był to okres największej potęgi Wielkiej Brytanii: szybki wzrost jej posiadłości kolonialnych, przemysł angielski jeszcze zachowywał pierwszeństwo w świecie. W państwie zachowano monarchię konstytucyjną, parlament i system dwupartyjny.

W wyborach parlamentarnych walczyły między sobą dwie główne partie – konserwatyści i liberałowie.

Konserwatyści wyrażali interesy dużej arystokracji posiadającej ziemię oraz części wielkiej burżuazji (finansistów). Głównym przywódcą konserwatystów był syn pisarza, pisarz i polityk **Benjamin Disraeli**.

Liberałów wspierała większość wielkiej i średniej burżuazji, a także spora część wykwalifikowanych robotników. Liderem Partii Liberalnej był znany działacz państwowy, syn bogatego przedsiębiorcy **William Gladstone**.

Liberałowie bronili zasady wolnego handlu i występowali przeciwko polityce protekcjonizmu w przeciwieństwie do konserwatystów, którzy walczyli w obronie przemysłu angielskiego przed konkurencją.

Obydwie partie uważały za konieczne przeprowadzenie reformy systemu wyborczego i ustawodawstwa socjalnego.

W 1867 r. rząd konserwatywny B. Disraeli przeprowadził reformę parlamentarną, która podwoiła liczbę wyborców. W 1871 r. został zastąpiony przez liberalny rząd W. Gladstone'a, który oficjalnie uznawał zgodną z prawem działalność związków zawodowych, w tym również strajków. W następnym roku w wyborach parlamentarnych zostało przeprowadzone tajne głosowanie.

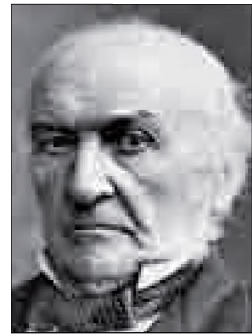
W odpowiedzi konserwatyści ostatecznie zniesli zakaz na strajki i zezwolili działalności spółdzielni. W 1875 r. konserwatyści przyjęli ustawę ograniczającą wymiar pracy 54 godzinami tygodniowo i ochronę pracy dzieci. Przyjęcie do pracy dzieci w wieku poniżej dziesiątego roku życia było zabronione. Natomiast liberałowie w 1884 r. przeprowadzili jeszcze jedną reformę wyborczą. Nadała ona prawo głosu większości robotników i chłopów.

Pod koniec XIX w. zwiększenie praw organizacji robotniczych uzasadniło wdrażanie dalszej walki robotników o swoje prawa socjalne i polityczne. Na czele tej walki były związki zawodowe – **trades-uniony**, połączone w 1886 r. w **Brytyjski Kongres Związków Zawodowych**. W 1900 r. powstał Komitet reprezentacji robotniczej dla wyborów do parlamentu deputowanych robotniczych, który w 1906 r. zmienił nazwę na Partię Pracy (Laburzystów).

Pod koniec XIX w. rozwinął się masowy ruch Irlandczyków o reformę rolną i samorządy (**homerule**). Na jego czele stanął **Charles Parnell**, wybrany do Parlamentu Brytyjskiego w 1875 r. Stosował wszelkie możliwe metody parlamentarne – **obstrukcja**, pozwy, podania, żeby tylko zwrócić uwagę opinii publicznej na problemy Irlandii.

Benjamin Disraeli

William Gladstone

? Przedstawcie krótką charakterystykę działaczy przedstawionych na ilustracjach

---

Homerule (z ang. – samorząd) – jeden z podstawowych wymogów irlandzkiego ruchu narodowego końca XIX w.

Obstrukcja – zgodne z ustawodawstwem zerwanie pracy parlamentu.

Bojkot – forma walki politycznej i gospodarczej; oznacza całkowite odrzucenie komunikowania się z poszczególną osobą, organizacją i in. Nazwa pochodzi od nazwy brytyjskiego zarządcy Ch. Boykotta, który po raz pierwszy zastosował tę formę walki.

Arthur Griffith,
założyciel partii
„Sinn Féin”

W tym samym czasie w Irlandii chłopci dowodzeni przez „Ligę Ziemską” rozpoczęli walkę przeciwko angielskim landlordom. Niszczyli ich mienie, uprawy, bydło. Jedną z nowych metod walki stał się **bojkot**.

W 1886 r. rząd W. Gladstone’a zdecydował się na przedstawienie w parlamencie ustawy homerule, ale została odrzucona. To doprowadziło do porażki liberałów w wyborach. Do władzy prawie na 20 lat doszli konserwatyści.

Na początku XX w. sytuacja w Irlandii pogorszyła się, radykalna część irlandzkiego ruchu narodowowyzwoleńczego utworzyła partię o nazwie „Sinn Féin” („My sami”). Wystąpiła za niezależne państwo irlandzkie pod hasłem „Irlandia dla Irlandczyków”.

W 1914 r. Izba Gmin za trzecim razem zatwierdziła ustawę o homerule i stała się ona ustawą, ale jej ważność nie rozprzestrzeniała się na sześć północnych hrabstw, zamieszkałych głównie przez protestantów. Później ta decyzja stworzyła problem Ulsteru.

3 Cechy ruchu robotniczego. Powstanie Partii Pracy. Koniec XIX – początek XX w. stały się okresem ożywienia angielskiego ruchu robotniczego. Utrata monopolu przemysłowego, zwiększenie konkurencji na rynku światowym, dążenie przedsiębiorców do obniżenia kosztów produkcji doprowadziły do spadku poziomu życia klasy robotniczej w Anglii, która w odpowiedzi zintensyfikowała walkę o swoje prawa. Znacząco wzrosła liczba strajków, zwiększyła się liczba członków związków osiągając liczbę 4 mln ludzi w 1913 r.

Ze względu na liczbę i organizację związków zawodowych Anglia w tym czasie zajmowała pierwsze miejsce w świecie. Niektórzy liderzy związków zawodowych uważali, że ich organizacje muszą prowadzić walkę nie tylko ekonomiczną, lecz również polityczną. Jak już wicie, w latach 1900–1906 powstała Partia Pracy (Laburzystów), która uczestniczyła w wyborach w 1906 r. i uzyskała 29 mandatów w parlamencie. System dwupartyjny został zachwiany. Obok konserwatystów i liberałów pojawiła się nowa siła – laburzyści.

Laburzyści przez dłuższy czas nie mieli swego programu. Głównym zadaniem uważali obecność swoich deputowanych w parlamencie, w którym głosowaliby za podejmowanie decyzji w celu ochrony praw robotników łącząc się z liberałami.

Taka taktyka przywódców ruchu robotniczego wywołała protesty ze strony zwolenników doktryn socjalistycznych. W 1911 r. stworzyli Brytyjską Partię Socjalistyczną, która starała się stanąć na czele ruchu robotniczego, ale nie osiągnęła takiego sukcesu.

4 Reformizm. Wzrost ruchu robotniczego oraz zaostrenie walki o prawa społeczne doprowadziły najbardziej postępowych przywódców Partii Liberalnej do zrozumienia potrzeby reform społecznych, które złagodziłyby sytuację robotników, ograniczyłyby przywileje bogatych i nie dopuściłyby możliwości wybuchu społecznego. Jednym z czołowych ideologów i praktyków reformizmu liberalnego był **David Lloyd George** (1863–1945).

David Lloyd George

Syn nauczyciela, prawnik z zawodu, utalentowany orator, polityk-wizjoner David Lloyd George po raz pierwszy dostał się do parlamentu w 1890 r. 27-letni działacz społeczny wkrótce został jednym z liderów Partii Liberalnej. Powszechną sławę zyskał dzięki swoim wystąpieniom przeciwko „bogatym darmozjadom”. D. Lloyd George uważał, że należy podjąć skuteczne środki, żeby pozbyć się „upokarzającego zebrania” robotników. Obejmując w rządzie liberałów stanowisko ministra handlu, a następnie ministra finansów, David Lloyd George w latach 1906–1911 złożył w parlamencie szereg ustaw. Ustawy te stały się podstawą ustawodawstwa społecznego.

Z inicjatywy D. Lloyda George’a została przyjęta ustawa o bezpłatnej edukacji podstawowej i wyżywieniu w stołówkach szkolnych dla dzieci, rodzice których byli biedni. Pojawiła się również ustawa o regulacji pracy nocnej. Praca w nocy dla mężczyzn została skrócona, a dla kobiet zakazana. Ofiary nieszczęśliwych wypadków w pracy otrzymywały prawo do bezpłatnego leczenia i świadczeń lekarskich.

W 1908 r. parlament uchwalił ustawy o 8-godzinnym dniu pracy dla górników i emerytury ze względu na wiek dla robotników. Następnie zostały wprowadzone świadczenia dla bezrobotnych i chorych. Wpłaty te składały się ze składek robotników i pracodawców, dotacji państwa. Pracodawcy nie mogli już przeszkadzać agitacji związków zawodowych i wymagać od związków zawodowych kompensacji strat spowodowanych strajkami.

Żywą reakcję wywołał przedstawiony przez D. Lloyda George’a projekt budżetu na 1909 r. Przewidywał on przekazanie 1 % środków na przeprowadzenie reform społecznych oraz znaczny wzrost wydatków na wojsko. Wydatki zaplanowano pokryć dzięki gwałtownemu wzrostowi podatków na posiadłości ziemskie, dziedziczenie, a także zwiększenie podatków na tytoń, alkohol i znaczki pocztowe.

Izba Gmin, gdzie liberałowie razem z laburzystami stanowiły większość, zatwierdziła projekt budżetu. Jednak Izba Lordów, którą wybierał król, dokąd wchodziła arystokracja ziemiska i finansowa, odrzuciła ten

i

projekt. Wtedy D. Lloyd George rozpoczął walkę przeciwko Izbie Lordów rządząc zmniejszenia jej uprawnień lub całkowitej likwidacji. W 1911 r. Izba Gmin uchwaliła ustawę ograniczającą uprawnienia Izby Lordów. Teraz ta ostatnia miała tylko przynoszące weto, czyli mogła na pewien czas hamować wykonanie przyjętych przez Izbę Gmin ustaw, ale nie znosić je. Jeżeli Izba Gmin trzykrotnie podejmowała projekt ustawy, to zyskiwał on siłę mimo sprzeciwów Izby Lordów. Po tych zmianach „rewolucyjny” budżet D. Lloyd George’a stał się ustawą.

5 **Polityka zagraniczna i kolonialna Anglii.** W polityce zagranicznej koła rządzące Anglii przestrzegały zasady „równowagi europejskiej”, zgodnie z którą żadne państwo nie powinno dominować w Europie kontynentalnej.

Dla utrzymania równowagi Wielka Brytania przeciwdziałała silniejszym państwom, nie pozwalając im zająć wiodącą pozycję w Europie. Utrzymując przewagę na morzu, nie bała się zbrojnej inwazji na swoje terytorium.

Druga zasada brytyjskiej polityki zagranicznej – „gwałtowna izolacja”. Oznaczało to, że Anglia nie zawierała na dłuższą perspektywę sojuszy z innymi państwami. Władcy i dyplomaci tego państwa mieli motto: „Anglia nie ma stałych wrogów i stałych przyjaciół; ma tylko stałe interesy”. Prawie do końca XIX w. angielskie kręgi rządzące swoim głównym wrogiem uważali Francję – podstawowy rywal w podboju kolonialnym. Na początku XX w. na pierwszy plan wyszły sprzeczności angielsko-niemieckie. Potęga gospodarcza, wojskowa i morska Niemiec stale rosły.

Jednym z głównych kierunków angielskiej polityki zagranicznej pod koniec XIX w. było zwiększenie cesarstwa kolonialnego. W 1875 r. rząd B. Disraeli kupił od Egiptu pakiet kontrolny akcji zbudowanego przez Francuzów Kanału Sueskiego. Zapewniło to Wielkiej Brytanii kontrolę nad ważnym dla brytyjskiej floty szlakiem wodnym, który otworzył najkrótszą drogę do Indii oraz innych kolonii. W 1876 r. królowa Wiktoria przyjęła tytuł cesarzowej Indii. Angielskie posiadłości kolonialne zaczęły oficjalnie nazywać się Cesarstwem Brytyjskim.

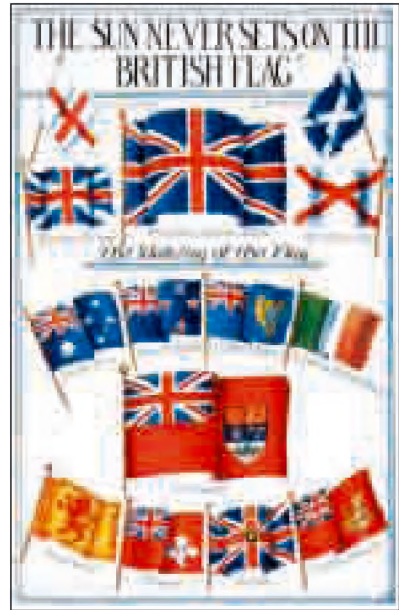
W latach 80–90-tych XIX w. ekspansja kolonialna Wielkiej Brytanii osiągnęła największej skali. W tym czasie Anglicy zajęli Birnię, Nigerię, Somalię, Kenię, Tanganikę, Ugandę oraz część Afryki Południowej. Powierzchnia posiadłości kolonialnych wzrosła do 33 mln km², a liczba ludności wzrosła z 200 do 370 mln osób. Powierzchnia samej Wielkiej Brytanii wynosiła nie więcej niż 1 % od powierzchni swoich posiadłości kolonialnych, ludności – mniej niż 12 %.

Dążąc do stworzenia ciągłej linii brytyjskich posiadłości w Afryce od Kairu do Kapsztadu i zdobycia naturalnego bogactwa Afryki Południowej, Anglicy w 1899 r. rozpoczęli wojnę z dwoma niewielkimi państwami

południowoafrykańskimi – Transwaal i Republiką Pomarańczową bogatymi na złoto oraz diamenty. Mieszkali tam kiedyś Burowie – pochodzący z Holandii, którzy skolonizowali te obszary oraz ludność miejscową przekształcili na niewolników. W 1902 r. Transwaal i Republika Pomarańczowa stały się częścią Cesarstwa Brytyjskiego. Po uwzględnieniu interesów białej ludności tych kolonii, Anglia postanowiła dać im prawo dominionów – samorządnych części Cesarstwa Brytyjskiego ze swoim parlamentem i rządem. Umożliwiło to Burom z upływem czasu stać się dominującą siłą w życiu politycznym kolonii, które w 1910 r. zostały połączone w Związek Południowej Afryki (ZPA). Status dominionu otrzymały wszystkie kolonie zamieszkałe przez białych osadników: Kanada (1867 r.), Australia (1900 r.), Nowa Zelandia (1907 r.).

Dominiony brały udział w konferencjach cesarskich, na których omawiano kwestie obrony, polityki zagranicznej i handlowo-finansowej.

Oprócz podboju kolonialnego Anglia aktywnie uczestniczyła w podziale sfer wpływów w Chinach, Iranie, Tajlandii (Siamie), Turcji, aktywnie walczyła o rynki Ameryki Łacińskiej.

Flagi Cesarstwa Brytyjskiego

? Czy sprawiedliwym było powiedzenie, że nad Cesarstwem Brytyjskim nigdy nie zachodzi słońce?

Wnioski

- ▶ Pod koniec XIX w. zaczęły uwidaczniać się wszystkie cechy utraty przez Anglię pierwszeństwa przemysłowego. Jednak głównym problemem Anglików było cesarstwo kolonialne. Kolonie były głównym źródłem dochodów i zbytu produkcji przemysłu.
- ▶ W drugiej połowie XIX w. Anglia kontynuowała swoją drogę w rozwoju państwa liberalno-demokratycznego poprzez stopniowe wprowadzanie reform sfery politycznej i społecznej życia publicznego. Państwu udało się uniknąć zawieruchy rewolucyjnej.
- ▶ Na początku XX w. w Anglii nastąpiły znaczące zmiany w życiu wewnętrznym dzięki polityce reformizmu D. Lloyd George'a: rozszerzono prawa demokratyczne oraz zostało wprowadzone ustawodawstwo socjalne.

Pytania i polecenia

1. Jakie były cechy rozwoju gospodarczego Wielkiej Brytanii w drugiej połowie XIX w.? **2.** Opowiedzcie o liberałach i konserwatystach, ich przywódcach oraz walce parlamentarnej w ostatniej ćwierci XIX w. **3.** W jaki sposób powstała Partia Pracy? **4.** Opiszcie politykę kolonialną Anglii w drugiej połowie XIX w. Jakie nowe kolonie zbyła w tym okresie Anglia? **5.** Jaka była sytuacja Irlandii w Cesarstwie Brytyjskim? **6.** Jak rozwijała się walka o homerule? **7.** Jakich zasad przestrzegała Anglia w stosunkach z innymi państwami? **8.** Która kolonia Anglii jako pierwsza uzyskała status dominionu?

9. Dlaczego pod koniec XIX w. Wielka Brytania zaczęła tracić wiodącą pozycję w gospodarce światowej? **10.** Co skłoniło brytyjskich władców do przeprowadzenia reformy parlamentarnej i społecznej?

11. Ułóżcie tabelę porównawczą „Rozwój gospodarczy USA i Wielkiej Brytanii w ostatniej ćwierci XIX w.”. **12.** Ułóżcie w zeszycie szczegółowy plan na temat „Polityka zagraniczna i kolonialna Wielkiej Brytanii”.

13. Określcie główne wyniki „Epoki wiktoriańskiej” dla Anglii. Przygotujcie esej na ten temat.

§ 19. Włochy

---

1. Kiedy i jak doszło do zjednoczenia Włoch? **2.** Kim jest G. Garibaldi? Jaką rolę pełnił w historii zjednoczenia Włoch?

Włochy po zakończeniu zjednoczenia. 3 października 1871 r. doszło do wydarzenia historycznego: zgodnie z wynikami referendum Rzym stał się częścią Włoch, tym zakończyło się zjednoczenie państwa. Jednak zapłaciły za to wysoką cenę: dwie wojny przeciwko Austrii, utrzymanie dużego wojska i floty, uznanie zobowiązań finansowych byłych państw włoskich osłabiły i tak słabą kondycję finansową. Do tego dodał się brak znaczącego zaplecza przemysłowego, niski poziom rolnictwa, bieda i analfabetyzm większości ludności. Ale rządząca elita była pełna chęci przekształcenia Włoch na wielkie państwo.

Nowe zjednoczone państwo ze względu na formę rządzenia było monarchią konstytucyjną. Władza ustawodawcza należała do króla i parlamentu. Parlament składał się z dwóch izb: wyższa – Senat, którego członkowie byli powoływani dożgonnie, i niższa – Izba Deputowanych, których wybierano. Prawo głosu posiadali mężczyźni, którzy osiągnęli 25 rok życia, umieli czytać i pisać, a także posiadali pewny majątek. Takich z 27 mln mieszkańców było 600 tys. osób (2 % populacji). Władza wykonawcza całkowicie należała do monarchy, który również dowodził wojskiem, wypowiadał wojnę i zawierał pokój, mianował premiera.

Zgodnie z Konstytucją wszyscy obywatele byli równi wobec prawa, zagwarantowano im podstawowe prawa i swobody.

Istotną rolę w życiu politycznym pełnił Kościół katolicki. W 1871 r. król podpisał ustawę, zgodnie z którą papież ogłosił siebie osobą świętą i niaruszalną. Na utrzymanie dworu papieskiego państwo przekazywało niezbędne fundusze, ale jego posiadłości terytorialne ograniczono Pałacem Watykańskim i jeszcze kilku budynkami. Papież miał prawo do utrzymywania stosunków dyplomatycznych z innymi krajami.

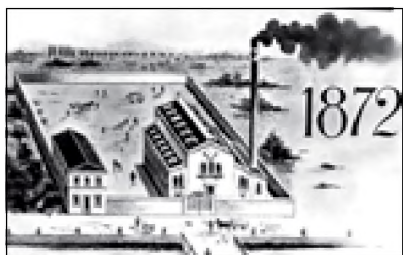
Po utworzeniu jednego państwa walkę polityczną między sobą prowadziły dwie partie (dokładnie bloki polityczne): historyczna prawa lub „prawi” i historyczna lewa lub „lewi”.

„Prawi” reprezentowali interesy arystokracji ziemskiej, finansistów, „lewi” – przemysłowców. Po kolei obejmując władzę, byli jednomyślni w dążeniu do przekształcenia Włoch na wielkie państwo. Główne różnice między nimi tkwiły w ich poglądach na politykę wewnętrzną. Pod koniec XIX – na początku XX w. wraz z rozszerzeniem praw wyborczych liczba partii politycznych wzrosła. W 1892 r. powstała Socjalistyczna Partia Włoskich Robotników (od 1895 r. – Włoska Partia Socjalistyczna), w 1895 r. – Włoska Partia Republikańska, która, oprócz ideałów republikańskich, popierała prawa demokratyczne i socjalistyczne, a także radykalna, która kontynuowała rewolucyjne tradycje G. Mazzini i G. Garibaldi. Po wejściu do pontyfikatu Piusa X aktywnie zaangażował on w walkę polityczną Kościół katolicki, z działalności politycznej którego został zniesiony zakaz. Te partie znacząco nie zmieniły równowagi sił między „lewymi” i „prawymi”, które były uosobieniem kierunku liberalnego i konserwatywnego rozwoju państwa.

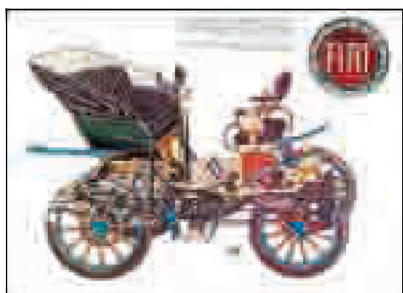

Chłopi w Bazylice Św. Piotra w Rzymie.
1871. Malarz Kili Halsville

2 Rozwój gospodarczy. Zjednoczenie państwa stworzyło warunki do aktywnego rozwoju gospodarczego. Ale warunki wyjściowe okazały się zbyt słabe. Rynek krajowy był wąski, przemysł słabo rozwinięty, co więcej, tylko na Północy państwa. Większość ludności żyła w ubóstwie pracując w gospodarstwach właścicieli majątków. Brakowało zasobów naturalnych. W ciągu pierwszych 20 lat po zjednoczeniu tempo rozwoju państwa było niskie, ale w tym okresie nastąpiły zmiany strukturalne w gospodarce, sferze socjalnej, które stały się podstawą wzrostu przemysłu końca XIX – początku XX w.

Pierwszy zakład produkcyjny gumy elastycznej firmy „Pirelli”

Pierwszy samochód „Fiat”, model 1899 r.

Emigracja zarobkowa – zjawisko życia gospodarczego cechujące się wyjazdem ludności aktywnej zawodowo z obszarów przeludnienia rolniczego lub spadku gospodarczego do pracy lub stałego zamieszkania na inne tereny, do innych państw.

W rolnictwie duże gospodarstwa właścicieli ziemskich wciągane były w stosunki rynkowe, kształtowała się jego specjalizacja oraz koncentracja na głównych obszarach: zbożowy; uprawa winogron, cytrusów i oliwek; hodowla bydła.

Pod koniec XIX w. państwo zaczęło aktywnie ingerować w procesy gospodarcze. Na jego koszty powstała sieć kolei żelaznej, wydawano dotacje (pomoc finansową) oraz zamówienia państwowe przemysłowcom. Część przedsiębiorstw była pod kontrolą ministerstwa wojkowego, kształtowały się monopole państwowe na niektóre rodzaje produkcji. Dzięki wsparciu państwa na początku XX w. powstały zrzeszenia monopolistyczne, które kontrolowały większa część przemysłu. Największe banki państwa – Bank Rzymski, Włoski Bank Komercyjny – przez spółki akcyjne kontrolowały całe branże przemysłu.

Jeszcze jedną cechą rozwoju przemysłowego była jego nierównomierność: Północ kraju była uprzemysłowiona, z relatywnie wysokim poziomem życia i zatrudnienia ludności, podczas gdy Południe pozostawało rolniczym dodatkiem z niskim poziomem życia i dominacją pozaekonomicznych metod wyzysku chłopstwa.

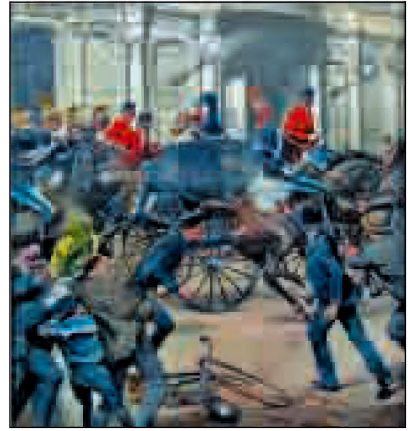
W latach 1900–1914 produkcja przemysłowa wzrosła o 90 %. Włochy z kraju rolniczego stały się krajem rolniczo-przemysłowym. Jednak pomimo wysokich wskaźników gospodarczych, nie nadążały one za wiodącymi kra-

jami i pod względem dochodów na jednego mieszkańca posiadały ostatnie miejsce wśród krajów Europy.

3 Emigracja zarobkowa. Kształtowanie się stosunków rynkowych, uprzemysłowienie wywierały wpływ na włoskie społeczeństwo. Przemysł, który rozwijał się, doprowadził do powstania warstwy najemnej siły roboczej, która była wyzyskiwana. Jednak nie mógł on wchłonąć całą masę chłopstwa, które bankrutowało i szukało lepszego losu w miastach, a także przyrostu naturalnego ludności na skutek wybuchu demograficznego. Nadwyżka siły roboczej doprowadziła do masowej **emigracji zarobkowej** do

USA, Niemiec, Francji, Szwajcarii, Brazylii, Argentyny. Ogólnie rzecz biorąc Włochy opuściło 7,7 mln osób. Jednak to nie rozwiązało problemu bezrobocia i ubóstwa ludności większej części kraju, zwłaszcza na Południu i na wyspie Sycylia.

Z jednej strony, emigracja stała się tragedią narodową, ponieważ kraj stracił większość aktywnej, czynnej zawodowo części ludności; z drugiej – Włochy otrzymywały dodatkowy kapitał za rachunek pieniędzy, które emigranci przekazywali na ojczyznę swoim bliskim. Jednak wszyscy wyjechać nie mogli i nie chcieli. Sytuacja ubóstwa doprowadzała ludność do otwartej manifestacji niezadowolenia: wybuchały strajki robotników (Mediolan, 1898 r.), powstania chłopów (wyspa Sycylia, lata 1893–1894). Aktem zemsty za ciężki los swoich rodaków w kraju i za granicą stało się zabójstwo króla Umberto I (lata 1878–1900) dokonane przez emigranta, który wrócił z USA, anarchistę Gaetano Bresci.

Zabójstwo króla Umberto I

4 Era liberalna G. Giolittiego. Wydarzenia, które miały miejsce pod koniec XIX w., zmusiły koła rządzące do rozpoczęcia reform. Reformy te, które zaczęły się na początku XX w. weszły do historii jako **Era liberalna** lub „**Era Giolittiego**” od nazwiska działacza politycznego **Giovanni Giolitti**. Pełnił ważną rolę w historii Włoch w tym okresie. Zostając w 1903 r. premierem G. Giolitti zapoczątkował reformy na dużą skalę, które przeniosły włoskie społeczeństwo na nowy poziom rozwoju.

W sferze gospodarczej przyczynił się do rozwoju handlu i przedsiębiorczości, zwiększenia rynku wewnętrznego, przeprowadzał działania w celu wzmocnienia roli państwa w procesach gospodarczych (znacjonalizował koleje, dawał zapomogi socjalne i zamówienia, korzystne kredyty), uporządkował finanse i długi kraju. Wszystko to zapewniło szybki wzrost gospodarczy, zwłaszcza na Północy, gdzie pojawiły się potężne ośrodki przemysłowe.

Karykatura „Podwójna twarz Giolittiego”

? Jakie cechy polityki G. Giolittiego zostały przedstawione na karykaturze?

Dla usunięcia napięcia społecznego i wzmocnienia tendencji demokratycznych G. Giolitti przeprowadził dwie reformy wyborcze, które przyczyniły się do rozwoju praw wyborczych: otrzymało je 25 % ludności. Usunięto ograniczenie na zakładanie organizacji robotniczych i związków zawodowych, przyznano prawo do strajków. Wprowadzono prace społeczne i kodeks pracy, co z kolei ograniczało godziny pracy oraz zakazywało pracę nocną dla kobiet i nastolatków.

Jednak reformy nie nadążały za wymogami czasu. Stabilność polityczna i wzrost gospodarczy były zbyt kruche, co później potwierdziło udział Włoch w I. wojnie światowej.

5 **Polityka zagraniczna.** Pragnienie Włoch do zostania wielkim mocarstwem określało politykę zagraniczną kraju: podboje kolonialne – główna cecha potęgi. Do prowadzenia wojen kolonialnych potrzebne były wojsko i marynarka.

W latach 80-tych XIX w. podstawowym kierunkiem ekspansji kolonialnej stała się Afryka Północno-Wschodnia. W 1885 r. wojska włoskie zdobyły miasto Massawa na wybrzeżu Morza Czerwonego, co stało się podstawą do podboju pierwszej kolonii – Erytrei. W 1888 r. Włochy ogłosiły swój protektorat nad Somalią, ale otrzymały tylko część kraju (resztę zajęły Anglia i Francja).

Dalsze aspiracje kolonialne Włoch zostały ukeirunkowane na Etiopię. Jednak plany te nie zostały zrealizowane. W latach wojny 1895–1896 koło miasta Adua 17-tysięczne wojsko włoskie zostało pokonane przez 100-tysięczne abisyńskie (etiopskie). Ta porażka została zinterpretowana jak hańba narodowa: dowódca wojsk został wsadzony do więzienia, premier podał się do dymisji. Z planów utworzenia cesarstwa kolonialnego tymczasowo zrezygnowano.

W sprawach europejskich polityka zagraniczna określana była zawartą w 1888 r. umową sojuszniczą z Niemcami i Austro-Węgrami, skierowaną głównie przeciwko Francji.

Antyfrancuski charakter polityki zagranicznej był uzasadniony tym, że Francja w czasach Napoleona III zabrała Włochom Sabaudię i Niceę, przeszkadzała ekspansji Włoch do Afryki (okupowała Tunezję i zajęła Somalię), na Bałkany i Bliski Wschód. Dopiero w czasie wojny 1911 r. Włochom udało się zabrać Cesarstwu Osmańskiemu Libię oraz wyspy Dodekanez na Morzu Egejskim.

! **Wnioski**

- ▶ Koła rządzące Włoch po zjednoczeniu pragnęły uczynić kraj mocarstwem. Jednak możliwości przemysłowe i finansowe państwa nie odpowiadały temu celowi. Mobilizacja zasobów odbywała się za rachunek ubóstwa ludności.
- ▶ Bieda doprowadziła do masowej emigracji zarobkowej Włochów za granicę w drugiej połowie XIX w.

- ▶ Emigracja zarobkowa nie zlikwidowała napięć społecznych w społeczeństwie. Zresztą doprowadziło to do wybuchu społecznego. Aby ograniczyć nastroje rewolucyjne, koła rządzące uciekały się do liberalnych reform. Jednak „Era Giolittiego” tylko odsunęła w czasie katastrofy społeczne.
- ▶ Od końca XIX w. Włochy dołączyły podbojów kolonialnych Europejczyków. Jednak znaczących postępów w tym kierunku nie udało się osiągnąć. Przed I. wojną światową Włochy posiadały Erytreę, Somalię Włoską oraz Libię.

Pytania i polecenia

- 1.** Jakie wydarzenie zakończyło zjednoczenie Włoch? **2.** Jaką formę rządów miał kraj po zjednoczeniu? **3.** Jakie siły polityczne prowadziły walkę o władzę we Włoszech po zjednoczeniu? **4.** Wymieńcie cechy rozwoju gospodarczego Włoch pod koniec XIX w. **5.** Jaką była główna przyczyna masowej emigracji z Włoch w drugiej połowie XIX w.? **6.** Jaki okres rozwoju Włoch nazywają „Erą Giolittiego”?

- 7.** Jaką cenę zapłaciły Włochy za zjednoczenie? Opiszcie skutki zjednoczenia Włoch. **8.** Jak masowa emigracja Włochów wpływała na rozwój kraju? **9.** Jakie reformy zostały przeprowadzone przez rząd G. Giolittiego na początku XX w.? **10.** Co skłoniło Włochy do podboju kolonialnego? Ustalcie postawowe wyniki polityki kolonialnej Włoch.

- 11.** Ułóżcie tabelę porównawczą „Rozwój gospodarczy Niemiec i Włoch w ostatniej ćwierci XIX w.”; określcie cechy wspólne i różnice.

- 12.** Połączcie się w małe grupy i omówcie kwestię „Emigracja zarobkowa: pozytywne i negatywne cechy dla rozwoju Włoch”.

§20. Stany Zjednoczone

- 1.** Jakie są główne wyniki dla USA wojny domowej i rekonstrukcji Południa? **2.** Jakie terytoria zostały przyłączone do Stanów Zjednoczonych w pierwszej połowie XIX w.?

Szybki wzrost gospodarczy. Pod koniec XIX – początku XX w. gospodarka USA doświadczyła gwałtownego wzrostu. Dzięki ciąglemu napływowi imigrantów gwałtownie rosła liczba ludności. Tak więc w okresie od 1871 r. do 1913 r. liczba ta wzrosła z 39,8 mln do 96,5 mln osób; 55 % wzrostu wnosili imigranci.

Na początku XX w. USA wyszły na pierwsze miejsce na świecie ze względu na liczbę wyprodukowanej produkcji przemysłowej, wyposażenie techniczne i wydajność pracy. Łączna wartość produkcji przemysłowej USA była dwukrotnie wyższa od niemieckiej i prawie 2,5 razy – angielskiej.

John D. Rockefeller

Karykatura na firmę J. Rockefellera „Standard Oil”

Wiodącą rolę w amerykańskim przemyśle pełniły dobrze wyposażone duże przedsiębiorstwa. Stanowiły one tylko 2,2 % ogólnej liczby przedsiębiorstw, a wytwarzały połowę produkcji przemysłowej.

Duże przedsiębiorstwa często łączyły się w trusty (fundusze powiernicze), które monopolizowały produkcję podstawowych towarów. Na początku XX w. największy wpływ miały trusty naftowy Johna Rockefellera (wytwarzający 90 % wyrobów naftowych) oraz trust stalowy Johna Morgana (wytapiał 66 % stali). W 1900 r. w kraju było 440 trustów przemysłowych i transportowych, które produkowały 3/4 produkcji USA.

Pierwszą dużą korporacją USA była „Standard Oil”. Została ona założona przez J. Rockefellera w 1870 r. W ciągu dziesięciu lat istnienia firma kontrolowana już produkcję rafinowanej ropy naftowej w kraju. J. Rockefellerowi udało się wynegocjować z właścicielami kolei niskie taryfy dla ładunków firmy, co dało dodatkową przewagę w walce z konkurentami. W 1882 r. korporacja została przekształcona w trust, który zrzeszał 14 firm i kontrolował około 30 firm naftowych. J. Rockefeller z zimną krwią bankrutował swoich konkurentów. Jeśli próbowali z nim walczyć, on wynajmował gangi, które niszczyły wieże odwiertowe, ropociągi, urządzenie, nawet zabijali tych, którzy nie chcieli „negocjować”.

Wraz z trustami istniała duża liczba małych i średnich przedsiębiorstw. Wolna konkurencja właśnie między nimi określała rozwój gospodarczy USA. W rolnictwie kraju przeważały farmy rodzinne. Ich zaplecze techniczne przewyższało poziom krajów europejskich. Ze względu na produkcję zbóż, mięsa, bawełny USA zajęły pierwsze miejsce na świecie i stały się głównym dostawcą produktów rolnych do Europy.

2 **Życie polityczne i ruchy społeczne w USA.** W ostatniej ćwierci XIX w. w USA ostatecznie zakorzeniła się republika typu prezydenckiego oraz system dwupartyjny. Zwolennicy polityki Północy USA byli podstawą Partii Republikanów, a Południa – demokratów. Do lat 80-tych XIX w. rządili prawie bez zmian republikanie. Następnie na dziesięciolecie zastąpili ich demokraci. Do początku XX w. różnica między partiami republikanów i demokratów praktycznie zniknęła, jedni i drudzy bronili ówczesnego ustroju społecznego i politycznego USA.

Szybki wzrost gospodarczy wywołał pojawienie się „dużych pieniędzy”, co doprowadziło do wzrostu korupcji. Duża liczba stanowisk państwowych stała się dochodowa dla tych, którzy je obejmowali. Aparat państwowy pracował nieefektywnie. Prawa zwykłych obywateli stale były naruszane, rozpowszechniło się łapówkarstwo. Sytuacja ta spowodowała masowe ruchy społeczne dla reform zmierzających do demokratyzacji.

Pod koniec XIX w. wśród amerykańskich farmerów powstał masowy ruch przeciwko monopoli kolejowych, przemysłowych i handlowych. Stopniowo zyskała popularność Partia Populistów („narodowa”), która opowiadała się przeciwko monopolom. Populiści żądali nacjonalizacji kolei, telegrafu i telefonu, konfiskaty nadwyżki gruntów, zwiększenia podatków od bogatych. Na podstawie tej partii później ukształtował się ruch postępców na rzecz demokratyzacji systemu wyborczego, obniżenia podatków, ustanowienia kontroli rządu nad trustami. Niektórzy postępcy żądali wprowadzenia w USA systemu ubezpieczeń społecznych na wzór europejskiego i uchwalenia ustawy o 8-godzinnym wymiarze pracy.

Wybitnym liderem postępców był gubernator stanu Wisconsin **Robert Lafollet**, który później został wybrany na senatora. W swym stanie przeprowadził demokratyczną reformę podatkową, ustanowił kontrolę nad komunikacją miejską i kolejną.

Od końca XIX w. demokratyczni dziennikarze i pisarze w swoich publikacjach ujawniali liczne przypadki łapówkarstwa urzędników państwowych, oszustw finansowych, wykorzystywania kobiet i dzieci. Faktycznie prasa w kraju stała się „czwartą władzą” wpływając na życie polityczne, tworząc odpowiednią opinię publiczną w tej lub innej kwestii.

Aktywnie działała Liga Antyimperialistyczna, która składała się z niemal 1 mln członków. Zajmowała się ona organizacją wieców protestu przeciwko kolonialnej polityce cesarskiej.

Robert Lafollet

? Jeden lub dwoma zdaniem opiszcie działacza przedstawionego na ilustracji.

Byli konfederaci, którzy zrzeszyli się dookoła Partii Demokratycznej, zachowali swoją władzę na Południu USA. Udało im się uchwalić szereg ustaw, które ograniczały prawa obywatelskie Afroamerykanów. Przykładowo na wyborców-Murzynów nakładano specjalny podatek, pozbawiano analfabetów prawa głosu itd. Stopniowo na Południu USA ukształtował się system **dyskryminacji rasowej** – ograniczenie praw obywatelskich ze względu na cechy rasowe. Później został uzupełniony **segregacją rasową** – systemem oddzielnego zamieszkania oraz rozwoju ludności białej i czarnej. Istniały szkoły, sklepy, restauracje, kawiarnie, całe dzielnice dla białych. Taka sytuacja nie mogła satysfakcjonować ludności czarnoskórej USA, więc zaczęli walczyć o swoje prawa. Szczególną organizację uzyskali oni na początku XX w.

Członkowie organizacji kobiecych (**sufrażystki**) żądali przekazania kobietom prawa do głosowania i równych praw z mężczyznami.

Najbardziej zorganizowanym był ruch robotniczy, ale w przeciwieństwie do krajów europejskich, miał on głównie charakter ekonomiczny (lepsze warunki i płace). Robotnicy preferowali ruchy związkowe. Największą była organizacja związkowa Amerykańska Federacja Pracy (AFP) kierowana przez Samuela Hompersoma. Uważał, że zadaniem związków zawodowych jest nie polityka, nie wystąpienia przeciwko społeczeństwu, a współpraca biznesowa z przedsiębiorcami w zakresie organizacji produkcji oraz ochrona interesów gospodarczych członków związku zawodowego.

1 maja 1886 r. pracownicy USA rozpoczęli strajk ogólny, domagając się ustanowienia 8-godzinnego dnia pracy. 3 maja 1886 r. w Chicago policja otworzyła ogień do protestujących (sześciu robotników zginęło). Następnego dnia robotnicy zbrali się w Haymarket square, żeby zaprotestować przeciwko działaniom policji. Podczas demonstracji nieznany rzucił bombę w policjantów (jeden policjant zginął). W odpowiedzi policja zaczęła strzelać. Liderów strajku aresztowano, oskarżono o zorganizowanie ataku terrorystycznego. W sądzie nie zostało to udowodnione, ale ławnicy uznali robotników winnymi. Czterech dowódców demonstracji skazano na śmierć. Od tamtej pory amerykańscy robotnicy, a od 1889 r. również robotnicy w innych krajach w pamięć o tragedii zaczęli obchodzić 1 Maja jako Dzień Solidarności Ludzi Pracy.

Dzięki zaciętej walce tylko w pierwszej dekadzie XX w. przeciętne wynagrodzenie robotników wzrosło o 23 %. Zwiększyła się warstwa kategorii pracowników dostających wysokie płace, zwłaszcza w przemyśle motoryzacyjnym i stalowym. Przeciętne wynagrodzenie robotników USA przewyższało opłatę wykwalifikowanych robotników europejskich, co z kolei przyciągało nowych imigrantów z Europy, a później z Azji i Ameryki Łacińskiej. Pod naciskiem szerokich ruchów społecznych liderzy ruchu republikanów i demokratów zdali sobie sprawę z potrzeby zmian w kraju.

Pod koniec XIX w. w USA rozpoczęto reformy, które stopniowo demokratyzowały życie w kraju. Pierwszym ważnym krokiem stała się walka z dominacją monopoli. W 1890 r. Kongres **uchwalił ustawę antytrustową**, którą zaproponował senator **John Sherman**. Usatwa J. Shermana przewidywała kary kryminalne dla przedsiębiorców za ustanowienie jednakowych cen. Tak więc wolność i demokracja w kraju powiązane były z ochroną konkurencji w gospodarce USA.

Eksplozja podczas starć w Haymarket square w Chicago 3 maja 1886 r.

3 **„Sprawiedliwy kierunek” T. Roosevelta.** Zwolennikiem postępowców ogłosił siebie prezydent **Theodore Roosevelt** (1858–1919). Po dojściu do władzy w 1901 r., przeprowadził on szereg reform, które zapoczątkowały jego działalność reformatorską („era postępu”).

Podstawowym założeniem T. Roosevelta było to, że państwo wbrew doktrynie liberalizmu, ma regulować rozwój stosunków gospodarczych i pracowniczych, mianowicie: przejąć kontrolę nad działalnością trustów i ograniczyć ich negatywne przejawy – tendencje do wyeliminowania konkurencji, ustanowienie pozycji monopolisty na rynku i in. Uznał za konieczne regulację stosunków między pracą a kapitałem, żeby usunąć zagrożenie rewolucji społecznej.

W orędziu do Kongresu 1902 r. T. Roosevelt ogłosił o gotowości rządu do bycia pośrednikami między pracownikami i przedsiębiorcami, do przeprowadzenia **„sprawiedliwego (uczciwego) kursu”** w kwestii robotniczej.

Pierwszym środkiem postępowym T. Roosevelta był proces sądowy 1901 r. przeciwko spółce kolejowej, którą kontrolował J. Morgan (została ona oskarżona o monopol, który uniemożliwiał wolny handel). Sąd uznał firmę winną i nakazał podzielić ją na dwie części. Później odbyło się jeszcze 25 rozpraw sądowych przeciwko monopolom, które przyniosły T. Rooseveltowi sławę „niszczyciela trustów” i nawet „rewolucjonisty”.

Kontynuując politykę zwiększenia ingerencji państwa w gospodarce T. Roosevelt w 1906 r. przeforsował w Kongresie ustawę, która umożliwiała rządowi kontrolę taryf kolejowych. Jednocześnie zatwierdzono dwie popularne ustawy o kontroli państwa nad wytwarzaniem leków, żywności, a także kontroli warunków pracy.

Theodore Roosevelt

i

Zgodnie ze swoimi obietnicami przestrzegania „uczciwego kursu” wobec robotników, rząd wielokrotnie interweniował w strajki na rzecz protestujących.

Innym kierunkiem działalności rządu T. Roosevelta, który przyniósł mu sławę była ochrona przyrody. W tym czasie w USA zaczęli zdawać sobie sprawę, że skarby naturalne Ameryki nie są bezgraniczne, a drapieżne wycinanie lasów, zanieczyszczenie gruntów i rzek przez odpady przemysłu grożą człowiekowi wielkim nieszczęściem. Z inicjatywy T. Roosevelta została przyjęta ustawa, która zwiększała wielkość funduszu gruntów, które miały być chronione, prawie pięciokrotnie. Specjalne komisje rządowe miały monitorować czystość rzek, przeprowadzać rekultywację gruntów, dbać o sadzenie nowych lasów.

W wyborach 1908 r. został wybrany na prezydenta USA kandydat republikańców William Taft. Kontynuował reformy zmierzające do zwiększenia kontroli państwa nad monopolami.

Zachowując nienaruszoną zasadę prywatnej inicjatywy, rząd W. Tafta rozszerzył kontrolę państwa o taryfy kolejowe, które były własnością prywatną.

4 „**Nowa Demokracja**” W. Wilsona. W wyborach w 1912 r. po rozpadzie dawnych zwolenników partii republikańców zwyciężył kandydat od demokratów **Woodrow Wilson**, który pozostał przy władzy aż do 1920 r. Przerobował wiele ustaw o charakterze liberalnym („**Nowa Demokracja**”). Ustanowiono wysoki podatek progresywny na dochody i zmieniono procedurę wyborów do Senatu. Jeśli wcześniej senatorowie byli mianowani przez Zgromadzenie Ustawodawcze stanów, to teraz zaczęli wybierać ich w głosowaniu powszechnym.

Woodrow Wilson

Ważnym przedsięwzięciem polityki wewnętrznej W. Wilsona przed I. wojną światową było faktyczne wprowadzenie państwowego ogólnonarodowego systemu bankowego. Zgodnie z ustawą o Federalnym Systemie Rezerwowym, przyjętą w 1913 r., obok banków prywatnych powstawały rezerwy kontrolowane przez rząd. Przekazano im główne funkcje bankowe, w tym emisję pieniędzy papierowych. W 1914 r. uchwalono ustawę o pociągnięciu do sądu osób i właścicieli przedsiębiorstw, którzy stosowali nieuczciwe metody konkurencji.

5 **Polityka zagraniczna USA.** W polityce zagranicznej USA uwidaczniały się dwa trendy: **ekspansjonizm** i **izolacjonizm**. Rosnąca potęga gospodarcza doprowadziła do chęci ekspansji zagranicznej.

Zwolennicy ekspansjonizmu stwierdzili, że nadszedł czas, kiedy USA powinno ingerować w walkę o dominację na morzu. Głównym ideologiem ekspansjonistów został oficer marynarki, historyk i publicysta **Alfred Mahan**.

Twierdził, że potęga morska – główny czynnik, który decyduje o losach kraju w walce o życie i prawo do istnienia. Według niego, aby zapewnić zwycięstwo w walce USA przeciwko innym narodom, jest tylko jedno praktyczne wyjście: stworzenie silnej floty marynarki wojennej, budowa nowych baz, podbój kolonii, zdobycie odległych krain i ustanowienie panowania na morzu.

Od końca XIX w. koła rządzące USA zaczęły aktywnie realizować idee A. Mahana. W 1898 r. USA rozpętały wojnę przeciwko Hiszpanii, która tłumiała powstanie antykolonialne na Kubie. Powodem do wojny stała się eksplozja na amerykańskim krążowniku „Maine” w porcie w Hawanie. Marynarka wojenna USA pokonała hiszpańskie eskadry poblizu Kuby i Filipin. Hiszpania została zmuszona do zawarcia pokoju.

Zgodnie z traktatem pokojowym Kuba została uznana za niepodległy kraj. USA otrzymały wyspę Puerto Rico na Morzu Karaibskim, a na Pacyfiku – Filipiny, wyspę Guam, a później – Samoa i Hawaje.

Prezydent T. Roosevelt kontynuował politykę ekspansywną nazywaną „doktryną dużej pałki”. Jej praktyczną realizacją stały się działania przeciwko Kubie i Kolumbii.

W 1902 r. USA rozszerzyły o Kubę poprawkę do Konstytucji, zgodnie z którą nie wolno jej było zawierać umowy z innymi państwami bez zgody USA. Jednocześnie na wyspie można było budować amerykańskie bazy oraz sprowadzać tam żołnierzy.

W 1903 r. USA zaproponowały Kolumbii projekt kanału przez Przesmyk Panamski, ale ona odrzuciła go. Wtedy USA wsparły panamskich powstańców, którzy za pomocą dział marynarki amerykańskiej proklamowały republikę Panama. W specjalnie wyznaczonym miejscu pod ochroną wojsk amerykańskich został zbudowany kanał o długości 81 km. „Doktryna dużej pałki” wywołała niezadowolenie w państwach Ameryki Łacińskiej.

Prezydent USA W. Taft zaproponował „dyplomację dolara” – ukrytą politykę realizacji ekspansji gospodarczej. Później „dyplomacja dolara” ściśle była powiązana z „doktryną dużej pałki”. Najbardziej aktywnie doświadczyli jej wpływy państwa Ameryki Łacińskiej.

Eksplozja na krążowniku „Maine”
15 lutego 1898 r.

Wnioski

- Pod koniec XIX w. USA stały się wiodącym państwem przemysłowym na świecie, a rosnący potencjał wojskowo-gospodarczy umożliwił przejście do realizacji aktywnej polityki zagranicznej. USA faktycznie przekształciły na swoje kolonie Kubę, Filipiny, Puerto Rico i in.

- Podstawową treścią polityki wewnętrznej USA pod koniec XIX – na początku XX w. stała się walka z dominacją monopolu i korupcją oraz podniesienie poziomu życia i ochrony socjalnej ludności. Dzięki działalności reformatorskiej prezydentów T. Roosevelta, W. Tafta i W. Wilsona udało się stworzyć system regulacji państwowej procesów gospodarczych i społecznych bez naruszenia podstawowego prawa na własność prywatną.

Pytania i polecenia

1. Jakie były cechy rozwoju gospodarczego USA pod koniec XIX – na początku XX w.? 2. Co przewidywała ustawa J. Shermana? Kiedy została przyjęta? 3. Wymieńcie partie, które stanowiły podstawę systemu dwupartyjnego w USA. 4. Jakie dwie tendencje polityki zagranicznej uwidoczniły się w polityce zagranicznej USA? 5. Jakie terytoria zdobyły USA po wojnie z Hiszpanią?

6. Jakie były główne czynniki szybkiego rozwoju gospodarczego USA pod koniec XIX – na początku XX w.? 7. Określcie przyczyny wdrażania walki społeczności i rządu USA przeciwko monopolom. 8. Co to jest „doktryna dużej pałki” i „diplomacja dolara”?

9. Ułóżcie wszechstronny plan odpowiedzi na temat „Polityka zagraniczna USA”. 10. Ułóżcie w zeszyte tabelę „Polityka wewnętrzna prezydentów USA początku XX w.”

Prezydenci	T. Roosevelt, W. Taft	W. Wilson
Lata znajdowania się u władzy		
Przynależność partyjna		
Polityka wewnętrzna		

11. Dlaczego walka z monopolami nie przewidywała ich likwidacji? Przygotujcie małe wystąpienie na ten temat.

§ 21. Cesarstwo Rosyjskie

1. Jakie były główne cechy życia gospodarczego, politycznego i społecznego Cesarstwa Rosyjskiego w pierwszej połowie XIX w.? 2. Jakie wojny prowadziła Rosja w pierwszej połowie XIX w.? 3. Dlaczego nazwali ją „żandarem Europy”?

Reformy lat 60–70-tych XIX w. Klęska w Wojnie Krymskiej dla cara Aleksandra II uzasadniła potrzebę rozwiązania kwestii zniesienia pańszczyzny. Ówczesna Rosja była jedynym krajem europejskim, w którym stosowano niewolniczą pracę. Zachowanie pańszczyzny oznaczałoby nieuniknioną transformację Cesarstwa Rosyjskiego na państwo drugiego rzędu.

Jednak stopniowe upowszechnianie się rozumienia w społeczeństwie rosyjskim potrzeby zniesienia pańszczyzny nie eliminowało gorących dyskusji na temat tego jak to zrobić.

Pańszczyzna w Cesarstwie Rosyjskim została zniesiona w „**Manifeście 19 lutego 1861 r.**” podpisanym w tym dniu przez Aleksandra II. Jednocześnie ona zatwierdziła „Postulaty”, które zawierały 17 aktów, zgodnie z którymi prowadzono reformę rolną. Zgodnie z „Manifestem” chłopci otrzymali wolność osobistą i pewne prawa obywatelskie – zawierać związki małżeńskie, otwierać przedsiębiorstwa handlowe i przemysłowe, zawierać umowy majątkowe i in. W „Postulatach” określono wielkość posiadanych gruntów, obowiązkowe prace, proceder wykupu itp. Termin wykupu ziemi na własność wyraźnie nie określono, a jego warunki przewidywały, że 75–80 % wartości gospodarstwa chłopskiego właściciel dostanie w gotówce lub papierach wartościowych wypłacanych przez państwo, a resztę – sam chłop. Wypłacona właścicielowi kwota pobierana była z chłopca w ciągu 49 lat z odsetkami 6 % rocznie. Na ogół chłopci musieli zapłacić około 1,5 mld rubli (według wartości rynkowej gruntu około 500 mln rubli).

Pomimo faktu, że po reformie w 1861 r. pozostały duże gospodarstwa rolne, reforma usunęła przeszkodę do szybkiego rozwoju gospodarczego. Na wsi pojawili się bogaci i biedni chłopci. Dzięki temu fabryki i huty otrzymały źródło taniej siły roboczej. Jednocześnie reforma przyczyniła do wzrostu rynku krajowego, co stało się impulsem do rozwoju produkcji przemysłowej.

Reforma rolna 1861 r. oraz inne reformy z lat 60–70-tych XIX w. w Cesarstwie Rosyjskim miały charakter opóźnionej modernizacja przeprowadzonej przez władze pod naciskiem okoliczności historycznych.

W 1864 r. zgodnie z **reformą ziemską** powstały samorządy wyborne (ziemskie) w guberniach i powiatach. Urzędy ziemskie składały się z urzędów *zarządzających* (zgromadzenia powiatowe i gubernskie) oraz *wykonawczych* (zgromadzenia powiatowe i gubernskie). Do samorządów wybierano deputowanych z posiadaczy gruntów i chłopów. Zakres działalności samorządów ograniczał się do kwestii gospodarczych o znaczeniu lokalnym: utrzymanie dróg, szpitali, szkół, służb weterynaryjnych i rolniczych i in. W wyniku tego powstały organy samorządu, które próbowały rozwiązać problemy życia społeczności lokalnych.

i

Bunt chłopów

? Co nie pasuje chłopom w reformie z 1861 r.?

Na korytarzu sądu pokojowego.
1897. Malarz Nikolai Kasatkin

Na wzór samorządów regionalnych w 1870 r. przeprowadzono **reformę miast**. W miastach powstały bezstanowe organy samorządu miejskiego (duma), do których wybierano ze względu na posiadane mienie. Z kolei dумы tworzyły organy wykonawcze – organy wykonawcze miasta. Samorzady miejskie dbały o wygląd miasta, ochronę zdrowia, edukację mieszkańców itd.

Reforma sądownictwa 1864 r. likwidowała przedreformowe stanowe sądy tajne (sąd był oddzielny dla każdego stanu, posiedzenia sądu odbywały się za zamkniętymi drzwiami, oskarżeni nie mieli obrońców). Nowe statuty sądowe ogłosiły niezależność sądu od administracji

państwowej. Wprowadzono takie same dla wszystkich stanów sądy otwarte. W posiedzeniach mogły uczestniczyć prasa i publiczność. Wprowadzono proces rywalizacji: oskarżenie wspierał prokurator, a obronę – adwokat. Sprawy karne rozpatrywano z udziałem ławników ze wszystkich stanów (z wyjątkiem robotników, sług). Ławnicy ustalali winę pozwanego, a przewodniczący sądu i dwóch sędziów uchwalali wyrok. Jednak jednocześnie zachowano specjalne sądy okręgowe dla chłopstwa, sądy dla duchowieństwa i wojskowych. Ograniczono jurysdykcję urzędników. Reforma sądownictwa wyróżniała się spośród innych tym, że stała się próbą wzniesienia cesarskiego wymiaru sprawiedliwości do poziomu ówczesnej praktyki sądownictwa państw europejskich.

W 1860 r. przeprowadzono **reformę finansów**, na podstawie której utworzono Bank Państwowy, zrobiono ministerstwo finansów jedynym zarządcą wszystkich dochodów i wydatków. Reforma miała pozytywny wpływ na stan finansów Cesarstwa Rosyjskiego.

Zgodnie z **reformą edukacji** 1864 r. wprowadzono jednolity system bezpłatnej edukacji podstawowej. Prawo do uzyskania średniego wykształcenia w gimnazjach otrzymali przedstawiciele wszystkich stanów. Jednak nauka w szkołach średnich i wyższych pozostawała płatną. Zapoczątkowano wyższe wykształcenie dla kobiet, stworzono prywatne wyższe kursy dla kobiet. Znaczenie reformy polegało na likwidacji stanowego charakteru oświaty.

W 1865 r. przeprowadzono **reformę cenzury**, która zniósła uprzednią cenzurę dla oryginalnych i przetłumaczonych dzieł małej objętości, periodyków centralnych, publikacji rządowych i naukowych.

Od 1862 r. trwała **reforma wojskowa**. Państwo podzielono na 16 okręgów i zreorganizowano centralne dowództwo wojskowe. W 1874 r. wprowadzono powszechny obowiązek wojskowy. Rozpoczęto przebrojenie armii rosyjskiej. W wyniku przeprowadzonych działań wzrosła zdolność bojowa wojska rosyjskiego, a służba wojskowa stała się bezstanową.

2 **Cechy rozwoju Rosji zreformowanej.** Reformy zapewniły szybki rozwój stosunków kapitalistycznych w Rosji, co z kolei utorowało drogę do wprowadzenia industrializacji.

Mimo to Rosja pozostała nadal państwem rolniczym. Rozwój stosunków kapitalistycznych w rolnictwie odbywał się na wzór pruski – gospodarstwa właścicieli gruntów przechodziły na kapitalistyczną produkcję towarową. Zapewniało to kształtowanie w Rosji stosunków kapitalistycznych z niewystarczającą początkową akumulacją kapitału. Drapieżna natura reformy chłopskiej pełniła rolę pierwotnego zgromadzenia kapitału, a także stworzyła warunki dla zapewnienia przemysłowi taniej siły roboczej.

Jednak rozwój stosunków kapitalistycznych ograniczał się przez kilka czynników. Zachowana społeczność wiejska hamowała proces rozwarstwienia mienia. Do tego w Rosji odbyła się eksplozja demograficzna: do końca XIX w. liczba ludności podwoiła się. Przemysł, który właśnie powstawał, nie mógł zapewnić miejsca pracy dla dużej liczby wolnej siły robotniczej. Rozwój stosunków kapitalistycznych odbywał się na tle zachowania feudalnych metod eksploatacji rolników (odpracowywanie, zdol-szczyna), a nawet patriarchalnego układu zarządzania. Niemniej jednak Rosja systematycznie zwiększała swoją produkcję rolną, przekładając to na eksport.

W Rosji później niż w innych mocarstwach zakończyła się rewolucja (przewrót) przemysłowa, czyli przejście na produkcję maszynową (lata 90-te XIX w.). Proces ten występował równocześnie z industrializacją, co z kolei wywołało dużą koncentrację produkcji i szybkie tempo rozwoju. Na 5 % przedsiębiorstw pracowało 54 % robotników. Początek uprzemysłowienia scharakteryzował się również bezpośrednią interwencją państwa. Dokonywano tego w postaci finansowania przez państwo budowy kolei i wsparcia finansowego dla przemysłu ciężkiego, zwłaszcza metalurgii i budowy maszyn. Istotną rolę w industrializacji pełnił kapitał zagraniczny. Również rząd cara hojnie korzystał z kredytów zagranicznych.

Rozwój przemysłu był nierównomierny w różnych częściach kraju. Najszybciej rozwijały się ziemie ukraińskie (Donbasu, Morza Czarnego), Polski, krajów bałtyckich, miasta Petersburg i Moskwa.

Jarmark.
1909. Malarz Boris Kustodijew

W ciągu lat 1866–1903 liczba przedsiębiorstw zwiększyła się z 3 do 9 tysięcy. Wytapianie żeliwa w 1902 r. wzrosło do 2,6 mln ton (w 1867 r. produkowano go zaledwie 270 tys. ton). Produkcja węgla osiągnęła w 1902 r. 16,4 mln ton (w 1867 r. – 2,6 mln ton).

Na dużą skalę rozwijało się budownictwo kolei. Długość sieci kolejowej wzrosła z 1,5 tys. km w 1861 r. do 52 tys. km pod koniec XIX w.

Mimo tych imponujących osiągnięć, udział produkcji przemysłowej w Rosji był mniejszy niż rolnictwa.

Rozwój stosunków kapitalistycznych wywołał kontrowersje w społeczeństwie, między nowymi stosunkami gospodarczymi i starym systemem politycznym. Wszystkie te problemy nakładały się na stare: konfrontacja między właścicielami gruntów i chłopami, walka niepodległościowa podbitych narodów. Taka sytuacja doprowadzała do wysokiego napięcia społecznego w latach 1861–1917.

Plakat reklamowy
Charkowskiej Fabryki
Lokomotyw i Mechaniki

Na rozwój gospodarczy Rosji negatywny wpływ miały kryzysy walutowo-finansowy i gospodarczy z lat 1899–1903. Od razu gwałtownie zmniejszył się dopływ inwestycji zagranicznych. Brak kapitału doprowadził do koncentracji produkcji i pojawienia się w Rosji monopolu „Prodamet”, „Prodwagon”, „Prodparowoz” i in. W latach 1899–1908 liczba przedsiębiorstw zmniejszyła się o jedną czwartą, podczas gdy produkcja się podwoiła. Dominującym typem monopolu były kartele i syndykaty.

Jedyną całkowicie zmonopolizowaną branżą przemysłu był przemysł naftowy. Podczas kryzysu uwidoczniła się inna cecha rozwoju przemysłowego Rosji – zbieżność w czasie procesów industrializacji i monopolizacji, okresów rozkwitu i ograniczeń wolnej konkurencji.

Pomimo szybkiej monopolizacji, znaczna część rosyjskiego przemysłu była rękodzielnicza, w której pracowało prawie 4 mln osób. Rosja znajdowała się na początkowym etapie kształtowania się społeczeństwa przemysłowego.

Nowe realia doprowadziły do kształtowania struktury socjalnej społeczeństwa ery przemysłowej. Formalnie składało się ono ze stanów. Stany były podzielone na płacących podatki (chłopi, mieszczaństwo) oraz niepłacących podatków (dworzanie, duchowieństwo). W wyniku rozwoju kapitalizmu zaczęły powstawać nowe warstwy społeczeństwa – przedsiębiorcy (przemysłowcy, finansjści) i robotnicy najemni

(proletariat). Cechą szczególną kół przedsiębiorczych Rosji było ich powiązanie z biurokracją i kapitałem zagranicznym. Większością mieszkańców państwa byli chłopcy (77 %).

W najgorszej sytuacji byli robotnicy najemni (14 mln osób), dla których jedynym środkiem utrzymania pozostały skromne pensje. Warunki pracy były ciężkie. Mimo ustanowionego w 1879 r. wymiaru pracy – 11,5 godzin, 13–14-godzinny dzień pracy jeszcze długo był zjawiskiem powszechnym. Często pół zarobku odejmowano za kary. Zabraniało się tworzyć związki zawodowe. Robotnicy byli wyzyskiwani. Tak więc z rubla zarobionego przez robotnika, pracodawca zabierał sobie od 68 do 96 kopiejek. Powszechnie stosowano pracę dzieci (od 8–10 roku życia) i kobiet, za którą płacili połowę od analogicznej mężczyźni.

3 Ruchy społeczne. Narodnictwo. Reformatorskie działania władz rosyjskich społeczeństwo w dużej mierze postrzegało pozytywnie. Jednak ze względu na nierozwiązanie kwestii ziemi, brak konstytucyjnie zagwarantowanych praw i wolności politycznych, suwerenność cara, rosło niezadowolenie wśród różnych warstw ludności.

Na czele opozycji stanęli intelektualiści i studenci, którzy w tym czasie aktywnie uzupełniani byli przedstawicielami różnych środowisk. Wśród młodzieży, zwłaszcza studentów, szerzyły się idee radykalno-demokratyczne, którzy proponowali rozwiązać aktualne problemy życia społeczno-politycznego poprzez popołite ruszenie. Ideologami tego kierunku później byli **Nikołaj Czernyszewski, Nikołaj Dobrolubow, Aleksander Hercen**.

W latach 60-tych XIX w. radykalnie nastawiona inteligencja zaczęła tworzyć tajne organizacje antyrządowe. Wśród nich były „Ziemia i wolność” (lata 1862–1864), kółko Nikołaja Iszutina, „Masakra ludowa” (1869 r.) pod kierunkiem Siergieja Nieczajewa. W odpowiedzi na represje samodzielną żądawstwa Dymitr Karakozow w 1866 r. dokonał zamachu na cara, ale nie ukanie.

Na przełomie lat 60–70-tych XIX w. w Rosji dochodzi do ukształtowania ideologii **narodnictwa** rewolucyjnego. To był ruch radykalno-demokratyczny, który w oparciu o zachodnioeuropejskie doktryny socjalistyczne stworzył własną teorię przejścia Rosji do socjalizmu.

Narodnicy rozpatrywali chłopstwo jako siłę napędową rewolucji, która doprowadzi społeczeństwo do socjalizmu. Oni byli wrogo nastawieni do kapitalizmu i odrzucali postępowy charakter reform z lat 60–70-tych XIX w.

Od 1874 r. narodnicy uruchomili pracę propagandową wśród chłopów organizując „wyprawy do ludu”. Jednak chłopcy nie rozumieli rozważań teoretycznych narodników i często przekazywali ich policji. Wtedy narodnicy w 1876 r. przywrócili działalność tajnej organizacji „**Ziemia i Wolność**” jako narodniczej, występującej za przekazanie ziemi chłopom, likwidację wykupionych opłat, podatków. Do propagandy swoich idei oraz bezpośredniej rewolucji

Aresztowanie propagandysty.
1892. Malarz Illja Riepin

Zabójstwo cara Aleksandra II 1 marca 1881 r.
przez terrorystę-narodnika

chłopskiej narodnicy zaczęli zatrudniać się do pracy na wsiach jako nauczyciele, lekarze itp., żeby prowadzić prace wśród chłopów. Jednak i ta ich akcja została stłumiona.

Utraciwszy wiarę w to, że chłopstwo jest w stanie podnieść się przeciwko samodzierżawstwu, narodnicy zmienili taktykę walki i uciekli się do terroru. Strzał z rewolweru Wiery Zasulicz w generał-gubernatora Fiodora Triepowa w styczniu 1878 r. rozpoczął falę ataków na wyższych urzędników i nawet cara. Jednak nie wszyscy narodnicy akceptowali terrorystyczne metody walki. W 1879 r. „Ziemia i wolność” rozpadła się na samodzielne organizacje – „Wolność ludu” i „Czarny przedział”.

„Wolność ludu” stała się organizacją wojskowo-terrorystyczną, która wydała wyrok śmierci na cara Aleksandra II i wykonała go 1 marca 1881 r. Czarnopredziałowcy kontynuowali działalność propagandy. Jednak zabójstwo cara niczego nie zmieniło, a nawet pogorszyło sytuację w kraju. Jego następca **Aleksander III** (lata 1881–1896) prowadził politykę kontrreform: ograniczono nawet te znikome demokratyczne osiągnięcia, które wprowadził Aleksander II. Mianowicie faktycznie zniesiono niezależności sądownictwa.

Tak więc narodnicy nie osiągnęli postawionego celu, ale założyli podwaliny do dalszej walki rewolucyjnej, która doprowadziła do obalenia cara w Rosji.

Przyjęcie starszczyzny
wołości przez Aleksandra III. 1884.
Malarz Illja Riepin

4 Ruch robotniczy. Rozprzestrzenianie się marksizmu. Wraz z ruchem narodników w warunkach szybkiego wzrostu gospodarczego powstała potrzeba ochrony praw robotników. Najbardziej rozpowszechnioną formą walki

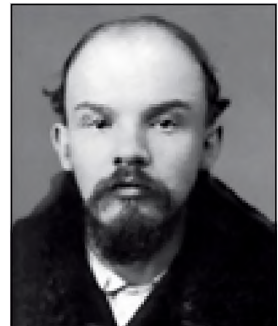
był strajk. W latach 70–90-tych XIX w. w Rosji dominowały strajki, które powstawały w odpowiedzi na pogarszającą się sytuację gospodarczą robotników. Typowym przykładem jest Strajk Morozowski w 1885 r. W 1897 r. robotnicy domagali się ustawodawstwa fabrycznego (pracowniczego). W tym okresie powstały pierwsze organizacje robotników w Odessie, Petersburgu oraz innych miastach.

Na początku XX w. ruch robotniczy wszedł w nową fazę – walka o prawa polityczne. Pierwsze zorganizowane wystąpienie polityczne robotników odbyło się 1 maja 1901 r. w Fabryce Obuchow w Petersburgu. Robotnicy zajęli fabrykę i czynili opór policji oraz wojskom. Latem 1903 r. całe południe Cesarstwa Rosyjskiego od Odessy do Baku zostało ogarnięte strajkiem politycznym, w którym wzięło udział 200 tys. osób. W ten sposób w krótkim czasie ruch robotniczy w Rosji stał się wpływową, niezależną siłą polityczną.

Kryzys narodnictwa, kształtowanie się ruchu robotniczego doprowadziły do rozprzestrzenienia się w Rosji ideologii marksizmu. Pierwszą marksistowską organizację – „Grupa Wyzwolenia Pracy” – założyli w 1883 r. w Genewie rosyjscy rewolucjoniści, którzy odrzucili narodnictwo (G. Plechanow, P. Axelrod, L. Deucz, W. Zasulicz oraz inni). Działacze grupy uważali swoim zadaniem przygotowanie warunków dla rozwoju ruchu socjaldemokratycznego w Rosji. Oni przetłumaczyli na język rosyjski niektóre dzieła K. Marksa i F. Engelsa oraz rozprzestrzeniali je w Rosji.

W latach 80-tych XIX w. w ośrodkach przemysłowych i politycznych Rosji zaczęły powstawać kółka marksistowskie. Jesienią 1895 r. prawie dwa dziesiątki petersburskich kółek socjaldemokratycznych dołączyło do „Związku Walki o Wyzwolenie Klasy Robotniczej” kierowanego przez W. Uljanowowa (Lenina) (w tym czasie skończył 25 lat). W marcu 1897 r. taką samą organizację założyli kijowscy socjaldemokraci. Na początku marca 1898 r. przedstawiciele kółek nielegalnie zebrałi się w Mińsku i ogłosili o utworzeniu Rosyjskiej Socjaldemokratycznej Partii Robotniczej (RSPR).

Na początku XX w. dzięki działalności W. Lenina i J. Martowa udało się odrodzić RSPR. W lipcu-sierpniu 1903 r. odbył się II. Zjazd RSPR. Jednak dyskusje na zjeździe ujawniły fundamentalne różnice w kwestiach budowy organizacyjnej partii oraz niektórych teoretycznych postulatów programu, które dotyczyły cech szczególnych rozwoju Rosji. W. Lenin nalegał na stworzeniu partii „nowego typu” o „żelaznej” dyscyplinie, która składałaby się z „zawodowych rewolucjonistów”. Również twierdził on o możliwości dokonania rewolucji socjalistycznej w Rosji. Później jego zwolennicy zostali nazwani bolszewicy. W przeciwieństwie do nich mieniszewicy występowali

Władimir Uljanow
(Lenin)

za parlamentarne formy walki, a nie uzbrojone powstanie. Uważali, że siłą napędową rewolucji musi być liberalna burżuazja, a nie proletariatus. Mien-szewicy udowadniali przedwczesność rewolucji i niemożność budowania so-cjalizmu w Rosji. Z biegiem czasu różnice między dwiema frakcjami pogłę-biły się na tyle, że faktycznie powstały dwie partie – RSPR(b) i RSPR(m).

5 **Polityka zagraniczna i kolonialna.** Po klęsce w Wojnie Krymskiej Rosja utraciła status wielkiego mocarstwa. Dlatego głównym zadaniem poli-tyki zagranicznej w latach 60-tych XIX w. było zniesienie Artykułów Pary-skich 1856 r. Staranna i umiejętna polityka ministra spraw zagranicznych Aleksandra Gorczakowa umożliwiła Rosji, korzystając ze sprzeczności między krajami europejskimi, wydostanie się z izolacji dyplomatycznej i zwiększenie swoich wpływów na Bałkanach.

Drugim zadaniem rosyjskiej dyplomacji było zapewnienie dalszej eks-pansji terytorialnej i rozszerzenie sfery kraju wpływów. Porażka wojskowa na pewien czas zawiesiła przenikanie Rosji na Bałkany, ale dała jej możli-wość skupienia się na podboju Azji Środkowej i Dalekiego Wschodu.

Próba ekspansji na Dalekim Wschodzie doprowadziła do starcia z Chi-nami. Aby rozwiązać sprzeczności w 1858 r. i 1860 r. oba kraje podpisa-ły umowy, dzięki którym Rosja dostawała region amurski i nadmorski. W 1875 r. podpisano umowę z Japonią, na podstawie której ona uznawała prawo Rosji do Sachalinu, a Rosja, z kolei, pozostawiała Japonii Wyspy Kurylskie.

Nowy etap ekspansji na Dalekim Wschodzie nastąpił w latach 90-tych XIX w. W 1891 r. rozpoczęto budowę strategicznej Transsyberyjskiej Linii Kolejowej. Umożliwiło to Rosji bardziej aktywne przenikanie do Tuwy, Ze-wnętrzonej Mongolii, Mandżurii. Rosja uzyskała prawo do budowy Chińskiej Kolei Wschodniej od Czity do Władywostoku przez Mandżurię i prawo naj-mu na 25 lat Półwyspu Liaodong z Porte Arthur. W latach 1899–1901 Ro-sja razem z innymi mocarstwami brała aktywny udział w stłumieniu po-wstania „bokserów” w Chinach.

Przenikanie do Chin wywołało opór ze strony Japonii i Anglii, co póź-niej doprowadziło do wojny rosyjsko-japońskiej w latach 1904–1905. Jednak Rosji udało się zachować swoje wpływy w regionie: wywalczyła oddzielenie się Zewnętrznej Mongolii od Chin i faktycznie przekształciła je na swoją kolonię (1912 r.).

W latach 1864–1884 Rosja również prowadziła wojny o podbój tery-toriów Chanatu Kokand i Chiwa, Emiratu Bucharskiego oraz ziem kazach-skich. Jednak rosyjskie podboje w Azji Środkowej były sprzeczne z interesami Anglii. W wyniku ekspansji Rosji w drugiej połowie XIX w. do jej składu weszło terytorium Azji Środkowej – od Morza Kaspijskiego do gór Tienszan i od Morza Aralskiego do granicy z Afganistanem. Poza tym pod koniec XIX w. Rosja ustanowiła kontrolę nad Północnym Iranem, po uprzednim podzie-leniu go na strefy wpływów z Anglią.

W latach 70-tych XIX w. rozpoczęto nowy etap ekspansji na Bałkanach i na Kaukazie, który doprowadził do wojny rosyjsko-tureckiej z lat 1877–1878. Rosja przyłączyła duże terytoria na Kaukazie i osiągnęła nasilenia wpływu na Bałkanach. Turcja uznała niepodległość Rumunii, Serbii, Czarnogóry i przyznała autonomię Bułgarii. Jednak w pełni skorzystać ze zwycięstwa Rosji zapobiegły Austro-Węgry i Niemcy (Traktat z Berlina 1878 r.).

Przywróciwszy pod koniec XIX w. swój status wielkiego mocarstwa, Rosja nie mogła pozostać poza globalnym konfliktem między innymi mocarstwami. Poparcia Rosji pragnęły państwa Trójprzymierza – Niemcy, Austro-Węgry i Włochy. Starali się zrobić, żeby co najmniej pozostała ona neutralna, podczas gdy Francja widziała w Rosji jedyną siłę, która mogła powstrzymać Niemcy. Zresztą Rosja podpisała sojusz z Francją (lata 1891–1893) oraz Anglią (1907 r.).

Wybór Rosji na rzecz Francji i Anglii był uzasadniony niechęcią nadmiernego wzmocnienia Niemiec, chęcią przeprowadzenia podbojów terytorialnych, które nie mogły zapewnić Niemcy, zależnością Rosji od pożyczek i kapitału francuskiego oraz brytyjskiego.

6 Tło i przyczyny Pierwszej Rewolucji Rosyjskiej z lat 1905–1907. Początek XX w. cechował ostry kryzys rosyjskiego samodzięrzawstwa. Do przedłużającego się kryzysu gospodarczego (lata 1899–1903) dodała się klęska w wojnie rosyjsko-japońskiej (lata 1904–1905), co podważyło autorytet władzy. Utrzymywanie nierozwiązanej kwestii rolnej, straszne warunki pracy większości robotników, brak swobód demokratycznych, chęć dołączenia do udziału społeczności przedsiębiorców w rządzeniu państwem, a także ucisk narodowy nierosyjskich narodów stworzyły podstawę do spontanicznego wybuchu niezadowolenia narodowego. Kraj objęły zamieszki, co doprowadziło do demonstracji, strajków, które miały głównie polityczny charakter.

Impulsem do rewolucji stał się strajk robotników Fabryki Putilowskiej w Petersburgu, który rozpoczął się 3 stycznia 1905 r. Ówczesny związek zawodowy robotników miasta – „Zgromadzenie Rosyjskich Robotników Fabryk i Hut” (przywódca – pop Giоргij Gapon) – postanowił zwrócić się z apelem do cara. Podpisało go 150 tys. osób.

W niedzielę 9 stycznia 1905 r. świętecznie ubrani mieszkańcy Petersburga na czele z G. Gaponem ruszyli do Pałacu Zimowego, gdzie ich napotkał ogień z karabinów. Ponad 1 tys. zabitych i 5 tys. rannych – takim

Apoteoza wojny.
1871. Malarz Wasilij Wierieszczagin

? Co chciał pokazać malarz w tym obrazie?

„Krwawa niedziela”
9 stycznia 1905 r.

? Na podstawie ilustracji,
ułoż historię na
temat „Krwawa niedziela”.

7 Wydarzenia rewolucji. Najpierw podstawową formą protestu były strajki. Od lata 1905 r. buntownicy występowali pod hasłem „Precz z samodziemostwem!”.

Walka rewolucyjna doprowadziła do powstania organów władzy rewolucyjnej – **rad deputowanych robotniczych**. Następnie do wystąpień robotniczych dołączyli chłopci. Jedna piąta powiatów europejskiej części cesarstwa została ograniczona chłopskimi buntami.

Pod wpływem wystąpień rewolucyjnych robotników i chłopów zachwiała się ostatnia opora cara – wojsko. Do pierwszego wystąpienia wojskowych, mimo iż spontanicznego, doszło na pancerniku „**Księżę Potiomkin Taurijski**”.

Rozwój rewolucji, jej skala zmusiły samodziemostwo do ustępstw. **17 października 1905 r.** Nikołaj II podpisał manifest, który dał ludziom swobodę obywatelską – nienaruszalność osobistą, wolności sumienia, prasy, zgromadzeń, związków. Ogłoszono o zwołaniu Dumy Państwowej (parlamentu).

Manifest zapewnił samodziemostwu osiągnięcie dwóch pozytywnych wyników. Po pierwsze uzyskano poparcie kół finansowych, od których zależało nadanie kredytów Rosji przez rządy Francji, Anglii oraz Niemiec. W manifestcie widzieli oni zaplecze wprowadzenia reformy konstytucyjnej w Rosji i przejścia do systemu parlamentarnego.

Pancernik
„Księżę Potiomkin Taurijski”

i

Po drugie manifest zakończył podział opozycji rosyjskiej, umiarkowane skrzydło której albo otwarciem popierało go, albo odbierało ostrożnie, uważając jednak, że podstawowa kwestia rewolucji jest już rozwiązana. Radykalne skrzydło – socjaliści-rewolucjoniści oraz socjaldemokraci – nie poszli na ugodę z samodzierżawstwem. Carat później skorzystał z ich podziału, nie wykonując większości swoich obietnic.

Manifest nie mógł usunąć całego ostrego napięcia w społeczeństwie, rewolucyjny masowy ruch w dalszym ciągu rósł. Gwałtownie nasilał się również ruch chłopski. Do walki z powstańcami rząd carski wykorzystywał regularne jednostki wojskowe, wprowadzał stan wyjątkowy.

Duch wolności przedostał się również do koszar. Jesienią 1905 r. doszło do 195 masowych wystąpień rewolucyjnych żołnierzy i marynarzy; niektóre z nich przekształciły się w powstania, mianowicie w Kronsztadzie (26–27 października) i Sewastopolu (11–16 listopada). Kluczowym wydarzeniem rewolucji stało się powstanie zbrojne w Moskwie, które rozpoczęło się **7 grudnia 1905 r.** Jego organizatorami byli bolszewicy. Na stłumienie buntu zostało skierowane regularne wojsko. W ciągu 15–18 grudnia wojska pokonały siły rebelianckie. Poza Moskwą wybuchło powstanie w Jekatierynosławiu, Charkowie, Donbasie, Noworosyjsku, ale zostały one stłumione.

Po klęsce zbrojnego powstania grudniowego siły rewolucji zaczęły upadać, a rząd carski przeszedł do ofensywy, biorąc kierunek na reakcję polityczną: ograniczył wolność słowa, przeprowadził masowe aresztowania.

8 Działalność I i II Dum Państwowych. Zakończenie rewolucji. Podczas wydarzeń rewolucji rozpoczęły się wybory do Dumy Państwowej. Według prawa wyborczego uprawnionych do głosowania było 25 mln obywateli. Wybory były wielostopniowe, a prawa głosu – ograniczone.

Duma miała prawo inicjatywy ustawodawczej i zatwierdzenia budżetu, ale z wielką ilością zastrzeżeń. I Duma Państwowa zebrała się w kwietniu 1906 r. Większość w niej należała do członków partii demokratów konstytucyjnych – **kadetów** (partia liberałów). W drugim tygodniu istnienia Dumy między nią a rządem doszło do napiętych stosunków, ponieważ żądała dymisji rządu, a ten po prostu bojkotował ją. 9 lipca 1906 r. car rozwiązał Dumę i ustalił datę nowych wyborów. Wkrótce sformowano nowy rząd na czele z P. Stołypinym.

Barykady na Presni w 1905 r.
1918. Malarz Iwan Władimirow

? Korzystając z obrazu, ułóżcie opowieść o walkach robotników przeciwko wojsk carski i policji podczas powstania grudniowego.

Posiedzenie Dumy Państwowej

II Duma Państwowa (20 lutego – 3 czerwca 1907 r.) okazała się jeszcze bardziej radykalna niż pierwsza. Wybuchła w niej ostra debata z dwóch kwestii: rolnictwa i wdrożenia środków wobec walki przeciwko rewolucjonistom. „Oporną” Dumę ponownie zdecydowano rozwiązać. Formalnym powodem do tego była sfabrykowana sprawa przeciwko 55 deputowanym – socjaldemokratom.

3 czerwca 1907 r. zostali oni aresztowani, oskarżając ich o przygotowanie zamachu stanu, ogłoszono manifest o rozwiązaniu Dumy, a także o zmianach w prawie wyborczym. Ten dzień jest uważany za datę zakończenia Pierwszej Rewolucji Rosyjskiej.

Przyczyny porażki rewolucji były w braku jedności, niewystarczającej organizacji opozycji demokratycznej. Nie było aktywnego wsparcia rewolucyjnych sił przez wojsko, a reżim carski otrzymywał z zagranicy broń i pomoc finansową. Klęska rewolucji udowodniła opozycji konieczność zjednoczenia wszystkich sił do dalszej walki z caratem. Dla kół rządzących oczywistą okazała się potrzeba przeprowadzenia na szeroką skalę programu reform gospodarczych i politycznych, a także przeciwdziałania siłom rewolucyjnym.

Pierwsza rewolucja demokratyczna w Rosji z lat 1905–1907 nie mogła rozwiązać podstawowe sprzeczności kraju. Rewolucja zakończyła się porażką dla opozycji, ale wezwała rząd do przeprowadzenia reform, przyczyniła się do aktywizacji życia społeczno-politycznego w Rosji oraz kształtowania się ruchów narodowowyzwoleńczych narodów Cesarstwa Rosyjskiego.

9 **Reakcja polityczna w Rosji.** 3 czerwca 1907 r. car rosyjski Nikołaj II wydał ordynację wyborczą, która likwidowała osiągnięcia polityczne rewolucji. Zgodnie z tą ustawą, właściciele gruntów stanowili prawie połowę wyborców, podczas gdy chłopci – jedną czwartą. Najwięcej ograniczono prawa wyborcze robotników. Tylko w niektórych uprzemysłowionych guberniach powstały kurie robotnicze, które miały prawo do posiadania w Dumie po jednym deputowanym.

Po wyborach do III. Dumy Państwowej większość mandatów zdobyli właściciele gruntów i przemysłowców. Jednak wybory nie dały absolutnej większości żadnej partii politycznej. Reżim polityczny w Rosji w latach 1907–1917 został nazwany **Monarchia Trzeciego Czerwca**.

Jednak caryzm powszechnie wykorzystywał represje do tłumienia wystąpień rewolucyjnych. W walce przeciwko bunownikom przedsiębiorcy stosowali „czarne listy”. Zlikwidowano związki zawodowe. Organizatorów buntów chłopskich bez sądu i dochodzenia bili batami lub wysyłali na zesłanie w odległe gubernie. Zniesiono autonomię placówek szkolnictwa wyższego.

Wielu studentów za działalność rewolucyjną skreślano z listy studentów, kierowano do wojska.

W okresie reakcji drastycznie zmniejszyła się liczba członków partii politycznych. Znacznego ciosu zadano również ruchom narodowym uciskanych narodów.

10 Reformy P. Stołypina. Rząd carski rozumiał, że samymi represjami nie da się zapobiec rewolucji. Należało stworzyć zaplecze socjalne dla reżimu monarchistycznego, które stracił w czasie rewolucji. Do zrealizowania tego zadania premier rządu **Piotr Stołypin** zaoferował przeprowadzenie reformy rolnej.

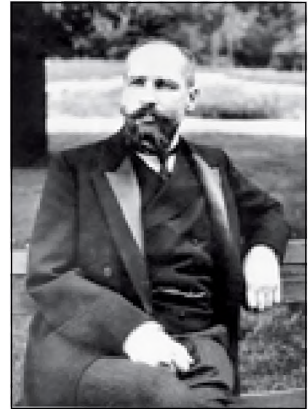
Rząd odrzucił politykę mającą na celu zachowanie ówczesnych stosunków rolniczych i uciekał się do burzenia społeczności chłopskiej. P. Stołypin uważał absurdalnym proces sztucznego ograniczenia szerzenia się stosunków towarowo-pieniężnych w rolnictwie. Poprzez szereg aktów prawnych pozwolił przekazywać na własność prywatną działki ziemi wspólnot terytorialnych, z których korzystali chłopi. Dostając działkę ziemi na własność, chłop miał możliwość zjednoczyć swoje działki w jedną (tzw. kawałek), pozostając mieszkać w starym miejscu zamieszkania, albo przesiedlić się na futor zbudowany na własnej ziemi.

Proces reform zintensyfikował działania stworzonego jeszcze w latach 80-tych XIX w. Chłopskiego Banku Ziemi. Kupował on ziemię po wysokich cenach od wielkich właścicieli ziemskich, dzielił ją na kawałki i sprzedawał chłopom na raty. Na Ukrainie od 1906 r. do 1910 r. Bank kupił 480 tys. akrów ziemi.

Kolejnym elementem reformy stało się przesiedlenie na wolne ziemie Syberii. Tak więc za Ural wyjechało prawie 3 mln osób. Jednak 500 tysięcy z nich później wróciło.

P. Stołypin dokładnie obliczył konsekwencje społeczno-gospodarcze i polityczne reformy. Jednak natknęła się ona na opór tak ze strony prawych, którzy nie byli zainteresowani zniszczeniem tradycyjnego ustroju rolnictwa, jak również ze strony socjalistów, którzy czekając na przyszłą rewolucję, nie chcieli zmniejszenia napięcia społecznego na wsi. Chłopi obawiając się utraty jedyne go źródła istnienia również sprzeciwiali się reformom. Car **Nikołaj II** zmusił „niewygodnego” premiera do podania się do dymisji. Po zabójstwie w Kijowie P. Stołypina reforma stanęła w miejscu.

Tak więc potencjał reformy nie został w pełni ujawniony, a jej cele nie zostały osiągnięte. Miała ona sukces tam, gdzie pozostawał wysoki poziom intensywności rolnictwa towarowego – na ziemiach ukraińskich, w

Piotr Stołypin

krajach bałtyckich, nad Wołgą. Na ogół ze wspólnot terytorialnych na futory i działki przeniosło się 26 % gospodarstw, które dawały połowę zboża towarowego. Wspólnotom zabrano 22 % gruntów. Dzięki reformie Rojsa zwiększyła eksport zboża: w 1913 r. było to 10,6 mln ton.

Reforma rolna Stołypina zapoczątkowała rejestrację prawną własności na ziemię przez liczną klasę drobnych właścicieli ziemskich.

Wnioski

- ▶ Reformy z lat 60–70-tych XIX w. w Cesarstwie Rosyjskim stały się punktem zwrotnym w jego historii. Jednak żadnych zmian w sferze politycznej Rosji nie nastąpiło: pozostawała ona monarchią absolutną.
- ▶ Brak swobód politycznych, panowanie samodzierżawstwa doprowadziło do powstania ruchu narodników, którzy na wszelki sposób próbowali go obalić. Jednak nawet zabójstwo cara w 1881 r. nie zmieniło sytuacji.
- ▶ Ostatnia ćwierć XIX w. charakteryzuje się szybkim rozwojem gospodarczym Rosji, zburzeniem jej tradycyjnych fundamentów życia. Zakończenie procesu rewolucji przemysłowej zbiegło się z okresem początku industrializacji, która spowodowała połączenie najnowszych i już przestarzałych form życia gospodarczego.
- ▶ Po liberalnych reformach Aleksandra II nadszedł okres umacniania fundamentów samodzierżawstwa czasów panowania Aleksandra III. Jednak nie mogło to powstrzymać rozwoju ruchu rewolucyjnego. Na początku XX w. na jego czele stanęli socjaldemokraci, którzy w warunkach działalności podziemnej byli w stanie podnieść społeczeństwo do walki.
- ▶ W 1905 r. w Rosji doszło do wybuchu pierwszej rewolucji. Mimo iż doznała ona klęski, caryzm został zmuszony do zaakceptowania istnienia Dumy Państwowej i pójścia na pewne zmiany, największą z których stała się reforma rolna Stołypina. Jednak ona nie rozwiązała głównych zadań – założenie nowej podstawy społecznej pod samodzierżawstwo.

Pytania i polecenia

1. Kiedy zniesiono pańszczyznę w Rosji? 2. Która reforma z lat 60–70-tych XIX w. uważana jest za najbardziej konsekwentną i demokratyczną? 3. Kiedy w Rosji zakończyła się rewolucja przemysłowa? 4. Jakie cechy były nierozzerwalnie związane z rozwojem gospodarczym Rosji drugiej połowy XIX – początku XX w.? 5. Jakie nowe warstwy społeczeństwa ukształtowały się w rosyjskim społeczeństwie w drugiej połowie XIX w.? 6. Kim byli narodnicy? O co walczyli? 7. Kiedy w Rosji ukształtował się ruch socjalistyczny (so-

cialdemokratyczny)? **8.** Jakie były główne kierunki ekspansji Rosji? Który z nich przeważał w ostatniej ćwierci XIX w.? **9.** Jakie wydarzenia stały się początkiem pierwszej demokratycznej rewolucji w Rosji? **10.** Jaki był cel rewolucji w Rosji? **11.** Kiedy wdrażano reformę P. Stołypina?

12. Jakie znaczenie dla rozwoju Rosji miały reformy z lat 60–70-tych XIX w.? **13.** Podajcie główną przyczynę rewolucji z lat 1905–1907. **14.** Dlaczego Manifest 17 października 1905 r. doprowadził do rozłamu w obozie demokratycznym podczas rewolucji? **15.** Jakie są główne wyniki rewolucji z lat 1905–1907? **16.** Wymieńcie postulaty podstawowe Monarchii Trzeciego Czerwca. **17.** Jaki był cel i skutki reformy rolnej Stołypina?

18. Ułóżcie w zeszytcie tabelę „Reformy z lat 60–70-tych XIX w. w Cesarstwie Rosyjskim”.

Nazwa, data rozpoczęcia	Zawartość reform	Znaczenie historyczne

19. Omówcie cechy stosunków kapitalistycznych w Rosji w mieście i na wsi. **20.** Ułóżcie kompleksowy plan odpowiedzi na pytanie „Walka narodników przeciwko samodzielnemu państwu w Rosji”.

§ 22. Austro-Węgry – monarchia dualistyczna.

Wojna rosyjsko-turecka z lat 1877–1878.

Powstawanie nowych niepodległych państw na Bałkanach

1. Jakie były cechy szczególne rewolucji z lat 1848–1849 w Cesarstwie Austriackim?
2. Określcie przyczyny, najważniejsze wydarzenia i wyniki rewolucji z lat 1848–1849 na Węgrzech.

Powstanie Austro-Węgier oraz ich cechy szczególne. Lata 50–60-te XIX w. stały się trudnym okresem w rozwoju Cesarstwa Austriackiego. Stopniowo traciło ono pozycję wpływowego państwa europejskiego. Ciężkim ciosem dla kraju stała się klęska w wojnie z Francją i Piemontem w 1859 r., w wyniku której straciło jedną ze swoich najbogatszych prowincji – Lombardię.

Sytuacja pozostawała napięta na Węgrzech, gdzie przygotowywano nowe powstanie. Latem 1861 r. w Peszcie uzyskawszy zezwolenie Franciszka Józefa II rozpoczęło się posiedzenie Zgromadzenia Narodowego – lokalnego organu ustawodawczego. Jego deputowani domagali się przywrócenia niepodległości Węgier. Cesarz został zmuszony do rozpoczęcia negocjacji z węgierską opozycją. Latem 1866 r. wybuchła wojna prusko-austriacka, a negocjacje zostały zawieszono.

W wyniku klęski w wojnie Austria wyrzekła się roszczeń na dominację w Niemczech i oddała Włochom Wenecję. Zmusiło to rząd wiedeński do ustępstw na Węgrzech.

Herb Austro-Węgier z napisem „Nierozdzielna i niepodzielna”. XIX w.

W lutym 1867 r. została podpisana umowa austriacko-węgierska, która przekształciła Cesarstwo Austriackie na dualistyczną (podwójną) Monarchię Austro-Węgierską. Jako monarchia dualistyczna istniała ona do 1918 r.

Austro-Węgry składały się z dwóch części. *Przedlitawia* (Cesarstwo Austriackie), do której należały Austria, Czechy, Morawy, Śląsk, Harz, Istria, Triest, Dalmacja, Bukowina, Galicja i Krajna. *Zalitawia* (Królestwo Węgierskie), do której należały Węgry, Siedmiogród, Rijeka, Chorwacja ze Sławonią.

Austro-Węgry były jednym z największych krajów w Europie. Na jego terytorium mieszkali różne narody, żaden z których nie był większością. Najliczniejsi byli Austriacy (23,5 % ludności) i Węgrzy (19,1 %), po nich byli Czesi i Słowacy (po 16,5 %), Serbowie i Chorwaci (po 16,5 %), Polacy (10 %), Ukraińcy (8 %), Rumuni (6,5 %), Słoweńcy, Włosi, Niemcy i inne narody. Zdecydowana większość tych narodów mieszkała w zwartych grupach, co z kolei przyczyniło się do rozwoju ruchu narodowowyzwoleńczego i wzmocnienia tendencji odśrodkowych. Do sprzeczności narodowych dodały się również religijne, ze względu na to, że w państwie było kilka wyznań – katolickie, protestanckie, prawosławne, unickie oraz inne. Terytorialny ustrój państwa został ukształtowany w taki sposób, żeby w jednej jednostce administracyjnej okazało się dwa konkurujące ze sobą narody, jeden z których miał pewne przewagi polityczne (Niemcy i Czesi, Ukraińcy i Polacy, Węgrzy i Chorwaci itd.).

Cesarz Austrii jednocześnie był królem Węgier, zarządcą jedynych instytucji królewsko-cesarskich – placówek wojskowych, spraw zagranicznych i finansów. Austria i Węgry miały swoje parlamenty i rządy, których skład zatwierdzał cesarz.

Ważną rolę w życiu wewnętrznym pełniło wojsko, które było uprzywilejowaną częścią społeczeństwa, na którą przypadało najwięcej wydatków państwa. W cesarstwie nie istniało powszechnego prawa wyborczego. Prawo do głosowania posiadali tylko właściciele jakiegoś majątku. Na obszarach zasiedlonych przez pewne narodowości działały własne konstytucje, istniały lokalne parlamenty (sejmy) i organy samorządu regionalnego.

W tych rejonach zgodnie z aktualnym ustawodawstwem nauka w szkole podstawowej oraz język urzędowy w samorządach regionalnych był językiem narodowym. Jednakże ustawy tej często nie przestrzegano i powszechnie stosowano język niemiecki.

Austro-Węgry były średniorozwiniętym państwem rolno-przemysłowym. Zdecydowana większość jego mieszkańców zajmowała się rolnictwem i leśnictwem (ponad 11 mln osób). O niskim poziomie rolnictwa decydowały

majątki właścicieli gruntów, które korzystały z ręcznej pracy robotników najętych. Na Węgrzech, w Chorwacji, Galicji, Siedmiogrodzie prawie jedna trzecia gruntów ornych należała do wielkich właścicieli.

Na Austro-Węgrzech zachodziły te same procesy gospodarcze, jak i w innych rozwiniętych państwach kapitalistycznych: koncentracja produkcji i kapitału, zwiększenie inwestycji. Według niektórych wskaźników (topienie stali) cesarstwo w drugiej połowie XIX w. wyprzedziło Anglię i Francję. Uprzemysłowionymi były Austria i ziemie czeskie.

Sześć największych monopolii kontrolowało niemal całe wydobycie rudy żelaznej i 90 % produkcji stali. Jednak na ogół na Austro-Węgrzech przeważał mały i średni przemysł. Cechami szczególnymi cesarstwa było jego zacofanie technologiczne, słaba dostępność do nowoczesnych technologii i brak nowych branż przemysłu. Kapitały niemiecki i francuski aktywnie były inwestowane w podstawowe branże – wydobycie ropy naftowej, metalurgię, budowę maszyn.

Przemysł i rolnictwo pracowały na potrzeby własnego rynku. Import, jak i eksport towarów, był znikomy i ledwo osiągał 5 %. Biurokracja uzyskała bezprecedensowych rozmiarów. Standard życia w stolicy i miastach na prowincji znacząco się różnił. Poziom ogólny życia pozostawał bardzo niski.

Na początku XX w. wielonarodowe Cesarstwo Austro-Węgier doznało głębokiego kryzysu przez ruchy narodowe i robotnicze. Celem ruchów narodowych, które powstały w drugiej połowie XIX w., było stworzenie własnych niepodległych państw. Siłą napędową w tym procesie była inteligencja. Właśnie ona była nosicielem ducha wolności, idei niezależności i szukała środków do krzewienia tych idei dla mas. Pierwszym takim środkiem była walka o język – narodowy język wykładania w szkołach, uniwersytetach, język narodowy literatury, równe prawa języków narodowych w urzędach i wojsku. Na czele tych ruchów były towarzystwa kulturalno-edukacyjne „Liga

Stroje ludowe niektórych narodów, które były częścią Austro-Węgier

Katedra Lwowska.
Pocztówki z czasów Austro-Węgier.
1910. Malarz Odo Dobrowolski

narodowa” (ziemie włoskie), „Matice szkolska” (ziemie czeskie), „Matice słoweńska” (Słowenia), „Dom Narodowy” (Galicja) oraz inne. Dzięki starami towarzystw zakładano szkoły narodowe i czasopisma literackie. Pod ich naciskiem w 1880 r. Wiedeń został zmuszony do ustanowienia na ziemiach czeskich równości języka niemieckiego i czeskiego w dokumentacji oficjalnej. W 1897 r. cesarz podpisał tzw. „rozporządzenia językowe”, które ostatecznie wyrównały prawa języka niemieckiego i czeskiego. W niektórych ziemiach narodowych powstawały masowe organizacje młodzieżowe. Wszystko to przyczyniło się do kształtowania tożsamości narodowej i w przededniu I. wojny światowej, większość obywateli Cesarstwa Austro-Węgierskiego została już świadomymi obywatelami przyszłych państw suwerennych.

W polityce zagranicznej koła rządzące Austro-Węgier oparły się na sojuszu z Niemcami. Intencje podboju nowych ziem były ukierunkowane na Bałkany, gdzie nakładały się na interesy Rosji.

2 **Wojna rosyjsko-turecka 1877–1878. Kongres Berliński.** Po porażce w Wojnie Krymskiej z lat 1853–1856 podstawową treścią polityki zagranicznej rządu rosyjskiego była walka o zniesienie obciążających warunków Paryskiego Traktatu Pokojowego. Rosja aktywizowała swoją politykę na Bałkanach, biorąc kurs na upadek Imperium Osmańskiego dzięki wsparciu ruchów narodowyzwoleniczych. Koła rządzące pragnęły również zadomowić się również w Rumunii, odzyskać Besarabię i ustanowić kontrolę nad cieśninami Bosfor i Dardanele.

Latem 1875 r. doszło do wybuchu powstania w Bośni i Hercegowinie, które wywołało **kryzys bałkański (wschodni) (lata 1875–1878)**. Stał się on wynikiem zaostrzenia sprzeczności pomiędzy państwami europejskimi w Europie Południowo-Wschodniej, wewnętrznego kryzysu w Imperium Osmańskim, wzniecenia walki narodowyzwoleniczej narodów uciskanych Bałkanów (w kwietniu 1876 r. zaczęło się powstanie w Bułgarii, latem tego samego roku wojnę przeciwko Turcji rozpoczęła Serbia i Czarnogóra).

i Turcja, wspierana przez Brytanię, odrzuciła propozycję Rosji o pokojowym rozwiązaniu konfliktu z narodami słowiańskimi. Rząd cara w kwietniu 1877 r. wypowiedział wojnę. W maju do wojny przeciwko Turcji dołączyła Rumunia.

Walki trwały na Bałkanach oraz na Kaukazie. Pod koniec czerwca 1877 r. wojsko rosyjskie zdobyło bułgarską stolicę Tyrnowo, a w lipcu użyło kontrolę nad Przełęczą Szypka i utrzymało ją, a w listopadzie zdobyło silną twierdzę Plewna. Udaną również była kampania Rosjan na Kaukazie, gdzie zdobyli twierdzę Kars. W grudniu wojska rosyjskie pod dowództwem generała Józefa Gurko wyzwoliły Sofię. W styczniu 1878 r. główne siły armii rosyjskiej przekroczyły Góry Bałkańskie. Zaczął się atak ogólny wojsk rosyjskich. Turcy zostali pokonani pod Philipopolem (obecnie miasto Płowdiw),

a następnie bez walki zostawili Adrianopol (Edirne). Nowe zwycięstwa zdobyto na Kaukazie.

Turcja stała w obliczu zagrożenia całkowitej klęski. To przstraszyło Anglię i Austro-Węgry, ponieważ doprowadziłyby do wzmocnienia Rosji. Rosja otrzymała powód do nowej wielkiej wojny z państwami europejskimi, do której nie była przygotowana. Dowództwo zatrzymało wojska w miasteczku San Stefano (niedaleko Konstantynopola), a **19 lutego 1878 r.** została podpisana pokojowa umowa przedwstępna (tymczasowa).

Pokój w San Stefano oznaczał upadek wielowiekowego panowania tureckiego w Europie Południowo-Wschodniej. Pod zwierzchnictwem Turcji znajdowała się tylko niewielka jej część, a brak bezpośredniej komunikacji z Bośnią i Hercegowiną praktycznie zapewniał ich autonomię.

Anglia i Austria-Węgry, niezadowolone umową z San Stefano, żądały przeglądu jej warunków na Kongresie Europejskim i zaczęły grozić wojną Rosji. Rząd cesarski został zmuszony do wyrażenia zgody na zwołanie kongresu, który odbył się latem **1878 r.** w **Berlinie**.

Korzystne dla Rosji i narodów bałkańskich warunki pokoju z San Stefano zostały zmienione. Bułgaria została podzielona na trzy części i tylko Północna Bułgaria uzyskała własną państwowość. Zdobycze terytorialne Czarnogóry i Serbii zmniejszono. Bośnię i Hercegowinę zajęły Austro-Węgry. Anglia otrzymała wyspę Cypr, który stał się placdarmem

Karykatura na Franciszka Józefa i sytuację Austro-Węgry

? Przyjrzyjcie się karykaturze. Co chciał powiedzieć autor?

Po ataku.
Punkt opatrunkowy
pod Plewną.
1881. Malarz
Wasilij Wierieszczagin

Kongres Berliński 1878 r.

do ekspansji Egipt. Na Kaukazie Rosji pozostały tylko Kars, Ardahan i Batumi.

Decyzje Kongresu Berlińskiego zapewniły rozwiązanie wielu sprzeczności europejskich drogą pokojową. Udało się poruszyć kwestię wschodnią, którą ominęli podczas Kongresu Wiedeńskiego. Niemal do końca wieku w Europie zostało zdjęte napięcie. Wielkie mocarstwa zaczęły dbać tylko o politykę ekspansji kolonialnej.

3 **Nowe państwa narodowe na Bałkanach w systemie stosunków międzynarodowych.** Proklamowana niepodległość Serbii, Bułgarii i Rumunii nie rozwiązała problemów Bałkanów. Władcy nowych krajów nie zgadzali się, że kwestia zjednoczenia narodowego ich państw została ostatecznie rozwiązana. Książę Serbii **Milan Obrenović** był zdania, że Rosja główną uwagę skoncentrowała na Bułgarii i to nie dało mu zjednoczyć wszystkie serbskie ziemie. Dlatego w swojej polityce zagranicznej wziął kierunek na Austro-Węgry. W 1881 r. Serbia podpisała traktat z Austro-Węgrami o tym, że odrzuca żądania wobec Bośni i Hercegowiny. Austro-Węgry z kolei wsparły ideę transformacji królestwa Serbii na królestwo z władzą absolutną M. Obrenovicia. Jednak zgodnie z Konstytucją 1888 r. Serbia stawała się monarchią konstytucyjną.

Piotr I Karageorgiewić

W następnym roku król abdykował na rzecz swego małoletniego syna **Aleksandra Obrenovicia**, ale zachował rzeczywistą władzę. Przeciwko polityce M. Obrenovicia, a później jego syna Aleksandra, który faktycznie uchylił konstytucję, w Serbii dojrzała opozycja, na czele której stanął **Nicola Paszyć**. W nocy na 11 czerwca 1903 r. doszło do zamachu stanu. Monarcha i jego otoczenie zostali zabici. Królem Serbii ogłoszono **Piotra I Karageorgiewicia** (1903–1921).

Nowy król rozpoczął politykę protekcjonizmu, co przyczyniło się do tworzenia własnego przemysłu i burżuazji narodowej. Jego działania wywołały napięcie w relacjach z Austro-Węgrami. W 1906 r. między dwoma krajami rozpoczęła się „wojna celna”, która zakończyła się zwycięstwem Serbii i zawarciem równoprawnej umowy handlowej. W 1908 r. Serbia i Austro-Węgry okazały się na krawędzi wojny po aneksji (przymusowym przyłączeniu) przez Austro-Węgry Bośni i Hercegowiny (**krzys bośniacki**). Tyle tylko, że Rosja wtedy nie mogła ingerować z pomocą, zmusiło Serbię do powstrzymania się od prowadzenia walki zbrojnej.

Podobne procesy miały miejsce w **Bułgarii**. Po proklamowaniu niepodległości kraju na jej tronie zasiadł przedstawiciel niemieckiego rodu książęcego **Aleksander Battenberg**. Jednak władca Bułgarii nie odpowiadał oczekiwaniom Rosji i poszedł na zbliżenie z Niemcami oraz Austro-Węgrami. Zostało to wywołane tym, że Rosja nie była w stanie obronić granice Bułgarii zgodnie z umową z San Stefano.

W 1885 r. w Bułgarii Południowej, która nadal znajdowała się pod panowaniem tureckim, wybuchło powstanie. Powstańcy ogłosili o zjednoczeniu dwóch części kraju. Aleksander Battenberg stał się królem całej Bułgarii, która zjednoczyła się w marcu 1886 r.

W sierpniu w Bułgarii doszło do zamachu stanu, zorganizowanego przez siły prorosyjskie. Jednak na czele nowego rządu ponownie stanęli przedstawiciele proaustriaccy, a nowym władcą został wybrany niemiecki książę **Ferdynand Sachsen-Coburg**. Bułgaria pozostała w strefie wpływów Niemiec i Austro-Węgień. Rosja uznała nowego władcę dopiero w 1896 r. W 1908 r. Bułgaria uzyskała pełną niezależność od Imperium Osmańskiego i została proklamowana królestwem.

Najmniejszym i najbardziej zacofanym państwem Bałkanów była **Czarnogóra**. Rządził tu książę (od 1910 r. – król) **Nikola I Petrović-Negosz** (lata 1860–1918). Niewielki przemysł należał kapitałowi włoskiemu i austriackiemu. Budżet państwa kształtował się na podstawie dotacji rosyjskich.

Na początku XX w. otwarte niezadowolenie elity rodowej (plemiennej) zmusiło księcia do przeprowadzenia reform. Pod koniec 1905 r. zostało zwołane przez Zgromadzenie Narodowe (Skupszczyzna), która uchwaliła konstytucję, na mocy której w Czarnogórze ustanowiono monarchię dziedziczną. Cała władza została skupiona w rękach księcia. Zgromadzenie Narodowe stało się organem doradczym. W 1908 r. kraj ten zniósł artykuły Traktatu Berlińskiego o nadzorze Austro-Węgień na czarnogórskim wybrzeżu Adriatyku. W 1910 r. proklamowano ją królestwem.

Nie mniej skomplikowane były stosunki zagraniczne **Rumunii**. W 1881 r. została ona proklamowana królestwem na czele z niemiecką dynastią. U elity rządzącej pozostało silne pragnienie, aby utworzyć Wielką Rumunię, do składu której oprócz istniejących posiadłości, weszłyby Siedmiogród, Besarabia i Bukowina. Ale żeby zdobyć te ziemie, trzeba było pójść na konflikt z Rosją i Austro-Węgrami. Rumunia wzięła kierunek na zbliżenie się z Austro-Węgrami, które obiecały jej wsparcie w walce o Besarabię.

Grecja, która uzyskała niepodległość w 1829 r., również starała się odzyskać ziemie, które uważała za swoje. Korzystając z wojny rosyjsko-tureckiej z lat 1877–1878, ona wysunęła swoje roszczenia do Tesalii, Epiru i wysp Morza Egejskiego należących do Imperium Osmańskiego.

Nikola I
Petrović-Negosz

Kongres Berliński częściowo zaspokoił pragnienie Grecji. W 1881 r. przekazano jej Tesalię i Epir. Jednak Grecy uważali, że zjednoczenie kraju nie jest zakończone. W 1896 r. na wyspie Kreta wznieciono powstanie przeciwko panowaniu tureckiemu. Rebelianci ogłosili, że wyspa zostanie przyłączona do Grecji. Kraj objęło patriotyczne podniesienie. Rozpoczęto wojnę grecko-turecką, w której armia grecka odniosła serię porażek. Zgodnie z Konstantynopolskim Traktatem Pokojowym z 4 grudnia 1897 r. Grecja została zmuszona do oddania Turcji części Tesalii i zapłacenia wielkiej kontrybucji.

Tak więc na Bałkanach doszło do bardzo trudnej sytuacji. Wszystkie państwa były niezadowolone ze swoich granic terytorialnych i pragnęły przyłączyć „należące do nich” ziemie. Do tego dodano konflikt wielkich mocarstw o dominację w świecie.

4 **Kształtowanie się Ligi Bałkańskiej. I wojna bałkańska.** Na początku XX w. na Bałkanach doszło do kolizji interesów państw, podzielonych na dwa bloki wojskowo-polityczne. Głównymi rywalami w regionie były z jednej strony – Rosja, z drugiej – Austro-Węgry i Niemcy. Rosja starała się stworzyć sojusz państw bałkańskich, widząc w nim klucz do sukcesu w walce o dominację na Bałkanach.

W latach 1911–1912 między Serbią a Bułgarią trwały dyplomatyczne negocjacje w sprawie stworzenia sojuszu wojskowo-politycznego, wynikiem których stał się podział na strefy wpływów na Bałkanach. Następnie zostały one uzupełnione w umowę z Grecją i Czarnogorą. Negocjacje bułgarsko-greckie były prowadzone z udziałem Anglii i zakończyły się podpisaniem w maju 1912 r. umowy. Jednak granice Macedonii nie zostały ustalone.

Jesienią 1912 r. kształtowanie się Ligi Bałkańskiej zostało zakończone. Pozostało znaleźć pretekst do wojny. Latem 1912 r. na terytorium Albanii wybuchło powstanie, które zostało brutalnie stłumione przez wojska tureckie. To przyspieszyło wypowiedzenie wojny Turcji. Wojna zaczęła się w **październiku 1912 r.** Wojsko bułgarskie zaczęło udane natarcie we wschodniej Tracji i kierunku na Stambuł (Konstantynopol).

Serbska armia weszła do Skopje (największego miasta w Macedonii) i przez Albanię doszła do Morza Adriatyckiego.

Rozwiązywanie kwestii wschodniej.
Karykatura na podział Bałkanów

I wojna bałkańska

Zaniepokoiło to Austro-Węgry, które skoncentrowały swoje wojska na granicy z Serbią. Grecja zdobyła miasto Saloniki. Wojsko Czarnogóry otoczyło twierdzę Skadar (Szkodër).

W listopadzie 1912 r. Turcja poprosiła o rozejm, jednak bułgarski car Ferdynand odrzucił tę propozycję. Bułgarskie wojsko zaczęło szturm tureckich umocnień, ale nie powiodło się mu. To zmusiło strony do negocjowania w Londynie. Wzięli w nich udział przedstawiciele mocarstw, które faktycznie decydowały, gdzie będą granice państw bałkańskich.

Tymczasem w Turcji w styczniu 1913 r. doszło do zamachu stanu. Nowy turecki rząd, podburzony przez Niemcy i Austro-Węgry postanowił kontynuować wojnę. Jednak w marcu 1913 r. tureckie wojska zostały pokonane. Bułgarzy zajęli twierdzę Adrianopol.

Na bagnety. Piechota bułgarska atakuje pozycje tureckie. 1912. Malarz Jarosław Wieszyn

Podpisanie Traktatu Londyńskiego w maju 1913 r.

W kwietniu 1913 r. na prośbę Turcji zawarto rozejm. Podczas negocjacji wybuchła ostra dyskusja pomiędzy Bułgarią z jednej strony, a Serbią i Grecją – po drugiej. Powodem do tego stała się kwestia podziału terytoriów w Macedonii.

Wreszcie w maju 1913 r. strony podpisały **Traktat Londyński**, zgodnie z którym Turcja oddawała swoje posiadłości na zachód od linii Midia – Enos i niektóre wyspy na Morzu Egejskim. Podział odzyskanych terytoriów miał nastąpić później.

5 II wojna bałkańska. Po zawarciu Traktatu Londyńskiego rozbieżności między Bułgarią, Serbią i Grecją zaostrzyły się. Niemcy i Austro-Węgry dokonały znacznych wysiłków, żeby nasilić te sprzeczności i rozwalić prorosyjską Ligę Bałkańską. Zresztą tak się stało. W maju 1913 r. zawarto

II wojna bałkańska

Desant marynarki greckiej w porcie Cavala
11 lipca 1913 r. Malarz nieznanym

II wojna bałkańska

tajny sojusz serbsko-grecki skierowany przeciwko Bułgarii. Serbia i Grecja uzgodniły między sobą podział Macedonii.

W **czerwcu 1913 r.** wojsko bułgarskie zaatakowało swoich dawnych sojuszników. Zaczęła się II wojna bałkańska, w której przeciwko Bułgarii wystąpiły Serbia, Grecja, Czarnogóra, Rumunia i Turcja. Walczyć z taką koalicją Bułgaria nie mogła.

Rząd bułgarski poprosił o pokój, który został podpisany **10 sierpnia 1913 r. w Bukareszcie**. Zgodnie z umową część zachodnia i środkowa Macedonii została przekazana Serbii, południowa (egejska) – Grecji, Dobrudża – Rumunii, a Wschodnia Tracja – Turcji. W składzie Bułgarii pozostała Macedonia (Piryńska).

W wyniku wojen bałkańskich radykalnie zmieniła się sytuacja na Bałkanach. Turcja, utraciwszy prawie wszystkie swoje posiadłości w Europie, już nie miała znaczenia jako państwo europejskie. Terytorium i ludność Serbii oraz Czarnogóry wzrosły prawie o połowę. Macedonia została podzielona na trzy części.

Pojawiło się nowe państwo **Albania** (1912 r.), co pozbawiło Serbię możliwości dostępu do Morza Adriatyckiego. Poza Turcją najbardziej ucierpiała Bułgaria. To skłoniło ją do sojuszu z Niemcami. Serbia z kolei stała się zależna od Ententy, co natychmiast pogorszyło stosunki z Austro-Węgrami.

Zatem wojny bałkańskie nie były w stanie rozwiązać aktualnych problemów. Atmosfera wrogości i straconych nadziei stała się okazją do nowych intryg dyplomatycznych, co przekształciło Bałkany na „beczkę z prochem” Europy, która wybuchła w 1914 r.

Wnioski

- ▶ Pod koniec lat 60-tych XIX w. kryzys w Cesarstwie Austriackim doprowadził do jego przekształcenia w monarchię dualistyczną – Austro-Węgry.

- ▶ Cechami rozwoju Austro-Węgier były: brak posiadłości zamorskich, ponieważ wszystkie ich ziemie zostały położone w Europie Środkowej i Wschodniej; wielonarodowy charakter ustroju państwa, który łączył elementy monarchii scentralizowanej i federacyjnej; intensywny rozwój świadomości narodów obrzeży, co wywołało ich chęć stworzenia niezależnego państwa suwerennego.
- ▶ Wojna rosyjsko-turecka z lat 1877–1878 sprzyjała uzyskaniu niepodległości przez szereg państw bałkańskich. Jednak walka narodowyzwoleńcza narodów Półwyspu Bałkańskiego przeciwko panowaniu osmańskiemu nie została zakończona. Pod koniec XIX w. na Bałkanach spotkały się interesy mocarstw świata.
- ▶ Sprzeczności między krajami bałkańskimi i mocarstwami wywołały kryzys bośniacki i dwie wojny bałkańskie. Mimo iż pozbawiły Turcję posiadłości europejskich, nie rozwiązały wszystkich problemów. W wyniku Bałkany stały się „beczką z prochem” Europy.

Pytania i polecenia

- 1.** Kiedy powstała Austro-Węgierska monarchia dualistyczna? **2.** Co to jest Przedlitawia i Zalitawia? **3.** Jaki główny problem interesował koła rządzące Austro-Węgier? **4.** Jakie ziemie Austro-Węgier były najbardziej rozwinięte gospodarczo? **5.** Na sojusz z jakim państwem orientowały się koła rządzące Austro-Węgier? **6.** Które państwa Półwyspu Bałkańskiego uzyskały niepodległość po wojnie rosyjsko-tureckiej z lat 1877–1878? **7.** Która umowa ostatecznie podsumowała wyniki wojny rosyjsko-tureckiej? **8.** Kiedy powstała Liga Bałkańska?

- 9.** W jaki sposób powstały Austro-Węgry? **10.** Co przyczyniło się do zwycięstwa Rosji w wojnie z Turcją w latach 1877–1878? Dlaczego Rosji nie udało się w pełni skorzystać ze zwycięstwa w wojnie? **11.** Jak rozwijała się walka narodowyzwoleńcza narodów Bałkańskich, które znajdowały się pod władzą Imperium Osmańskiego? **12.** Ustalcie cechy polityki Austro-Węgier na Bałkanach. **13.** Dlaczego wojny bałkańskie nie rozwiązały problemów na Bałkanach? **14.** Jaką rolę pełniły mocarstwa podczas konfliktu na Bałkanach?

- 15.** Ułóżcie w zeszycie tabelę porównawczą „Wojny bałkańskie”.

Uczestnicy	Cel	Wynik

- 16.** Austro-Węgry czasami nazywane są „monarchią skrawkową”. Czy zgadzacie się z takim wnioskiem? Przygotujcie niewielki komunikat w tej sprawie.

Uogólnienie wiedzy z rozdziału III

1. Sporządźcie listę ważnych wydarzeń, które miały miejsce w krajach wiodących świata pod koniec XIX – na początku XX w.
2. Wymieńcie nazwiska wybitnych postaci historycznych wiodących krajów świata, które decydowały o ich rozwoju pod koniec XIX – na początku XX w.
3. Wyłóżcie znaczenie pojęć i terminów: społeczeństwo industrialne, korporacja, monopol, kapitalizm, inwestycje, emigracja zarobkowa, demokracja, „polityka światowa” system dwupartyjny, ustawodawstwo antymonopolowe, polityka rasowa, segregacja, międzynarodowy ruch robotniczy, Międzynarodówka, modernizacja, narodnictwo, terroryzm, socjaldemokracja, Komuna Paryska, Trzecia Republika, ekspansjonizm, wojna domowa, monarchia dualistyczna, polityka rządu, reformy społeczne.
4. W jaki sposób przeprowadzono modernizację Rosji w drugiej połowie XIX – na początku XX w.? Dlaczego ten proces nazywają „rewolucja od góry”?
5. Określcie podstawowe przyczyny nasilenia nierównomiernego rozwoju gospodarczego i politycznego krajów europejskich Europy i USA oraz konsekwencje tego zjawiska.
6. Opiszcie proces zakończenia kształtowania społeczeństwa industrialnego w wiodących krajach Europy i USA. Jakie nowe zjawiska w rozwoju dużych państw można zauważyć w ostatniej ćwierci XIX – na początku XX w.

Kryteria porównania	Anglia	Francja	Niemcy	USA
Cechy życia politycznego				
Cechy rozwoju gospodarczego				
Procesy społeczne				
Ruchy robotnicze i społeczne				
Zasady i kierunki polityki zagranicznej				

7. Sporządźcie w zeszycie tabelę porównawczą „Rozwój wiodących krajów Europy i USA”

ROZDZIAŁ IV. PRZEBUDZENIE SIĘ AZJI. STOSUNKI MIĘDZYNARODOWE (DRUGA POŁOWA XIX – POCZĄTEK XX W.)

§ 23. Japonia

- ✓ 1. Jakie państwo europejskie jako pierwsze dostało się do wybrzeży Japonii?
- 2. Co to jest kolonializm?

1 **Załamanie polityki samoizolacji.** Na początku XVII w. władzę w Japonii przejął szogun (wódz) **Ieyasu Tokugawa**. Japoński cesarz (mikado) stracił realną władzę i został odizolowany ze swoją rodziną w Kioto, gdzie nawet nie miał prawa do komunikowania się z książętami (szogun nie zniszczył cesarza, ponieważ zgodnie z religią shinto, był on wcieleniem Boga na ziemi). Szogun, przejął władzę, kładąc kres jednej z głównych problemów kraju – rywalizacji książąt. Zostało to osiągnięto, dlatego że w zakładnikach szoguna stale znajdowali się książęta lub członkowie ich rodzin.

W połowie XVII w. szogun **Iyemitsu Tokugawa** postanowił „zamknąć” kraj, obawiając się, że Europejczycy stopniowo podbijają Japonię. Wszyscy Europejczycy zostali zabici lub wypędzeni z kraju, wyjątek zrobiono dla Holendrów, którym odkryto dla handlu jedyny port – Nagasaki.

Izolacja Japonii od świata zewnętrznego została przeprowadzona przede wszystkim w celu zachowania dawnych tradycji. Rozprzestrzenianie się chrześcijaństwa pod wpływem misjonarzy katolickich (zwłaszcza portugalskich) stało się groźnym. Wraz z „zamknięciem” państwa zakazano chrześcijaństwa i zniszczono wszystkich jego zwolenników w Japonii.

Samuraje z Kioto.
Druga połowa XIX w.

Łądowanie misji wojskowo-handlowej komodora
USA M. Perry’ego koło Edo

? Jaka rolę pełniła misja M. Perry’ego w historii Japonii?

W połowie XIX w. kraj zwrócił na siebie uwagę USA, krajów europejskich i Rosji. Dla USA Japonia była postrzegana jako baza przeładunku statków amerykańskich płynących na wodach północnego Pacyfiku oraz dogodny placdarm dla wzmocnienia pozycji amerykańskich na Dalekim Wschodzie, zwłaszcza w Chinach, gdzie dominowali Brytyjczycy. W 1854 r. pod naciskiem floty amerykańskiej Japończycy musieli „otworzyć” swój kraj.

W 1853 r. na wyspę Honsiu przybyła amerykańska eskadra wojskowa dowodzona przez komodora Matthew Cailbraitha Perry'ego. Przekazał on Japończykom pismo od prezydenta USA, w którym wyraził chęć nawiązania stosunków dyplomatycznych z Japonią. Japończycy poprosili czas do namysłu. W następnym roku eskadra M. Perry'ego z dziesięcioma okrętami bojowymi ponownie pojawiła się u wybrzeży Japonii. Komodor wymusił szoguna podpisać umowy o otwarciu dla handlu z USA dwóch portów, a także konsulatu amerykańskiego w jednym z nich. Później takie umowy z Japonią podpisały Rosja, Wielka Brytania, Francja, Holandia. Obywatele tych państw uzyskały prawo netykalności na terytorium Japonii. Z kolei ona zobowiązała się zapewnić ulgi handlowe tym krajom. Japonii groziła kolonizacja.

2 Rewolucja (zamach stanu) Meiji. Przedostanie się Europejczyków i Amerykanów do Japonii podważyło autorytet tradycyjnej władzy szoguna. Doprowadziło to do wojny domowej (lata 1863–1868), która komplikowała się ingerencją obcych państw. W 1866 r. zmarł szogun Iyemoti, który reprezentował świecką władzę, a w 1867 r. – cesarz Komei, reprezentujący władzę religijną. W kraju wybuchła ponownie walka. Nowego 14-letniego cesarza **Meiji (Mutsuhito)** wspierali samuraje południa Japonii, mieszczenie, chłopci.

W styczniu 1868 r. wojska cesarza, które miały europejską broń, pokonały wojsko szoguna, a w maju weszły do stolicy Tokio (Edo). W taki sposób cesarz zjednoczył władzę świecką i duchową. Lata jego panowania (do 1912 r.) zostały nazwane „**Era Meiji**” („rządy oświecone”).

Rewolucja (zamach stanu) Meiji zapoczątkowała radykalne zmiany społeczne, polityczne i gospodarcze w społeczeństwie japońskim. Przeprowadzono szybką modernizację państwa na podstawie doświadczenia zagranicznego z uwzględnieniem tradycji narodowych, stworzono potężny potencjał przemysłowy z niezbędnymi dla tego innowacjami w instytucjach politycznych, normach ustawodawstwa i in.

3 Reformy z lat 70–80-tych XIX w. Cechy rozwoju gospodarczego. W przeciwieństwie do Chin, gdzie tradycje i konserwatyzm uniemożliwiały wprowadzenie europejskiej innowacyjności, młody cesarz Japonii Meiji zdecydowanie uciekł się do zapożyczenia doświadczenia Europy.

Rozwój Japonii pod koniec XIX w. przyspieszył się. Restauracji władzy cesarza towarzyszyło usunięcie od rządzenia państwem tych klanów książąt, które opierały się przeprowadzeniu zdecydowanych reform.

Ważną rolę w osłabieniu wpływu klanów książęcych pełniła **reforma rolna** (lata 1872–1873), na mocy której część gruntów przekazano chłopom. W wyniku reformy chłopci otrzymali na własność działki ziemi, które uprawiali. Zamiast podatku naturalnego został wprowadzony jedyny podatek od gruntów w wysokości 3 % od wartości gruntu. Jednak nawet taka niewielka kwota okazała się nie do zniesienia dla chłopów, ponieważ wartość gruntu w Japonii była bardzo wysoka. Zresztą do 1890 r. 67 % chłopów zostało zmuszonych do sprzedaży swoich gruntów. Natomiast reforma dała pole do rozwoju produkcji towarowej na obszarach wiejskich. Przemysł dostał tanią siłę roboczą.

Jeszcze w 1868 r. przeprowadzono **reformę finansów**, która zastąpiła stare monety jedynym – jenem. Również wdrożono **reformę wojskową**. Armia, uzbrojona i wyszkolona na wzór europejski, została utworzona na podstawie powszechnego poboru. Powstały akademie wojskowe oraz inne placówki edukacyjne. W armii propagowano bojowy duch samuraja. Japonia przygotowywała się do przeprowadzenia na dużą skalę ekspansji na kontynencie oraz na wodach Pacyfiku.

W wyniku reformy **administracyjnej** lata 1870–1872 zostały zniszczone księstwa, wprowadzono prefektury (jednostki administracyjne), co umożliwiło przewyżczenie rozdrobnienia kraju i konsolidację rynku krajowego.

W 1872 r. zapoczątkowano również **reformę edukacyjną**. W Japonii założono 5,5 tys. szkół podstawowych oraz osiem uniwersytetów na wzór europejski. Edukacja stała się dostępną dla kobiet. W 1879 r. wykształcenie podstawowe zostało uznane za obowiązkowe. W 1890 r. ukazał się dekret cesarski o konieczności osobistej lojalności wobec cesarza. Dokument uznano za święty i stał się podstawą wychowania młodzieży.

Szczególny rytuał, wymagany w każdej szkole, przyczynił się do wpajania patriotyzmu i lojalności wobec cesarza.

Reformy położyły kres izolacji międzynarodowej Japonii, dołączyły ją do gospodarki światowej, przyczyniły się do powstania społeczeństwa przemysłowego. Słabość kapitału przedsiębiorczego uzasadniła wiodącą rolę państwa w tworzeniu dużych przedsiębiorstw. Państwo wyspiarskie poprzez dotacje zachęcało do rozwoju swój przemysł, dając pierwszeństwo firmom, które pracowały na potrzeby wojska i marynarki.

W latach 80–90-tych XIX w. sporo fabryk i hut państwowych zostało przekazanych w dzierżawę lub sprzedano osobom prywatnym na warunkach

i

Cesarz Meiji (Mutsuhito) w mundurze wojskowym na wzór europejski. 1873 r.

ulgowych. Przedsięwzięcia często przekazywano w ręce szlachty, wyższych urzędników.

W taki sposób położono początek bliskich więzi dworu cesarskiego, ziemiaństwa, burżuazji narodowej. Kosztem państwa został stworzony system transportu i komunikacji. Jednak w przemyśle dominowały małe przedsiębiorstwa. Pod względem rozwoju technicznego Japonia istotnie nienadążała za krajami europejskimi.

Reformy przeprowadzone w latach 70–80-tych. XIX w. dały potężny impuls do szybkiego rozwoju państwa i tworzenia szczególnego japońskiego modelu modernizacji.

Do rozwoju Japonii przyczyniła się wojna japońsko-chińska z lat 1894–1895. Użytkowski w niej zwycięstwo Japonia otrzymała pierwszą kolonię – wyspę Tajwan. Chiny wypłaciły jej kontrybucję, która została skierowana na finansowanie dziesięcioletniego programu tworzenia przemysłu ciężkiego, który miał zapewnić posiadanie nowej broni. Marynarkę planowano zwiększyć czterokrotnie, a wojsko – dwukrotnie. W efekcie pod koniec XIX – na początku XX w. Japonia weszła do grupy mocarstw i ze względu na poziom rozwoju stała się krajem rolniczo-przemysłowym.

Przeprowadzone reformy w państwie zmieniły strukturę społeczeństwa japońskiego. Kształtowała się klasa przedsiębiorców. Do systemu pracy najemnej angażowano coraz więcej mieszkańców kraju.

Połączenie interesów dworu cesarskiego, posiadaczy gruntów i przemysłowców, istnienie pewnych przeżytków feudalnych w rolnictwie, brutalne metody wyzysku ludności, orientacja na kontynentalną ekspansję terytorialną określiły unikalność japońskiego rozwoju społeczeństwa przemysłowego. Ekspansja zagraniczna w Japonii stała się najważniejsza w krajowej strategii modernizacji społeczeństwa.

Stocznia „Mitsubishi” w Nagasaki, w której został zbudowany pierwszy w Japonii statek stalowy. 1885 r.

Jeden z prezesów koncernu „Mitsui” o ekspansji japońskiej

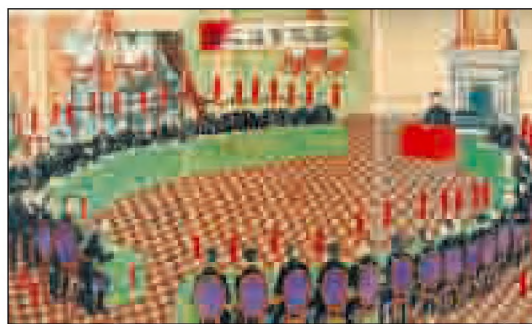
Mimo iż Japończycy są pracowici, mimo iż jest doskonała ich technika i organizacja produkcji, japońska ekspansja handlowa nie będzie miała żadnej przyszłości, jeśli nie zmoże liczyć na odpowiednią siłę. Największą potęgą współczesności jest gotowość wojskowa wojska i marynarki. Możemy bezpiecznie dokonywać swojej ekspansji za granicą i zaryzykować różnych inicjatyw, jeśli jesteśmy przekonani, że jesteśmy pod ich ochroną.

1. Jakie były główne powody ekspansji japońskiej?
2. Dokąd ona zamierzała?

Ogłoszenie Konstytucji w Japonii w 1889 r.

Posiedzenie Tajnej Rady

4 Ustrój polityczny. Swoistym wynikiem reform było przyjęcie w 1889 r. **Konstytucji** państwa, która została stworzona na wzór niemiecki. Zgodnie z Konstytucją Japonia stała się monarchią konstytucyjną z szerokimi uprawnieniami i inicjatywą ustawodawczą cesarza, osoba którego została ogłoszona „świętą i nienaruszalną”. Cesarz miał prawo wypowiedzieć wojnę, zawrzeć traktat pokojowy i inne umowy, zwoływać i rozwiązywać parlament, powoływać i odwoływać najwyższych urzędników, zarówno cywilnych, jak i wojskowych.

Zgodnie z Konstytucją parlament składał się z dwóch izb – Izba Państw (wyższa) oraz Izby Reprezentantów (niższa). Do izby wyższej należała arystokracja, członkowie dworu cesarskiego, powoływani na okres siedmiu lat. Izba niższa wybierana była na cztery lata. Prawa wyborcze uzyskali tylko mężczyźni, którzy skończyli 25 lat i płacili podatek co najmniej 15 jenów. Takich okazało się tylko 1 % ludności. Parlament zatwierdzał budżet, ale jego prawa w tej kwestii były ograniczone. Rząd był odpowiedzialny nie przed parlamentem, a przed cesarzem. Zgodnie z Konstytucją, przy cesarzu działała Tajna Rada – najwyższy organ doradczy.

Konstytucja 1889 r. oficjalnie proklamowała swobody demokratyczne i prawa obywatelskie, równość wszystkich obywateli.

W latach 80-tych XIX w. zaczęły pojawiać się partie polityczne. Jednak było ich mało, nie miały wyraźnej struktury organizacyjnej i raczej przypominały kluby polityczne, zapleczem których były różne grupy przemysłowców i właścicieli gruntów.

Pod koniec XIX w. w Japonii pojawiły się związki zawodowe. W 1896 r. odbył się pierwszy strajk robotników. Jednak zakładanie związków zawodowych i ruchu robotniczego było bardzo skomplikowane ze względu na charakter struktury społecznej społeczeństwa. Na przeszkodzie temu procesowi był terror policyjny oraz stosunki między robotnikami i pracodawcami, w których znaczącą rolę pełniły tradycyjne zasady zachowania: szacunek do starszych, lojalność wobec gospodarza, dozgonna praca na jednego pracodawcę, własność zbiorowa.

5 Wojna chińsko-japońska z lat 1894–1895. Sojusz angielsko-japoński 1902 r.

Pierwszym obiektem ekspansji Japonii na kontynencie stała się Korea, która była wasalem Chin. Po zawarciu z Koreą w 1876 r. nierównoprawnej umowy, Japonia rozszerzyła swoją ekspansję pod pretekstem wspierania ruchu narodowowyzwoleńczego. Kiedy na początku lat 90-tych XIX w. w Korei doszło do wybuchu powstania i wojska chińskie wystąpiły na jego stłumienie, Japonia skierowała swoje oddziały na południową część półwyspu.

Konflikt na Półwyspie Koreańskim doprowadził do wojny japońsko-chińskiej z lat 1894–1895, która zakończyła się klęską Chin i podpisaniem traktatu pokojowego. Chiny uznały niepodległość Korei, przekazały Japonii wyspę Tajwan, wyspy Penghu i Liaotung, otworzyły dla Japonii porty handlowe, dały prawo do budowy przedsiębiorstw i zobowiązały się do zapłacenia ogromnej kontrybucji. Jednak pod naciskiem Rosji, Niemiec i Francji Japonia została zmuszona do oddania półwyspu Liaotung.

Wojna z Japonią przeciwko Chinom zaostriżyła japońsko-rosyjski spór na Półwyspie Koreańskim i w Południowej Mandżurii. Rosja w ramach umowy z Chinami rozpoczęła budowę Kolei Wschodniochińskiej i wynajęła Port Arthur na półwyspie Liaotung. Dojrzał konflikt zbrojny. Aby zdobyć poparcie mocarstw, Japonia w 1902 r. zawarła umowę angielsko-japońską skierowaną nie tylko przeciwko Rosji, ale i przeciwko USA. Tak więc na Dalekim Wschodzie skrzyżowały się interesy wiodących państw świata.

6 Wojna rosyjsko-japońska z lat 1904–1905. Przygotowania do wojny światowej.

Na początku XX w. Japonia zdecydowała się na ostry konflikt z carską Rosją.

W nocy na **8 lutego 1904 r.** japońska eskadra bez wypowiedzenia wojny zaatakowała flotę rosyjską w **Port Arthur** i **Chemulpo** (Korea). W taki sposób Japonia przejęła inicjatywę strategiczną i zmieniła równowagę sił na morzu na swoją korzyść. 10 lutego 1904 r. Japonia formalnie wypowiedziała wojnę Rosji. Najbardziej dramatycznie rozwijały się wydarzenia w porcie Chemulpo, gdzie krążownik „Wariag” i statek kanonierski „Koriejec” stoczyły nierówną walkę z japońską eskadrą. Obie strony poniosły znaczne straty. Uszkodzonych „Wariaga” i „Koriejca”, żeby nie dostali się wrogowi, zatopiono.

Wydarzenia lądowe również nie rozwijały się na rzecz Rosji. Pierwsza i druga armia japońska rozdzieliły armię rosyjską i odniosły zwycięstwa pod Liaoyang (sierpień 1904 r.) i Mukden (marzec 1905 r.). Trzecia Armia otoczyła Port Arthur, który po pięciu miesiącach obrony poddał się.

Podczas oblężenia twierdzy Port Arthur japońskie straty wyniosły 100 tys. żołnierzy i oficerów. Generał Nogya Maresuke czuł wstyd za nieuzasadnione z jego punktu widzenia straty w ludziach i materialne, zamierzał przeprowadzić rytuał seppuku (harakiri). Jednak cesarz Mutsuhito zabronił mu tego. Po śmierci cesarza Nogya razem z żoną jednak urzeczywistnił swój zamiar.

Wojna chińsko-japońska z lat 1894–1895.
Malarz nieznan

Zatopienie rosyjskiego krążownika „Varyag”.
Malarz nieznan

Kłęska rosyjskiej eskadry **28 maja 1905 r.** w pobliżu wyspy Tsushima tragicznie zakończyła wojnę.

31 maja 1905 r. rząd japoński zwrócił się do prezydenta USA T. Roosevelta z prośbą o pośrednictwo w zawarciu pokoju. **5 sierpnia 1905 r.** w **Portsmouth** (USA) podpisano traktat pokojowy w ramach którego Japonia ustanowiła protektorat nad Koreą. Port Arthur, kolej w Południowej Mandżurii, a także południową część wyspy Sachalin zostały przekazane Japonii.

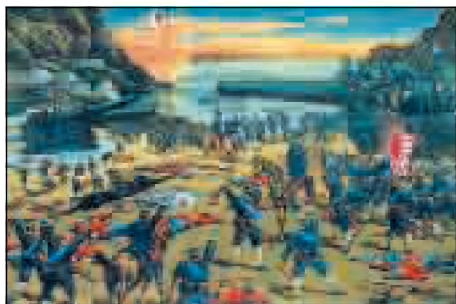
W 1907 r. i 1910 r. pomiędzy Japonią a Rosją zostało zawarte tajne porozumienie w sprawie podziału stref wpływów w Chinach. W wyniku tego rosyjsko-japoński spór został osłabiony. Głównymi przeciwnikami Japonii teraz stały się USA i Wielka Brytania.

Ta wojna była żywym przykładem walki o podział świata. Obydwie strony walczyły o swoje imperialne interesy (strefy wpływów) w Chinach i Korei.

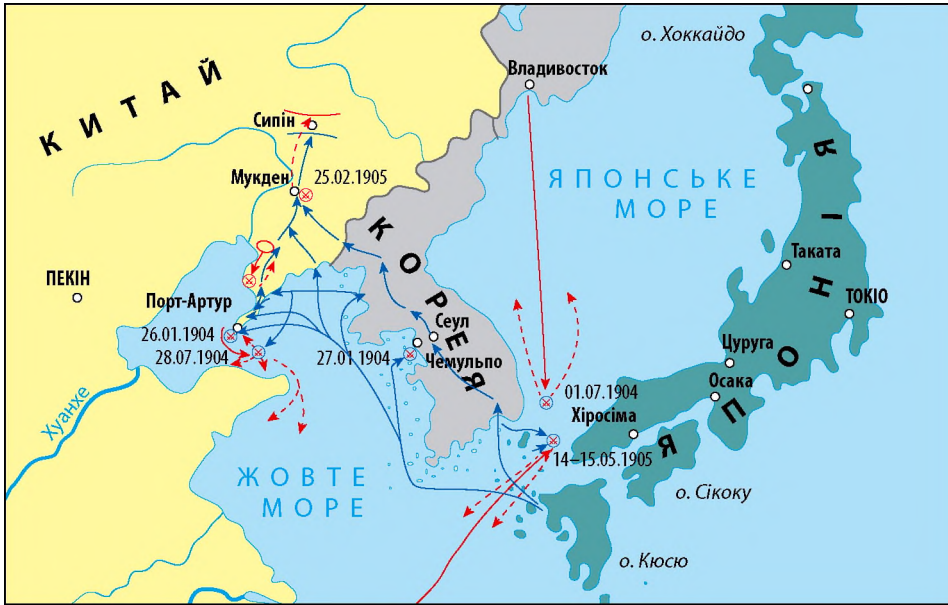
Wojna chińsko-japońska i rosyjsko-japońska stały się ważnym etapem w rozwoju Japonii. Znaczące środki, otrzymane od Chin jako kontrybucja,

japoński rząd wydał na potrzeby wojska i marynarki. W ramach przygotowań do następnych konfliktów zbrojnych, koła rządzące państwa przyjęły program rozwoju gospodarczego, który przewidywano zrealizować w ciągu dziesięciu lat. Ważne w nim miejsce zajmowała kwestia rozwoju przemysłu ciężkiego oraz zwiększenie i modernizacja broni. W państwie zaczął się wzrost przemysłowy. Za kilka lat po wygranej wojnie przeciwko Rosji Japonia ogłosiła o aneksji Korei (1910 r.), przekształcając ją na kolonię.

Wojska japońskie świętują zdobycie Port Arthur. Japon estamp 1905 r.

Japonia, Korea, Chiny w latach 1904–1905

! Wnioski

- ▶ „Otwarcie” Japonii doprowadziło do prób przez silniejsze państwa podbicia jej za przykładem Chin i Indii. Jednak reformy Meiji umożliwiły krajowi wzmocnić swoją pozycję oraz przeprowadzić w państwie modernizację. W rozwoju Japonii z powodzeniem połączono doświadczenie, tradycje oraz osiągnięcia Wschodu i Zachodu. Jednocześnie militaryzacja gospodarki przekształciła Japonię na niebezpieczne źródło agresji.
- ▶ Dzięki zwycięstwom w wojnach z Chinami i Rosją Japonia na początku XX w. stała się wiodącym państwem w regionie Azji i Pacyfiku.

Pytania i polecenia

1. W którym roku w Japonii doszło do wydarzeń, które weszły do historii jako „rewolucja (zamach stanu) Meiji”? **2.** Wymień reformy wdrożone w latach 70–80-tych XIX w. w Japonii. **3.** Jak nazywają wielkie zrzeszenia monopolu w Japonii? **4.** Jaka była sytuacja gospodarcza i polityczna w Japonii pod koniec XIX w.? **5.** Wskaż lata wojny japońsko-chińskiej i rosyjsko-japońskiej. **6.** Jakich podbojów terytorialnych dokonała Japonia w latach 1895–1910?

7. Jakie było znaczenie reform Meiji w historii Japonii? **8.** Co uzasadniało wejście Japonii do grona mocarstw? **9.** Jaka jest rola wojen Japonii z Chinami w jej modernizacji?

- **10.** Prześledźcie na podstawie mapy atlasu kierunki ekspansji japońskiej. Wyjaśnijcie, gdzie interesy Japonii i innych krajów miały wspólne punkty. **11.** Sporządźcie w zeszytach tabelę „Reformy z lat 70–80-tych XIX. w Japonii”. **12.** Proszę opisać sytuację gospodarczą i polityczną w Japonii pod koniec XIX – na początku XX w.
- **13.** Wydarzenia 1868 r. w Japonii niektórzy historycy nazywają zamachem stanu, drudzy – rewolucją, trzeci – restauracją. Co myślicie na ten temat? Uzasadnijcie swoje zdanie. **14.** Dlaczego, w przeciwieństwie do Chin, reformy w Japonii okazały się skuteczne?

§ 24. Chiny

- **1.** Kiedy Europejczycy przedostali się do Chin? **2.** Dlaczego w połowie XVIII w. doszło do „zamknięcia” Chin?

 Przebudzenie Azji. W drugiej połowie XIX w. Chiny, Iran (Persja) oraz Turcja okazały się w półkolonialnej zależności od mocarstw europejskich. Doprowadziło to do przymusowego uczestnictwa tych krajów w światowym rynku i fundamentalnych zmian w życiu wewnętrznym. Tradycyjny system gospodarczy i struktura polityczna zaczęły się rozpadać.

Władcy państw, obserwując zacofanie swoich krajów w porównaniu z europejskimi, próbowali przeprowadzić reformy, które wyprowadziłyby ich państwo z tej sytuacji. Pożyczali osiągnięcia techniczne, przeobrażali wojsko, zmieniali system rządzenia, starali się walczyć z niektórymi tradycjami, które ich zdaniem hamowały rozwój państwa, zakładali własny przemysł i in.

W Imperium Osmańskim takie reformy zostały nazwane **Tanzimat** („przekształcenia”, „reformy”) i przeprowadzano je w latach 1839–1870, w Chinach – **polityczne samowzmocnienie**, Iranie – **reforma Tahi-chana**. Jednak te oraz inne reformy nie miały żądanego efektu i ostatecznie państwa trafiły w całkowitą zależność od mocarstw europejskich.

Niezdolność elity rządzącej do przeciwstawienia się przenikaniu europejskiemu, pogorszenie warunków życia przez zburzenie tradycyjnych stosunków gospodarczych wywołały wdrożenie nowego etapu walki antykolonialnej. Tym razem na jej czele stanęli rewolucjoniści.

Drugi etap walki o przezwyciężenie zacofania, którą w tym czasie prowadziły kraje azjatyckie, zwany jest jako **przebudzenie Azji**. Jako składnik tego okresu były trzy rewolucje – **Irańska** (lata 1905–1911), **Młodoturecka** (1908 r.) oraz **Sinhajska** (lata 1911–1912). Mimo iż dwie ostatnie zwyciężyły, a irańska odniosła klęskę, doprowadziły one do wręcz odwrotnego wyniku: skoku od zacofania nie stało się, a przebudzone masy nie chciały zmian na wzór europejski. Społeczeństwo zostało podzielone na dwa obozy – zwolenników i

przeciwników zmian, co z kolei powodowało dalsze ostre konflikty i nowe rewolucje.

2 **Ekspansja terytorialna państw wiodących świata w Chinach.** Na początku XIX w. Chiny były wielkim państwem. Do ich posiadłości należały Indochiny, Mongolia, Tybet, części Azji Środkowej, Korea. Jednak polityka samoizolacji (w 1757 r. Europejczyków wypędzono ze wszystkich chińskich miast) zaczęła mieć negatywny wpływ na rozwój państwa. Anglia i Francja zaczęły aktywnie dążyć do „otwarcia” Chin. Następnie do nich dołączyły USA, Rosja, Niemcy i Japonia.

W wyniku wojny angielsko-japońskiej z lat 1840–1842 (I wojna „opiumowa”) i wojny angielsko-francusko-japońskiej z lat 1856–1860 (II wojna „opiumowa”) Chiny zostały zmuszone do „otwarcia się” dla Europejczyków.

Chińscy palacze opium. 1858 r.

Chiny usiłowały pozbyć się negatywnego wpływu Europejczyków. Do 1830 r. tylko port Kanton pozostał otwarty dla obcych statków. Co więcej, Europejczycy musieli płacić za towary tylko srebrem. Angielscy kupcy, starając się zaradzić tej sytuacji, podjęli decyzję o imporcie opium. Ustawodawstwo Cesarstwa Chińskiego zakazywało stosowanie narkotyków z wyjątkiem celów medycznych. Jednak, niezważając na to, brytyjski Hongkong kupował opium, który był produkowany w prowincjach Bengal i Malwa pod patronatem brytyjskiej Kompanii Wschodnioindyjskiej. W wyniku tego dostawy opium do Chin wzrosły ponad czterokrotnie. W 1833 r. rząd brytyjski zniósł monopol Kompanii Wschodnioindyjskiej i opium zalał rynek chiński, a srebra – Zachód. W rezultacie, bardzo szybko, prawie 90 % mężczyzn Chin w wieku do 40 lat miało uzależnienie od opium. Do 1837 r. Chiny zapłaciły za opium 4,5 mln srebrnych dolarów, co stanowiło 57 % od całkowitego importu państwa. Przejęty sytuacją chiński rząd w 1839 r. rozpoczął masowe aresztowania kupców, konfiskatę i niszczenie opium. W odpowiedzi brytyjska marynarka rozpoczęła działania wojskowe. Walki angielsko-chińskie zostały nazwane wojny „opiumowe”.

W okresie aktywnego przedostawiania się kolonizatorów do Chin rządząca dynastia mandzurska stopniowo upadała. Kryzys cesarstwa zaczął się wraz ze wzrostem importu opium do Chin, spadkiem wartości chińskich monet miedzianych i wywozem srebrnych do Europy. Główną konsekwencją kryzysu stało się burzenie tradycyjnej władzy cesarza i zubożenie ludności. Proces ten wywołał wzrost napięć społecznych w społeczeństwie chińskim.

W latach 40–50-tych XIX w. zaczęła się szerzyć fala powstań chłopskich. Największym z nich był Ruch **Taipingów**.

Chiny, India w XIX w.

Głównym ideologiem ruchu Tajpingów był Hong Xiuquan (1814–1864), który głosił ideę równości społecznej i budowę „Królestwa równości, sprawiedliwości, dobrobytu” – „Taiping tyanho”. Pomysły Taipingów – połączenie tradycyjnej moralności konfucjańskiej z ideami chrześcijaństwa, z którymi Hong Xiuquan zapoznał się dzięki chrześcijańskim misjonarzom.

W 1850 r. niektóre powstania chłopskie w dolinie rzeki Jangcy przekształciły się na ruch powstański na dużą skalę. Główną siłą wojskową ruchu stała się organizacja Taipingów, która zaczęła zdobywać zwycięstwa jedno po drugim. Wojska rządowe przeszły na stronę powstańców. W 1853 r. rebelianci zdobyli dawną stolicę Chin – Nanjing. Taipingowie założyli swoje państwo, w którym starali się realizować zasadę równego podziału bogactwa i zniesienie własności na ziemię. Ale ich próby nie powiodły się.

Zaniepokojone rozprzestrzenianiem się powstania i niemożnością przez dynastię rządzącą stłumienia go, kraje europejskie, które nie tak dawno otworzyły dla siebie rynek chiński, postanowiły interweniować w konflikt.

Korzystając z nieznacznego powodu, Anglicy w 1856 r. skierowali swoje wojska na Kanton. Później do nich dołączyli Francuzi. W szeregu bitew wojska angielskie i francuskie zdobyły zwycięstwo.

W 1864 r. wojska chińskie otoczyły Nanjing. W wyniku szturmowania miasto zostało zdobyte, a prawie wszyscy mieszkańcy (100 tys. osób) zginęli. Hung Syutsyuan popełnił samobójstwo. Ruch Taipingów został stłumiony.

Podczas walki Anglii, Francji, USA z Taipingami udało się zmusić rządzącą dynastię Chin do podpisania nowych umów, które otwierały nowe możliwości dla zagranicznego przenikania do kraju. To pozwoliło im na handel we wszystkich dużych portach Chinach i tworzyć własne konsulaty handlowe. W latach 90-tych XIX w. do udziału w kolonizacji Chin dołączyły Japonia, Rosja, Niemcy. Kraj został podzielony na strefy wpływów.

W 1894 r. Japonia rozpoczęła wojnę z Chinami i szybko zwyciężyła. Zdecydowane działania Japonii stały się przykładem dla Europejczyków. Francja osiągnęła nadzwyczajne przywileje w południowych Chinach. Rosja zdobyła prawo budowy kolei przez Mandżurię do Władywostoku (Kolei Chińsko-Wschodnia), a w 1898 r. wydzierżawiła porty Port Arthur i Dalni na Półwyspie Liaotung. Ponadto Rosja wzmocniła także swój wpływ w Mongolii i Chinach Północno-Zachodnich. Niemcy zdobyli Półwysep Shandong, a miasto Qingdao przekształcili na swoją bazę oporną. Anglia dołączyła do swojej strefy wpływów dorzecze Jangcy.

Chińskie państwo zaczęło szybko się rozpaść. Zostało ono podzielone na strefy wpływów między mocarstwami. Władza cesarska i moralność konfucjańska straciły swoją moc i autorytet.

3

Chiny pod koniec XIX w. Powstanie Yihequanów.

W latach 90-tych XIX w. zaczęły się szerzyć pomysły o potrzebie znaczących przekształceń wewnętrznych społeczeństwa chińskiego, bez których niemożliwe było zachowanie integralności i niezależności Chin. Wyrażali tę ideę Kang Youwei, który próbował przekonać cesarza Guangxu przeprowadzić liberalne reformy i Sun Yatsen, który przedstawił program rewolucyjnych zmian po obaleniu monarchii.

Chiński myśliciel Kang Youwei planował wprowadzić w kraju monarchię konstytucyjną, wdrożyć reformy administracji publicznej, gospodarki, edukacji i in. Później Kang Youwei i niektórzy jego zwolennicy zostali powołani na doradców cesarza. Dla „stu dni od reform” Guangxu wydał ponad 60 dekretów, które przewidywały wprowadzenie nowości w Chinach oraz przekształcenie ich na potężne i niezależne państwo. Jednak w wyniku zamachu stanu 21 września

Oddział Yihequanów – powstańców „bokserów”. XIX w.

1898 r. Guangxu został pozbawiony tronu na rzecz cesarzowej Cixi. Niektórym reformatorom ścięto głowy; Kang Youwei uciekł do Hong Kongu. Zatem próba wyprowadzić kraj z kryzys poprzez reformy nie powiodła się.

W tym samym czasie w kraju nasilał się spontaniczny protest przeciwko inwazji obcokrajowców do Chin. Kluczowym wydarzeniem było powstanie dowodzone przez członków towarzystwa **Yihequan** („Powstanie Bokserów”, lata 1899–1900.).

Bokserzy uważali, że technika europejska jest nic nie warta w porównaniu z duchem Chińczyków. Wierzyli w to, że specjalne amulety uratują ich przed kulami. Członkowie towarzystwa Yihequan preferowali tradycyjną broń i techniki walki wręcz. Za to Europejczycy nazywali ich „Bokserami”. Celem Yihequanów było zniszczenie wszystkich cudzoziemców.

Podział Chin przez państwa europejskie oraz Japonię.

? Jakie państwa brały udział w podziale Chin?

W 1897 r. w prowincji Shandong bokserzy zabili niemieckich misjonarzy. Również powstańcy przeprowadzili ataki na budowę kolei, rozbierali tory kolejowe, niszczyli linie telegraficzne i in. W 1899 r. (właśnie ta data jest uważana za początek powstania, mimo iż w rzeczywistości Bokserzy działali jeszcze wcześniej) oddziały Yihequanów zebrali się koło Pekinu. Zaniepokojeni dyplomaci europejscy zaapelowali do cesarzowej prosząc o stłumienie buntowników. Jednak Qi Xi postanowiła dzięki Bokserom pozbyć się wpływu Europejczyków. Pozwoliło to rebeliantom dostać się do Pekinu, gdzie urządzili rzeź w europejskich placówkach dyplomatycznych, a później fala przemocy wobec cudzoziemców ogarnęła całe Chiny.

W odpowiedzi na to osiem krajów – Anglia, USA, Rosja, Japonia, Francja, Włochy, Niemcy, Austro-Węgry – wysłały wojska do Chin, pokonali Bokserów i weszli do Pekinu. Cesarzowa pokazała, że nie uczestniczyła w powstaniu, i rozkazała wojskom rządowym dobić jednostki bokserów.

Po stłumieniu powstania Chiny zostały zmuszone do podpisania nowych nierównych umów. Musiały zapłacić dużą kontrybucję, w dzielnicę ambasad Pekinu wprowadzono wojska obcokrajowców, a za morderstwo Europejczyka, Japończyka czy Amerykanina przewidziano karę śmierci. Powstanie Bokserów stało się ostatnią próbą zachowania w Chinach „starych porządków”.

4 **Chiny na początku XX w. Rewolucja Xinhai.** Do walki o modernizację Chin doszły siły, które występowały za rewolucyjne zmiany w kraju. Na ich czele stanął **Sun Yat-sen**. On sformułował „**trzy zasady ludowe**”, które, właśnie, określały cel transformacji w Chinach:

- ▶ nacjonalizm – obalenie Dynastii Mandżurskiej i przywrócenie chińskich rządów;
- ▶ władza ludu – likwidacja monarchii i ustanowienie republiki;
- ▶ dobrobyt narodu – przeprowadzenie stopniowej nacjonalizacji własności gruntów oraz ustanowienie progresywnego podatku na ziemię.

Latem 1905 r. w Tokio (Japonia) pod kierownictwem Sun Yat-sena doszło do połączenia różnych chińskich rewolucyjnych kół o ukierunkowaniu demokratycznym i nacjonalistycznym w „Sojusz zjednoczony”. W 1907 r. przeprowadził on kilka prób wzniecenia powstania przeciwko Dynastii Mandżurskiej, ale nie odniosły one sukcesu.

Sun Yat-sen

Z dokumentu programowego „Sojuszu zjednoczonego”

Obecna rewolucja ma na celu ustanowienie rządu republikańskiego. Wszyscy obywatele republiki muszą być równi; wszyscy obywatele powinni uczestniczyć we władzy politycznej. Prezydent wybierany jest przez wszystkich obywateli. Parlament jest organem ludowym, składającym się z deputowanych, wybieranych przez wszystkich obywateli republiki. Wprowadzana jest Konstytucja Republiki Chińskiej, której wszyscy obywatele muszą przestrzegać.

? Jakie ideały miał „Sojusz zjednoczony” i dlaczego?

Zresztą w obliczu rewolucji cesarzowa Cixi zgodziła się na przeprowadzenie pewnych reform zapoczątkowanych jeszcze przez cesarza Guangxu. Zostało proklamowano: zniesienie niewolnictwa; likwidację różnic stanowych; likwidację przywilejów dworzan; tworzenie wojska na wzór europejski; zniesienie tortur; utworzenie organów doradczych w prowincjach; przeprowadzenie reformy monetarnej i finansowej; zakaz spożycia opium; zakaz zwyczajów barbarzyńskich; tworzenie partii politycznych; reformowanie systemu edukacji (w tym jego europeizacja).

Wszystkie te zmiany świadczyły o tym, że Chiny zaczęły modernizację. Jednak w tradycyjnym społeczeństwie nie akceptowali zmian i opierano im się. Wraz z tajemniczą śmiercią cesarzowej Cixi w 1908 r. reformy ustały.

Cesarzowa Cixi

Yuan Shikai

Ten zgodził się i wkrótce został szefem rady cesarskiej oraz premierem, jedynym dyktatorem Północnych Chin. Poza tym został również opublikowany projekt konstytucji, która uznała monarchię. Jednak powstanie rozprzestrzeniło się. Proklamowały siebie niepodległymi Hangzhou, Szanghaj, prowincja Shandong, o swoją autonomię wystąpiła również Mongolia Zewnętrzna. 2 grudnia 1911 r. wojska rewolucyjne weszły do Nanjing. Cesarstwo mandżurskie zaczęło się rozpadać.

Dowiedziawszy się o początku rewolucji, Sun Yat-sen powrócił z emigracji i 24 grudnia przybył do Szanghaju. 29 grudnia konferencja delegatów rewolucyjnych prowincji, którzy spotkali się w Nanjing, ogłosiła powstanie Republiki Chińskiej. Sun Yat-sen został jednogłośnie wybrany na jej tymczasowego prezydenta. Nowa stolica Nanjing powitała prezydenta salutem z dział i ogólnym entuzjazmem. 1 stycznia 1912 r. Sun Yat-sen został zaprzysiężony.

Jednak rządząca elita starała się utrzymać władzę. 12 lutego 1912 r. Yuan Shikai zmusił matkę sześciolatniego cesarza Pu Yi w jego imieniu podpisać akt abdykacji. W takich warunkach Sun Yat-sen z jego programem „dobrobytu narodowego” stał się niepotrzebny elicie rządzącej. Zdając sobie sprawę z tego, on zrezygnował z prezydentury na rzecz Yuan Shikaia.

Chiny przeżyły gwałtowny rok, który zgodnie ze starym kalendarzem nazywał się Xinhai. Rewolucja Xinhaiska w Chinach zakończyła się. W marcu 1912 r. w Nanjing została przyjęta Konstytucja

Pu Yi – ostatni cesarz
Chin

Republiki Chin i postanowiono przenieść stolicę do Pekinu.

Po proklamowaniu republiki walki o władzę kontynuowano. Yuan Shikai nie pozostawiał dążeń do ożywienia monarchii. Jednocześnie zreszczała się również opozycja demokratyczna.

W sierpniu 1912 r. „Sojusz zjednoczony” stworzony przez Sun Yat-sena i kilka innych organizacji założyły **Kuomintang** (partię narodową). W nowo wybranym parlamencie, który rozpoczął pracę w kwietniu 1913 r. na podstawie nowej Konstytucji, Kuomintang otrzymał znaczącą reprezentację. Jego członkowie byli w opozycji do Yuan Shikaia.

Napięcia wzrosły po tym, jak ujawniono o udziale Yuan Shikaia w przygotowaniu morderstwa kandydata od Kuomintang na premiera. W kraju wznowiły się powstania. Siedem południowych prowincji, gdzie Kuomintang miał silne pozycje, ogłosiły o oddzieleniu się od Pekina. Zaczęła się wojna domowa między Południem a Północą, w której w końcu wojska Południa zostały pokonane. Kuomintang został zmuszony przejść do działań podziemnych, a Sun Yat-sen ponownie udał się na emigrację.

Rozpędziwszy parlament i zostając jedynym dyktatorem Yuan Shikai stworzył warunki do przywrócenia monarchii. Konstytucja została zmieniona, usunięto z niej artykuły o swobodach demokratycznych. Jednak na krótko przed śmiercią (w czerwcu 1916 r.) dyktator porzucił swój zamiar i republika została zachowana. Mimo, iż rewolucja nie rozwiązała podstawowych problemów Chin, usunęła ona jedną z głównych przeszkód na drodze do modernizacji państwa – Dynastię Mandżurską.

Plakat z okazji proklamacji Republiki Chińskiej z portretami Yuan Shikaia i Sun Yat-sena

Wnioski

- ▶ Na początku XIX w. Chiny były potężnym państwem. Jednak pod presją europejskich kolonizatorów państwo szybko straciło swoją suwerenność. W wyniku sprzeciwiania reformom ze strony elity rządzącej Chiny zaczęły nienadążać za wiodącymi państwami i zostały podzielone na strefy wpływów pomiędzy państwami Zachodu, Rosją i Japonią.
- ▶ Polityka kolonizatorów i upadek państwa wywołały opór ludności. Powstania tajpingów i bokserów zostały stłumione przy pomocy kolonizatorów. Próby wprowadzenia reform przez przedstawicieli Dynastii Mandżurskiej były niezdecydowane. Zresztą doszło do wybuchu Rewolucji Xinhaiskiej, która obaliła władzę cesarską. Chiny stanęły na drodze modernizacji, która jednak okazała się skomplikowaną i krwawą.

Pytania i polecenia

1. Które państwo stało się inicjatorem wojen „opiumowych”? **2.** Kiedy doszło do wybuchu powstania Tajpingów? **3.** Które państwa uczestniczyły w podziale Chin na strefy wpływów? **4.** Przeciwno komu zostało skierowane Powstanie Yihequanów (Bokserów)? **5.** W wyniku jakiego wydarzenia została obalona Dynastia Mandżurska w Chinach? **6.** Kto został pierwszym prezydentem Republiki Chińskiej?

7. Opiszcie rozwój Chin pod koniec XIX – na początku XX w. **8.** Czy można rozpatrywać Chiny jako półkolonię krajów zachodnich? **9.** Co było istotą reform Kang Youweia? Jakie były ich wyniki?

10. Opowiedzcie o Powstaniu Bokserów. Dlaczego ono przegrało walkę? **11.** Kto to jest Sun Yat-sen? Co było istotą jego „trzech zasad ludowych”? **12.** Opowiedzcie o Rewolucji Xinhaiskiej z lat 1911–1912 w Chinach i jej wynikach. **13.** Sporządźcie tabelę porównawczą.

Plan charakterystyki	Powstanie Tajpingów	Powstanie Yihequanów	Rewolucja Xinhaiska
Cel			
Główne wydarzenia			
Wyniki i następstwa			

14. Zastanówcie się, dlaczego wszelkie próby reform w Chinach nie powiodły się. Przygotujcie esej na to pytanie.

§ 25. Próby modernizacji Imperium Osmańskiego.

Rewolucja Młodoturecka 1908 r.

Próby modernizacji Iranu (Persji).

Rewolucja z lat 1905–1911.

1. Jakie tereny były częścią Imperium Osmańskiego na początku XIX w.? **2.** Kim byli janczary? **3.** Czym został wywołany początek upadku Imperium Osmańskiego?

Imperium Osmańskie w XIX w. Na początku XIX w. Imperium Osmańskie było w upadku. Kolejne porażki militarne wykazały potrzebę przeprowadzenia reform. Pierwsze reformy przewyższające zacofanie wojskowe od krajów europejskich zostały dokonane przez sultana **Selima III** (lata 1789–1807). Jednak stworzenie nowego regularnego wojska wywołało opór janczarów, którzy nie chcieli stracić swej uprzywilejowanej pozycji. Wznieśli bunt i zabili sultana. Wszystkie reformy zostały zniesione. Nowy sultan Mahmud II

(lata 1808–1839) ponownie spróbował zreformować armię likwidując wojsko janczarów. Mahmud II przeprowadził reorganizację aparatu państwowego, wprowadził system ministerstw i wdrożył nowy podział administracyjny. Jedną z ważnych reform było wprowadzenie prywatnego prawa na ziemię.

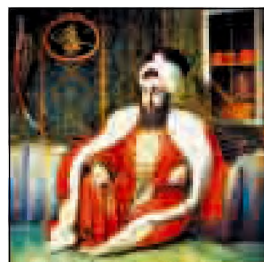
Wszystkie ulepszenia zostały wymazane przez klęski wojenne z Rosją, Austrią, Persją i in. Jednak następny turecki sułtan **Abdul Medżyd** (lata 1839–1861, syn Mahmuda II) kontynuował politykę reformatorską ojca. Jego przekształcenia przeszły do historii pod nazwą **Tanzimat** („reorganizacja”).

W okresie Tanzimatu zostały podjęte następujące działania: przyjęto kodeksy ziemski, cywilny i karny; przeprowadzono reformę walutową; stworzono sieć szkół świeckich; rozpoczęto budowę kolei, linii telegraficznych, zakładów przemysłowych; tworzono korzystne warunki dla kapitału zagranicznego i in. Głównym przekształceniem stało się ogłoszenie w 1856 r. wszystkich poddanych (muzułmanów i niemuzułmanów, Turków i przedstawicieli innych narodów) równymi wobec prawa.

Część reform zaczęła wywoływać niezadowolenie u muzułmanów, zwłaszcza u Turków. Próby nowego sułtana **Abdul-Aziza** (lata 1861–1876) zniesienia pewnych zmian doprowadziła do przewrotu „nowych osmanów” – zwolenników kontynuacji reform. „Nowi osmanie” zmusili następnego sułtana **Abdul-Hamida II** (lata 1876–1909) do przyjęcia konstytucji, która ograniczała władzę sułtana, utwierdzała dwuizbowy parlament, proklamowała prawa i wolności obywateli.

Nowe reformy jeszcze bardziej pogłębiły rozłam w społeczeństwie na zwolenników i przeciwników starych, tradycyjnych porządków. Wtedy Abdul-Hamid II usunął od władzy „nowych osmanów”, rozwiązał parlament, zniósł równość muzułmanów i niemuzułmanów. W latach 1895–1896 doszło do brutalnych masakr Ormian. Okres panowania Abdul-Hamid II został nazwany **Zulum** („ucisk”, „przemoc”).

W 1878 r. rząd sułtana Abdul-Hamida II ogłosił upadłość Imperium Osmańskiego i po trzech latach negocjacji z wierzycielami zachodnimi zgodził się na wprowadzenie faktycznej kontroli nad finansami państwa. Stworzono wtedy Urząd Ottomańskiego Długu Publicznego, w

Selim III

Abdul Medżyd

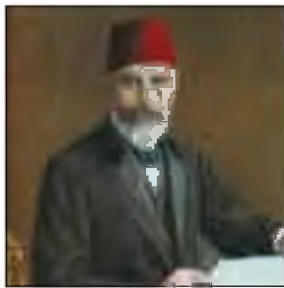
Abdul-Hamid II

którym po kolei na czele stali przedstawiciele brytyjscy i francuscy, uzyskało szerokie prawa i przywileje.

Państwa obce zawarły korzystne koncesje (umowy) na budowę linii kolejowych, co otworzyło drogę do ekspansji na Bliskim i Środkowym Wschodzie.

Obowiązkowy charakter miał również monopol tytoniowy, od 1883 r. został on przekazany Francji. Mimo to sytuacja Turcji jako kraju zależnego miała istotne cechy wyróżniające: sprzeczności i walka między mocarstwami dawała jej elitom rządzącym pewne możliwości do manewrowania.

2 **Rewolucja Młodoturecka.** W przeciwieństwie od innych krajów azjatyckich, które przekształciły się na półkolonie, Imperium Osmańskie miało efektywne, patriotyczne wojsko. Właśnie kadeci Stambulskiej Wojskowo-Medycznej Szkoły Zawodowej w 1889 r. założyli tajne towarzystwo polityczne o nazwie „Jedność i postęp”, które zapoczątkowało **ruch młodoturecki**. Zrzeszał on wojskowych, młodych intelektualistów i emigrację polityczną dowodzoną przez **Ahmeda Rezę**.

Ahmed Reza

Młodoturcy postawili przed sobą cel przywrócenia Konstytucji 1876 r. oraz przeprowadzenia pewnych reform modernizując społeczeństwo na wzór europejski. Jedną rzeczą, która wywołała rozbieżności wśród uczestników ruchu – kwestia narodowa. Grupa Ahmed Rezy popierała ideę „osmanizmu” – zachowania imperium. Inna grupa popierała decentralizację imperium oraz uznanie autonomii dla nietureckich narodów.

W 1907 r. w Paryżu odbył się kongres grup młodotureckich, na którym uzyskano tymczasowe pojednanie i uchwalono decyzję o przygotowaniu powstania. Wszystko zaczęło się 3 lipca 1908 r. przez wystąpienie jednostek wojskowych w Macedonii.

Sułtan Abdul-Hamid II pośpiesznie opublikował swoją decyzję o przywróceniu Konstytucji z 1876 r. Oddziały rebelianckie weszły do Stambułu. Młodoturcy utworzyli nowy rząd, ale sułtana zostawili na tronie. Po dojściu do władzy, prowadzili swoją politykę niekonsekwentnie i zbyt ostrożnie. Umożliwiło to Abdul-Hamidowi II 13 kwietnia 1909 r. wzniecenie buntu z wymogami przywrócenia szariatu, zniesienie Konstytucji i przywrócenie władzy sułtana. Jednak bunt został stłumiony, a Abdul-Hamid II stracił tron. Nowym sułtanem został **Mehmed V** (lata 1909–1918).

Młodoturcy pozostali przy władzy aż do roku 1918 r. W czasach swego panowania oni nie spełnili obietnic zmodernizowania kraju i uwolnienia się od dominacji europejskiej zależności ekonomicznej oraz politycznej.

Pragnienie zachowania imperium uzasadniało konserwatywny charakter reform.

W polityce krajowej zadomowiła się ideologia **panturkizmu** – tworzenie i panowanie jednolitego narodu tureckiego. Wywołało to nową falę nastrojów antytureckich uciskanych narodów. Próba nawiązania przez przemoc panturkizmu wywołała krwawe pogromy ludności ormiańskiej i greckiej, powstanie Arabów i wojny bałkańskie.

W sferze gospodarczej młodoturcy zdecydowali się jedynie na niewielkie reformy przed I wojną światową (ograniczano formy pozagospodarcze wyzysku chłopów, wprowadzono przepisy protekcyjniste).

Widokówka poświęcona wznowieniu Konstytucji 1876 r. w Imperium Osmańskim

3 **Próby modernizacji Iranu (Persji) w XIX w.** Po krótkim ożywieniu w połowie XVIII w. i długiej walce w 1794 r. w Iranie (Persji) utwierdziła się **Dynastia Kadżarska**, która rządziła aż do 1925 r. Nową stolicą państwa stał się **Teheran**. Ze względu na wyznanie większość Irańczyków była muzułmanami szyitami.

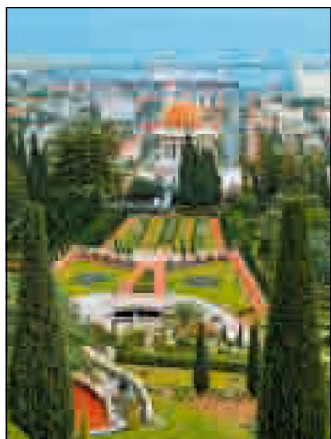
Irańcy szachowie prowadzili walkę ze swoimi tradycyjnym rywalami – Turkami, Afgańczykami, Wielkimi Mogołami, Rosjanami. Początek XIX w. wyróżniał się serią porażek od Turcji i Rosji oraz utratą Gruzji, Armenii i Azerbejdżanu Północnego. Próba za pomocą Francji i Anglii modernizacji wojska nie przyniosła pożądanego wyniku. Natomiast to stworzyło warunki do aktywnego przenikania Europejczyków, którzy zaczęli narzucać szachowi nierównoprawne umowy. Zawarte umowy przyczyniały się do przenikania na rynek irański europejskich towarów przemysłowych, które spowodowały bankructwo handlu i rzemiosła w kraju, a także nasilenia eksploatacji chłopstwa. Iran okazał się na skraju wybuchu społecznego. Chłopi, rzemieślnicy i szycy duchowni widzieli wyjście z kryzysu w pojawieniu się legendarnego imama Mahdiego, który miał ustawić prawdziwą sprawiedliwą władzę.

W 1844 r. pojawił się jakiś seid (wódz) **Ali Muhammad**, który ogłosił siebie Babem, czyli wrotami, przez które oczekiwany imam Mahdi ma zejść na ziemię. W 1847 r. władza, zaniepokojona rosnącą liczbą zwolenników Bába, wrzuciła go do więzienia. Uwięziony Bab napisał swoją słynną książkę „Bejan”, w której ogłosił siebie długo oczekiwanym Mahdim i podał zasady swego nauczania.

Bab Ali Muhammed

? Jednym lub dwoma zdaniem opiszcie działacza podanego na ilustracji.

Mauzoleum Baba i rozkoszne ogrody bahaickie w Hajfie (Izrael)

Twierdził, że jest prorokiem, który niesie światu sprawiedliwość, gwarantuje ochronę praw i mienia, a jednocześnie sprzeciwia się przemocy władzy i dominacji cudzoziemców. Najwięcej zwolenników te pomysły znalazły wśród mieszkańców miast.

Szerząc idei Baba jego zwolennicy w znacznym stopniu odchodzili od niego, żądając podziału i współności mienia, propagując powszechną równość, w tym równość kobiet. Te hasła miały znaczący wpływ na chłopów, w wyniku czego szybko zwiększyła się liczba bahaistów. Jesienią 1848 r. wybuchło **Powstanie Bahaistów**. Dopiero w 1852 r. udało się go stłumić, ale nie zatrzymać. Zresztą jego przywódcy zostali zmuszeni do ucieczki do Imperium Osmańskiego, gdzie ruch przekształcił się w nowy, nazywany **bahaizm**. Zwolennicy nowego ruchu występowali przeciwko wojny, za tolerancję religijną, równość praw, podział własności i in.

Potężne ruchy ludowe postawili władzę w obliczu potrzeby przeprowadzenia reform. Ich liderem został premier (wezyr) **Taghi Chan**. Reformy, które przeprowadzono głównie w wojsku, dotknęły również obszary rzemiosła i handlu, a także edukacji (pierwsza gazeta, pierwsza świecka szkoła-liceum). Ale szach Nasser ad-Din odwołał Taghi Chana, co doprowadziło do załamania reform.

Iran coraz bardziej trafiał pod zależność od cudzoziemców. Mimo iż szach wprowadził system zarządzania państwem niektóre innowacje (mianowicie starał się ograniczyć władzę sądowniczą szyickich duchownych i europeizować system administrowania), te spóźnione próby reformowania już prawie nic nie mogły zmienić.

W przeciwieństwie do Imperium Osmańskiego, gdzie dzięki reformom tanzimackim zachowano niezależność polityczną, Iran szacha szybko tracił swoją niezależność. Do końca XIX w. Rosja i Anglia faktycznie podzieliły między sobą strefy wpływów w tym kraju. W tym samym czasie do rywalizacji o wpływy w Iranie wkroczyły Niemcy, a na początku XX w. – USA.

4 **Rewolucja z lat 1905–1911 w Iranie (Persji).** Procesowi przekształcania Iranu na półkolonię towarzyszyło niszczenie tradycyjnych struktur i nasilenia wyzyskiwania ludności. Poziom życia Irańczyków spadał. Na przełomie XIX-XX w. w kraju gwałtownie pogorszyła się sytuacja z żywnością. Doprowadziło to do głodnych buntów (lata 1900, 1901, 1903). Pod koniec 1905 r. wybuchła rewolucja – jedna z pierwszych w Azji na początku XX w.

Rewolucja Irańska rozpoczęła się **pod koniec 1905 r.** masowymi demonstracjami w Teheranie, Szirazi, Meszhedzie oraz innych miastach. Protestujący żądali przeprowadzenia radykalnych reform, mianowicie zwołania medżlisu (parlamentu) oraz przyjęcia konstytucji. Szczególnego nasilenia wystąpienia rewolucyjne zyskały w czerwcu-lipcu 1906 r. Przestraszony szach Mozaffar ed-Din (lata 1896–1907) 5 sierpnia 1906 r. wydał dekret o wprowadzeniu reżimu konstytucyjnego. 7 października otwarto pierwszy irański medżlis, który przyjął Ustawę Zasadniczą (pierwszą część irańskiej Konstytucji). Władza szacha została ograniczona, parlament zapewnił sobie prawo do zatwierdzania wszelkich ustaw i budżetu, koncesji, kredytów zagranicznych, umów z innymi państwami. Rok później, 7 października 1907 r., szach uchwalił uzupełnienia do Konstytucji, w której proklamowano równość obywateli wobec prawa, nietykalność osobistą i własności, wolność słowa, prasy i in. Wprowadzano zasadę podziału władzy na ustawodawczą, wykonawczą i sądowniczą. Zresztą szach irański pozostał tylko szefem władzy wykonawczej.

Grupa fedainów. XX w.

Jednocześnie zachodziły rewolucyjne zmiany w całym kraju. W miastach pojawiły się rewolucyjne organizacje – *endżumeny*. Nasilił się ruch *mu-dżahedinów* – bojowników o wiarę i sprawiedliwość, wśród nich wyróżniała się radykalna młodzież – *fedaini*.

Przeciwko nasileniu irańskiej rewolucji wspólnie wystąpiły Rosja i Anglia. W czerwcu 1908 r., korzystając z przyhamowania rewolucji, następny szach *Mohammed Ali-szach* (lata 1907–1909) dokonał zamachu stanu i rozpędził medżlis.

Jednak rewolucja w dalszym ciągu trwała, ośrodek walki przeniósł się na północ kraju. W latach 1908–1909 doszło do akcji zbrojnej w irańskim Azerbejdżanie (*Powstanie Tebryskie*). W 1909 r. wybuchło powstanie antyszachskie w Bachtiarri i Gilanie. Uzbrojone grupy powstańców – fedainów wspierani przez chanów bachtiańskich w lipcu 1909 r. wkroczyli do Teheranu. Szach został obalony i ogłoszono o przywróceniu Konstytucji. Nowy szach Sultán Ahmad-szach (lata 1909–1925) zwołał nowy medżlis, który kontynuował rewolucyjne przekształcenia. Dokonać tego nie było łatwo. System finansowy państwa, podobnie jak cała gospodarka, w latach rewolucji upadła. Iran zaprosił na służbę amerykańskiego doradcę finansowego M. Szustera. Jego skuteczne działania zaniepokoiły Rosję i Anglię, które później udały się do otwartej interwencji zbrojnej.

Irańska rewolucja została stłumiona, medżlis rozpędzono, oddziały fedainów zlikwidowano. Iran uznał porozumienie brytyjsko-rosyjskie. Mimo to

część zdobyczy rewolucyjnych zostało zachowanych, w tym Konstytucja. Iran zaczął przekształcać się w monarchię konstytucyjną. Rewolucja przyczyniła się do powstania ruchów narodowowyzwoleńczych w Azji na początku XX w., czyli zapoczątkowała przebudzenie Azji.

Wnioski

- ▶ Reformy XIX w. skierowane na wzmocnienie Imperium Osmańskiego oraz jego modernizację nie powiodły się. Próby europeizacji napotkały oporu sił konserwatywnych. Zresztą większość reform została zniesiona.
- ▶ Rewolucja Młodoturecka 1908 r. nie wykonała swego podstawowego zadania – przeprowadzenie modernizacji Imperium Osmańskiego. Można to wytłumaczyć cechami struktury społeczeństwa tureckiego, gdzie Turcy byli nacją dominującą, a wszelka modernizacja doprowadziłaby do utraty tej roli i upadku imperium, co właśnie później się stało.
- ▶ Iran (Persja), podobnie jak inne kraje Azji, w XIX w. również stopniowo przekształcał się w półkolonię państw europejskich. Szczególnie proces ten przyspieszył się po stłumieniu powstania bahaickiego i niewydolności reform Taghi Chana. Pod koniec wieku Iran stał się półkolonią Rosji i Anglii.
- ▶ W 1905 r. w Iranie wybuchła rewolucja, która rozpoczęła nie tylko zmiany w kraju, ale także przebudzenie w całej Azji.

Pytania i polecenia

1. Jakie obszary życia publicznego próbowali w pierwszej kolejności zreformować władcy Turcji i Iranu? **2.** Jaki okres w historii Turcji nazywają Tanzimat? **3.** Kiedy doszło do wybuchu Rewolucji Młodotureckiej? Jakie reformy przeprowadzili młodoturcy? **4.** Kiedy wybuchło powstanie bahaitów? **5.** Jakie reformy próbował wprowadzić Taghi Chan? **6.** Półkolonią których państw stał się Iran pod koniec XIX w.? **7.** Kiedy miała miejsce rewolucja w Iranie? Jakie były jej zdobycze?

8. Dlaczego XIX w. próby wdrożenia reform, które przewidywały europeizację Imperium Osmańskiego nie powiodły się? Kto był przeciwnikiem reform? **9.** Dlaczego Rewolucja Młodoturecka nie doprowadziła do zreformowania państwa? **10.** Jakie były przyczyny i skutki Powstania Bahaickiego w Iranie? **11.** Opiszcie sytuację w Iranie na przełomie XIX-XX w. **12.** Co spowodowało rewolucję w Iranie? Jaką rolę w stłumieniu rewolucji w Iranie pełniły Rosja i Anglia?

13. Ułóżcie w zeszycie tabelę „Sytuacja polityczna i społeczno-gospodarcza Turcji pod koniec XIX w.”. **14.** Ułóżcie plan opowieści na podstawie p. 2 paragrafu „Rewolucja Młodoturecka 1908 r.” lub p. 5 „Rewolucja z lat 1905–1911 w Iranie (Persji)”.

15. Omówcie w grupach, co przeszkadzało Turcji i Iranowi rozpocząć modernizację. **16.** „Dlaczego mocarstwa, mimo upadku Imperium Osmańskiego, nie poszły na jego podział? Ułóżcie esej na ten temat.”

Zajęcia praktyczne

Panowanie brytyjskie w Indii.

Narody Afryki pod rządami kolonizatorów europejskich

1. Co przyciągało Europejczyków w państwach Wschodu? **2.** Kiedy zaczęło się przenikanie Europejczyków do Indii? **3.** Który kraj europejski pod koniec XVIII w. ustanowił swoje panowanie w Indiach?

Cel: na podstawie analizy tekstu określić, jakie były cechy szczególne panowania brytyjskiego w Indiach i w jaki sposób odbyła się kolonizacja Afryki; poprzez dyskusję sformułować zdanie na temat wpływu kolonializmu na rozwój Indii i Afryki.

Polecenia do przygotowania do lekcji praktycznej

1. Przygotować informację na tematy: „Powstanie Sipajów”, „Narodziny Indyjskiego Kongresu Narodowego (IKN)”, „Kolonizacji Afryki”.
2. Przygotować esej na tematy: „Misja kolonializmu w kształtowaniu jedności świata”, „Czy niosła kolonizacja cywilizację narodom podbitym?”.

Przebieg pracy

1. Połączcie się w małe grupy ze względu na tematykę przygotowanych informacji i esejów oraz omówcie wyniki, które uzyskaliście podczas pracy nad nimi.
2. Przedstawcie klasie wspólne wnioski, które osiągnęliście podczas pracy w małych grupach.
3. Przedstawcie najlepsze z przygotowanych do lekcji informacji i eseje klasie.
4. Zapoznajcie się z zaproponowanym materiałem, odpowiedzcie na pytania i wykonajcie polecenia.
5. Sformułujcie wnioski odpowiednio do celu lekcji.

1 Indie – perła Korony Brytyjskiej. Indie od czasów starożytnych przyciągały uwagę kupców, monarchów europejskich, wszelkich awanturników. Portugalczycy, Hiszpanie, Anglicy, Francuzi starali się zadomowić się na półwyspie Hindustan. Największego sukcesu osiągnęła angielska Kompania Wschodnioindyjska, która stała się władzą najwyższą na półwyspie. Kompania Wschodnioindyjska ustanowiła system grabieży podatkowej, wyzysk chłopów i lokalny właścicieli ziemskich, książąt.

W XVIII w. podstawowym towarem eksportowym Indii były wysokiej jakości tkaniny bawełniane, które wytwarzali miliony tkaczy indyjskich. Jednak rewolucja przemysłowa zrobiła produkcję takich tkanin w Europie tańszą niż w Indiach. Stało się opłacalnym przywozić te tkaniny z Anglii. Utraciwszy rynek zbytu indyjskie tkacze okazały się na krawędzi głodnej śmierci. Niezadowolenie z rządów brytyjskich rosło. Szerzyły się pogłoski, że wszystkich Hindusów chcą nawrócić na chrześcijaństwo.

2 Powstanie Sipajów. Otwarta drapieżna polityka Anglików wywołała oburzenie Hindusów, które zaowocowało potężnym powstaniem. Powodem do niego stało się otrzymanie przez wojsko indyjskie (sipajskie) nowej amunicji do karabinów. Każdy z nich był zawinięty w papier, impregnowany

tluszczem wieprzowym lub wołowym. Przed załadunkiem żołnierz miał zerać ten papier zębami, podczas gdy spożycie wieprzowiny u muzułmanów jest zabronione, a u Hindusów krowa jest świętym zwierzęciem.

Z informacji angielskiego pułkownika K. Younga w sprawie przyczyn powstania sipajskiego

Odmowa od nowych nabołów była prostym pretekstem do powstania, które zostało już wcześniej zaplanowane oraz przygotowane jak przez Hindusów, tak i przez muzułmanów. Prawdziwym powodem niezadowolenia było złe zarządzanie i niezrozumiała polityka aneksji, która cechowała generał-gubernatora Jamesa Andrew Dalhousie... Nie ulega wątpliwości, że usunięcie króla i aneksja terytorium Oudh wywołała niezadowolenie w tym okręgu, z którego była większość naszych Sipajów i gdzie mieszkali ich rodziny.

Jakie powody Powstania Sipajów podkreśla pułkownik K. Young?

Powstanie rozpoczęło się **10 maja 1857 r.** niedaleko miasta Delhi. Rebelianci zabili brytyjskich oficerów, przejęli władzę w mieście i ogłosili o przywróceniu władzy Wielkich Mogołów na czele z Bahadur Szachem II. Żeby stłumić powstanie, rząd brytyjski działał szybko i zdecydowanie.

W 1858 r. została zlikwidowana Kompania Wschodnioindyjska. Indie przeszły pod władzę Korony Brytyjskiej. Generał-gubernator Indii zaczął nazywać się wicekrólem. Zarządzanie koloniami przeprowadzała Rada Ministrów. W 1876 r. królowa Wiktoria została cesarzą Indii. Ogłoszono o odpuście winy powstańcom, którzy nie zabijali Anglików. Anglia powiadomiła, że będzie miała szacunek do lokalnych władców. Sipajowie mogli zajmować stanowiska oficerów.

Sipajowie – najemne wojska kolonialne w Indiach. Stanowiły one znaczną część brytyjskiego wojska kolonialnego. Brali udział w wojnach przeciwko Afganistanu i tłumieniu powstań ludowych przeciwko kolonizatorom. Rekrutowani byli z wyższych kast Indii i otrzymywali spore wynagrodzenie. Ale oficerami w wojsku sipajskim mogli być tylko Anglicy.

Działania te spowodowały zaburzenie w szeregach powstańców. Ponadto Sipajowie popełnili szereg błędów. Po przybyciu posiłków z Anglii zaczęła się ofensywa w rejonie powstania. Delhi i Lakchnau zostały zdobyte poprzez szturm. Jednak powstanie trwało i uzyskało formy walki partyzanckiej. W tej wojnie stała słynną księżniczka **Lakszmi Baji** z Jhansi, która ze swoim oddziałem nie dawała spokoju brytyjskim kolonizatorom. W 1859 r. zostały stłumione ostatnie ośrodki powstania.

Działania te spowodowały zaburzenie w szeregach powstańców. Ponadto Sipajowie popełnili szereg błędów. Po przybyciu posiłków z Anglii zaczęła się ofensywa w rejonie powstania. Delhi i Lakchnau zostały zdobyte poprzez szturm. Jednak powstanie trwało i uzyskało formy walki partyzanckiej. W tej wojnie stała słynną księżniczka **Lakszmi Baji** z Jhansi, która ze swoim oddziałem nie dawała spokoju brytyjskim kolonizatorom. W 1859 r. zostały stłumione ostatnie ośrodki powstania.

W 1858 r. została zlikwidowana Kompania Wschodnioindyjska. Indie przeszły pod władzę Korony Brytyjskiej. Generał-gubernator Indii zaczął nazywać się wicekrólem. Zarządzanie koloniami przeprowadzała Rada Ministrów. W 1876 r. królowa Wiktoria została cesarzą Indii. Ogłoszono o odpuście winy powstańcom, którzy nie zabijali Anglików. Anglia powiadomiła, że będzie miała szacunek do lokalnych władców. Sipajowie mogli zajmować stanowiska oficerów.

3 **Rozwój gospodarczy Indii.** Po Powstaniu Sipajów polityka Anglii w Indiach istotnie zmieniła się. Zaszły zmiany w administracji kolonialnej. Zostały otwarte trzy uniwersytety dla wychowania w europejskim duchu nowej elity indyjskiej. Również władze angielskie przyjęły ustawę „O stałym wynajmie”, zgodnie z którą chłop-najemca mógł zostać właścicielem ziemi pod warunkiem udowodnienia w sądzie, że właśnie tę działkę wynajmował

Pomnik księżnej Lakszmi Baji
w Solapurze (Indie)

Rozprawa z liderami powstania Sipajów poprzez
„diabelski wiatr”. 1884. Malarz Wasilij Wierieszczagin

przynajmniej w ciągu 13 lat. Ta ustawa mimo, iż nie zmieniała zagmatwanego i skomplikowanego systemu stosunków rolnych, zakładała podstawy stosunków własności podobnych do europejskich.

Spółceństwo indyjskie było podzielone ze względu na cechy religijne, kastowe oraz narodowo-językowe, które kolonizatorzy wykorzystywali we własnych celach. Przykładowo wojsko angielsko-indyjskie na 1/3 składało się z pułków muzułmańskich, na 1/3 – z Sikchów i na 1/3 – z Hinduśców, którzy mieli wrogi stosunek jeden do drugiego. Umożliwiło to w przypadku powstania jednej trzeciej wojskowych zdawić ich dwiema trzecimi sił zbrojnych.

Pod koniec XIX w., mimo wysiłków Anglików, w Indiach zachował się system kastowy.

W drugiej połowie XIX – na początku XX w. znaczenie gospodarcze Indii dla Anglii szybko rosło. Indie stały się miejscem opłacalnych inwestycji. Budowano tu koleje (na początku XX w. – 30 tys. km), przedsiębiorstwa przetwórstwa (herbata, kawa, juta, bawełna i in.).

Pod koniec XIX w. zaczęły kształtować się przemysł narodowy i narodowy kapitał przedsiębiorczy. W 1911 r. w Indiach było 200 przedsiębiorstw tekstylnych, które należały do kapitału narodowego.

Mimo pewnych sukcesów, produkcja przemysłowa była słabo rozwinięta. Robotnicy wynosili tylko 1 % ludności, a lokalna burżuazja była przeważnie kompradorska, czyli powiązana z obcym kapitałem.

Produkcja rolna w Indiach stopniowo przekierowała się na zapewnienie surowcami przemysłu angielskiego. W pierwszym dziesięcioleciu XX w. liczba pracowników w rolnictwie zwiększyła się z 66 do 72 %. Doszło do tego przez ucieczkę ludności z miast, gdzie został zburzony ustrój tradycyjny (bankructwo rzemieślników), ponieważ nowy przemysł nie mógł zatrudnić wszystkich, kto stracił zasoby do istnienia.

4 **Walka narodowowyzwoleńcza.** Szybkie burzenie tradycyjnego życia Induów w różny sposób było odbierane w społeczeństwie indyjskim. Przeciwnicy porządków angielskich proponowali wrócić do zasad życia dawnych rolników. Część muzułmanów występowała za wznowienie tradycyjnego wczesnego islamu. Mimo to większość wyedukowanych Hinduów pragnęła połączyć zachodnie idee wolności, równości, humanizmu i racjonalizmu z hinduizmem oraz islamem.

Kształtowanie się indyjskiej burżuazji narodowej stało się tą podstawą, na której powstał niezwykle potężny ruch wyzwolenczy. W latach 70–80-tych XIX w. wśród części inteligencji indyjskiej szerzyły się nastroje patriotyczne. Zaczęli oni zrzeszać się w organizacje kulturalno-oświatowe. Ich uczestnicy nawoływali wrócić do dawnych wierzeń („Z powrotem do wed”), odrzucali podział na kasty społeczeństwa indyjskiego, proklamowali równość ludzi i narodów, stawiali za cel odrodzenie kultury indyjskiej. Jednocześnie rzędzali stworzenia europejskiego systemu oświaty, wdrożenia reform społecznych, przyspieszenia rozwoju przemysłu indyjskiego. W 1885 r. świadomi narodo-wo działacze zrzeszyli się w **Indyjski Kongres Narodowy (IKN)**. Jego pierwszy zjazd założycielski stał się symbolem jedności Induów; delegaci reprezentowali różne narody Induów, dlatego komunikowali się w języku angielskim.

Anglicy popierali IKN, ale później sytuacja zmieniła się. Pozycje lidera IKN zajęło liberalne umiarkowane skrzydło, które ustaliło następujące cele: obrona przemysłu krajowego, obniżenie podatków, utworzenie systemu kredytu bankowego, zwiększenie samorządności i przedstawicielstwa wyborczego.

Na czele skrzydła radykalnego IKN stanął **Balgangadchar Tiłak** (1856–1920), który pochodził z rodziny brachmana. On występował za całkowitą likwidację angielskiego panowania kolonialnego, ale w sposób pokojowy; był zdecydowanym przeciwnikiem reform, nawoływał do powrotu do początków narodowych – hinduizmu. Jednym ze sposobów walki uważał bojkot towarów angielskich. B. Tiłak ściśle przestrzegał ustaw kasty, zorganizowywał święta religijne. Za swoją działalność w 1897 r. został skazany przez Anglików na katorgę, ale sprzeciw społeczności światowej i indyjskiej zmusiły kolonizatorów do uwolnienia B. Tiłaka.

Początek XX w. wyróżniał się nasileniem ruchu narodowowyzwoleńczego. Sprzyjał temu szereg czynników: organizacyjne uporządkowanie ruchu; wzmocnienie kapitału krajowego; organizacyjne uporządkowanie ruchu robotniczego jako siły samodzielnej; nasilenie aktywności chłopów przeciwko porządkom kolonialnym; polityka kolonizatorów, mianowicie wicekróla J. Kerzona. Ten ostatni uchwalił szereg ustaw, które stały się powodem do wystąpień na szeroką skalę ludności: rozwiązał municypalitet wyborny w

Balgangadchar Tiłak

Kalkucie; dwukrotnie zwiększył opłatę za naukę w placówkach edukacyjnych; przyjął ustawę o podziale Bengalii na dwie jednostki administracyjne. To stało się ostatnią kroplą, która położyła kres cierpliwości narodu i wzburzyła społeczeństwo indyjskie.

Podstawowymi ośrodkami ruchów masowych stały się Bengalia, Pendżab oraz Bombaj. Na propozycję IKN 16 października 1905 r. w Bengalii przeprowadzono i wsparto przez cały kraj smutek narodowy (faktycznie – strajk ogólnonarodowy) jako protest przeciwko podziałowi Bengalii. Zaczął swoją działalność ruch „swadeszi” – bojkot towarów angielskich.

W warunkach podniesienia ogólnonarodowego IKN wysunął hasło „swaradża” – nadanie Indiom samorządności w ramach Cesarstwa Brytyjskiego na wzór Kanady i Australii. W 1907 r. ruch „swadeszi” zaczął przekształcać się w ruch „swaradża”. Kluczowym wydarzeniem ruchu narodowyzwolenczego stał się strajk polityczny w Bombaju w lipcu 1908 r. Do stłumienia wystąpień masowych ludności władza kolonialna zaczęła stosować represje. Jeszcze w 1907 r. uchwalono ustawę o buntownikach, która zakazywała akcje sprzeciwu i demonstracje, a w 1908 r. – ustawa, zgodnie z którą zamykano gazety, które „nawoływały do buntu”. Na podstawie tej ustawy B. Tiłak został aresztowany i poddany procesowi, który zwrócił na siebie uwagę całego państwa.

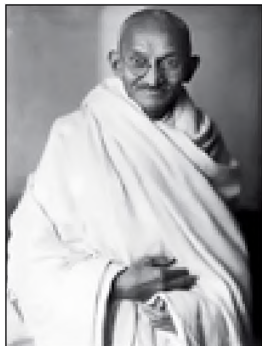
Uprzedzenie sędziów i ławników angielskich oburzyło państwo, w Bombaju zaczął się strajk polityczny: wstrzymały pracę przedsiębiorstwa, sklepy, placówki edukacyjne. Demonstracje oraz akcje sprzeciwu przekształcały się w walki z policją. Strajk bombajski, nasilenie ruchu narodowyzwolenczego w państwie zmusił władze kolonialne do pójścia na ustępstwa: zwiększenie liczby osób wyborczych w radzie przy wicekrólu, w zgromadzeniach ustawodawczych prowincji utworzono większość wyborczą. Jednocześnie kolonizatorzy próbowali doprowadzić do rozłamów religijnych i narodowych w społeczeństwie indyjskim. Tak więc wybory przeprowadzono według kurii, które powstały według cech religijnych i narodowych.

W 1911 r. wicekról zniósł ustawy o podziale Bengalii oraz przeniósł swoją stolicę z Kalkuty do Delhi.

Nasilenie ruchu narodowyzwolenczego zmusiło do opracowania programu ruchu. W Lanau w 1916 r. przeprowadzono zjazdy dwóch największych krajowych organizacji politycznych (IKN oraz Ligi Muzułmańskiej), na których opracowano program wymogów ruchu narodowyzwolenczego, mianowicie takich: natychmiastowe nadanie Indiom samorządności na szeroką skalę; zajmowanie przez Hindusów stanowisk dowodzących w wojsku; rozszerzenie autonomii celnej; ustanowienie kontroli nad finansami.

W latach I. wojny światowej w indyjskim ruchu narodowyzwolenczym widoczną postacią został **Mohandas Karamczand Gandhi** (1869–1948). Mieszkańcy nazywali go **Mahatma** – wielka dusza. On przyjechał do Indii

z Afryki Południowej, gdzie uzyskał doświadczenie w zorganizowaniu specyficznej formy walki narodowyzwolenczej – „bez przemocy bez współpracy” z władzami. Ta forma walki – „**satjagraha**” („upór w prawdzie”) – została wypracowana przez M. Gandhiego w Afryce Południowej podczas walki z dyskryminacją rasową indyjskich imigrantów.

Mahatma Gandhi

Podstawą do nauki Gandhiego była teoria nieprzemocy L. Tołstoja, idee pokojowych działań masowych. Myśliciel był przeciwnikiem przemocy i walki zbrojnej. Uświadamiał sobie, że Indiom z ich podziałem na kasty, języki, narodowości, religie należy unikać skrajności. Teoria „biernego oporu” (lub nieposłuszeństwa obywatelskiego), doświadczenie jej wykorzystania w przyszłości rozprzestrzeniły się na całym świecie.

Ruch narodowyzwolenczy w Indiach na początku XX w. nie osiągnął swego celu. Dla sukcesu w walce jeszcze nie dojrzały niezbędne warunki: nie ukształtowała się siła społeczna, która poprowadziłaby za sobą wszystkie warstwy społeczeństwa Indii, nie zapewniono wystarczającego wsparcia ze strony ludności.

Pytania i polecenia

1. Jakie były wyniki panowania angielskiego w Indiach w połowie XIX w.?
2. Kim byli Sipajowie? Kiedy doszło do Powstania Sipajów w Indiach?
3. Jakie reformy wdrożyli Anglicy w Indiach po Powstaniu Sipajów?
4. Która organizacja pod koniec XIX w. stanęła na czele ruchu narodowyzwolenczego w Indiach? Kiedy została ona stworzona?
5. Ustalcie podstawowe cechy rozwoju gospodarczego Indii w drugiej połowie XIX w. Dlaczego w tym okresie w państwie doszło do wzrostu liczby ludności wiejskiej?
6. Opiszcie ruch narodowyzwolenczy w Indiach pod koniec XIX – na początku XX w.
7. Czy możemy mówić, że panowanie angielskie przyczyniło się do rozwoju Indii?

Narody afrykańskie rządzone przez kolonizatorów europejskich. Przed ustanowieniem europejskiego panowania Afryka składała się z dwóch regionów historyczno-geograficznych. Pierwszy z nich, znajduje się na północ od pustyni Sahara i Morza Czerwonego, należał do obszaru szerzenia się cywilizacji śródziemnomorskich – dawnoegipskiej, fenickiej, grecko-rzymskiej. Po podbojach arabskich utwierdził się tu islam, a po upadku kalifatu powstało tu kilka państw arabskich. Następnie te państwa, z wyjątkiem Maroka, stały się częścią Imperium Osmańskiego.

W Etiopii zachowało się chrześcijaństwo, a w połowie XIX w. powstało tu państwo na czele z cesarzem (negusem). Na ogół ten region o dawnych tradycjach państwowości, stosunkowo rozwiniętą gospodarką był ośrodkiem kultury chrześcijańskiej i islamskiej.

Do ustanowienia panowania europejskiego w Afryce dochodziło na różny sposób. Próby zadomowienia się Europejczyków w Afryce Północnej rozpoczęły się pod koniec XVIII w. Pierwszym prawdziwym osiągnięciem było zdobycie w 1830 r. przez Francję Algieria. Na początku XX w. całe terytorium Afryki Północnej zostało podzielone pomiędzy państwami europejskimi. Egipt i Sudan należały do Anglii, Libia – Włochom, Algieria, Tunezja i Maroko – Francji. Także część Maroku była podporządkowana Hiszpanii. Walka o Maroko doprowadziła do dwóch ostrych kryzysów międzynarodowych (lata 1905–1906, 1911), które mogły doprowadzić do wojny światowej.

Przedostawanie się do Afryki Tropikalnej i Południowej było wolniejszym, choć rozpoczęło się jeszcze w XV-XVI w. Najpierw państwa europejskie starały się kontrolować handel niewolnikami.

Do 1807 r., kiedy to Anglicy zakazali handel niewolnikami i starali się zapobiec mu, z Afryki wywieziono 12 mln niewolników. Już pierwsze doświadczenie kolonizacji udowodniło, że w Afryce można rozwijać gospodarkę plantacyjną, ale głębokie przenikanie w głąb utrudnione było przez złe drogi i obecność ognisk ciężkich chorób, na które Europejczycy nie mieli leków.

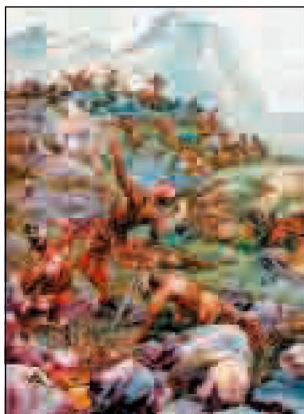
Jednak pod koniec XIX w. sytuacja się zmieniła. Mocarstwa europejskie zaczęły aktywnie podbijać i dzielić Kontynent Afrykański. Na początku XX w. na terytorium Afryki pozostało tylko dwa niepodległe państwa: Etiopia, która obroniła swoją niepodległość w walce z Włochami oraz Liberia, założona w XIX w. przez Murzynów z USA, którzy pragnęli wrócić do swojej ojczyzny historycznej.

Największe posiadłości kolonialne należały do Anglii (30 %) i Francji (34 %). Poza nimi kolonie na Kontynencie Afrykańskim miały Niemcy (Togo, Kamerun, Tanganika, Namibia), Portugalia (Angola, Mozambik, Gwinea Bissau), Hiszpania (Sahara Zachodnia, Gwinea Równikowa), Belgia (Kongo), Włochy (Libia, Somalia, Erytrea).

Ze względu na to, że podział Afryki Tropikalnej i Południowej odbywał się w warunkach braku stosunkowo stabilnych struktur państwowych na kontynencie, przeprowadzany był przez kraje europejskie na różny sposób. Granice kolonii nie pokrywały się ani z granicami etnicznymi, ani geograficznymi, co doprowadziło do rozdzielenia wielu narodów.

Różnica w orientacji kolonizacji doprowadziła do różnic w charakterze ruchu wyzwolenczego narodów Afryki. W Afryce Północnej uzyskał formę przywrócenia niezależności państw, które wcześniej tu istniały. W XX w. wymogi te zwykle łączono z programami modernizacji tych państw na wzór europejski. Tak więc doszło do dużych powstań w Algierii (lata 1871–1872), Tunezji, Egipcie (1881 r.), Sudanie (stworzono Państwo Machdyckie, która istniało aż do 1898 r.).

W Afryce Środkowej i Południowej opór kolonizatorom miał charakter okresowych działań zbrojnych prowadzonych przez lokalnych liderów. Ze

Atak Anglików na pozycje Burów

względu na przewagę Europejczyków w uzbrojeniu i wrogość między różnymi plemionami, nie stanowiły one zagrożenia dla kolonizatorów.

Znacząco wyróżniał się rozwój Afryki Południowej. Na skrajnym południu kontynentu w XVII w. Holendrzy założyli Kapską Kolonię. Koloniści uprawiali ziemię i nazywali siebie **Burowie** (od nid. – farmer, chłop). Wszyscy oni ze względu na wyznanie byli bardzo pobożnymi kalwinistami. Burowie uważali niewolnictwo za takie, które nie jest sprzeczne z moralnością chrześcijańską.

W XIX w. Kapską Kolonię zdobyli Anglicy, którzy zniesli niewolnictwo i pragnęli wprowadzić samorząd w oparciu o równość rasową. Wtedy część Burów postanowiła przenieść się na wschód i północny wschód. Tam założyli oni państwa Natal, Republikę Pomarańczową i Transwaal. Na tych obszarach znaleziono znaczne złoża złota, diamentów i in. Anglicy, starając się zdobyć te bogactwa, rozpoczęli wojnę przeciwko Burom. Po **wojnie angielsko-burskiej** (lata 1899–1902) terytoria państw zostały podbite przez Anglików. Cechą wojny stało się to, że tutaj po raz pierwszy użyto obozów koncentracyjnych dla niepokornej ludności cywilnej. Jednak opór Burów był na tyle zaciętym, że Anglicy w celu utrzymania stabilności poszli na ustępstwa. W 1910 r. byłe państwa Burów zostały połączone w Związek Południowej Afryki (ZPA), który otrzymał status dominionu. Język angielski i afrikaans (dialekt holenderskiego) stały się oficjalnymi, a w prowincjach Burów zachowano porządki, które wyłączały niebiałych z życia politycznego.

Stworzenie dominionu zrobiło Burów gospodarzami sytuacji, ponieważ byli oni większością ludności białej. Ich wpływ szczególnie nasilił się po I. wojnie światowej, kiedy wykazali całkowite poparcie dla Anglii; wynikiem tego stała się konsolidacja w ZPA reżimu ucisku rasowego. Afrykanom zabrano niemal wszystkie ziemie. Mieli oni żyć tylko na niektórych terytoriach oraz uzyskiwać pozwolenie na pobyt na ziemiach białych i w specjalnie wyznaczonych miejscach.

Pytania i polecenia

1. Na jakie regiony historyczno-geograficzne można podzielić Afrykę? Gdzie dominował islam? **2.** Które kraje uczestniczyły w podziale kolonialnym Afryki? **3.** Wymieńcie największe antykolonialne powstania w Afryce. **4.** Kiedy trwała wojna angielsko-burska? **5.** Co ułatwiało, a co utrudniało kolonizację Afryki przez Europejczyków? **6.** Ustalcie przyczyny tego, że podział kolonialny Afryki odbywał się przyspieszonym tempem tylko w XIX w., a nie wcześniej. **7.** Przygotujcie opowieść o kolonizacji Afryki przez Europejczyków.

§ 26. Stosunki międzynarodowe pod koniec XIX – na początku XX w.

1. Na czym polega istota wiedeńskiego systemu stosunków międzynarodowych? Kiedy został stworzony? 2. Kiedy zakończyło się zjednoczenie Niemiec i Włoch w państwa narodowe?

Równowaga sił w Europie w latach 70-tych XIX w. Klęska Rosji w wojnie krymskiej z lat 1853–1856, zjednoczenie Niemiec i Włoch, klęska Francji w wojnie francusko-niemieckiej (francusko-pruskiej) z lat 1870–1871 doprowadziły do zmian układu sił w Europie i pogorszenia stosunków międzynarodowych. Najbardziej z tego skorzystała Rosja, która powróciła do grupy mocarstw oraz kontynuowała ekspansję zagraniczną.

Pojawienie się w centrum Europy nowego, potężnego, zmilitaryzowanego, agresywnego Cesarstwa Niemieckiego wywołało zaniepokojenie wszystkich krajów sąsiednich.

W tych czasach kierunek polityki zagranicznej Niemiec określał O. Bismarck, który starał się ustalić całkowitą dominację swojego kraju w Europie. Pomimo porażki Francja pozostawała główną przeszkodą na tej drodze. Niemiecki rząd wielokrotnie prowokował Francję do nowej wojny (francusko-niemieckie „trwogi” z lat 1874–1875), ale na próżno.

Rosnąca potęga Niemiec zachęciła Austro-Węgry do zbliżenia się z nią, mimo iż Austria została pokonana w wojnie z Prusami w 1866 r. Do takiego kroku Austro-Węgry doprowadziły okoliczności. To w szczególności bliskość etniczna Niemców i Austriaków, niestabilna sytuacja podwójnej monarchii, pragnienie uzyskania poparcia niemieckiej dyplomacji w ekspansji na Bałkanach, rosnąca zależność od Niemiec.

Tymczasem O. Bismarck dążył do osiągnięcia neutralności z Rosją, która w latach 60-tych XIX w. starała się anulować artykuły Traktatu Paryskiego 1856 r. Otwierały się korzystne perspektywy do zbliżenia rosyjsko-niemieckiego.

W 1873 r. wysiłki O. Bismarcka przyniosły pozytywne skutki. Po podpisaniu porozumienia rosyjsko-austriackiego w sprawie podziału stref wpływów na Bałkanach między Niemcami, Austro-Węgrami i Rosją podpisano **Trójprzymierze**. Jednak to dyplomatyczne zwycięstwo O. Bismarcka okazało się iluzoryczne. Pomiędzy stronami porozumienia istniały znaczące sprzeczności. W latach 1875–1877 Rosja nie poparła Niemcy podczas francusko-niemieckich „wojennych niepokojów”, czyli działała jako gwarant bezpieczeństwa i niezależności Francji. To nie zostało niezauważonym w Paryżu, później doprowadziło do zbliżenia francusko-rosyjskiego.

Tymczasem antyrosyjskie stanowisko Wielkiej Brytanii dawało Niemcom nadzieję utrzymania Rosji w stanie neutralnym. Anglia była głównym przeciwnikiem zwiększenia rosyjskich posiadłości na Bliskim i Dalekim Wschodzie oraz rozprzestrzeniania się rosyjskiego wpływu na Bałkanach. Tak więc ze względu

na zdecydowane przeciwdziałanie Anglii i Niemiec Rosja nie zmoła w pełni skorzystać ze skutków zwycięstwa w wojnie rosyjsko-tureckiej z lat 1877–1878.

Ponadto Niemcy negatywnie zareagowały na protekcyjnistyczne działania Rosji, które ograniczyły dostęp towarów niemieckich na rynek rosyjski. W odpowiedzi Niemcy zredukowały eksport rosyjskiego zboża i w 1887 r. odmówiły Rosji udzielenia kredytów. Wtedy Rosja zwróciła się do Francji, która dostarczyła znaczących pożyczek. W wyniku tego dalsze istnienie Trójprzymierza stało się niemożliwym.

Zatem cechą stosunków międzynarodowych z lat 70-tych XIX w. było to, że każde z mocarstw starało się niedopuszczyć wszelkich jednostronnych wzmocnień krajów.

Karykatura na Trójprzymierze

2 Tworzenie bloków wojskowo-politycznych. Na początku lat 80-tych XIX w. w stosunkach międzynarodowych zaszły radykalne zmiany. Zaczęło się kształtowanie sojuszy wojskowo-politycznych. Pierwszy krok w tym kierunku został zrobiony przez Niemcy. 7 października 1879 r. w Wiedniu zawarto sojusz austriacko-niemiecki. Jednocześnie O. Bismarck nie zostawił nadziei utrzymania Rosji na poziomie państwa neutralnego. W 1881 r. został przywrócony Sojusz Trzech Cesarzy, a w 1887 r. podpisano rosyjsko-niemiecką „umowę reasekuracji”. Jednak to nie wykluczało Rosję z grupy głównych konkurentów Niemiec. W 1882 r. Niemcy, Austro-Węgry i Włochy zawarły między sobą **Trójprzymierze** na okres pięciu lat, który był odnawiany co pięć lat i trwał do 1915 r.

Z umowy sojuszniczej między Niemcami, Austro-Węgrami i Włochami zawartej w Wiedniu w dniu 20 maja 1882 r.

...Ich Magnificencja cesarz austriacki... cesarz niemiecki... król Włoch zgodzili się na zawarcie umowy, która ze względu na swoją znaczącą naturę bezpieczeństwa i obrony ma na celu zapewnienie ich przed zagrożeniami, które mogłyby powstać dla bezpieczeństwa ich państw i reszty Europy.

Artykuł 1. Wysokie Umawiające się Strony wzajemnie obiecują pokój i przyjaźń, i nie zawrzą żadnej unii lub zobowiązania, skierowanego przeciwko jednemu z ich państw...

Artykuł 2. W przypadku, jeśli Włochy bez bezpośredniego wezwania z jej strony zostałyby zaatakowane przez Francję bez jakiegokolwiek powodu, obie Umawiające się Strony zobowiązują się przekazać zaatakowanej stronie pomocy i wsparcia wszystkimi swoimi siłami. Taki sam obowiązek jest powierzony Włochom w przypadku niesprowokowanego bezpośredniego ataku Francji na Niemcy.

Artykuł 3. Gdyby jedna lub dwie z Wysokich Umawiających się Stron, bez bezpośredniego z ich strony wezwania, doznały napaści oraz zostałyby wciągnięte do wojny dwóch lub kilku mocarstw, które nie biorą udziału w tym przymierzu, to casus foederis (przypadek wymagający praktycznego stosowania umowy sojuszniczej – Aut.) jednocześnie dotyczy wszystkich Wysokich Umawiających się Stron.

Artykuł 4. W przypadku, gdy którekolwiek mocarstwo, które nie bierze udziału w tej umowie, groziłoby bezpieczeństwu terytoriom jednego z Wysokich Umawiających się Stron i strona, której grożą, będzie zmuszona przez to do wypowiedzenia wojny, obydwie inne zobowiązują się do poszanowania ich sojusznika życzliwą neutralnością.

Artykuł 5. Jeśli dla pokoju jednej z Wysokich Umawiających się Stron powstaje zagrożenie w okolicznościach, przewidzianych w poprzednich artykułach, to Wysokie Umawiające się Strony uzgadniają w odpowiednim momencie akcję wojenną w przypadku wspólnego wystąpienia.

- ? 1. Jakie były warunki umowy sojuszniczej? 2. Czy rzeczywiście miała ona „naturę ochronną i obronną”, jak o tym powiedziano?

Na tle pogorszenia stosunków rosyjsko-niemieckich doszło do zbliżenia rosyjsko-francuskiego, w 1887 r. Francja dała Rosji duży kredyt. Zaczęły się negocjacje dotyczące zawarcia sojuszu. W 1892 r. państwa podpisały konwencję wojskową, która została zatwierdzona w 1893 r. Tak więc w Europie powstały dwa wrogie sojusze wojskowo-polityczne.

Zbliżenie rosyjsko-francuskie wywołało wielkie zaniepokojenie Niemiec, które zniosły wszelkie ograniczenia w handlu z Rosją i zawarły nową umowę handlową. Jednak pozostawało jedno duże państwo – Wielka Brytania, od pozycji której zależała przewaga któregokolwiek z bloków.

Pod koniec XIX w. Anglia nadal prowadziła politykę „błyskotliwej izolacji” (pośrednia ingerencja w sprawy krajów europejskich). Zachowały się napięte stosunki z Francją poprzez podział kolonii w Afryce i Azji. W 1902 r. został zawarty sojusz angielsko-japoński skierowany przeciwko Rosji, co dało możliwość Japonii w latach 1904–1905 pokonać ją w wojnie.

Jednak w angielskich kołach politycznych rosło zrozumienie tego, że główne zagrożenie dla Wielkiej Brytanii idzie od Niemiec. Tak więc rywalizacja angielsko-niemiecka w dziedzinie gospodarki i wojskowej doprowadziły do rewizji polityki zagranicznej Anglii.

8 kwietnia 1904 r. w Londynie zostało podpisane tajne porozumienie angielsko-francuskie. Podzielono w nim strefy wpływów dwóch państw w Afryce. Anglia uznała prawo Francji do Maroka, a Francja – prawo Anglii do Egiptu. Umowa ta otrzymała nazwę **Ententa**.

Po klęsce w wojnie rosyjsko-japońskiej, a także wydarzeń rewolucji z lat 1905–1907, które osłabiły Rosję, Anglia już nie postrzegала jej jako groźnego konkurenta. Ponadto teraz miał ona powody uważać Rosję sojusznikiem w walce z Niemcami i ruchami narodowowyzwoleńczymi narodów Azji. 31 sierpnia 1907 r. została zawarta konwencja angielsko-rosyjska

Symboliczny obraz państw Ententy – Francji, Rosji, Anglii

o podziale stref wpływów w Iranie, Afganistanie oraz Tybecie. W taki sposób zakończono tworzenie Ententy.

Jednak wspólnej umowy między trzema państwami nie istniało. Zawarto ją dopiero na początku I. wojny światowej.

Z brytyjskiego magazynu „Saturday Review” (1897 r.)

O. Bismarck już dawno temu uznał, że... w Europie istnieją dwie duże nie mogące się pogodzić, skierowane jedna przeciwko drugiej siły, dwa wielkie narody, które chciałyby cały świat włączyć na własną posiadłość i brać z niego podatek handlowy – Anglia... i Niemcy... Niemiecki komiwojazer i angielski handlowca wędrujący... walczą konkurując w każdym zakątku kuli ziemskiej. Milion drobnych kłótni tworzy powód do największej wojny, którą kiedykolwiek widział świat. Gdyby Niemcy zostały jutro zrównane z ziemią, to pojutrze nie byłoby żadnego Anglika na świecie, który nie zostałby bogatszy z tego.

Jaki konflikt był decydującym w stosunkach międzynarodowych pod koniec XIX w.?

Kryzysy międzynarodowe oraz konflikty pod koniec XIX – na początku XX

w. Szybki rozwój przemysłowy wiodących krajów świata pod koniec XIX w. doprowadził do zaostrzenia ich konkurencji o źródła surowców, rynki zbytu i sfer opłacających się inwestycji. Państwa zaczęły ograniczać konkurencję na rynkach międzynarodowych i przyszyły do ich podziału. Nieustający podział kolonialny świata pchał ludzkość do katastrofy wojskowej. O tym świadczyły kryzysy międzynarodowe i wojny lokalne, które stały się częstsze od końca XIX w. i póki co trwały poza granicami Europy lub na jej obrzeżach.

- ▶ W latach 1894–1895 doszło do **wojny japońsko-chińskiej**, w wyniku której Japonia zajęła szereg terytoriów chińskich (wyspę Tajwan oraz wyspę Penghu).
- ▶ W 1898 r. doszło do wybuchu **wojny amerykańsko-hispańskiej** – pierwszej wojny o podział świata. Do USA, które zdobyły zwycięstwo w tej wojnie, odeszły dawne posiadłości hispańskie – wyspy Puerto Rico i Guam. Kuba proklamowała niepodległość, ale w rzeczywistości trafiła pod protektorat USA. Amerykanie podbiły również Filipiny, płacąc Hiszpanii odszkodowanie w wysokości 20 mln dolarów.
- ▶ W latach 1899–1902 trwała **wojna angielsko-burska**, w wyniku której Wielka Brytania zdobyła dwa państwa Burów w Afryce Południowej – Transwaal i Republikę Pomarańczową.
- ▶ W latach 1904–1905 trwała **wojna rosyjsko-japońska**. Wskutek Japonia otrzymała południową część rosyjskiej wyspy Sachalin, a także terytoria dzierżawione przez Rosję w Północno-Wschodnich Chinach.

Jesienią 1905 r. Japonia nawiązała protektorat Korei (w 1910 r. Korea stała się japońską kolonią).

- ▶ W latach 1905–1906 trwał pierwszy **kryzys marokański** – ostry konflikt między Niemcami, Wielką Brytanią i Francją o panowanie w Maroku. Zgodnie z umową angielsko-francuską 1904 r. Francja uzyskiwała kontrolę nad większą częścią Maroka. Wywołało to niezadowolenie ze strony Niemiec, które miały na celu wzmocnienie swego wpływu. Niemiecki rząd nalegał na zwołaniu międzynarodowej konferencji i groził Anglii oraz Francji wojną. W styczniu 1906 r. konferencja faktycznie uznała niepodległość Maroka, ale w rzeczywistości wpływy nadal zachowały Francja i Hiszpania. W rezultacie Niemcy nie otrzymały nic.

Orły (Zapomniany żołnierz).
1887–1900. Malarz Wasilij
Wierieszczagin

- ▶ W 1908 r. nastąpił **kryzys bośniacki**. Austro-Węgry przyłączyły do siebie dawno zajęte przez ich wojska Bośnię i Hercegowinę. Zagroziło to istnieniu niezależnego Państwa Serbskiego. Serbia przygotowywała się przeciwdziałać jakimkolwiek natarciu, licząc na pomoc Rosji. Ale Rosja nie była gotowa do wojny z Austro-Węgrami, po stronie których występowały Niemcy. W związku z tym, rząd rosyjski, a za nim serbski, zostały zmuszone do uznania władzy Austro-Węgiek nad Bośnią i Hercegowiną.
- ▶ W 1911 r. nastąpił drugi **kryzys marokański**. W Maroku doszło do wybuchu powstania przeciwko sułtanowi. Niemcy starali się interweniować w sytuację wewnętrzną kraju. Jednak po stronie Francji ponownie stanęła Wielka Brytania, która grożąc Niemcom wojną, zmusiła tę ostatnią do nie wtrącania się w marokański problem. Rozwiązanie najważniejszych kwestii pozostało do Francji. W latach 1911–1912 trwała wojna włosko-turecka (trypolitańska). Korzystając ze słabości Imperium Osmańskiego, Włochy zdobyły ostatnie tureckie posiadłości w Afryce Północnej – Trypolitanię i Cyrenajkę. Na podstawie tych obszarów została utworzona włoska kolonia Libia.
- ▶ W latach 1912–1913 doszło do dwóch **wojen bałkańskich**, które nie rozwiązały problemów Bałkanów.

Pancernik „Dreadnought”

? Dlaczego pojawienie się takich okrętów bojowych doprowadziło do wzrostu napięcia w stosunkach międzynarodowych i przyspieszyło wyścig zbrojeń?

4 Wyścig zbrojeń. Napięciu, które rosło w stosunkach wiodących państw, towarzyszył szalony wyścig zbrojeń. Od 1883 do 1903 r. tylko w państwach europejskich wydatki wojskowe wzrosły prawie dwukrotnie, a liczba wojsk zwiększyła się o 25 %.

Najbardziej aktywnie przebiegał proces zwiększania sił marynarki wojennej. Pod koniec XIX w. niemiecka marynarka wojenna była na piątym miejscu w Europie i była przeznaczona wyłącznie do obrony wybrzeża. Jednak od 1898 r. po przyjęciu pierwszej ustawy morskiej w Niemczech rozpoczął wyścig zbrojeń morskich, celem którego było przewyższenie przewagi Anglii na morzach.

Zwiększała swoją potęgę militarną również Anglia. W 1905 r. zbudowano tam pancernik nowego typu, nazwany „Dreadnought”. Wyróżniał się tym, że faktycznie był pancerną pływającą platformą dla dział dużego kalibru (dziesięć dział artylerii dużego kalibru zamiast czterech). Później podobne statki zaczęły nazywać się dreadnoughty. Rząd uważał, że tworząc te potężne okręty, on wzmocni przewagę morską Wielkiej Brytanii. Jednak już w 1907 r. Niemcy zbudowały od razu pięć dreadnoughtów.

W 1912 r. Reichstag uchwalił zmiany do ustawy o flocie, zgodnie z którymi marynarka wojenna Niemiec została znacznie zwiększona za rachunek dużych okrętów wojennych. Anglia odpowiedziała na to decyzją budowania dwóch statków na przeciwwagę jednemu niemieckiemu („dwa stępki przeciw jednemu”). Zwiększała się liczba wojsk lądowych. W 1913 r. Francja przyjęła ustawę w sprawie przejścia z dwóch lat do trzech lat

służby wojskowej, co miało zwiększyć liczbę wojska francuskiego w czasie pokoju o 50 %. Zwiększała liczbę żołnierzy również armia rosyjska. Gwałtownie zwiększyły swoje wojsko lądowe Niemcy.

Trwało przebrojenie wojsk. Do tworzenia nowych systemów broni powszechnie stosowano postęp naukowo-technologiczny. Wraz z rozwojem metalurgii i chemii stało się możliwym udoskonalenie broni palnej. Pod koniec XIX w. pojawił się pierwszy karabin maszynowy wynaleziony przez H. Maxima, różne szybko strzelające oraz dalekiego zasięgu działa,

Hiram Maxim
i jego karabin maszynowy

proch bezdymny itp. Produkcja i wprowadzanie nowych rodzajów broni doprowadziło do znacznego zwiększenia wydatków na wojsko.

W okresie od 1901 do 1913 r. mocarstwa wydały na potrzeby wojskowe ponad 20 mld dolarów i zwiększyły swoje siły zbrojne prawie o 30 %. Liderstwo w wyścigu zbrojeń pozostawało za Niemcami. W oparciu o swój potencjał gospodarczy Niemcy zdążyły lepiej i szybciej niż inne kraje przygotować się do wojny.

Wnioski

- ▶ Podsumowaniem rozwoju stosunków międzynarodowych na przełomie XIX-XX w. stał się podział Europy i świata na dwa wrogie bloki wojskowo-polityczne – Trójprzymierze i Ententa. Podstawową treścią polityki mocarstw w składzie tych sojuszy było przygotowanie do I. wojny światowej o podział już podzielonego świata. Pierwsze takie konfrontacje rozpoczęły się pod koniec XIX w.: wojny hiszpańsko-amerykańska (1898 r.), angielsko-burska (lata 1899–1902), rosyjsko-japońska (lata 1904–1905).
- ▶ Przygotowania do wojny doprowadziły do gwałtownego wyścigu zbrojeń, pierwszeństwo z których zdobyły Niemcy.

Pytania i polecenia

1. Konfrontacja między którymi państwami określała treść stosunków międzynarodowych w Europie w latach 70-tych XIX w.? **2.** Kiedy powstał Sojusz Trzech Cesarzy? Jakie państwa utworzyły go? **3.** Kiedy i jak powstało Trójprzymierze? Jakie państwa weszły do niego? **4.** Jaki sojusz został założony na przeciwwagę Trójprzymierzu? **5.** Co to jest wyścig zbrojeń? **6.** Wymień podstawowe konflikty międzynarodowe dotyczące podziału świata.

7. Jakie wydarzenia doprowadziły do powtórnego podziału sił w polityce europejskiej pod koniec XIX w.? **8.** Jaki był cel stworzenia Sojuszu Trzech Cesarzy? **9.** Co doprowadziło do powstania bloków wojskowo-politycznych? **10.** Czy naturalnym stało się zaostrenie stosunków międzynarodowych pod koniec XIX – na początku XX w.? **11.** Jaki cel stawiali przed sobą narody Półwyspu Bałkańskiego?

12. Przygotujcie szczegółowy plan odpowiedzi na temat „Stosunki międzynarodowe w drugiej połowie XIX w. – na początku XX w.”. **13.** Ułóżcie tabelę chronologiczną najważniejszych wydarzeń w stosunkach międzynarodowych w drugiej połowie XIX – na początku XX w.

14. Sprzeczności między którymi państwami miały kluczowe znaczenie dla stosunków międzynarodowych drugiej połowy XIX – początku XX w. i dlaczego? Przygotujcie mały komunikat na ten temat.

ROZDZIAŁ V. ROZWÓJ KULTURY (KONIEC XVIII – POCZĄTEK XX W.)

§ 27. Nauka i technika

- ✓ 1. Kiedy i przez kogo została stworzona maszyna parowa? 2. Co to jest rewolucja przemysłowa? W jakim kraju ona się zaczęła?

1 **Podróże Europejczyków i rozwój wiedzy geograficznej.** Na początku XIX w. Europejczykom były znane tylko obszary przybrzeżne większości kontynentów. Ich regiony wewnętrzne, zwłaszcza w Azji, Afryce Południowej, Ameryce, Australii, były prawie niezbadane. Nieznany pozostały również północne i południowe obszary polarne.

W 1820 r. rosyjska ekspedycja morska dowiedziona przez **Tadeusza Belingshausena** i **Michała Łazariewa** odkryła nowy kontynent – Antarktydę. Jednakże surowy klimat uniemożliwił dalsze badania kontynentu.

W połowie XIX w. brytyjski misjonarz i odkrywca **David Livingstone** odbył kilka podróży do Afryki Środkowej i Południowej. Anglik **Henry Stanley** pierwszy wśród Europejczyków przekroczył Afrykę ze wschodu na zachód oraz odkrył i zbadał dorzecze rzeki Kongo.

W latach 1860–1861 badacze angielscy **Robert Burke** i **Wills O'Hara** jako pierwsi przekroczyli Australię z południa na północ.

Badaniem natury i ludności Oceanii zajmował się pochodzący z Ukrainy **Mykoła Myklucho-Makłaj**. Żyjąc wśród aborygenów Nowej Gwinei (Papuasów) i zapoznawszy się bliżej z ich życiem, on kategorycznie odrzucił ideę rasizmu – wyższości niektórych ras nad innymi.

Dzięki ekspedycjom rosyjskich naukowców **Piotra Siemionowa-Tian-Szańskiego** i **Nikołaja Przewalskiego** zbadano obszary wewnętrzne Syberii i Azji Środkowej.

Francuscy badacze jako pierwsi dotarli do głównego miasta górzystego Tybetu – Lhasy. Anglicy **George Everest** i **Godwin Austen** dostały się do Himalajów oraz opisali najwyższy szczyt świata – górę Czomolungma.

Pod koniec XIX w. zostały ułożone dość wyczerpujące mapy kontynentów. Jediną niezbadaną częścią świata pozostawała Antarktyda.

Mykoła Myklucho-Makłaj z Papuasem. XIX w.

2 **Rozwój nauki.** Pierwsza połowa XIX w. stała się okresem szybkiego rozwoju nauk przyrodniczo-matematycznych, co wiązało się z nowymi potrzebami społeczeństwa. Wdrażanie postępu technicznego wymagało zrozumienia praw mechaniki, właściwości materiałów stosowanych w produkcji, wynaleźnia sposobów obliczania prędkości, ciśnienia i in. Te oraz wiele innych zadań zostały rozwiązane przez naukowców całego świata.

Dzięki pracom francuskiego uczonego **Antoine'a Laurenta de Lavoisiera** chemia stała się samodzielnym kierunkiem naukowym. W imieniu Paryskiej Akademii Nauk A. L. Lavoisier wziął udział w badaniu problemów ściśle technicznych, mianowicie aeronautyki, higieny publicznej. Chemik **Claude Louis Berthollet** ustalił, że cechy reakcji chemicznych zależą od masy i właściwości substancji oddziaływujących wzajemnie oraz warunków reakcji. Prace C. L. Bertholleta zostały wykorzystane w produkcji przemysłowej. Tak więc do produkcji materiałów wybuchowych, zapalek nadal wykorzystują otwartą przez niego sól Bertholleta. On również opracował metodę odbielania płótna chlorem, z czego korzystał przemysł lekki.

Z imieniem czeskiego przyrodnika **Gregora Mendla** powiązują powstanie nauki o dziedziczości. G. Mendel udowodnił zasadę przekazywania cech dziedzicznych i tym samym zapoczątkował rozwój genetyki, która bada dziedziczność i zmienność organizmów.

W drugiej połowie XIX w. nauka o przyrodzie została pogłębiona dzięki rozwojowi mikrobiologii, immunologii, embriologii, bakteriologii. Wybitnymi przedstawicielami tych kierunków naukowych byli **Robert Koch** w Niemczech, **Illa Miecznikow** w Rosji, **Louis Pasteur** we Francji. Tak więc L. Pasteur opracował metodę pasteryzacji do przechowywania żywności, zbadał proces chemiczny fermentacji. Wszystko to pozwoliło udoskonalić mu metody gotowania żywności.

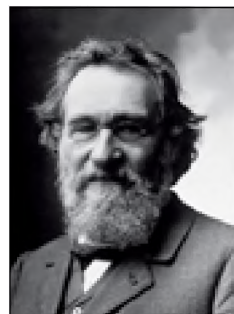
Swoistym wynikiem działalności przyrodników różnych krajów stało się otwarcie w 1869 r. przez **Dmitrija Mendelejewa** jednego z podstawowych praw natury, które zostało nazwane układ okresowy Mendelejewa.

Znanymi ośrodkami badań historii przyrody w XIX w. stały się uniwersytety Berlina, Wiednia, Paryża, Petersburga. Koniec XIX – początek XX w. były okresem wielkich odkryć naukowych, które doprowadziły do rewizji dawnych wyobrażeń o świecie i zrewolucjonizowały nauki przyrodnicze.

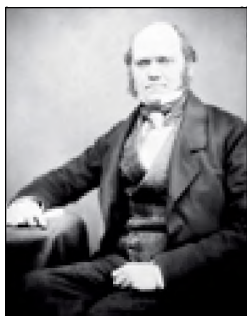
Największym osiągnięciem XIX w. uważane jest odkrycie przez **Charlesa Darwina** teorii ewolucji świata zwierzęcego i roślinnego. To była

Antoine Laurent de Lavoisier

Illa Miecznikow

Charles Darwin

Maria Curie

Ernest Rutherford

prawdziwa rewolucja w biologii. W 1859 r. naukowiec opublikował książkę „O powstawaniu gatunków drogą doboru naturalnego”. Dzięki teorii Ch. Darwina udało się nie tylko wyjaśnić różnorodność gatunków, ale także uporządkować cały świat przyrody. Również po raz pierwszy naukowo poruszono kwestię pochodzenia człowieka. Sam naukowiec sugerował, że człowiek pochodzi od wspólnego z małpą przodka.

Angielski fizyk **Joseph Thomson** w 1897 r. odkrył pierwszą cząsteczkę elementarną – elektron, który jest częścią atomu. Okazało się, że atom, który dotychczas był uważany ostatnią miarą niepodzielną materii, sam składa się z małych cząstek. Badając wpływ radioaktywności francuscy fizycy **Antoine Cesar, Aleksandr Edmond i Antoine Henri Becquerel, Pierre i Maria Curie** doszli do wniosku, że niektóre elementy swobodnie promieniują energię. Stało się to wyzwaniem dla ówczesnego rozumienia prawa zachowania energii.

W 1901 r. niemiecki fizyk **Max Planck** ustalił, że energia wyzwala się nie przez ciągły strumień, jak wcześniej uważano, a poprzez poszczególne pęczki – kwanty.

W 1911 r. angielski fizyk **Ernest Rutherford** zaproponował pierwszą planetarną teorię budowy atomu, zgodnie z którą atom jest podobny do Układu Słonecznego: dookoła pozytywnego jądra poruszają się elektrony – ujemne cząstki. W 1913 r. tę teorię uzupełnił duński fizyk **Niels Bohr**, który przypuścił skokopodobne przejście elektronu z jednej orbity do drugiej. Jednocześnie struktura atomu zmienia się: odbiera lub pochłania kwant energii. Pomysły M Plancka i N. Bohra stały się fundamentem do osobnego rozdziału współczesnej fizyki – mechaniki kwantowej.

Radykalnie zmieniły się tradycyjne koncepcje przestrzeni, czasu i ruchu. W 1905 r. 26-letni niemiecki fizyk **Albert Einstein** opublikował pracę „Do elektrodynamiki ciał”, w której położono podwaliny teorii względności. A. Einstein udowodnił, że prędkość światła w próżni jest stała, niezależna od kierunku i prędkości przemieszczania źródła światła oraz jest krańcowa dla przenoszenia dowolnych interakcji. Mechanika kwantowa i teoria względności zachwiały podstawami tradycyjnej fizyki. Nowe informacje o budowie materii doprowadziły do powstania nowych nauk interdyscyplinarnych.

Ścisłe połączenie między fizyką i chemią doprowadziło do powstania takiego przedmiotu jak chemia fizyczna, która bada zjawiska fizyczne podczas reakcji chemicznych. Szybkie tempo rozwoju miała elektro- i fotochemia,

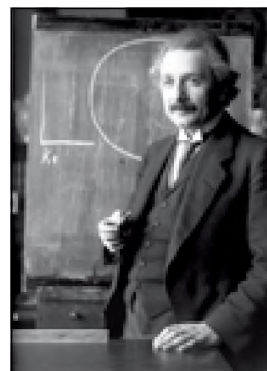
chemia substancji organicznych pochodzenia naturalnego (biochemia) i farmakologia chemiczna.

Opierając się na osiągnięciach biologii (nauka o budowie komórkowej organizmów), teorii czeskiego naukowca Gregora Mendla o czynnikach wpływających na dziedziczność, niemiecki uczoney **August Weissman** i amerykański naukowiec **Thomas Morgan** stworzyli podstawy genetyki – nauki o przekazywaniu cech dziedzicznych w świecie roślin i zwierząt.

Klasyczne badania fizjologii układu krążenia i układu pokarmowego przeprowadził rosyjski naukowiec **Iwan Pawłow**. Po zbadaniu wpływu wyższej działalności nerwowej na przebieg procesów fizjologicznych, opracował teorię odruchów warunkowych.

Osiągnięcia nauk biologicznych stały się potężnym impulsem do rozwoju medycyny. Kontynuując badania wybitnego francuskiego bakteriologa Louisa Pasteura, pracownicy Instytutu Pasteura w Paryżu po raz pierwszy opracowali szczepionki zapobiegawcze przeciwko węglikowi, cholery kurczaka i wścieklicznie. Niemiecki mikrobiolog **Robert Koch** i jego liczni uczniowie odkryli czynniki wywołujące gruźlicę, dur brzuszny, błonicę, kiłę i wynaleźli lekarstwa na te choroby.

Dzięki sukcesom w chemii medycyna została uzupełniona szeregiem nowych leków. Lekarze różnych krajów świata opracowywali podstawy naukowej sanitarii i higieny, profilaktyki i zapobiegania epidemiom.

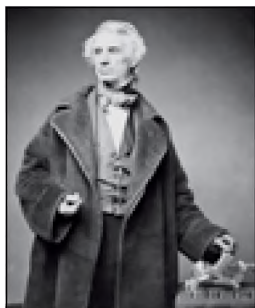

Albert Einstein

3 Osiągnięcia techniki oraz ich praktyczne znaczenie. Przejście od produkcji manufaktur do fabrycznej i wynalezienie pod koniec XVIII w. silnika parowego umożliwiło rozwój postępu technicznego w przemyśle. Istotą nowego etapu postępu technicznego, który kształtował się w pierwszej połowie XIX w., było stworzenie maszyn za pomocą maszyn. Tak więc w przemyśle jednym z głównych sektorów stała się budowa maszyn.

Produkcja maszyn wymagała dużych ilości metalu, dlatego przemysł stalowy zaczął się doskonalić. Angielski inżynier **Henry Bessemer** wynalazł do produkcji żeliwa, żelaza i stali piec obrotowy – konwerter, a francuski inżynier **Pierre Martin** – piec do produkcji wysokiej jakości stali. Jako samodzielna branża powstał przemysł chemiczny. Znaczące osiągnięcia miał przemysł tekstylny. Dzięki zmechanizowanemu drukowaniu rysunka na tkaninie zamiast 50 pracowników tę pracę wykonywało dwóch.

Przykładem postępu technicznego w pierwszej połowie XIX w. stały się zmiany w drukarstwie. Na początku wieku do drukowania stosowano maszynę ręczną. Później ustąpiła ona miejsce mechanicznej, którą również stale doskonalono. Tak więc w 1816 r. w Londynie drukowano 1100 egzemplarzy gazety „The Times” na godzinę, a w 1850 r. – już 10 tysięcy.

Samuel Morse

Szybkie tempo miał rozwój transportu. Głównym środkiem transportu na lądzie zostały koleje. Na drogach morskich stopniowo łodzie żagłowe zastępowano parowcami. W 1807 r. odbyła się pierwsza próba parowca **Roberta Fultona**. Na początku wieku w USA i Anglii pojawiły się pierwsze samochody z silnikiem parowym. Prędkość ich ruchu w Anglii była ograniczona 4 km/godz.

Silniki parowe zaczęły wykorzystywać w rolnictwie. W latach 40-tych XIX w. w Anglii pojawiły się pierwsze młockarnie parowe, a po jakimś czasie również pługi parowe. Stąd zaczęły one rozprzestrzeniać na inne kraje.

Zaczęto doskonalenie zasobów komunikacji. Bardzo szybko rozprzestrzeniły się wynalazone w 1836 r. przez amerykańskiego wynalazcę **Samuela Morse'a** aparat telegraficzny i kod (alfabet) Morse'a.

Potrzeba rozwoju handlu światowego przyczyniła się do budowy kanałów. Największym z nich był Kanał Sueski, budowę którego w 1859 r. rozpoczął francuski inżynier **Ferdinand Lesseps**. Dziesięć lat później została ona zakończona.

Świadectwem sukcesów nowej technologii stały się tunele kolejowe. W 1843 r. zakończono budowę tunelu pod Temizą. Zaczęto doskonalenie konstrukcji mostów. W latach 1818–1826 w Anglii inżynier **Thomas Telford** zbudował pierwszy żelazny most na zawiasach.

Osiągnięcia myśli naukowej w drugiej połowie XIX w. przyspieszyły rozwój nowej techniki i technologii. Na pierwszym planie były elektroenergetyka, budowa maszyn, metalurgia, górnictwo, przemysł chemiczny, transport. Największym krokiem w dostawach energii dla produkcji przemysłowej i transportu stało się otrzymanie energii elektrycznej w dużych ilościach za pomocą dynamomaszyn, pierwsze przykłady których pojawiły się w latach 70-tych XIX w.

Rudolf Diesel

Wydarzeniem technicznym mającym ogromne znaczenie stało się pojawienie nowej klasy silników, które zaprojektowali niemieccy wynalazcy **Nikolaus Otto** (1876 r.) i **Rudolf Diesel** (1897 r.). Te kompaktowe bardzo ekonomiczne silniki, które pracowały na paliwie ciekłym, szybko znalazły zastosowanie w pierwszym samochodzie G. Daimlera i K. Benza (1886 r., Niemcy), pierwszym samolocie braci Wright (1903 r., USA) i pierwszej lokomotywie dieslowej (spalinowóz) firmy „Klose-Schultzer” (1912 r., Niemcy).

W metalurgii ważnymi wynalazkami technicznymi na początku XX w. stały się konwertorowy (tomasowski) sposób wytapiania stali z żeliwa z dużą domieszką siarki i

fosforu, wytapianie wysokowęglowej stali oraz różnych żelazostopów w łukowych, a następnie w indukcyjnych elektropiecach, a także otrzymanie aluminium i miedzi metodą elektrolizy. W 1891 r. w Niemczech uruchomiono pierwszą walcownię, którą uruchamiały silniki elektryczne. W obróbce metali zaczęli korzystać ze spawania elektrycznego i gazowego. W górnictwie rozpowszechniły się urządzenia wiertnicze i rotacyjne maszyny tnące z napędem elektrycznym. Przemysłowe wprowadzenie procesu krawowania – rozkładu surowej ropy naftowej na różne frakcje (części) w warunkach wysokiego ciśnienia i temperatury – pozwoliło uzyskać w znacznych ilościach płynne lekkie paliwo, przede wszystkim benzynę potrzebną do przemysłu samochodowego.

Nowe metody uzyskiwania amoniaku poszerzyły produkcję kwasu azotowego oraz innych związków azotowych niezbędnych do produkcji nawozów sztucznych, barwników i substancji wybuchowych.

W budownictwie przemysłowym i transportowym stosowano gatunki stali wysokiej jakości. Coraz częściej korzystano z żelbetonu. Z konstrukcji stalowych i betonowych budowano różne budynki, mosty, tunele o dużych rozmiarach.

Dzięki wynalazku kotłów z wysokim przeźraniem pary, hamulców automatycznych i in., poważnych zmian doznała transportowa budowa maszyn. W 1904 r. został uruchomiony pierwszy pociąg elektryczny.

Przyspieszonemu wprowadzeniu do produkcji nowej techniki towarzyszyło zwiększenie liczby przedsiębiorstw oraz przejście do produkcji masowej produktów standardowych. Podstawową technologią do tego została produkcja taśmowa. Jego istotą jest to, że mechanizmy pracy i miejsca pracy zgodnie z procesem wytwarzania, podzielono na szereg prostych czynności, które są wykonywane w sposób ciągły. Po raz pierwszy w pełni taką technologię zastosowano w fabrykach samochodów **Henry'ego Forda** (USA). Obok niej na początku XX w. zjawiskiem powszechnym stał się telefon, który wynalazł **Alexander Graham Bell** w 1876 r., fonograf (**Thomas Alva Edison**, 1877 r.), radio (**Guglielmo Marconi** i **Aleksander Popow**, 1895 r.), film (bracia **Louis Jean** i **Auguste Lumiere**, 1895 r.), elektryczne oświetlenie ulic, warsztatów, mieszkań i in. W 1881 r. pojawił się tramwaj, a wkrótce po tym metro.

Znaczące osiągnięcia miały również miejsce w technice wojskowej. W 1883 r. pojawił się karabin maszynowy amerykańskiego inżyniera **Hirama Maxima**. Zaczęło się tworzenie lotnictwa. Marynarka uzyskała okręty pancerne z działami wielkiego kalibru oraz łodzi podwodne.

Bracia Lumiere

? Na czym polega rewolucyjność wynalazku Braci Lumiere?

4 **Główne tendencje rozwoju filozofii.** Najwyraźniej główne tendencje rozwoju filozofii końca XVIII – początku XIX w. uwidoczniły się w dziełach niemieckich uczonych – **Immanuela Kanta** (1724–1804), **Georga Wilhelma Friedricha Hegla** (1770–1831) oraz **Ludwiga Feuerbacha** (1804–1872). Dzieła I. Kanta i G. Hegla podniosły ówczesną myśl filozoficzną następnie na nowy poziom, stworzyły warunki do dalszego rozwoju doktryny o budowie Wszechświata, przyczynach ruchu i upadku przyrody, metod i zadań poznania, przeznaczenia i granic ludzkiej działalności.

Założycielem niemieckiej filozofii klasycznej był I. Kant. Do materialistycznej doktryny, która nie uznaje wyższej mocy duchowej, dodał twierdzenie o niepoznawalności świata, która istnieje tylko w świadomości człowieka. Najbardziej jego „...przerażały dwie rzeczy: gwiazdziste niebo nad nami oraz prawo moralne wewnątrz nas”. Zatem w pracach I. Kanta połączono dwa kierunki rozwoju filozofii – materializm i idealizm.

Idealizm I. Kanta osiągnął swoje dopełnienie w filozofii G. Hegla. Podstawą wszelkich zjawisk przyrody i społeczeństwa on brał początek, który określał jako „globalny umysł”, „duch świata”, „ideę absolutną”. G. Hegel szukał powiązania między logiką a historią, uwielbiał państwo. Naukowiec doszedł do wniosku o szkodliwości przekształceń rewolucyjnych w Niemczech oraz konieczności wspierania monarchii konstytucyjnej jako najlepszej formy rządów. Pod wpływem G. Hegla kształtowały się poglądy L. Feuerbacha. Odrzuciwszy idealizm swego nauczyciela, zdecydowanie przeszedł na pozycje wojowniczego ateizmu. Rewolucja w dziedzinie nauk przyrodniczych, kształtowanie się społeczeństwa przemysłowego, kryzys tradycyjnego systemu doprowadziły do ponownego przeanalizowania warunków życia, które zmieniły się i postawiły kwestię o jego znaczeniu. W środowisku inteligencji twórczej i działaczy nauki szerzyły się pesymizm, oczekiwanie nieuniknionych buntów społecznych. Jednocześnie większość ludzi oczekiwała na najlepsze. Źródłem do tego był stosunkowo spokojny rozwój Europy w latach 1871–1914 oraz wiara w nieskończone możliwości ludzkiego umysłu.

Część filozofów zwróciła się do klasycznej filozofii dziedzictwa G. Hegla (neoheglizm), inni – do I. Kanta (neokantyzm). Ówczesnym prądom poszukiwań filozoficznych odpowiadała rosyjska nauka religijno-filozoficzna (**Dmitrij Mierieżkowski**, **Nikołaj Bierdiajew**).

W filozoficznych prądach często napotykały się przeciwstawne poglądy, teorie. Tak więc amerykański pragmatyzm proponował udać się do rozwiązania praktycznych problemów, które powstawały w życiu codziennym. Zwolennicy życia „filozoficznego” **Artur Schopenhauer**, **Friedrich Nietzsche** występowali przeciwko racjonalizmowi. F. Nietzsche główną uwagę kierował na krytykę chrześcijaństwa i racjonalizmu, które rzekomo „tłumią chęć do życia”. Zaproponował zwalczyć ten przygnębiający wpływ poprzez wyzwolenie ludzkiej witalności, żeby utworzyć drogę do nadczłowieka, który jest poza

dobrem i złem. Takie wypowiedzi F. Nietzschego słusznie uważane były za uzasadnienie przemocy, podważając pozytywny moralny wartości ludzkiej cywilizacji.

Znaczący wpływ miała nauka francuskiego filozofa **Henri Bergsona** o intuicji, którą przeciwstawiał intelektualnym metodom poznania i rozpatrywał jako rodzaj instynktu pozwalający wniknąć w istotę rzeczy.

Nie mniej znaczącym był wpływ teorii psychoanalizy, podstawy której położył austriacki uczyony **Zygmunt Freud**. Najważniejsze w psychoanalizie – odkrycie nieświadomego. Nauka o nieświadomych impulsach, motywacji, pociągu umożliwiły Z. Freudowi stworzyć psychoterapeutyczną metodę leczenia nerwic, przywracania równowagi emocjonalnej pacjentów. Z upływem czasu psychoanaliza rozprzestrzeniła się na filozofię, historię, studium kultury i sztuki.

Pod koniec XIX – na początku XX w. w Europie i USA rozprzestrzeniła się socjologia – nauka o rozwoju społeczeństwa. Również popularnymi stały się różne mistyczne nauki okultystyczne, filozofia religijna i religie wschodu.

5 Edukacja. Postęp techniczny XIX w. potrzebował znacznej liczby wykształconych ludzi. Dlatego ten system edukacji, który istniał w poprzedniej epoce i zależał od kościoła, już nie spełniał potrzeb czasu. W państwach Europy rozwój edukacji w XIX w. poruszał się w kierunku zapewnienia powszechnej bezpłatnej edukacji podstawowej oraz nadania jej świeckiego charakteru.

W ciągu XIX w. w całej Europie i USA przeprowadzono reformy edukacyjne. Ich kierunek i konkretne działania w poszczególnych krajach były podyktowane tradycją, poziomem rozwoju oświaty i stopnia penetracji w społeczeństwie idei liberalnych.

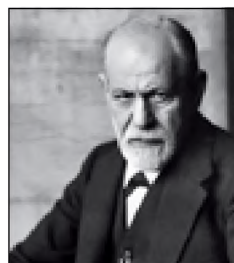
W Austrii obowiązkowa edukacja podstawowa była wprowadzona jeszcze w XVIII w., dlatego reformy szły w kierunku określenia nowych treści oraz charakteru edukacji, walki z wpływem kościoła.

W Anglii decydujący krok w reformie edukacji został poczyniony przez rząd Williama Gladstone'a w 1870 r. wraz z przyjęciem ustawy o powszechnym obowiązkowym wykształceniu podstawowym. Zgodnie z ustawami 1880 r. i 1891 r. stało się ono całkowicie bezpłatnym. W szkołach państwowych został wyeliminowany wpływ kościoła, ale zachowano naukę Prawa Bożego.

We Francji bezpłatna obowiązkowa edukacja podstawowa dla dzieci w wieku 6–13 lat została wprowadzona w latach 1881–1882. Zniesiono również naukę Prawa Bożego. Ale pozostał jeden dzień wolny dla tych,

Friedrich Nietzsche

Zygmunt Freud

kto chciał również uzyskać edukację religijną, ale nie w pomieszczeniach szkół państwowych.

Bezplatna, ale nieobowiązkowa edukacja, istniała również w USA. W pierwszej ćwierci XIX w. rozwinął się tu na szeroką skalę ruch społeczny za stworzenie sieci szkół państwowych. Pierwsza taka szkoła została otwarta w 1821 r. w Bostonie. Dzięki liberalnym reformom z 60–70-tych XIX w. w Cesarstwie Rosyjskim również został wprowadzony system wykształcenia podstawowego, ale nie uważano go obowiązkowym. W tym czasie poziom wykształcenia ludności Rosji był najniższy w porównaniu z krajami europejskimi.

Nastąpiły również zmiany w szkolnictwie wyższym. Powstał szereg uczelni technicznych, które skupiały się na kształceniu specjalistów dla przemysłu. Również w czołowych uniwersytetach świata otwarto katedry matematyki, fizyki, chemii oraz innych przedmiotów. Wzrosła w nich liczba studentów, ale wyższe wykształcenie było dostępne tylko dla bogatych.

Wnioski

- ▶ Nauka w XIX – na początku XX w. zaczęła odgrywać zupełnie nową rolę w społeczeństwie. Ona przestała być tylko sposobem rozumienia świata i wykorzystania wiedzy do celów praktycznych. W świadomości ludzi zajęła ona miejsce religii, tłumaczyła budowę wszechświata.
- ▶ Dzięki nauce pod koniec XIX w. doszło do przełomu przemysłowego, a sama nauka stała się przekształcać na siłę produkcyjną.

Pytania i polecenia

1. W jakich dziedzinach nauki dokonano najważniejszych postępów w XIX – na początku XX w.? **2.** Jakie najważniejsze odkrycia naukowe zostały poczynione w tym okresie? **3.** Wymieńcie najsłynniejszych naukowców XIX – początku XX w. **4.** Których odkryć geograficznych dokonano w XIX – na początku XX w.? **5.** Wymieńcie podstawowe prądy w filozofii tego okresu. **6.** Jakie nowe gałęzie przemysłu powstały w wyniku wprowadzenia wynalazków technicznych? **7.** Co nowego zaszło w rozwoju edukacji?

8. Jakie wynalazki naukowe XIX – początku XX w. uważacie za najważniejsze dla rozwoju świata? **9.** Dlaczego odkrycia Ch. Darwina uważają za jedne z największych osiągnięć nauki tego okresu? **10.** Jak w rozwoju filozofii odzwierciedliły się realia historyczne tamtej epoki?

11. Opiszcie najważniejsze osiągnięcia w nauce i technice XIX – początku XX w. pokażcie ich znaczenie praktyczne. **12.** Sporządźcie w zeszycie tabelę „Osiągnięcia naukowe XIX – początku XX w.”.

Dziedzina nauki	Nazwisko uczonego	Odkrycie naukowe

13. Jaki wpływ na życie duchowe różnych warstw ludności czyniło kształtowanie się społeczeństwa przemysłowego? Przygotujcie esej na ten temat.

§28. Literatura i sztuka

1. Jakie style artystyczne dominowały w XVII-XVIII w.? **2.** Jakie wydarzenia XIX – początku XX w. waszym zdaniem mogły wywrzeć największy wpływ na rozwój literatury i sztuki w tym okresie?

Kierunki rozwoju literatury. W XVIII w. rozwój literatury przebiegał pod bezpośrednim wpływem oświeceniowców. Był to okres dojrzewania w Europie warunków gospodarczych, politycznych i duchowych do znaczących zmian w życiu społeczno-politycznym. Ich zbliżenie się subtelnie doświadczali mistrzowie słowa artystycznego. Analizując epokę oni przy użyciu środków artystycznych i obrazów przekazywali jej istotę oraz miejsce w historii.

Głęboką poezję tworzyli wybitni przedstawiciele narodu niemieckiego okresu Oświecenia **Johann Wolfgang Goethe** (1749–1832) i **Friedrich Schiller** (1759–1805). Obydwoje występowali jako humaniści, wojownicy o postęp i wolność narodu, mimo iż wyrażali swój cel tylko w książkach.

Człowieka J. W. Goethe postrzegał całościowo i tylko w kontekście epoki, a zjawiska społeczne powiązywał ze stanem duchowym człowieka. Zaprzeczał przymoc rewolucyjną. Sens bycia J. W. Goethe widział w wolności osobowości ludzkiej. Uznanie światowe pisarzowi przyniosła powieść w listach „Cierpienia młodego Wertera”. Filozoficzne idee J. W. Goethego zostały zawarte w tragedii „Faust”. F. Schiller pozostawił bogatą spuściznę ludzkości jako poeta, dramaturg, historyk. Umieszczając w centrum wszystkich wydarzeń człowieka, podstawowymi przyczynami sprzeczności on uważał konflikt interesów poszczególnych jednostek. Swoje utwory F. Schiller poświęcał etapom przełomowym w historii krajów europejskich. Do nich należą dramaty historyczne i tragedie, mianowicie „Maria Stuart”, „Dziewica orleańska”, „Wilhelm Tell”, trylogia „Wallenstein”.

Pragnienie nowego, niezwykłego doprowadziło do powstania nowej metody literackiej – romantyzmu. Głównymi gatunkami utworów artystycznych stała się liryka, dramat liryczny oraz poemat liryczno-epicki. Cechy romantyzmu konserwatywnego uwidaczniają się w twórczości angielskiego pisarza **Waltera Scotta** (1771–1832), który potępił rewolucję, idealizował monarchię. Wkroczył do literatury światowej jako twórca gatunku powieści społecznej i historycznej („Purytanie”, „Ivanhoe”, „Quentin Durward” i in.). Przedstawicielami romantyzmu rewolucyjnego byli **George Gordon Byron** i **Percy Bysshe Shelley** w Anglii, **Victor Hugo** i **George Sand** we Francji, **Adam Mickiewicz** i **Juliusz Słowacki** w Polsce. Na Kontynencie Amerykańskim gatunek powieści

Pomnik J. W. Goethemu i F. Schillerowi w Weimarze (Niemcy)

G. G. Byron w stroju greckiego wojskowego

epickiej rozwijał romantyczny poeta, uczony językoznawca i tłumacz **Henry Longfello**, autor słynnej „Pieśń o Hajawacie”. W Rosji cechy romantyzmu nabierała twórczość poetów dekabrystów: **Aleksandra Puszkina**, **Michaiła Lermontowa**, **Wasilija Żukowskiego**.

Jednym z najbardziej konsekwentnych zwolenników postawy romantycznej był wybitny angielski poeta **George Gordon Byron** (1788–1824). Arystokrata z pochodzenia, czytał dużo, pisał wiersze. W 1816 r. G. G. Byron osiedlił się w Szwajcarii. Ciężkie przeżycia poety-wygnańca stały się podstawą lirycznego dramatu „Manfred”. Jak Faust – bohater literacki J. W. Goethego – Manfred był rozczarowany w swoich poszukiwaniach. Cierpiał na wyrzuty sumienia i samotność, ale został przedstawiony czytelnikowi jako człowiek silny i niezachwiany. We Włoszech poeta pisał powieść wierszem „Don Juan”, która nie została zakończona.

W XIX w. w literaturze światowej szerzyła się nowa metoda twórcza – **realizm**. Osiągnięcia nauk przyrodniczych, bunt społeczny niby wzywały pisarzy i poetów do głębokiego zbadania impulsów duszy ludzkiej, krytycznego poznania przeszłości i teraźniejszości oraz ich prawdziwego ukazywania.

Realizm – jedna z podstawowych cech sztuki i literatury, która polega na pragnieniu prawdziwego obiektywnego odzwierciedlenia i odtworzenia rzeczywistości w taki sposób, który jej odpowiada. W węższym znaczeniu – prąd w sztuce, który przeciwstawiał się moderizmowi i awangardyzmowi.

Wybitnymi przedstawicielami nowego kierunku w literaturze zachodnioeuropejskiej stali się niemiecki poeta i publicysta **Heinrich Heine** (1797–1856), pisarze **Honore de Balzac** i **Stendhal** (Francja), **Charles Dickens** i **William Macepeace Thackeray** (Anglia).

Realizm w literaturze rosyjskiej stał się dominującym kierunkiem literackim z drugiej ćwierci XIX w. Założycielem rosyjskiego realizmu był **Aleksander Puszkina** (1799–1837). Wiersze i poematy wybitnego poety przepojone są miłością do ojczyzny i swego narodu, one wychwalają dobro i potępiają niesprawiedliwość. Motywy historyczne zostały wykorzystane w dramacie A. Puszkina „Borys Godunow” i powieści „Córka kapitana”.

Dzięki poetyce, głęboko wyrażonemu obrazowaniu rosyjskiej rzeczywistości wyjątkowy wpływ na rozwój kultury Rosji miał **Michaił Lermontow** (1814–1841). Utwory „Rewizor”, „Martwe dusze” **Nikołaja Gogola** (1809–1852) zapoczątkowały krytyczny charakter realizmu.

Genialnym przenikaniem do świata człowieka wyróżniała się twórczość pisarza rosyjskiego **Lwa Tolstoja** (1828–1910). W latach 90-tych XIX w. pracował on nad powieścią „Zmartwychwstanie”, w której nasiliła się krytyka

społeczna pisarza, jego niezgodność z panującą moralnością. Ideą humanizmu nie tylko prześląkały dzieła Tołstoja, ale i ukierunkowały go do działalności charytatywnej.

Angielski pisarz **Oscar Wilde** (1854–1900) napisał szereg utworów, w których krytycznie odtworzył zwyczaję ówczesnego świata. Do naszych czasów na scenach teatrów Ukrainy można obejrzeć utwory O. Wilde'a „Idealny mąż”, „Ważnie być poważnym” i in.

Życiu zwykłych ludzi zostały poświęcone nowele francuskiego pisarza **Guy de Maupassanta** (1850–1893). Jego nowelistyka miała ogromny wpływ na rozwój tego gatunku. Idee humanizmu zostały wyrażone w utworach G. de Maupassanta. Wczesne utwory francuskiego pisarza **Emila Zoli** (1840–1902) wyróżniają się romantyzmem. Z upływem czasu został on jednym z najwybitniejszych przedstawicieli realizmu, przeniósł się do stworzenia szerokich utworów na najbardziej znane wydarzenia w historii Francji. Poprzez pryzmat poszczególnych stanów i konkretnych bohaterów E. Zola ukazał sprzeczności ówczesnego społeczeństwa, ujawnił duchowe ubóstwo i chciwość jednych, duchowe bogactwo i godność innych.

Działacze sztuki i literatury na przełomie XIX–XX w. przejmowały nie tylko wyłącznie twórcze problemy, lecz także społeczna niesprawiedliwość, kolonializm, militarizm i wojny – wszystkie zawłości i sprzeczności ówczesnego życia.

2 Malarstwo w życiu człowieka i społeczeństwa. Malarze XIX w. należeli do różnych prądów, ale pozostawili po sobie nieśmiertelne utwory, które przekazują relacje człowieka i społeczeństwa, niepowtarzalne piękno natury, sceny z życia codziennego i historii, portrety ówczesnych ludzi, mitologiczne motywy i in. Wybitnym zjawiskiem w kulturze światowej stało się francuskie malarstwo, na chwałę którego pracowali Eugène Delacroix, Honoré Daumier, Gustave Courbet, Jean-François Millet, malarze szkoły z Barbizon.

Jaskrawym przedstawicielem i liderem szkoły romantyzmu w sztuce został francuski malarz i grafik **Eugene Delacroix** (1798–1863). Malował obrazy pełne ludzkich emocji, ekscytujących linii fabularnych. Część utworów E. Delacroix poświęcił wydarzeniom z Wielkiej Rewolucji Francuskiej. Jego najbardziej znane obrazy – „Dante i Wergiliusz”, „Wolność na barykadach”, „Bitwa pod Poitiers”. On również tworzył portrety psychologiczne, oryginalne krajobrazy, martwą naturę, rozmalowywał pałace, galerie i kościoły.

W przeciwieństwie do oficjalnie uznanych malarzy, część artystów Francji nawoływała do wydostania się z warsztatów i zbliżenia się z naturą. Tak więc w latach 30–60-tych XIX w. powstała szkoła z Barbizon francuskich malarzy krajobrazów, do której należeli **Theodore Rousseau, Jules Dupre, Narcisse Diaz** i in.

Oscar Wilde

Don Kichot. 1868. Malarz Honoré Daumier

Łódź Dante (Dante i Wergiliusz). 1822. Malarz Eugene Delacroix

Fascynację naturą swego kraju wyrażali niemieccy malarze Caspar **David Friedrich** i **Hans Thoma**. Cechą szczególną ich obrazów stało się połączenie świata duchownego człowieka z naturą.

Uznanie krajobrazowców zdobyli brytyjscy malarze **John Constable** oraz **Joseph William Turner**. J. Constable umiał widzieć niepowtarzalne piękno natury i przenieść go na swoje płótna z całym bogactwem odcieni. J. W. Turner oprócz krajobrazów malował widoki architektoniczne i krajobrazy morskie przeplatając motywy religijne i mitologiczne.

W Rosji nie było plejady utalentowanych malarzy. Cechy klasycyzmu i romantyzmu zawierały utwory **Karła Briułłowa**. Na obrazie „Ostatnie dni Pompei” przedstawił wielkie sceny tragicznej przeszłości. Inny rosyjski malarz **Aleksander Iwanow** zwrócił się do tematyki biblijnej. Jego słynny obraz

Sceny z życia.
1834. Malarz Caspar David Friedrich

Pożar w londyńskim parlamencie.
1835. Malarz Joseph William Turner

„Pojawienie się Chrystusa przed narodem” przedstawia i karę, i oczekiwanie, i duchowe przebudzenie, i bezgraniczną wiarę ludzi w zwycięstwo dobra i sprawiedliwości. U malarzy realistycznego kierunku **Aleksandra Wieniecjanowa** i **Pawła Fiedotowa** dominują motywy i sceny społeczne, sceny z życia codziennego, które dokładnie odtwarzały rosyjską rzeczywistość.

3 Neoromantyzm. Secesja. Na przełomie XIX-XX w. powstał neoromantyzm, który dążył do syntezy (połączenia) i przemyślenia przeszłości kultury, zwłaszcza europejskiej.

W kierunku neoromantyzmu kształtował się **symbolizm** literacki, który powstał we Francji. Tam w latach 60–70-tych XIX w. objął on również inne formy sztuki – teatr, malarstwo, muzykę. Głównym środkiem poznania artystycznego uważany był symbol. Połączenie rzeczywistego i ukrytego, społecznego i indywidualnego, odwołanie się do mitów, poszukiwania mistycznej otwartości i nowości definiowały estetykę symbolizmu. W Rosji ten prąd artystyczny reprezentowali pisarze i poeci **Walerij Briusow**, **Aleksander Błok**, **Andriej Bielyj**, **Leonid Andriejew**, kompozytor **Aleksander Skriabin** i in.

W malarstwie symbolizm wprowadzano za pomocą stylu **secesyjnego**, który połączył różne formy plastyczne, uniwersalny język oraz idee demokratyczne ogólnej syntezy – realnego i idealnego, charakteru i funkcjonalności.

Pragnienie stworzenia doskonałych modeli syntetycznych uwidocznił się w architekturze. Architekt tworzył budynek od początku do końca – od opracowania projektu do obróbki architektonicznej. W ten sposób zapewniało jedność stylu. Przykładem takiego dzieła jest prywatny budynek Riabuszyńskiego w Moskwie, zbudowany zgodnie z projektem architekta **Fiodora Szechtla**. Secesyjna architektura łączyła trendy dyktowane przez pragnienie architektów zastosowania nowych materiałów budowlanych – stal, szkło, żelbeton – i jednocześnie podkreślić rozkosz, elegancję, dekorację.

Ważną cechą secesji w architekturze były orientacja na potrzeby konkretnych grup społecznych i zaangażowanie elementów narodowych wyrazistości.

W sztuce teatralnej szczególna uwaga koncentrowała się na podstawowych środkach wcielenia scenicznego: dekoracje malarskie, unikalne szkice kostiumów, choreografii, działania sceniczne. Stały się one organicznymi, równoprawnymi składnikami, współbrzmiające z grą aktorów. Teatr najszerzej wprowadził idee sztuki syntetycznej. Na początku XX w. Moskwa, Paryż, Monachium, Wenecja stały się ośrodkami międzynarodowej wymiany w sztuce.

W kulturze muzycznej neoromantyzmu **Richard Wagner** zajmował pierwsze miejsce. Później poszukiwaniami sztuki syntetycznej przejmował się A. Skriabin (badania światła i muzyki, stworzenie dramatów muzycznych – misteriów).

Wnętrze domu w stylu secesyjnym

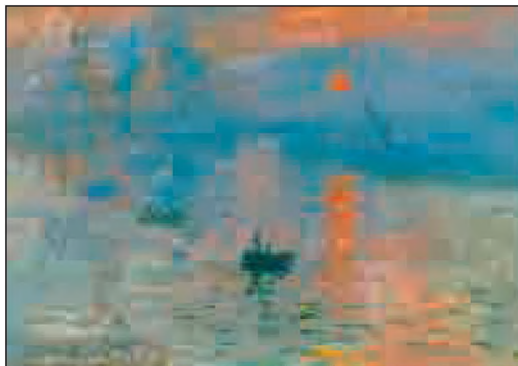
Na początku XX w. ogromną popularnością cieszył się nowy rodzaj sztuki syntetycznej – kinematografia. Gwiazdy filmowe tego okresu – **Max Linder**, **Charlie Chaplin** – zyskały uznanie na całym świecie.

4 Impresjonizm i awangardyzm. Charakterystyczny dla malarstwa końca XIX w. **impresjonizm** na początku XX w. doznał głębokiego kryzysu, podobnie jak cała sztuka XIX w. Zasady impresjonizmu, jego metody wyraźnie określali przedstawiciele tego prądu: widzieć, wierzyć, wyrażać – w tym cała sztuka; maluję to, co czuję teraz. Rozkład farb na składniki, a obiekta – na mozaikę jaskrawych plam impresjoniści starali się w malarstwie stworzyć ogólne odtworzenie swego postrzegania obiektu. Wśród najbardziej znanych impresjonistów można wyodrębnić **Edouarda Maneta**, **Clauda Moneta**, **Augusta Renoira**, **Edgara Degasa**, **Camilla Pissarro**.

Pod koniec XIX w. impresjonizm ogarnął nowe trendy artystyczne, przedstawiciele których przeważnie opierali się na secesję i krytykę sztuki zmysłowej. Francuski malarz **Paul Cezanne** jako pierwszy wyszedł poza granice impresjonistycznej wizji natury i przestrzeni, zapoczątkował **post-impresjonizm**. On wynalazł nowe środki malarskie i w swoich obrazach ni- by rozszerzył przestrzeń. Na jego pejzażach zbiegają się albo zrywają się w dół stoki, wygina się lustro wodnej powierzchni i in. Jeśli impresjoniści obudzili do życia światło i kolor na obrazach, to P. Cezanne poszedł dalej. Łamiąc prawa perspektywy, twierdził, że „pokazuje nie fantastyczne, a tylko prawdę”.

Również do malarzy postimpresjonistów należeli **Vincent van Gogh**, **Paul Gauguin** oraz inni. Postimpresjonizm stworzył przestrzeń nowym prądom w malarstwie, które zrezygnowały z prostego odtworzenia widzianej powierzchni rzeczywistych obiektów. Starali się przeniknąć w istotę zjawisk, odsłonić wewnętrzny świat natury ludzkiej.

Wrażenia. Wschód słońca.
1872. Malarz Claude Monet

Bal w Moulin de la Galette.
1876. Malarz Auguste Renoir

Gwiaździsta noc.
1889. Malarz Vincent Van Gogh

Arearea (Czerwony pies).
1892. Malarz Paul Gauguin

Nadszedł nowy okres przejściowy w rozwoju sztuki, architektury, literatury, teatru. Przedstawiciele nowych prądów ogłosili siebie zwolennikami sztuki **awangardy**, dlatego nazywano ich awangardystami. Znaczący wpływ na rozwój awangardy miał **kubizm**. Założycielami tego kierunku są malarze **Pablo Picasso**, **Marcel Duchamp** oraz **Georges Braque**. Przedstawiciele kubizmu tworzyli nowe formy wielowymiarowej perspektywy: rozkładając obiekt na geometryczne formy, malarze ukazywali go ze wszystkich stron, pokazując i niewidoczne krańce. Przedstawiciele kubizmu próbowali znaleźć energetyczny środek obiektu, jego treść wewnętrzną. Hiszpański i francuski malarz P. Picasso dużo eksperymentował. Realizm w jego twórczości łączył się z deformacją i burzeniem kompozycji.

Dalszy rozwój kubizmu doprowadził do stworzenia przez malarza **Kazimierza Malewicz** nowego kierunku w sztuce awangardowej – **suprematyzmu** (od łac. *supremus* – najwyższy). Świat jego obrazów znajduje się poza ziemskim

Martwa natura z siedmioma jabłkami.
1888. Malarz Paul Cezanne

Trzej muzycy.
1921. Malarz Pablo Picasso

Czarny suprematystyczny kwadrat. 1915.
Malarz Kazimierz Malewicz

Taniec.
1910. Malarz Henri Matisse

Łagodne napięcie.
1923. Malarz Wasilij Kandynski

wymiarem. Na białym tle niby pływają figury geometryczne pozbawione elementów treści. Najbardziej znane dzieło K. Malewicza – „Czarny kwadrat suprematystyczny”. Kolejny założyciel malarstwa figuratywnego – **Wasilij Kandynski** – swoje abstrakcje tworzył na podstawie symboli.

Abstrakcjonizm i bezprzedmiotowość – najwyższe osiągnięcie awangardy. Przedstawiciele tej sztuki próbowali filozoficznie uzasadnić swoją twórczość. W filozoficznych dziełach malarze K. Malewicz, W. Kandynski, kompozytor A. Skriabin podkreślali niemożność zrealizowania swoich poglądów na życie, uważając je filozofią sztuki. Z upływem czasu twórcze odkrycia awangardystów odzwierciedliły się w konstruktywizmie, funkcjonalizmie (architektura), wzornictwie.

Tymczasem inni artyści, mianowicie malarz francuski **Henri Matisse**, opierając się na idee secesji, zwrócili się w swojej twórczości do natury człowieka. W obrazie „Taniec” H. Matisse ukazał harmonię nieba, ziemi, człowieka; kolorów – niebieskiego, zielonego, pomarańczowego; stanu – spokoju i ruchu oraz ich połączenia w szybkim tańcu.

Tak więc w awangardyzmie można wyraźnie zobaczyć dwa główne kierunki: jeden skierowany na przyszłość, drugi odwrócony do człowieka, przyrody.

5 Sztuka muzyczna. Rodzajem działalności twórczej i komunikowania się ludzi jest sztuka muzyczna, która odzwierciedla rzeczywistość w artystycznych obrazach dźwiękowych.

Sztuka muzyczna w XIX w. rozwijała się pod znakiem poszukiwań nowych środków wyrazu całej różnorodności ludzkich uczuć. Największy wpływ na kształtowanie Nowej Ery muzyki miał niemiecki kompozytor **Ludwig van Beethoven** (1770–1827). Jego utwory dały impuls do rozwoju wszystkich gatunków sztuki muzycznej, rozszerzyły jej zawartość i twórcze granice. Wielki kompozytor łączył w sobie talent, doskonałą znajomość muzyki, pozycję obywatelską człowieka

odważnego i bezinteresownego. W rozkwicie sił napisał przepiękne sonaty – „Księżycową”, „Kreutzerową”, „Bohaterską”, a w latach późniejszych – słynną Dziewiątą Symfonię.

Ludwig van Beethoven.
1820. Malarz Joseph
Charles Stieler

Na początku XIX w. pod wpływem idei romantyzmu w wielu krajach europejskich powstały narodowe szkoły muzyczne – austriacka (Franz Schubert – cykl pieśni „Piękna młynarka”), norweska (Edward Grieg – cykl pieśni „Ze skał i fiordów”), polska (Fryderyk Chopin – mazurki i polonezy), czeska (Bedřich Smetana, Antonín Dvořák – „Tańce słowiańskie”), węgierska (Ferenc Liszt – „Rapsodia węgierska”), fińska (Jan Sibelius), niemiecka (Carl Weber – koncertowa sztuka fortepianowa „Zaproszenie do tańca”), francuska (Hector Berlioz – „Fantastyczna symfonia”). Kompozytorzy romantyczni korzystali w swojej twórczości z melodii ludowych.

Najbardziej popularnymi gatunkami muzycznymi w XIX w. były walc, opera i utwory instrumentalne. Jednym z największych ośrodków muzyki światowej była **Wiedeńska Opera Cesarska**. Austria na ogół od XVIII w. słynęła z wystaw operowych. Jeśli najpierw dominowały opery włoskie, to XIX w. na scenach Austrii ukazywano utwory kompozytorów austriackich, włoskich, niemieckich, francuskich.

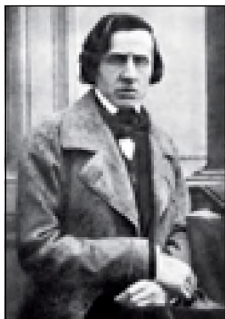
Włoski skrzypek i kompozytor Niccolò Paganini (1782–1840) był jednym z założycieli muzyki romantyzmu. Dał mnóstwo koncertów w wielu krajach europejskich. N. Paganini napisał ponad 200 utworów dla gitary i szereg koncertów dla skrzypców z orkiestrą i solo.

Giuseppe Verdi (1813–1901) – słynny włoski kompozytor. Romantyczne tendencje jego wczesnych oper ustępowały żywym obrazom zwykłych ludzi, dramat których jest związany z buntami społeczno-politycznymi. Opery „Trubadur”, „La Traviata”, „Aida” należą do spuścizny światowej sztuki operowej. Jednak G. Verdi słynął również w historii kultury muzycznej jako reformator. Mocno zmienił strukturę i charakter włoskiej opery, w której połączono dramatyczną fabułę, muzykę i głosy śpiewaków. Dzięki wysiłkom G. Verdiego, a także **Gioacchino Rossini** („Cyrulik sewilski”), **Richarda Wagnera** („Pierścień Nibelungów”), **Georgesa Bizeta** („Carmen”), **Piotra Czajkowskiego** („Dama pikowa”) oraz innych w Europie rozwinęły się różne gatunki opery.

Giuseppe Verdi.
1886. Malarz Giovanni
Boldini

Twórczość francuskiego kompozytora i dyrygenta **Hectora Berlioza** (1803–1869) należy do prądu romantyzmu. Sprzeczności romantyzmu – ogólna dostępność, bliskość do narodu, bohaterstwo, a także skrajni indywidualizm – cechują również twórczość Berlioza. Od zachwycenia wydarzeniami rewolucyjnymi w państwach europejskich przeszedł

Fryderyk Chopin

do akademizmu, wychwalania scen religijnych i historii starożytnej.

Elementami muzyki narodów słowiańskich, w tym ukraińskiej, była przesiąknięta twórczość polskiego kompozytora i pianisty Fryderyka Chopina (1810–1849). Był twórcą nowych stylów i gatunków muzyki fortepianowej, napisał kilkadziesiąt utworów, które zajmują szczególne miejsce w światowej sztuce muzycznej.

Doskonałym mistrzem ekspresji muzycznej w muzyce rosyjskiej był Michaił Glinka (1804–1857). Wciąż można usłyszeć jego romanse, opery „Iwan Susanin” („Życie za cara”) i „Rusłan i Ludmiła”. Pieśni kompozytora zawsze są w repertuarze ukraińskich artystów i zespołów.

Od opery oddzielił się gatunek operetki (musicalu) – komedijski spektakl muzyczny z muzyką zabawną, która łatwo się zapamiętuje. Pojawił się pierwszy piosenkarz estrady. Jeśli do słuchania utworu operowego trzeba było iść do teatru, to utwory instrumentalne mogły być wykonywane w dowolnym pomieszczeniu lub nawet na ulicy. Fortepian, skrzypce, wiolonczela, flet, gitara stały się ulubionymi instrumentami muzyków. Utwory Roberta Schumanna „Motyl”, „Bal dla dzieci”, Camilla Saint-Saëns „Rondo capriccioso”, „Łabędź” do dnia dzisiejszego wykonywane są na koncertach.

6 Architektura. Sukcesy rewolucji przemysłowej, wzrost ludności miejskiej potrzebowały budowy różnych obiektów przemysłowych i budynków użyteczności publicznej, gmachów fabryk, pomieszczeń dla wystaw i handlu, dworców, mostów, banków oraz innych budowli, przebudowy dzielnic, tworzenia nowych komunikacji transportowych. Przykładem rekonstrukcji miasta stała się przebudowa Paryża przeprowadzona w latach 1853–1870 pod kierownictwem prefekta **G. E. Osmana** oraz architekta **G. Alfana**. Zamiast wąskich uliczek w centrum Paryża pojawiły się szerokie bulwary, parki zieleni. Dzielnice dla biednych w centrum stolicy Francji zniknęły. Od tej pory paryscy robotnicy osiedlali się głównie na przedmieściach Paryża. W mieście pojawił się system wodociągów i kanalizacji. W latach 1852–1872 architekci **W. Baltarom** i **F. E. Calais** z wykorzystaniem konstrukcji metalowych stworzyli cud sztuki budowlanej tych czasów – rynek z zadaszeniem, który został nazwany „Slamsy Paryża”.

Architekci z drugiej połowy XIX w. powszechnie stosowali różne formy stylów przeszłości – od romańskiego do klasycyzmu, czasami wspaniale je łącząc. Taka metoda budowy konstrukcji architektonicznych została nazwana „eklektyzm” (połączenie różnych stylów). Jego cechami były pragnienie do maksymalnej uroczystości budynków użyteczności publicznej, przewaga nad klasycznymi materiałami budowlanymi ich imitacji, panowanie bogatej sztuki dekoracyjnej. Przykładem eklektyzmu jest zbudowana w latach 1861–1874 przez **Charlesa Garniera** budowla Paryskiej Opery Narodowej.

Ważne znaczenie uzyskały nowe materiały budowlane – żelazo i szkło. Jedną z pierwszych konstrukcji tego typu stał się zbudowany według projektu **Josepha Paxtona** na pierwszej Światowej Wystawie 1851 r. w Londynie Pałac Kryształowy. W 1889 r. francuski inżynier **Gustave Eiffel** stworzył z konstrukcji metalowych 300-metrową wieżę, która została nazwana **Wieża Eiffla**. Stała się ona integralną częścią oblicza architektonicznego Paryża. W USA w 1880 r. pojawił się pierwszy na świecie wielopiętrowy drapacz chmur. Podstawą tego budynku był metalowy szkielet ukryty za masywną kamienną fasadą. W XX w. drapacze chmur pojawiły się w większości dużych miast świata.

Jedną z największych rzeźb świata jest Statua Wolności. Jej wysokość wynosi 46 m (i jeszcze 47 m ma stojak, na którym jest ona zainstalowana). Pomnik był darem narodowi USA od narodu Francji z okazji 100-lecia niepodległości. Ideę pomnika na cześć tej daty zaproponował francuski historyk **Eduard de Laboule**. Francja i USA, jego zdaniem, mogłyby stworzyć symboliczną wspólnotę w pamięci o ich unii podczas Wojny o Niepodległość. Propozycja ta zainspirowała młodego, ale już znanego rzeźbiarza **Frederica Bartholdi** (1834–1904). Jego ideą było stworzenie gigantycznej metalowej figury, którą częściami przewieziono by do USA. **F. Bartholdi** zakończył prace w 1884 r. W rozłożonej postaci w 210 ogromnych skrzyniach statua została przewieziona do USA. Poza tym Francja przekazała 450 tys. dolarów na prace z jej instalacji. Statua stała na wyspie **Bedlov Island** (obecnie – wyspa Wolności) w porcie Nowego Jorku 28 października 1886 r.

Paryska ulica o porze deszczowej.
1877. Malarz **Gustave Caillebotte**

Rynek z zadaszaniem w Paryżu.
Lata 80-te XIX w. Malarz **Jacques Lieven**

Ekλεκtyczne schody
Paryskiej Opéry Narodowej
(„Grand Opera”, „Opera Garnier”)

Głowa Statui Wolności, którą zaprezentowano w Paryżu w 1877 r., jeszcze przed jej wysłaniem do USA

Wnioski

- ▶ W XIX – na początku XX w. zrobiono ogromny wkład w dziedzictwo kultury światowej. W literaturze i sztuce następowała szybka zmiana stylów i prądów. Działo się to na tyle szybko, że w pewnym okresie współistniały różne style, dzięki czemu sztuka i literatura stały się bardzo zróżnicowane. Zmieniło się również miejsce kultury w społeczeństwie – stała się ona masową, zwiększył się jej wpływ na życie publiczne.

Pytania i polecenia

1. Jakie prądy, style, metody twórcze istniały w literaturze i sztuce w XIX – na początku XX w.?
2. Wymieńcie najbardziej znanych pisarzy i poetów tego okresu.
3. Kiedy rozprzestrzeniła się realistyczna metoda w literaturze i sztuce?
4. Jacy malarze przedstawiali realizm w sztuce XIX – początku XX w.?
5. Jakie nowe materiały budowlane stosowano w ówczesnym budownictwie?
6. Jaką rolę pełniły literatura, sztuka, muzyka w rozwoju społeczeństwa i kształtowaniu się osobowości ludzkiej?
7. Jakie humanistyczne, ogólnoludzkie wartości zostawili nam jako dziedzictwo działacze kultury artystycznej XIX – początku XX w.?
8. W jaki sposób postęp techniczny wpłynął na rozwój architektury?
9. Dlaczego powstały narodowe szkoły muzyczne?
10. Co spowodowało zmianę stylów, prądów, metod w sztuce, literaturze w ciągu XIX – początku XX w.?
11. Na przykładach twórczości pisarzy, malarzy, kompozytorów, architektów wskaźcie, jakie wartości moralne były podstawą rozwoju kultury artystycznej XIX – początku XX w.
12. Wypełnijcie w zeszycie tabelę „Rozwój literatury i sztuki XIX – na początku XX w.”

Prądy, style, metody w sztuce	Okres panowania	Cechy	Przedstawiciele	Najbardziej znane utwory
Klasycyzm				
Romantyzm				

Zajęcia praktyczne

Początki kultury masowej

1. Kiedy pojawiły się pierwsze gazety? **2.** W jaki sposób kształtowała się opinia społeczna w XVIII w.?

Cel: ustalić, co to jest kultura, jakie ma cechy; na podstawie analizy podanego tekstu określić, jakie były przyczyny pojawienia się kultury masowej; poprzez dyskusję ukształtować pojęcie na temat wpływu kultury masowej na społeczeństwo.

Przebieg pracy

1. Zapoznajcie się z zaproponowanym materiałem, odpowiedzcie na pytania i wykonajcie zadania.
2. Sformułujcie wnioski odpowiednio do celu zajęć.

Pod koniec XIX w. większość mieszkańców Europy i USA byli wykształceni. Dzięki postępowi rewolucji przemysłowej zwiększył się poziom życia ludności. Poprzez zmniejszenie dnia pracy u mieszkańców miast pojawił się czas wolny. Wszystko to otworzyło drogę do tego, żeby odbiorcami literatury i sztuki była nie tylko niewielka warstwa wykształconych elit, ale i wielkie masy zwykłych ludzi. Powstało nowe zjawisko historyczne – **kultura masowa**.

W 1790 r. w Anglii opublikowano 370 tytułów książek, a w 1900 r. – już 6 tysięcy. W połowie XIX w. Muzeum Brytyjskie, gdzie zebrano arcydzieła sztuki światowej, w weekend odwiedzało ponad 30 tys. osób.

Obok książek skierowanych do wymagających czytelników pojawiły się utwory skierowane na gusty i potrzeby zwykłego wykształconego człowieka. W XIX w. zakorzeniły się takie gatunki literackie jak powieści przygodowe i detektywistyczne. Klasycznymi powieściami przygodowymi stały się utwory Amerykanina **Fenimora Coopera**, Brytyjczyków **Thomasa Mayne'a Reida** i **Robert Louisa Stevensona**, Francuzów **Louisa Jacolliota**, **Eugeniusza Sue**, **Gustave'a Aimarda** i **Louisa Bousсенarda**. Amerykanin **Edgar Poe** w 1841 r. napisał pierwszy kryminał „Morderstwo przy ulicy Morgue”. W 1887 r. Anglik **Arthur Conan Doyle** opublikował pierwsze opowiadanie, którego bohaterem był **Sherlock Holmes**.

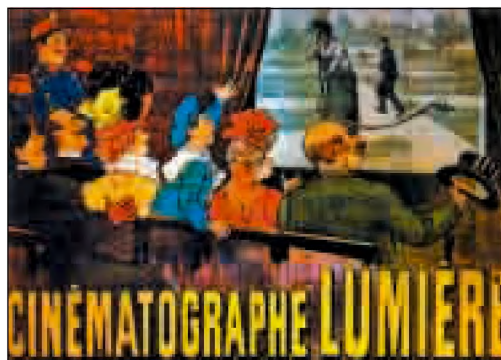
Pod koniec XIX w. pojawił się rodzaj sztuki, który wkrótce stał się najbardziej masowym. 28 grudnia 1895 r. w „Gran Cafe” przy Boulevard des Capucines w

Arthur Conan Doyle

Klatka z pierwszego filmu „Przybycie pociągu na dworzec La Ciotat” czas trwania 50 sekund

Afisz reklamowy, za pomocą którego zorganizowano pierwszy seans filmowy braci Lumiere 28 grudnia 1895 r.

? Jak myślicie co wywołało zachwycenia u pierwszych kinowidzów?

Paryżu bracia **Lumiere** po pierwszy zademonstrowali kinematografię – aparat, który pokazywał ruchome zdjęcia.

i

Pierwsi widzowie zobaczyli film „Przybycie pociągu...”. Po kilku tygodniach takie urządzenia i filmy Lumierowie pokazywali już w Rzymie, Wiedniu, Berlinie, Londynie, Petersburgu, Moskwie i in.; później w USA, Indiach, Australii, Egipcie. W taki sposób powstało kino.

Kultura masowa stała się ważnym czynnikiem w kształtowaniu świadomości społecznej. Artykuł w gazecie lub czasopiśmie, książka, spektakl, film czasami stawały się znaczącym wydarzeniem w społeczności.

Wraz z pojawieniem się kultury masowej pisarze, malarze, dziennikarze stawali się coraz bardziej niezależnymi od gustu i pieniędzy ludzi zamożnych, ponieważ ich praca stawała się dobrze płatną. Natomiast również znacznie zmniejszyły się wymagania dotyczące jakości produktów.

?

Pytania i polecenia

1. Co to jest kultura masowa?
2. Co doprowadziło do powstania kultury masowej?
3. Podajcie przykłady kultury masowej we współczesnym społeczeństwie i określcie jej wpływ na wydarzenia.
4. Omówcie w grupach: pojawienie się kultury masowej – zjawisko pozytywne czy negatywne?
5. Sporządźcie listę cech, które wyróżniają kulturę masową.

Uogólnienie wiedzy w rozdziałów IV, V

---

1. Sporządźcie listę najważniejszych wydarzeń, które miały kluczowe znaczenie w stosunkach międzynarodowych końca XIX – początku XX w.
2. Wymieńcie imiona znanych działaczy kultury, którzy określali jej rozwój w XIX w.
3. Czym była spowodowana zmiana stylów w ciągu XIX w. (klasycyzm – romantyzm – realizm – realizm krytyczny – impresjonizm – symbolizm – postimpresjonizm – secesja)?
4. Wy tłumaczcie pojęcia i terminy: Sipajowie, Indyjski Kongres Narodowy, Taipingowie, wojny „opiumowe”, przebudzenie się Azji, „Trzy Zasady Ludowe”, Młodoturcy, Trójpzymierze, Ententa, sojusz wojskowo-polityczny, wyścig zbrojeń, romantyzm, klasycyzm, realizm, secesja, kultura masowa.
5. Wykonajcie polecenia na podstawie mapy historycznej:
  - 1) pokażcie kolonialny podział świata na początku XX w.;
  - 2) określcie miejsce zderzenia interesów kolonialnych wiodących państw świata.
6. Dlaczego powstania Sipajów, Taipingów, Babistów, Yihequanów zostały stłumione? Przeprowadźcie analizę porównawczą tych wydarzeń historycznych.
7. Przeprowadźcie analizę i oceńcie skutki ekspansji kolonialnej mocarstw europejskich, USA i Japonii w drugiej połowie XIX – na początku XX w.
8. Określcie podstawowe przyczyny zaostrzenia stosunków międzynarodowych na początku XX w. Czym było spowodowane pojawienie się bloków wojskowo-politycznych? Udowodnijcie, że sprzeczności angielsko-niemieckie pod koniec XIX – na początku XX w. stały się decydujące w stosunkach międzynarodowych.
9. Sporządźcie tabelę podstawowych wynalazków technicznych i odkryć naukowych XIX – na początku XX w.
10. Za pomocą dodatkowych źródeł informacji przygotujcie opowieść o życiu i twórczości jednego z działaczy kultury światowej XIX – początku XX w.

Brytyjskie wojska kolonialne w Sudanie

Uogólnienie do kursu

Podstawowe idee, osiągnięcia, wyzwania „długiego” XIX wieku

Pojęcie „długiego” XIX wieku wprowadził wybitny angielski historyk Eric Hobsbawm (1917–2012). Zaczyna się on od Wielkiej Rewolucji Francuskiej (1789 r.) i kończy się z początkiem I. wojny światowej (1914 r.). Właśnie ten okres, którego uczyliście się.

W tym czasie na świecie zaszły znaczące zmiany. Tak więc w wyniku rewolucji przemysłowej w Europie, USA i Japonii dokonano przejścia od społeczeństwa rolniczego do industrialnego. Głównym bogactwem stały się fabryki i huty, kopalnie i koleje. Większość ludności stała się mieszkańcami miast. Zmieniła się również struktura socjalna społeczeństwa. Poza przemysłowcami i robotnikami najętymi, aktywnie kształtowała się klasa średnia. Wraz ze zwycięstwem rewolucji przemysłowej ostatecznie zadomowiła się gospodarka rynkowa.

Zmianom społecznym i gospodarczym towarzyszyły utwierdzenie nowych wartości – wolności i równości. Rozpoczęło się kształtowanie demokracji. Liberalizm stał się dominującym prądem opinii publicznej.

Przekształcenia naukowego obrazu świata, szybkie zmiany stylów artystycznych w literaturze i sztuce zrobiły życie kulturowe szczególnie żywym i nasyconym. Na ogół zmieniło się miejsce kultury w życiu społecznym. Kultura stała się masową i zaczęła służyć potrzebom kulturowym wykształconej części społeczeństwa, która zwiększyła się z każdym rokiem. W wyniku tego zwiększyła się liczba twórczych zawodów. Z kolei przedstawiciele kultury zaczęli wpływać na opinię publiczną, wypowiadając się poprzez środki masowego przekazu, które gwałtownie się rozwijały.

Rewolucja przemysłowa zapewniła państwom Zachodu gospodarczą i przede wszystkim wojskową przewagę nad innymi cywilizacjami i narodami. To doprowadziło do bezprecedensowej ekspansji cywilizacji zachodnoeuropyjskiej, kolonizacji świata i jego podziału. Pod koniec XIX w. praktycznie zakończyło się kształtowanie jedynej cywilizacji światowej, centrum której był Zachód, a inne regiony świata znajdowały się w różnym stopniu zależności.

Mimo to Nowożytność stworzyła nowe problemy, które w pełni dały o sobie znać w XX w.

Jedną z pierwszych powstała kwestia robotników, która przez długi czas stała się podstawową życia politycznego państw Zachodu i nie tylko. Poziom życia robotników był niski, sytuacja społeczna niestabilna, co stworzyło u robotników poczucie nierówności w stosunkach pracowniczych z pracodawcą. W drugiej połowie XIX w. kształtowały się dwa punkty widzenia dla rozwiązania tego problemu. Socjaliści rewolucyjni (marksiści) uważali, że przyczyna kryje się we własności prywatnej. Zniszczenie i przebudowa stosunków społecznych w oparciu o własność społeczną – to droga do szczęścia i harmonii. Natomiast socjaliści liberalni (reformiści) występowali za przeprowadzenie reform społecznych i ustanowienie sprawiedliwych warunków pracy. Takie

przekształcenia nie przewidywały radykalnych zmian w systemie politycznym, ale wzmacniały rolę państwa w życiu gospodarczym i społecznym. Zresztą te dwie drogi doprowadziły do eksperymentu z budowy komunizmu na byłych terenach Cesarstwa Rosyjskiego, państwach Europy Wschodniej i Azji, a na Zachodzie – do tworzenia modelu państwa „dobra ogólnego”.

Ostrą również była kwestia narodowa, co doprowadziło do aktywizacji ruchów narodowych na szeroką skalę i pojawienie się na ruinach imperiów państw narodowych. Jednak ich granice nie zawsze pokrywały się z granicami rozszedlenia narodów, co spowodowało problem mniejszości narodowych. Ponadto idea nacjonalizmu weszła w konfrontację z wiodącą ideą liberalizmu – wolności.

W XIX w. doszło również do nowego zwrotu w stosunkach międzynarodowych. Wielka Rewolucja Francuska i wojny napoleońskie zniszczyły system przeciwwagi oraz równowagi sił. Decydującym stawał się czynnik „kto silniejszy, ten ma rację”. Żeby przeciwdziałać jeden drugiemu, kraje rozpoczęły wyścig zbrojeń i zaczęły szukać sojuszników. Ostatecznie doprowadziło to do powstania stałych sojuszy wojskowo-politycznych – Trójprzymierza i Ententy. Sprzeczności między nimi doprowadziły do I. wojny światowej.

Rewolucja przemysłowa przyczyniła się do decydowanych zmian w dziedzinie wojskowości.

Teraz moc państwa zależała nie od potęgi militarnej, a od potęgi gospodarki. Już pierwsze konflikty zbrojne z wykorzystaniem nowych rodzajów broni pokazały, że wojna staje się bardziej burząca, dotyczy wszystkich warstw społeczeństwa, zagraża przetrwaniu całych państw i narodów.

Ekspansja kolonialna Zachodu miała wymiar wojskowy, polityczny i gospodarczy. Jednak nawiązywanie obcych wartości budziło opór. Próba państw Azji, Afryki pożyczenia od Europejczyków jakichś elementów (przeważnie zmiany w dziedzinie wojskowej i administracyjnej) dla modernizacji swego społeczeństwa, żeby przeciwstawić się Europejczykom, nie miała powodzenia. Jedynym krajem azjatyckim, który był w stanie twórczo przepracować doświadczenie europejskie i amerykańskie, była Japonia. Dzięki reformom ona dołączyła do grupy mocarstw i sama przystąpiła do ekspansji kolonialnej.

Potężne występy ludowe, które chroniły tradycyjne wartości (powstania Sipajów, Taipingów, Yihequanów i in.), dość łatwo były tłumione przez europejską przewagę w dziedzinie wojskowej. Zresztą pod koniec XIX – na początku XX w. w państwach azjatyckich i afrykańskich powstały ruchy narodowe, które dążyły do połączenia modernizacji z wartościami narodowymi.

Tak więc „długi” XIX wiek stał się okresem niewidzianych wcześniej w historii zmian, okresem utwierdzania wartości bez których nie da się wyobrazić świata współczesnego – wolności, demokracji, gospodarki rynkowej. Natomiast XX wiek otrzymał jako dziedzictwo nie tylko nowe możliwości, które odkryła nauka, bogactwa i dobrobyt stworzone przez przemysł, lecz również nowe ostre problemy: kwestia robotników, nasilenie się nacjonalizmu i ruchów narodowowyzwoleńczych, wzrost militarizmu oraz napięcie międzynarodowe.

Podstawowe terminy i pojęcia

- Anarchizm** – prąd społeczno-polityczny, który zaprzeczał potrzebę władzy publicznej, popierał całkowitą samorządność wspólnot, grup pracowników.
- Bolszewicy** – przedstawiciele nurtu politycznego w SPRR (od 1917r. – niezależna partia polityczna na czele z W. Leninem). Pojęcie „bolszewik” pojawiło się na Drugim Kongresie SPRR (1903 r.) po tym, jak zwolennicy W. Lenina zdobyli większość głosów, a ich przeciwnicy – mniejszość (mieńszewicy).
- Burowie (afrykanerzy)** – samonazwa kolonistów holenderskich, francuskich i niemieckich w Afryce Południowej.
- Dominion** – samorządna kolonia.
- Dyktatura proletariatu** – w marksizmie: oznaczenie władzy, która ustanawia się w wyniku rewolucji oraz sprawowana jest przez proletariat na czele ze swoją partią.
- Elita** – warstwa społeczna posiadająca czołową sytuację w pewnej sferze działalności.
- Ekspansja** – poszerzenie strefy wpływu lub panowania w różnych dziedzinach (terytorium, gospodarka, polityka) poprzez podbicie ziem, rynków zbytu, źródeł surowców innych państw.
- „Epoka wiktoriańska”** – okres w historii Anglii (druga połowa XIX w.), kiedy ona osiągnęła największą potęgę oraz stabilność sytuacji wewnętrznej. Przypadła na rządy królowej Wiktorii.
- Homerule** (z ang. – samorząd) – jeden z podstawowych wymogów irlandzkiego ruchu narodowego końca XIX w.
- Ideologia** – system poglądów politycznych, prawnych, etycznych, malarskich, filozoficznych, religijnych.
- Industrializacja** – stworzenie dużego przemysłu maszynowego produkującego maszyny i urządzenia oraz będącego podstawą do dalszego rozwoju przemysłu.
- Interwencja** – ingerencja jednego lub kilku państw w sprawy wewnętrzne innego państwa. Interwencja bywa wojskowa, gospodarcza i dyplomatyczna.
- Kapitał** – środki pieniężne i materialne przynoszące zysk.
- Klerykali** – zwolennicy nasilenia pozycji religii i kościoła w życiu politycznym, duchowym społeczeństwa.
- Kolonia** – państwo, terytorium pozbawione samodzielności politycznej, gospodarczej oraz znajdujące się pod władzą obcego państwa – metropolii.
- Koncepcja** – system poglądów, rozumienie pewnych zjawisk, procesów.
- Konserwatyzm** – zespół różnorodnych ideowo-politycznych prądów kulturowych, opierających się na zasadach tradycji i dziedziczności w życiu społecznym i kulturowym. Konserwatyzm cechują poparcie istniejących oraz ustalonych systemów i norm społecznych, sprzeciw rewolucjom i radykalnym reformom, wspieranie ewolucyjnego rozwoju organicznego. Przeciwdstawiał się liberalizmowi i socjalizmowi.
- Kwestia narodowa** – zespół problemów politycznych, gospodarczych, prawnych, ideologicznych i innych, wynikających w procesie komunikacji międzynarodowościowej wewnątrz państwa.
- Liberalizm** – prąd ideowy i społeczno-polityczny, który powstał w państwach europejskich w XVII-XVIII w. i głoszący zasady swobód obywatelskich, politycznych i gospodarczych. W XIX – na początku XX w. ukształtowały się jego podstawowe postulaty: społeczeństwo obywatelskie, prawa i swobody człowieka, państwo prawa, demokratyczne instytucje polityczne, swoboda przedsiębiorczości prywatnej i handlu.
- Marksizm** – koncepcja filozoficzna, społeczna i polityczna opracowana przez niemieckich myślicieli K. Marksa i F. Engelsa.

- Militaryzm** – polityka zwiększenia potęgi wojskowej państwa.
- Modernizacja** – zmiany w społeczeństwie, powiązane z potrzebą przekształcenia wszystkich dziedzin życia odpowiednio do wymogów współczesności.
- Nacjonalizm** – ideologia i polityka, podstawą której jest idea wyjątkowości priorytetów narodowych i zwierzchnictwa narodowego, traktowanie nacji jako wyższej formy społeczeństwa.
- Opozycja** – partia lub grupa, występująca przeciwko zdaniu większości lub panującemu zdaniu oraz przedstawiająca alternatywną politykę, inny sposób rozwiązania problemu.
- Pangermanizm** – doktryna polityczna, która zatwierdza przewagę nacji niemieckiej nad innymi oraz udowadnia potrzebę jej panowania. Kredo w polityce zagranicznej – hasło „Nacisk na Wschód”.
- Parlamentaryzm** – system władzy państwowej w warunkach wyraźnie podzielonej funkcji władzy ustawodawczej i wykonawczej z decydującą rolą parlamentu. Parlament występuje w tym systemie jako podmiot i obiekt walki politycznej oraz jest powiązany z istniejącymi w państwie tradycyjnymi wyobrażeniami o demokracji.
- Realizm** – jedna z podstawowych cech sztuki i literatury, polegająca na pragnieniu prawdziwego obiektywnego odzwierciedlenia oraz odtworzenia rzeczywistości w postaciach, które jej odpowiadają. W węższym znaczeniu – prąd w sztuce, przeciwstawiający się secesji i awangardyzmowi.
- Reformizm** – prąd polityczny, który upowszechnił się pod koniec XIX – na początku XX w. Jego przedstawiciele występowali za stopniowe przekształcenie społeczeństwa za pomocą konsekwentnych reform, za urzeczywistnienie zasady sprawiedliwości społecznej i harmonii stosunków społecznych.
- Restauracja** – odnowienie czegośkolwiek w jego pierwotnej postaci.
- Rewizjonizm** – powtórne rozpatrzenie, przeróbka pod wpływem zmieniających się warunków wszelkich nauk, zasad i zaleceń politycznych.
- Rewolucja** – radykalne zmiany w rozwoju jakichkolwiek zjawisk natury, społeczeństwa lub poznania świata.
- Społeczeństwo industrialne** („industria” – synonim wyrazu „przemysł”) – społeczeństwo, w którym zakończono proces tworzenia dużego, technicznie rozwiniętego przemysłu jako podstawy i sektora przewodniego gospodarki oraz odpowiednich struktur społecznych.
- Spółka akcyjna** – postać organizacyjna dużych przedsiębiorstw, kapitał w której kształtuje się za rachunek połączenia indywidualnych kapitałów członków towarzystwa – akcjonariuszy.
- Strajk** – forma walki robotników o swoje prawa; wstrzymanie pracy aż do spełnienia wymogów o charakterze ekonomicznym lub politycznym.
- Strefa wpływu** – część terytorium (jednego państwa lub regionu, do którego wchodzi kilka państw), na którą rozprzestrzenia się wpływ (polityczny, gospodarczy) innego państwa.
- Sufrażyzm** – ruch o prawa wyborcze kobiet; najbardziej upowszechnił się w Anglii i USA pod koniec XIX – na początku XX w.
- „Swadeszi”** – ruch bojkotu towarów angielskich w Indiach.
- Terror** – polityka zastraszania, represji politycznych przeciwników z zastosowaniem przemocy. Wykorzystywany jest jako środek do osiągnięcia jakiegokolwiek celu.
- Urbanizacja** – proces zwiększenia liczby miast i ludności w nich oraz zwiększenie ich roli w życiu gospodarczym i kulturalnym społeczeństwa.

SPIS TREŚCI

Szanowni dziewiątoklasiści i dziewiątoklasistki!	3
Wstęp	
§ 1. Miejsce drugiej części Czasów Nowożytnych w historii powszechnej	5
ROZDZIAŁ I. EUROPA I AMERYKA POD KONIEC XVIII – NA POCZĄTKU XIX W	
§ 2. Początek Wielkiej Rewolucji Francuskiej końca XVIII w.	13
§ 3. Zakończenie Wielkiej Rewolucji Francuskiej końca XVIII w.	20
§ 4. Konsulat oraz Cesarstwo Napoleona Bonaparta	27
§ 5. Wojny napoleońskie oraz ich konsekwencje	35
Zajęcia praktyczne. Ukształtowanie zasad rywności wobec prawa obywateli: od „Deklaracji praw człowieka i obywatela” do „Kodeksu Cywilnego” Napoleona	41
ROZDZIAŁ II. EUROPA I AMERYKA ZA CZASÓW REWOLUCJI I POŁĄCZENIA NARODÓW (LATA 1815–1870)	
§ 6. Początek kształtowania się społeczeństwa industrialnego	42
Zajęcia praktyczne. Skutki społeczne rewolucji przemysłowej. Zmiany w życiu i bycie różnych warstw ludności.	49
§ 7. Wielka Brytania	53
§ 8. Francja. Rewolucja belgijska	60
§ 9. Niemcy i Włochy	67
§ 10. Cesarstwo Austriackie i Rosyjskie	74
§ 11. Rewolucje z lat 1848–1849.	84
§ 12. Zjednoczenie Niemiec. Zjednoczenie Włoch	92
§ 13. Stany Zjednoczone Ameryki (USA)	98
§ 14. Powstanie niezależnych państw w Ameryce Łacińskiej	109
Uogólnienie wiedzy z rozdziałów I, II	116

ROZDZIAŁ III. EUROPA I AMERYKA	
POD KONIEC XIX – NA POCZĄTKU XX W.	
§ 15. Podstawowe tendencje rozwoju społeczno-gospodarczego oraz politycznego wiodących państw Europy Zachodniej i Ameryki.....	117
Zajęcia praktyczne. Ewolucja socjaldemokracji europejskiej; od marksizmu do legalnej działalności parlamentarnej.....	123
§ 16. Francja	125
§ 17. Niemcy.....	136
§ 18. Wielka Brytania.....	142
§ 19. Włochy.....	148
§ 20. Stany Zjednoczone.....	153
§ 21. Cesarstwo Rosyjskie.....	160
§ 22. Austro-Węgry – monarchia dualistyczna. Wojna rosyjsko-turecka z lat 1877–1878. Powstawanie nowych niepodległych państw na Bałkanach.....	175
Uogólnienie wiedzy z rozdziału III.....	187
ROZDZIAŁ IV. PRZEBUDZENIE SIĘ AZJI. STOSUNKI MIĘDZYNARODOWE	
(DRUGA POŁOWA XIX – POCZĄTEK XX W.)	
§ 23. Japonia.....	188
§ 24. Chiny.....	196
§ 25. Próby modernizacji Imperium Osmańskiego. Rewolucja Młodo-turecka 1908 r. Próby modernizacji Iranu (Persji). Rewolucja z lat 1905–1911.....	204
Uogólnienie wiedzy. Panowanie brytyjskie w Indii. Narody Afryki pod rządami kolonizatorów europejskich.....	211
§ 26. Stosunki międzynarodowe pod koniec XIX – na początku XX w.....	219
ROZDZIAŁ V. ROZWÓJ KULTURY	
(KONIEC XVIII – POCZĄTEK XX W.)	
§ 27. Nauka i technika	226
§ 28. Literatura i sztuka	235
Zajęcia praktyczne. Początki kultury masowej	247
Uogólnienie wiedzy z rozdziałów IV, V	249
Uogólnienie do kursu. Podstawowe idee, osiągnięcia, wyzwania „długiego” XIX wieku.....	250
Podstawowe terminy i pojęcia.....	252

Відомості про користування підручником

№ з/п	Прізвище та ім'я учня/учениці	Навчальний рік	Стан підручника	
			на початку року	у кінці року
1				
2				
3				
4				
5				

Навчальне видання

ГІСЕМ Олександр Володимирович
МАРТИНЮК Олександр Олександрович

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

**Підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів
з навчанням польською мовою**

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

***Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено***

*Переклад з української
Перекладач Олег Слюсар*

Польською мовою

Технічний редактор *С. Максимець*
Коректор *М. Лисюк*
Верстка *В. Моцкіна*

При оформленні підручника використані джерела,
викладені у вільному доступі в мережі Інтернет.

Формат 70х90/16. Ум. друк. арк. 18,72. Обл.-вид. арк. 24,34. Наклад 126 прим. Зам. № 1219.

Видавець і виготовлювач видавничий дім „Букрек”, вул. Радищева, 10, м. Чернівці, 58000.

www.bukrek.net.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої справи ЧЦ № 1 від 10.07.2000 р.

Chronologia ogólna wydarzeń

Data	Wydarzenie
Lata 1789-1799	Wielka Rewolucja Francuska XVIII w.
26 sierpnia 1789 r.	Przyjęcie „Deklaracji praw człowieka obywatela”
9-10 listopada 1799 r.	Ustanowienie konsulatu we Francji
1804 r.	Ustanowienie I Cesarstwa we Francji. Przyjęcie „Kodeksu Cywilnego” Napoleona
Lata 1810-1826	Wojna o niepodległość kolonii hiszpańskich w Ameryce Łacińskiej
Lata 1814-1815	Działalność Kongresu Wiedeńskiego
Lata 1814-1830	Restauracja władzy Burbonów we Francji
20 marca – 22 czerwca 1815 r.	„Sto dni” Napoleona
26 września 1815 r.	Założenie Świętego Przymierza
Lata 1820-1821	Rewolucja w Królestwach Neapolu i Sardynii
2 grudnia 1823 r.	Proklamacja „doktryny Monroe”
27-29 lipca 1830 r.	Rewolucja lipcowa we Francji
1830 r.	Rewolucja belgijska
Lata 1830-1848	Monarchia lipcowa we Francji
1831 r.	Założenie towarzystwa „Młode Włochy”
1832 r.	Pierwsza reforma parlamentarna w Wielkiej Brytanii
1834 r.	Założenie towarzystwa „Młode Niemcy”
Lata 1837-1901	Rządy angielskiej królowej Wiktorii („Epoka wiktoriańska”)
Lata 1836-1848	Ruch Czartystów w Wielkiej Brytanii
Lata 1848-1849	„Wiosna ludów”: wydarzenia rewolucyjne w państwach Europy Zachodniej
25 lutego 1848 r.	Proklamacja II Republiki we Francji
Lata 1850-1864	Powstanie Tajpingów w Chinach
Lata 1853-1856	Wojna krymska
Lata 1857-1858	Powstanie Sipajów w Indiach
1861 r.	Proklamacja królestwa Włoch
Lata 1861-1865	Wojna domowa w USA
Lata 1861-1874	Okres Wielkich Reform w Rosji
1867 r.	Powstanie Austro-Węgier
1868 r.	Druga reforma parlamentarna w Anglii
Lata 1868-1869	Rewolucja Meiji w Japonii
1869 r.	Zakończenie budowy Kanału Sueskiego
1870 r.	Zakończenie zjednoczenia Włoch

Data	Wydarzenie
Lata 1870-1871	Wojna franko-niemiecka (franko-pruska)
4 września 1870 r.	Proklamacja III Republiki we Francji
1870 r.	Zakończenie zjednoczenia Włoch
1871 r.	Proklamacja Cesarstwa Niemieckiego
Marzec-maj 1871 r.	Powstanie w Paryżu. Komuna Paryska
Lata 1871-1890	Kanclerstwo O. von Bismarcka
Lata 1873, 1875	Francusko-niemieckie „trwogi wojenne”
1875 r.	Przyjęcie Konstytucji III Republiki we Francji
Lata 1877-1878	Wojna rosyjsko-turecka. Uzyskanie niepodległości przez państwa bałkańskie
1878 r.	Kongres berliński
1882 r.	Ustanowienie kontroli Anglii nad Egiptem
1882 r.	Zawarcie przez Niemcy, Austro-Węgry oraz Włochy Trójprzymierza
1884 r.	Ustawa o przedstawicielstwie ludowym w Anglii (Trzecia reforma parlamentarna)
1885 r.	Założenie partii Indyjskiego Kongresu Narodowego (IKN)
1889 r.	Stworzenie II Międzynarodówki
1890 r.	Ustawa antytrustowa J. Shermana w USA
Lata 1890-te	Zakończenie przewrotu przemysłowego w Rosji
Lata 1891-1893	Sojusz francusko-rosyjski
Lata 1894-1895	Wojna japońsko-chińska
1895 r.	Powstanie kinematografu
1896 r.	Incydent w Faszodzie
1898 r.	Wojna hiszpańsko-amerykańska
Lata 1899-1902	Wojna angielsko-burska
Lata 1903-1914	„Era Giolittiego” we Włoszech
1904 r.	Porozumienie angielsko-francuskie („serdeczne porozumienie” – Ententa)
Lata 1904-1905	Wojna rosyjsko-japońska
Lata 1905-1907	Pierwsza rewolucja w Rosji
Lata 1906-1910	Reformy Stołypina w Cesarstwie Rosyjskim
1907 r.	Porozumienie angielsko-rosyjskie
1908 r.	Kryzys bośniacki
1911 r.	Drugi kryzys marokański
Lata 1911-1912	Wojna włosko-turecka
Lata 1912-1913	Wojny bałkańskie

Plany-schematy do organizacji pracy samodzielnej

Jak pracować z paragrafem podręcznika

1. Przeczytajcie cały paragraf, żeby mieć ogólne pojęcie o jego treści.
2. Opracujcie dokumenty historyczne do paragrafu. Wyjaśnijcie znaczenie wyrazów i terminów, które są wam niezrozumiałe. Zwróćcie szczególną uwagę na wydzielone daty, imiona, pojęcia, wnioski i in.
3. Ułóżcie szczegółowy plan do paragrafu – ułatwi on przygotowanie do lekcji.
4. Spróbujcie powiązać materiał paragrafu z informacją, którą uzyskaliście na lekcji.
5. Jeśli tekst jest powiązany z wcześniejszymi paragrafami, przejrzyjcie je.
6. Jeśli po opracowaniu paragrafu u was powstają pytania lub nie zgadzacie się z podanymi tłumaczeniami niektórych pojęć, oceną wydarzeń i in., skorzystajcie z literatury uzupełniającej.
7. W celu zrozumienia, czy dobrze opanowaliście materiał paragrafu, spróbujcie go streścić niekorzystając z podręcznika. Można opowiedzieć własnymi słowami treść paragrafu najpierw opierając się na ułożony plan, a potem bez niego.
8. Przygotujcie odpowiedzi na pytania znajdujące się po paragrafie oraz wykonajcie polecenia.

Jak ułożyć plan

1. Uważnie przeczytajcie tekst do którego musicie ułożyć plan.
2. Wybierzcie z niego tylko ten materiał, który odpowiada tematowi planu.
3. Podzielcie tekst na logicznie zakończone części, znajdźcie w każdej z nich główną myśl, wyrażnie je sformułujcie i zapiszcie.
4. Nazwijcie części tekstu.
5. Przed tym jak zapisać plan do zeszytu, sprawdźcie czy podstawowe idee tekstu zostały w nim odzwierciedlone.

Jak ułożyć komunikat?

1. Przeczytajcie w podręczniku materiał, na podstawie którego musicie przygotować komunikat.
2. Wybierzcie literaturę, która będzie wam potrzebna podczas pracy, oraz opracujcie ją.
3. Ułóżcie plan swojej opowieści.
4. Zgodnie z planem zapiszcie treść komunikatu lub ułóżcie jego tezy.
5. Zastanówcie się, z którego materiału z ilustracjami należałoby skorzystać.
6. Podczas wystąpienia z komunikatem starajcie się mówić poprawnie, jasno i wyraźnie.

Wymagania do napisania eseju

1. Tekst eseju musi zostać odebrany jako całość, a jego idea – być jasna i zrozumiała.
2. Esej nie musi zawierać nic zbędnego, a tylko tę informację, która jest niezbędna do wyjaśnienia waszego punktu widzenia oraz idei.
3. Esej musi mieć poprawną budowę, być logicznym, wyraźnym ze względu na strukturę.
4. Każdy akapit eseju musi zawierać tylko jedno podstawowe zdanie.
5. Esej musi zawierać przekonujące argumenty zgłoszonej pozycji z kwestii, która jest ukazywana.

Jak pracować z dokumentem historycznym

1. Wyjaśnijcie pochodzenie dokumentu.
  - 1) Kto jest jego autorem (autorką)?
  - 2) W jakich okolicznościach historycznych pojawił się dokument?
  - 3) Co przedstawia sobą dokument ze względu na treść i formę (opis wydarzenia historycznego przez ówczesną osobę), ocena wydarzeń przez badacza (badaczkę), akt ustawodawczy i in.).
2. Wyjaśnijcie jakie zadania do dokumentu trzeba wam wykonać i co do tego trzeba (jeśli dokument ma pogłębić waszą wiedzę o jakimś zjawisku, wydarzeniu historycznym czy postaci, przypomnijcie sobie, co już wiecie na ten temat).
3. Przeczytajcie tekst dokumentu, wyjaśnijcie znaczenie pojęć i terminów, które w nim są zawarte.
4. Spróbujcie wykonać polecenie do dokumentu. Jeśli nie możecie tego zrobić, uważnie i powoli przeczytajcie tekst jeszcze raz, zwracając uwagę na treść poszczególnych zdań.

W jaki sposób porównywać różnorodne oceny zjawisk historycznych?

1. Ustalcie istotę każdej oceny wydarzenia lub zjawiska historycznego.
2. Spróbujcie wyjaśnić na co opierał się autor dając swoją ocenę oraz ustalcie obiektywizm jego wniosków.
3. Przeanalizujcie podane argumenty oraz logikę podanych dowodów.
4. Zróbcie swój wybór na korzyść jednej z podanych ocen i wytłumaczcie, dlaczego zajęliście właśnie taką pozycję..

W jaki sposób ułożyć portret historyczny?

1. Napiszcie w jaki sposób doszło do ukształtowania się osobowości działacza (działaczki) historycznego.
  - 1) Podajcie imię oraz nazwisko działacza (działaczki) historycznego. Gdzie i kiedy on (ona) się urodził (-a)?
  - 2) Gdzie i w jakich warunkach on (ona) mieszkał (-a), dorastał (-a), był (-a) wychowywany (-a)?
  - 3) W jaki sposób kształtowały się jego (jej) poglądy?
2. Ustalcie cechy osobowości oraz charakteru działacza (działaczki) historycznej.
  - 1) W jaki sposób cechy osobowości oraz charakteru działacza (działaczki) historycznej wpływały na jego (jej) działalność?
  - 2) Które z jego (jej) cech osobistych wam się podobają, a które – nie?
3. Scharakteryzujcie działalność działacza (działaczki) historycznej.
  - 1) Jakie były podstawowe zajęcia, sprawy jego (jej) życia?
  - 2) Jakie sukcesy i niepowodzenia towarzyszyły mu (jej)?
  - 3) Jakie warstwy ludności wspierały jego (jej) działalność, a które – nie? Dlaczego?
  - 4) Kto miał podobne do niego (niej) zdanie, a kto był przeciwnikiem? Dlaczego?
  - 5) Jakie były następstwa jego (jej) działalności: a) dla ówczesnych ludzi; b) dla potomków?
4. Podajcie wasze osobiste zdanie na temat działacza (działaczki) historycznej.
  - 1) Jakie uczucia wywołuje u was jego (jej) działalność?
  - 2) Co myślicie na temat środków i metod jego (jej) działalności? Uzasadnijcie swoje zdanie.